ISSN 2075 – 9584

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD

№1 (77) 2022

Душанбе – 2022

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Учредитель: Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания – 4 раза в год.

Founder: Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

Главный редактор:
Усмонзода Х.У. *доктор философских наук, профессор,*
член корреспондент НАНТ

Редколлегия:
П.А. Мухаммадзода, *доктор политических наук.*
К. Олимов*, доктор философских наук, академик НАНТ.*
Ш. Рахимзода, *доктор экономических наук.*
А. Курбонов, *доктор философских наук.*
А.Б. Мирсаидов, *доктор экономических наук, профессор.*
Дж. С. Пирзода*, доктор экономических наук, профессор.*
Л.Саидмурадов, *доктор экономических наук, профессор, чл.корр. НАНТ.*
Р.Р. Кудратов, *доктор экономических наук, профессор.*
К.К. Давлатзода, *доктор экономических наук, профессор.*
К. Миралиён *доктор политических наук.*
Н.О. Шарифовна, *кандидат философских наук.*
З. Давлатов *(ответственный секретарь),*

Перевод и редактура таджикских, русских и английских текстов
Давлатов Зубайдулло, Сатторов Киёмуддин, Мансур Суруш, Давлатов Умед, Махмадсаидзода А.М.

Технический редактор:
Олимзода Валиджон

Маҷаллаи ***"Тоҷикистон ва ҷаҳони мирӯз"*** *ба феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 2020 таҳти №96 ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илмӣ Федерасияи Руссия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар индекси иқтибосҳои илмии Россия (РИНЦ) пайваста ворид карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 135/МҶ - 97 аз 24 июли соли 2019 ба қайд гирифта шудааст..*

Журнал ***«Таджикистан и современный мир»*** *включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 19 марта 2020 года за №96 и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 135/МҶ - 97 от 24 июля 2019 года).*

Подписной индекс журнала: 77968
Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 89.
Тел: (992 37) 221-11-00, 221-16-36; e-mail: info@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

ТАДБИРҲОИ РАФЪИ ШАРОИТЕ, КИ БА ПАҲНШАВИИ ТЕРРОРИЗМ МУСОИДАТ МЕКУНАД: НИГОҲЕ АЗ ТОҶИКИСТОН
МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН.....12

ТАҲАВУЛЛОТИ ИДЕОЛОГӢ ВА ДИГАРГУНИҲОИ СИЁСӢ: МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТИ ОНҲО ДАР ҶОМЕА
ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР.....21

АФКОРИ СИЁСИИ МУТАФАККИРОНИ ШАРҚУ ҒАРБ ОИД БА ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ КАДРӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ РУШДИ МИНБАЪДАИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
МИРЗОЗОДА ИБРОҲИМ ХОЛМУРОД.....32

МИЁНАРАВӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҲАЛЛИ НИЗОЪҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР РАВАНДИ ГУФТУШУНИД
ЗАҲИДОВ ОЧИЛ ХОҶИБАЕВИЧ,
САРКОРБОБОЕВА МУНЗИФА МУМИНҶОНОВНА.....43

ИҚТИДОРИ ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗА БА ЭКТРЕМИЗМИ ХУШУНАТОМЕЗ
ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМҶОНОВИЧ.....55

МУҲИММИЯТ ВА ЗАРУРАТИ РАМЗҲОИ СИЁСӢ ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ
МУҲАММАД САЪДӢ АБДУРАҲМОН.....66

ДИПЛОМАТИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА МАСОИЛИ ҲИФЗИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ШАРОИТИ НАВИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
АБДУҶАББОРОВ МАЪРУФҶОН АБДУАЗИЗОВИЧ.....74

МАСОИЛИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ ЗАНОНИ МАЪЮБ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (ТАҲЛИЛИ СИЁСӢ-ҲУҚУҚӢ)
ИДИЗОДА ЗАРИНА ФУЗАЙЛШО.....90

ИҚТИСОДИЁТ

ИНКИШОФИ ШАКЛИ АЛТЕРНАТИВИИ ШУГЛИ АҲОЛӢ ХАМЧУНИН БОЗОРИ МАВАЛЛИИ МЕХНАТ
ҶУРАХОНЗОДА САОДАТИ ХУРСАНД,
АЗИМОВА МАДИНА ТУРДИЕВА.....96

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛҲОИ ДАСТГИРИИ МОДДИЮ ТЕХНИКӢ БАРОИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН
ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ,
НАҶМУДИНОВ МАНУЧЕҲР САФАРАЛИЕВИЧ.....105

САМАРАНОКИИ БАРНОМАҲОИ ҲАМГИРОӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ҲАВАСМАНДИИ ҶАРАЁНҲОИ ҲАМГИРОӢ ДАР ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ
УСМАНОВА ТУФА ҶУМЪАЕВНА,
САДРИДДИНОВ МАНУЧЕҲР ИСЛОМИДДИНОВИЧ,.....118

БАҲИСОБГИРӢ ВА КАЛКУЛЯТСИЯИ АРЗИШИ АСЛИИ МАҲСУЛОТИ ПАРАНДАПАРВАРӢ
АБДУЛМУМИНЗОДА НАСИМҶОН АБДУЛМУМИН,
МАНУЧЕҲРИ НОЗИМИИ РАҶАБЗОДА.....130

РУШДИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТҲОИ ИТТИҲОДИЯИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ ДАР ДОИРАИ ИТТИҲОДИЯИ ИҚТИСОДИИ АВРУОСИЁ
РАҶАБОВ РАҶАБ КӮЧАКОВИЧ,
НУРМАҲМАДОВ ЗАМИР МИРМАҲМАДОВИЧ.....150

МАВҚЕЪ ВА НАҚШИ САВДОИ ЧАКАНА ВА ЯКЛУХТ ДАР РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ
ФАКЕРОВ ХАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,
ЗУБАЙДОВ САИДАҲМАД.....160

ТАҲИЛУ АРЗЁБИИ САТҲИ ИСТИФОДАИ МАШРУБОТИ СПИРТӢ, ТАМОКУ ВА ДАСТРАСИИ АҲОЛӢ БА ҒИЗОИ СОЛИМ
ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҲИМОВИЧ.....172

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ САНОАТИ САБУК
СОДИҚОВА АНИСА ФАРҲОДОВНА,
МАҲКАМОВ БАҲОДУР БУРҲОНОВИЧ.....185

ПОЯҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШДИ НАМУДҲОИ ГУНОГУНИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН
КУЧКОРОВ ИКРОМ ИЛХОМҶОНОВИЧ.....195

ҶОМЕАШИНОСӢ

СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ТАЪМИНИ АДОЛАТИ ИҶТИМОӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ РӮ БА ИНКИШОФ
УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
НАЗАР МУЪМИН АБДУҶАЛОЛ.....209

ҲИФЗИ ИҚТИДОРИ ЗЕҲНӢ – САМТИ МУҲИММИ АФЗАЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ
ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ.....218

ТАҚВИЯТИ МАВҚЕИ ЗАНОН ДАР ҲАЁТИ ИҶТИМОӢ
НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА.....230

ТАҲСИЛОТИ ИНКЛЮЗИВӢ ВА АМАЛӢ НАМУДАНИ ОН ДАР ҶАРАЁНИ КОРИ МАРКАЗҲОИ РУШДИ БАРВАҚТИИ КӮДАКОНИ СИННИ ТО МАКТАБӢ
АҲМАДБЕКОВА АЪЛОБОНУ ДОВУТШОЕВНА.....240

НАҚШИ ТАҲСИЛОТ ДАР СТРАТЕГИЯИ ҲАЁТИИ ҶАВОНОН (таҳлили сотсиологӣ)
НАЗИРОВА МАРҲАМАТ НАЗАРОВНА.....251
.
МАСОИЛИ РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ПАНДЕМИЯИ COVID-19
НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,
МАҲМАДБЕКЗОДА МОЁНШО ШОДМОН,
ВОСИЕВ ФАРИДУН МАХМАДОВИЧ.....261

БАРОБАРҲУҚУҚИИ АҚАЛЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ ҲАМЧУН МЕЪЁРИ АДОЛАТИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДИИ ТОҶИКИСТОН
НАЗАР МУЪМИН АБДУҶАЛОЛ.....272

МАВҚЕИ ИНТЕРНЕТ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ОН:МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО (ДАР МИСОЛИ ТОҶИКИСТОН)
ШАРИПОВА МАНЗУРА САИДЧОЕВНА.....280

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

МЕРЫ ПО УСТРАНЕНИЮ УСЛОВИЙ, СПОСОБСТВУЮЩИХ РАСПОСТРАНЕНИЮ ТЕРРОРИЗМА: ВЗГЛЯД ИЗ ТАДЖИКИСТАНА
МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН.....12

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕНЫ:ИХ ПРИРОДА И ХАРАКТЕРИСТИКИ В ОБЩЕСТВЕ
ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР.....21

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА И ЗАПАДА О ФОРМИРОВАНИИ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ КАК ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
МИРЗОЗОДА ИБРОХИМ ХОЛМУРОД.....32

ПОСРЕДНИЧЕСТВО И ЕГО РОЛЬ В УРЕГУЛИРОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНФЛИКТОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕГОВОРОВ
ЗАХИДОВ ОЧИЛ ХОДЖИБАЕВИЧ,
САРКОРБОБОЕВА МУНЗИФА МУМИНДЖОНОВНА.....43

ПОТЕНЦИАЛ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ НАСИЛЬСТВЕННОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ
ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМДЖОНОВИЧ.....55

ВАЖНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИМВОЛОВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ
МУХАММАД САЪДИ АБДУРАХМОН.....66

ИНФОРМАЦИОННАЯ ДИПЛОМАТИЯ И ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
АБДУДЖАББОРОВ МАЪРУФДЖОН АБДУАЗИЗОВИЧ.....74

ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ ЖЕНЩИН-ИНВАЛИДОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)
ИДИЗОДА ЗАРИНА ФУЗАЙЛШО.....90

ЭКОНОМИКА

РАЗВИТИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ФОРМ ЗАНЯТОСТИ, КАК ПАРАЛЛЕЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА
ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ,
АЗИМОВА МАДИНА ТУРДЫЕВНА.....96

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ
ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ,
НАЖМУДИНОВ МАНУЧЕХР САФАРАЛИЕВИЧ.....105

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОГРАММ КАК ФАКТОР СТИМУЛИРОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
УСМАНОВА ТУФА ДЖУМАЕВНА,
САДРИДДИНОВ МАНУЧЕХР ИСЛОМИДДИНОВИЧ.....118

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ ПТИЦЕВОДСТВА
АБДУЛМУМИНЗОДА НАСИМДЖОН АБДУЛМУМИН,
МАНУЧЕХР НОЗИМИ РАДЖАБЗОДА.....130

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ В УСЛОВИЯХ ЕАЭС
РАДЖАБОВ РАДЖАБ КУЧАКОВИЧ,
НУРМАХМАДОВ ЗАМИР МИРМАХМАДОВИЧ.....150

МЕСТО И РОЛЬ РОЗНИЧНОЙ И ОПТОВОЙ ТОРГОВЛИ В РАЗВИТИИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА
ФАКЕРОВ ХАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,
ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД.....160

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА УРОВНЯ УПОТРЕБЛЕНИЯ АЛКОГОЛЯ, ТАБАКА И ДОСТУПА НАСЕЛЕНИЯ К ЗДОРОВОМУ ПИТАНИЮ
ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ.....172

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА,
МАХКАМОВ БАХОДУР БУРХАНОВИЧ.....185

ИНСТИТУТСИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РАЗНЫХ ВИДОВ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
КУЧКОРОВ ИКРОМ ИЛЬХОМЖОНОВИЧ.....195

СОЦИОЛОГИЯ

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ
УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН
НАЗАР МУЪМИН АБДУДЖАЛОЛ.....209

ЗАЩИТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА – ВАЖНЫЙ АСПЕКТ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРИОРИТЕТОВ
КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ.....218

УКРЕПЛЕНИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЖЕНЩИН В СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ
НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА.....230

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ЕГО ОСНОВ В ПРОЦЕССРАБОТЫ ЦЕНТРОВ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
АХМАДБЕКОВА АЪЛОБОНУ ДОВУТШОЕВНА.....240

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ЖИЗНЕННЫХСТРАТЕГИЯХ МОЛОДЕЖИ (социологический анализ)
НАЗИРОВА МАРХАМАТ НАЗАРОВНА.....251

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19
НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,
МАХМАДБЕКЗОДА МОЁНШО ШОДМОН,
ВАСИЕВ ФАРИДУН МАХМАДОВИЧ.....261

РАВНОПРАВИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ КАК НОРМА СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА
НАЗАР МУЪМИН АБДУДЖАЛОЛ.....272

ПОЛОЖЕНИЕ ИНТЕРНЕТА И ЭТАПЫ ЕГО РАЗВИТИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКИСТАНА)
ШАРИПОВА МАНЗУРА САИДЧОЕВНА.....280

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

MEASURES TO ELIMINATES TO ELIMINATE THE CONDITIONS CONDUCIVE TO THE SPREAD OF TERRORISM: A VIEW FROM TAJIKISTAN
MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON.....12

IDEOLOGICAL EVOLUTION AND POLITICAL CHANGES: THEIR NATURE AND CHARACTERISTICS IN SOCIETY
HIDIRZODA MAHFIRAT UMAR.....21

THE POLITICAL DOCTRINE OF THINKERS OF THE EAST AND WEST ON THE FORMATION OF PERSONNEL POLICY AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION
MIRZOZODA IBROHIM KHOLMUROD.....32

MEDIATION AND ITS ROLE IN INTERNATIONAL CONFLICTS REGULATION IN NEGOTIATIONS
ZAHIDOV OCHIL KHODJIBAYEVICH,
SARKORBOBOEVA MUNZIFA MUMINJONOVNA.....43

THE POTENTIAL OF THE MASS MEDIA OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN COUNTERING VIOLENT EXTREMISM
DODIKHUDOEV KHURSHED AZAMJONOVICH.....55

THE IMPORTANCE AND NECESSITY OF POLITICAL SYMBOLS DURING THE INDEPENDENCE
MUHAMMAD SADI ABDURAHMON.....66

INFORMATION DIPLOMACY AND ISSUES INFORMATION SECURITY PROTECTION IN THE NEW CONDITIONS OF INTERNATIONAL RELATIONS
ABDUJABBOROV MARUFJON.....74

PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF WOMEN WITH DISABILITIES IN THE CURRENT CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS)
IDIZODA ZARINA FUZAILSHO.....90

ECONOMY

DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE FORMS OF EMPLOYMENT AS A PARALLEL LABOR MARKET
JURAHONZODA SAODATI HURSAND,
AZIMOVA MADINA TURDIEVA.....96

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND TRENDS OF LOGISTICAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF THE KHATLON REGION
DAVLATOV UMED ABDULALIEVICH,
NAJMUDINOV MANUCHEHR SAFARALIEVICH.....105

THE EFFECTIVENESS OF INTEGRATION PROGRAMS AS A FACTOR OF STIMULATING INTEGRATION PROCESSES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES
USMANOVA TUFA JUMAEVNA,
SADRIDDINOV MANUCHEHR ISLOMIDDINOVICH.....118

ACCOUNTING AND COSTING OF POULTRY FARMING PRODUCTS ABDULMUMINZODA NASIMDZHON ABDULMUMINOVICH
MANUCHEHR NOZIMI RAJABZODA.....130

IMPROVING THE ECONOMIC INTEGRATION OF THE COUNTRIES OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES IN THE CONDITIONS OF THE EAEU
RAJABOV RAJAB KUCHAKOVICH,
NURMAKHMADOV ZAMIR MIRMAKHMADOVICH.....150

PLACE AND ROLE OF RETAIL AND WHOLESALE TRADE IN THE DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET
FAKEROV KHAMIDULLOKHON NURIDDINOVICH,
ZUBAIDOV SAIDAHMAD.....160

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ALCOHOL, TOBACCO USE AND ACCESS OF THE POPULATION TO HEALTHY NUTRITION
ODINAEV AMIN IBRAGIMOVICH.....172

FOREIGN EXPERIENCE OF LIGHT INDUSTRY DEVELOPMENT
SODIQOVA ANISA FARHODOVNA,
MAKHKAMOV BAKHODUR BURKHANOVICH.....185

INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR DEVELOPMENT OF DIFFERENT TYPES OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
KUCHKOROV IKROM ILKHOMJONOVICH.....195

SOCIOLOGY

SOCIAL POLICY AND ISSUES OF SOCIAL JUSTICE IN DEVELOPING COUNTRIES
USMONZODA HAYRIDDIN USMON,
NAZAR MUMIN ABDUJALOL.....209

PROTECTION OF INTELLECTUAL POTENTIAL IS AN IMPORTANT ASPECT OF NATIONAL PRIORITIES
KURBONOV ABDURAKHMON SHEROVYCH.....218

STRENGTHENING OF THE WOMEN POSITION IN SOCIAL LIFE
NAZRIEVA OYNIYOL SHARIFOVNA.....230

INCLUSIVE EDUCATION AND ITS IMPLEMENTATION IN THE PROCESS OF WORK OF EARLY PRESCHOOL CHILDREN'S DEVELOPMENT CENTERS
AHMADBEKOVA ALOBONU DOVUTSHOEVNA.....240

THE ROLE OF EDUCATION IN LIVINGYOUTH STRATEGIES (sociological analysis)
NAZIROVA MARHAMAT NAZAROVNA.....251

PROBLEMS OF LABOR MARKET DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE COVID-19 PANDEMIC
NASRIDDINOV FIRDAVS INOYTOVICH,
MAHMADBEKZODA MOYONSHO SHODMON,
VASIEV FARIDUN MAKHMADOVICH.....261

EQUALITY OF NATIONAL MINORITIES AS A NORM OF SOCIAL JUSTICE IN CIVIL SOCIETY OF TAJIKISTAN
NAZAR MUMIN ABDUJALOL.....272

THE POSITION OF THE INTERNET AND THE STAGES OF ITS DEVELOPMENT. CHALLENGES AND PROSPECTS, (ON THE EXAMPLE OF TAJIKISTAN)
SHARIPOVA MANZURA SAIDCHOEVNA.....280

УДК: 32.019.51

МЕРЫ ПО УСТРАНЕНИЮ УСЛОВИЙ, СПОСОБСТВУЮЩИХ РАСПОСТРАНЕНИЮ ТЕРРОРИЗМА: ВЗГЛЯД ИЗ ТАДЖИКИСТАНА

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,
доктор политических наук, заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки, 89;
Тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

В данной статье анализируются меры по устранению условий, способствующих распространению терроризма в современном обществе. Рассматривая роль Таджикистана в противодействии данной угрозе, автор констатирует, что для Республики Таджикистан сама проблема противодействия насильственному экстремизму и международному терроризму очень актуальна с первых дней государственной независимости.

В статье отмечается, что осознавая весь масштаб угрозы, исходящей от насильственного экстремизма и международного терроризма, Республика Таджикистан принимает самое активное участие в противодействии данной угрозе. В частности, государством начиная с 2016 года по сей день реализуется национальная стратегия по противодействию экстремизму и терроризму, а также проведены международные конференции высокого уровня по данной проблематике.

В рамках данной статьи рассматриваются социальные факторы, которые непосредственно влияют на проявление роста экстремизма, а также определены основные меры по устранению условий, способствующих распространению терроризма в современном обществе.

По мнению автора, за 10 лет со дня принятия Совместного плана действий по реализации Глобальной контртеррористической стратегии ООН в Центральной Азии, государства региона продемонстрировали всему мировому сообществу уникальную модель регионального сотрудничества в плане единства взглядов и подходов в решении данной проблемы. Тем не менее, автор приходит к выводу, что до окончательной победы над этими деструктивными явлениями нам предстоит пройти еще большой путь и только совместными усилиями мы можем достигнуть нужного результата.

Кроме того, автор уверен, что предложенные в рамках данной статьи меры направлены на эффективное устранение условий, способствую-

щих распространению терроризма. Безусловно, эти меры требуют скоординированной, согласованной и единой политики для обеспечения общерегиональной безопасности.

Ключевые слова: *Таджикистан, Душанбинский процесс, ООН, терроризм, насильственный экстремизм, кибертерроризм, информационно-психологическая борьба, национальная стратегия, глобальная контртеррористическая стратегия, социальные группы, гражданское общество, превентивные меры, национальная безопасность, региональная безопасность.*

Необходимо констатировать, что международные отношения постоянно проверяются на прочность. Сама проблема обеспечения региональной и международной безопасности сегодня, безусловно, стоит на повестке дня под номером один.

В настоящее время, в контексте противодействия угрозе экстремизма и терроризма, на наш взгляд очень актуальным выглядит сам обмен опытом, непрерывный диалог и международное сотрудничество, как на экспертно-аналитическом уровне, так и в рамках представителей официальных государственных лиц.

Отрадно отметить, что к настоящему дню мы подошли с определёнными достижениями в этой области. Как всем известно, в прошедшем 2021 годом исполнилось 15 лет со дня принятия Глобальной контртеррористической стратегии Организации Объединенных Наций и 10 лет со дня принятия Совместного плана действий по реализации Стратегии в Центральной Азии.

Так, 8 декабря 2021 года в городе Душанбе состоялась 11-я ежегодная встреча заместителей министров иностранных дел стран Центральной Азии, в рамках которой были обсуждены проблемы международного терроризма и экстремизма, радикализации, организованной преступности и незаконного оборота наркотических средств, а также социально-экономические проблемы, и состоялся обмен взглядами относительно перспектив развития регионального сотрудничества в Центральной Азии. Важным явилось то, что была официально запущена 4-я фаза совместного проекта под названием “Совместный план действий: на пути к комплексной реализации Глобальной контртеррористической стратегии ООН в Центральной Азии” [8].

За 10 лет со дня принятия Совместного плана действий по реализации Глобальной контртеррористической стратегии в Центральной Азии государства региона продемонстрировали всему мировому сообществу уникальную модель регионального сотрудничества в плане единства взглядов и подходов в решении данной проблемы. Тем не менее, до окончательной победы над

этими деструктивными явлениями предстоит пройти еще большой путь и только совместными усилиями можно достигнуть нужного результата [2].

Сегодня нам предстоит дать ответ на очень сложный вопрос, а именно выявить меры по устранению условий, способствующих распространению терроризма в современном обществе. Для Республики Таджикистан сама проблема противодействия насильственному экстремизму и международному терроризму очень актуальна с первых дней государственной независимости.

Как отметил Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, активизация деятельности террористических групп в последние годы угрожает безопасности и стабильности отдельных государств региона и в целом всего мира, в результате чего мировое сообщество сталкивается с губительными опасностями [4].

Осознавая весь масштаб угрозы, исходящей от насильственного экстремизма и международного терроризма, Республика Таджикистан принимает самое активное участие в противодействии данной угрозе. В частности, государством начиная с 2016 года по сей день реализуется Национальная стратегия по противодействию экстремизму и терроризму, а также были проведены Международные конференции высокого уровня «Противодействие терроризму и насильственному экстремизму» (3-4 мая 2018 года) и «Международное и региональное сотрудничество в борьбе с терроризмом и источниками его финансирования, в том числе незаконным оборотом наркотиков и организованной преступностью» (16-17 мая 2019 года), получившие широкую известность в мире как «Душанбинский процесс». В целом, Республика Таджикистан зарекомендовала себя как надежный партнер в борьбе с экстремизмом и терроризмом. Столь серьезное внимание к данной проблематике вызвано тем, что наша страна, к сожалению, неоднократно подвергалась атакам экстремистов и террористов и до сих пор ощущаются угрозы, исходящие от них.

Конечно, мы осознаем, что каждая страна в поисках ответа на эти вопросы исходит, прежде всего, из своей истории, культуры, менталитета и практического опыта. На наш взгляд, в успешном противодействии большим потенциалом обладают именно ненасильственная адресная и целевая работа с уязвимыми социальными группами, главным образом с местной молодежью. Именно молодые люди в большинстве своём пополняют ряды экстремистско-террористических группировок. Главной причиной является отсутствие жизненного опыта, в результате чего они становятся легкой мишенью для деструктивных группировок. В то же время, молодежь, не осознавая всю глубину социальных проблем, стремится в силу своей природы к их радикальным решеням. В этой связи важно дальнейшее укрепление государ-

ственной молодежной политики, в частности, усиление информационно-аналитического потенциала молодежных организаций и дальнейшая их активизация в решении указанных проблем. Одним из таких методов, который имеет свою востребованность – это создание региональной информационно-образовательной онлайн площадки по данной проблеме. Она послужит источником получения нужной информации на всех пяти языках государств Центральной Азии, а также на русском и английском языках. Подобный ресурс будет содействовать диалогу всех вовлечённых групп, выработке совместных действий. Онлайн формат — это структура, где больше всего просиживает молодежь и нам важно иметь свои прочные позиции в этом секторе.

Хочу напомнить, что одним из факторов развития экстремизма и терроризма является широкое использование террористическими организациями современных информационных технологий, в особенности Интернет сетей, в целях пропаганды идеологии насильственного экстремизма, привлечения в свои ряды новых членов, их подготовки и стимулирования к разрушительным действиям. С учетом возрастающей популярности различных социальных сетей среди нашей молодежи, роста трудовой миграции, уязвимости молодого поколения перед вызовами современности, важно скоординировать и синхронизировать совместное региональное противодействие информационному и кибертерроризму, поскольку для наших стран, в настоящее время, одним из ключевых вопросов обеспечения национальной безопасности является эффективная информационно-психологическая борьба против террористических и экстремистских групп.

Предложенная нами данная мера полностью соответствует восьмому пункту I–го направления мер по устранению условий, способствующих распространению терроризма в рамках утвержденного Совместного Плана Действий [5]. Она в практическом плане направлена на поощрение развития средств и методов информационной борьбы в качестве альтернативы террористической идеологии и пропаганде.

Также важной мерой в противодействии экстремизму и терроризму, безусловно, является целевая работа с уязвимыми сообществами, которые становятся одним из основных жертв деструктивной идеологии экстремистов и террористов [7]. Речь идет о так называемых социальных группах, которые ощущают себя подвергшимися дискриминации. В этой связи, необходимо отметить тот факт, что дискриминация является сугубо индивидуальным измерением. Иногда человек может считать себя оскорбившимся в силу своей сильной чувствительности. Республика Таджикистан всегда была сторонником соблюдения всех прав человека и строго осуждает отклонение от них независимо от расы, этноса, пола и религии. В Республике Таджикистан

все граждане, еще раз подчеркиваем, что независимо от расы, этноса, пола и религии, защищены национальными законодательными и международными нормативно-правовыми актами.

В этой связи отметим саму важность обеспечения гендерного равенства, повышения социальной активности и роли женщин в жизни общества, а также обеспечения равноправия мужчин и женщин в семейных отношениях. Примером тому может служить инициатива Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по увеличению численности женщин на государственной службе. Данный шаг, безусловно, является серьёзной поддержкой со стороны государства местным женщинам. Укрепление социально-экономических позиций этого социального слоя, несомненно, является важным шагом к недопущению их привлечения в ряды деструктивных структур [6].

Республика Таджикистан с первых дней своей государственности объявила сферу образования как одну из наиболее приоритетных направлений социальной политики. Сфера образования, по существу, воспринимается как универсальный ресурс, способный значительно укрепить уровень политической и религиозной культуры, а также правовой грамотности населения, что является гарантом стабильного и устойчивого развития общества. Мы убеждены, что образованный человек никогда не станет жертвой пропаганды экстремистских и террористических организаций, поскольку у него имеются твердые и непоколебимые жизненные принципы.

В Таджикистане успешно реализуется ряд образовательных инициатив, направленных на повышение уровня знаний и компетенции местной молодежи, в частности 2020-2040 годы объявлены «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук». Другими мероприятиями являются ежегодные молодежные конкурсы, направленные на воспитание патриотизма и уважения к истории, традициям и культуре среди молодежи Таджикистана. Они проходят под названием «*Таджикистан – мой родной край*» и «Книга – светоч знаний».

Конечно, одним из ключевых факторов роста терроризма являются социально-экономические факторы, в частности проблема бедности. Сегодня в государстве наблюдается снижение процента бедных людей и намеревается сокращение их уровня с 26,3% до 15% в ближайшие пять лет.

Принимая во внимание роль и место религии в жизни и культуре народов Центральной Азии мы осознаём потенциал традиционной религии в противодействии идеологии экстремистов и террористов. Как неоднократно отмечал Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, религия Ислам не имеет ничего общего с терроризмом [1]. Мы уверены, что повышение толерантности, религиозной и правовой культуры населения

является важнейшей мерой на пути устранения условий, способствующих распространению идеологии насильственного экстремизма и международного терроризма.

Как мы отмечали выше, успех в противодействии угрозе насильственного экстремизма и международного терроризма возможен только при тесном совместном сотрудничестве. Сегодня очевидно, что это угроза для всего человечества и важно понимать, что только совместными действиями на уровне партнерства с институтами гражданского общества, женскими организациями, академическими кругами, средствами массовой информации мы можем достигнуть своих намеченных целей.

Важным условием и необходимой мерой для достижения успеха в предупреждении идеологии насильственного экстремизма и терроризма является участие в этом процессе институтов гражданского общества, частного сектора и каждого члена общества. В Республике Таджикистан функционируют более 3 тысяч неправительственных организаций, которые являются равноправными партнёрами государства в противодействии экстремизму и терроризму. Они, в частности, могут участвовать в разработке, принятии и реализации нормативно-правовых актов, государственных программ и мероприятий по предупреждению экстремизма и радикализации, ведущих к терроризму [2].

В завершение необходимо отметить, что предложенные меры направлены на эффективное устранение условий, способствующих распространению терроризма. Безусловно, эти меры требуют скоординированной, согласованной и единой политики для обеспечения общей региональной безопасности. В этой связи необходимо, в первую очередь, продолжить развивитие и укрепление регионального и международного сотрудничества в данной сфере. В частности, необходимо поддерживать обмен информацией и дальнейшие исследования на местах, разработку новых методологий в области социальных наук и обобщения передового опыта с тем, чтобы и определять и налаживать конкретные связи между терроризмом и социально-экономическими условиями, такими как бедность, социальное отчуждение и изоляция в Центральной Азии.

ЛЕТЕРАТУРА

1. Эмомали Рахмон. Выступление на церемонии открытия Международной конференции высокого уровня на тему “Противостояние терроризму и насильственному экстремизму”// https://mfa.tj/ru/main/view/3224 /vystuplenie-na-tseremonii-otkrytiya-mezhdunarodnoi-konferentsii-vysokogo-urovnya-na-temu-protivostoyanie-terrorizmu-i-nasilstvennomu-ekstremizmu. 04.05.2018 09:41

2. Анастасия Боровикова. Объединение усилий в обеспечении региональной безопасности и устойчивого развития. (Слово — участникам конференции:

Мухаммадзода П.А.). // https://yuz.uz/ru/news/obedinenie-usiliy-v-obespechenii-regionalnoy-bezopasnosti-i-ustoychivogo-razvitiya

3. Национальная стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы// https://mit.tj/sites/default/files/strategiya.pdf

4. Республика Таджикистан зарекомендовала себя как надежный партнер в борьбе с экстремизмом и терроризмом//https://mts.tj/ru/3111/news/. 7 марта 2022

5. Совместный План Действий по реализации Глобальной Контртеррористической Стратегии ООН в Центральной Азии, от 30 ноября 2011 // https://unrcca. unmissions.org /sites/default /files/final_joint_action_plan_rus.pdf

6. Участие замдиректора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан в контртеррористической конференции в Ташкенте // https://mts.tj/ru/3112/news/

7. Эксперт из Таджикистана: «В деле противодействия экстремизму и терроризму важна целевая работа с уязвимыми сообществами» http://isrs.uz/ru/xorijiy-ekspertlar-fikri/ekspert-iz-tadzikistana-v-dele-protivodejstvia-ekstremizmu-i-terrorizmu-vazna-celevaa-rabota-s-uazvimymi-soobsestvami

8. 11-я ежегодная встреча заместителей министров иностранных дел стран Центральной Азии//https://mfa.tj/ru/main/view/9324/11-ya-ezhegodnaya-vstrecha-zamestitelei-ministrov-inostrannykh-del-stran-tsentralnoi-azii. 8 декабря 2021

ТАДБИРҲОИ РАФЪИ ШАРОИТЕ, КИ БА ПАҲНШАВИИ ТЕРРОРИЗМ МУСОИДАТ МЕКУНАД: НИГОҲЕ АЗ ТОҶИКИСТОН

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,
доктори илмҳои сиёсӣ, муовини директори
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 89;
тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

Дар ин мақола тадбирҳо оид ба рафъи шароите, ки ба паҳншавии терроризм дар ҷомеаи муосир мусоидат мекунанд, таҳлил шудаанд. Муаллиф бо назардошти нақши Тоҷикистон дар муқобила бо ин хатар изҳор медорад, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон худи мушкилоти муборизa бо ифротгароии хушунатомез ва терроризми байналмилалӣ аз рӯзҳои аввали истиқлолияти давлатӣ хеле муҳим буду ҳаст.

Дар мақола зикр мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки тамоми хатарҳо, ки аз ифротгароии хушунатомез ва терроризми байналмилалӣ бармеоянд,дар муқобила бо ин таҳдидҳо фаъолона иштирок менамояд. Аз

ҷумла, аз соли 2016 сар карда, аз ҷониби давлат Стратегияи миллии муқовимат ба ифротгароӣ ва терроризм амалӣ карда шуда, доир ба ин масъала конфронсҳои сатҳи баланд дар сатҳи байналмилалӣ гузаронида шуданд.

Дар доираи мақолаи мазкур омилҳои иҷтимоие, ки бевосита ба зуҳуроти афзоиши ифротгароӣ таъсир мерасонанд, баррасӣ гардида, тадбирҳои асосии рафъи шароити мусоид барои густариши терроризм дар ҷомеаи муосир муайян карда шудаанд.

Ба ақидаи муаллиф, дар тӯли 10 сол аз замони қабули Нақшаи амалиёти муштарак оид ба татбиқи Стратегияи глобалии зиддитеррористии СММ дар Осиёи Марказӣ, давлатҳои минтақа модели беназири ҳамкориҳои минтақавиро аз ҷиҳати ягонагии ақидаю равишҳо дар ҳалли ин масъала ба тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ намоиш доданд. Осиёи Марказӣ инчунин накшаи ягонаи амалиёти муштаракро тартиб додааст. Бо вуҷуди ин, муаллиф ба хулосае меояд, ки то ғалабаи ниҳоӣ бар ин зуҳуроти харобиовар мо ҳанӯз роҳи дуру дарозеро бояд тай кунем ва танҳо бо ҷидду чаҳди муштарак ба натиҷаи дилхоҳ ноил шудан мумкин аст.

Илова бар ин, муаллиф мутмаин аст, ки тадбирҳои дар ин мақола пешниҳодшуда ба рафъи самараноки шароити мусоид, ки ба паҳншавии терроризм мусоидат мекунад, нигаронида шудаанд. Бешубҳа, ин тадбирҳо сиёсати ҳамоҳангшуда, мувофиқашуда ва ягонаро барои таъмини амнияти умумиминтақавӣ тақозо мекунанд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, раванди Душанбе, СММ, терроризм, ифротгароии хушунатомез, кибертерроризм, муборизаи иттилоотӣ-психологӣ, стратегияи миллӣ, стратегияи глобалии зиддитеррористӣ, гуруҳҳои иҷтимоӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, чораҳои пешгирикунанда, амнияти миллӣ, амнияти минтақавӣ.*

MEASURES TO ELIMINATES TO ELIMINATE THE CONDITIONS CONDUCIVE TO THE SPREAD OF TERRORISM: A VIEW FROM TAJIKISTAN

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,
D. Sc. in Political Science, deputy director of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89,
tel.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

This article analyzes measures to eliminate the conditions conducive to the spread of terrorism in modern society. Considering the role of Tajikistan in

countering this threat, the author states that for the Republic of Tajikistan the problem of countering violent extremism and international terrorism is very relevant from the first days of state independence.

The article notes that, realizing the full scale of the threat posed by violent extremism and international terrorism, the Republic of Tajikistan takes an active part in countering these threats. In particular, since 2016, the state has been implementing a national strategy to counter extremism and terrorism, as well as held high-level international conferences on this issue.

Within the framework of this article, social factors that directly affect the manifestations of the growth of extremism are considered, and the main measures to eliminate the conditions conducive to the spread of terrorism in modern society are identified.

According to the author, over the 10 years since the adoption of the Joint Action Plan for the implementation of the UN Global Counter-Terrorism Strategy in Central Asia, the states of the region have demonstrated to the entire world community a unique model of regional cooperation in terms of unity of views and approaches in solving this problem. Central Asia has also developed a unified plan of joint actions. Nevertheless, the author comes to the conclusion that we still have a long way to go before the final victory over these destructive phenomena, and only by joint efforts can we achieve the desired result.

Moreover, the author is sure that the measures proposed in this article are aimed at effectively eliminating the conditions conducive to the spread of terrorism. Undoubtedly, these measures require a coordinated, coherent and unified policy to ensure regional security.

Keywords: *Tajikistan, Dushanbe process, UN, terrorism, violent extremism, cyberterrorism, information-psychological fight, national strategy, global counter-terrorism strategy, social groups, civil society, preventive measures, national security, regional security.*

УДК: 323.22/.28

ТАҲАВУЛЛОТИ ИДЕОЛОГӢ ВА ДИГАРГУНИҲОИ СИЁСӢ: МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТИ ОНҲО ДАР ҶОМЕА

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви
Комиссияи марказии интихобот
ва райъпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 42;
тел.: (+992) 918639754, e-mail: makfirat@mail.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлили масоили идеологӣ, таҳаввул ва таъсири он ба дигаргуниҳои сиёсии ҷомеа бахшида шудааст. Таҳаввулоти идеологӣ ҳамчун сарчашмаи дигаргунию тағйирпазирии ҷомеаҳо баррасӣ гардида, хусусиятҳои раванди мазкур бо дарназардошти воқеият ва таҷрибаи сиёсии ҷомеаи Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Дар заминаи таҳлили маводи зарурӣ ташаккули идеологияи миллӣ ва нақши он барои таҳкими давлатдории миллӣ муҳим дониста шудааст.

Калидвожаҳо: *давлатдории миллӣ, идеология, таҳаваулот, ҷомеа, ҳизб, мубориза.*

Таърихи сиёсӣ собит мекунад, ки таҳаввулоти охири садаи XX баамаломада аз рӯйи мазмун, моҳият ва таъсирнокии худ яке аз марҳилаҳои мушкил, пуртаззод, пешгуйинашаванда ва дорои хусусияти тағйирпазирии куллии мазмунӣ ва сохтории ҳаёти ҷомеаи ҷаҳонӣ гашт. Насли даврони мо шоҳиди ҳодисаю равандҳои таърихию сиёсии зиёд гаштанд, аз қабили:

- шикасти низоми ҷаҳонии сотсиализм дар оғози солҳои 90-ум, ки тасаввураш барои ҷонибдорони ғояҳои маркисм-ленинизм ва мардуми дар фазои шӯравӣ зиндагикунанда номумкин буд;

- авҷ гирифтани талошҳои геополитикӣ ва муборизаи абаркудратҳо баҳри тағйири мавқеъ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ва васеъ намудани доираи таъсиру нуфузи худ;

- ба анҷом расидани “ҷанги сард”, ки тули даҳсолаҳо инсониятро дар ҳолати таҳдиду таҳлукаи доимӣ қарор дода буд;

- косташавии сарҳадҳои давлатҳои миллӣ ва таъсиси ниҳодҳои фаромиллӣ ва фародавлатӣ дар мисоли Иттиҳоди Аврупо, ки дар навбати худ ҳамчун марказӣ иқтидорӣ сиёсию иқтисодӣ баромад мекунад;

- равнақ пайдо намудани тамоюлҳои сарнагунсозии ҳокимиятҳо ва низоми сиёсии давлатҳо тавассути ташкил намудани “инқилобҳои ранга”,

ки бо суръати баланд паҳн шуда, боиси пайдоиши мушкилиҳои ҷиддӣ дар бархе аз кишварҳо гашт;

- тавсеа пайдо намудани иттилоот ҳамчун захираи ҳокимият ва таъсиррасонӣ, василаи ҷанг ва муқовимат, пешрафт ва инқилобҳои гуногун;

- ба авҷи аълои худ расидани фаъолияти ҳаракат ва ташкилотҳои экстремистию террористӣ, оҷиз мондани инсоният дар назди ин хатар, то ба дараҷаи ба даст овардани ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби ташкилоти террористӣ дар мисоли "Толибон" дар Афғонистон;

- паҳншавии пандемияи Ковид 19, ки таносуби муносибатҳоро дар ҷаҳон ба куллӣ тағйир дод. Дар натиҷа воқеият доштани мавқеи давлат дар низоми сиёсии ҷаҳон тасдиқи худро бори дигар пайдо намуд. Зеро авҷи пандемия давлатҳоро водор намуд, ки механизми худмуҳофизатиро дар алоҳидагӣ коркард ва амалӣ намоянд.

Ҳамаи ин раванду ҳодисот дар марҳилаи қариб сӣ соли гузашта, бо шиддатнокии худ дар назди инсоният садҳо мушкилиҳои ғайриинтизорро пеш гузоштанд. Дар ин раванд муҳим аз ҳама ивазшавии низоми идея ва арзишҳое мебошад, ки дар марҳилаи муайяни таърихӣ инсоният онро пайравӣ менамуд. Ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсии инсоният ҳам маҳз дар доираи ҳамин арзишҳо ҷараён дошта, онҳо амалан тамоми ҳаёти инсонро танзим ва идора мекарданд. Густав Лебон вобаста ба масъалаи мазкур қайд мекунад, ки: "омӯзиши тамаддунҳои гуногун, ки аз оғози олам якдигарро иваз карда омадаанд, нишон медиҳад, ки нақши роҳбарикунандаро дар рушди онҳо доимо теъдоди на он қадар зиёди ғояҳои асосӣ мебозид"[1.С.16]. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки маҳз тавассути "теъдоди на он қадар зиёди ғояҳои асосӣ" тамаддунҳои инсонӣ иваз шудаанд, ки бори дигар муҳим будани таъсири ғояҳоро дар рушди инсоният тасдиқ менамоянд.

Ин тағйирпазирӣ ва ивазшавии куллии идеологӣ хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон низ буд. Раванди рушди таърихии миллати тоҷикро, ки аз диди форматсионӣ хусусияти худро дорад, олимон ба таври худ маънидод мекунанд. Идеологияи шуравӣ, ки асоси онро баробарӣ, бародарӣ, коллективизм, бартарияти моликияти давлатӣ ба воситаҳои истеҳсолот ва интернатсионализм ташкил дода, мақсади ниҳоии он бунёди коммунизм ҳамчун ҷомеаи бесинф буд, ба сифати неруи идоракунандаи шуур ва рафтори омма баромад мекард. Берун аз принсипҳои роҳбарикунандаи ҳизби ҳоким – Ҳизби коммунистӣ ақидаронӣ намудан баробар ба хиёнат пазируфта мешуд. Низоми арзишӣ ва идеявии дигар қабул набуд. Дар натиҷа мафкураи ҷамъиятӣ дар доираи қолаби муайяншуда шакл мегирифт, ки онро ниҳодҳои сотсиализатсияи ҷамиятӣ амалӣ менамуданд. Пас, насле,

ки ҳар як қарор ва амалаш дар доираи муқаррароти муайян амалӣ гашта, доираи тафаккур ва ҷаҳонбиниаш қолабӣ буд, маҳз аз рӯйи ҳамон муқаррарот ва қолаб равандҳои сиёсиро арзёбӣ менамуд.

Дар доираҳои коршиносону сиёсатмадорон вобаста ба мавқеъ ва нақши идеологияи маркистию ленинӣ то ҳанӯз баҳсҳои зидду нақиз хеле зиёданд. Бархе онро ҳамчун низоми арзишӣ ва ғоявии самаранок маънидод намуда, мухолифон онро ҳамчун василаи назарфиребӣ ва таҳкими ҳокимияти тоталитарӣ медонанд. Ҳар ду ҷониб ҳам вобаста ба мавқеъҳои худ далелҳои кофӣ доранд, ки мавзӯи баҳси алоҳида мебошад. Фақат дар доираи мавзӯи таҳлилшаванда ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки ҳатто асосгузорони назарияи идеология ба он муносибати ягона ва яксон надоштанд. Зиддият ва духурагӣ дар мавқеи онҳо низ эҳсос карда мешавад. Чунончи, К.Ясперс қайд менамояд: “Идеология маҷмӯи ақида ва тасаввуроте номида мешавад, ки ба субъекти тафаккур ҳамчун ҳақиқати мутлақ хизмат намуда, бар асоси он ӯ консепсияи худ дар бораи ҷаҳон ва мавқеи худро дар он месозад. Ҳамзамон консепсияи мазкурро он тавре месозад, ки тавассути он худфиребдиҳии барои ҳақ баровардани худ зарур ва рӯйпуш намудани манфиатҳои аслиро амалӣ менамояд. Номгузории ҳар як шакли тафаккур бо унвони идеология ин иттиҳомест, ки гуфтаҳои он ба ҳақиқат мувофиқат намекунанд... " [2.С.146-147]. Чунин мавқеи К.Ясперс нисбат ба идеология аз он шаҳодат медиҳад, ки ӯ идеологияро як чизи дуруғу бофта барои фиреби назари омма ва ҷомеа медонад. Муҳимаш он аст, ки мардум баъзан дидаю дониста аз он истифода бурда, худро фиреб медиҳанд. Дар баробари чунин андеша мутафаккир инкор намекунад, ки тавассути он шахс метавонад манфиати аслии худро пинҳон намояд.

Ҳамзамон, чуноне, ки К.Ясперс қайд мекунад, идеология барои дигарон “ҳамчун ҳақиқати мутлақ” қабул шуда, мавриди эътиқодмандӣ қарор мегирад.

Чунин дарку фаҳмиш нисбат ба идеологияи шӯравӣ то нимаи дуюми солҳои 80-ум дар Иттиҳоди шӯравӣ ва умуман ҷаҳони сотсиализм идома кард, вале равандҳои минбаъда таъсири худро ба он расонидан гирифтанд.

Ворид шудан ба марҳилаи ба ном “бозсозӣ”, ки дар он ғояҳо ва арзишҳои нав, аз қабили “плюрализми афкор”, “ошкорбаёнӣ”, “озодии муттаҳидшавӣ”, “демократикунонӣ”, “давлати ҳуқуқӣ”, “афкори нави сиёсӣ” ва ғайраҳо мавқеи аввалиро ишғол мекарданд, мазмунан маънои ворид шудан ба олами дигари ғоявиро дошт. Пешниҳоди имконият баҳри дигарандешӣ ба ҷомеае, ки дар давоми зиёда аз 70-сол дар шароити маҳдудияти идеологӣ қарор дошт, паёмадҳои дигарро низ пеш оварда. Мураккабии масъала сари он буд, ки ҷомеа бояд арзишҳои навро мепазируфт.

Гурӯҳи олимони рус вобаста ба хусусияти марҳилаи мазкур қайд мекунанд, ки: “Ҳарчанд ҷомеаи шӯравии даврaҳои охир дар маҷмӯъ азнавсозиро дастгирӣ мекард, аммо "инқилоби арзишӣ" нав оғоз мешуд. Ин як раванди душвор ва дарозмуддат буд ва дар марҳилаи аввал он ба муваффақияти сиёсати бозсозӣ вобаста буд. Вақте ки бозсозӣ дар соли 1991 ба охир расид ва давраи пасошӯравӣ оғоз шуд, ҷомеае, ки осеби суқути ИҶШС дида буд, ба он тақсимшуда ва номуташаккил ворид шуд”. [3.] Маҳз душворӣ ва мураккабии инқилоби арзишҳо яке аз сабабҳои асосии парокандагӣ ва номуташаккилӣ маҳсуб меёфт. Зеро аз байн рафтани қувваи ҳаракатдиҳанда ва муттаҳидкунанда маҳз низоми арзишҳо баромад мекарданд, ки тавассути онҳо ҷомеа ба оянда боварӣ дошт ва барои бунёди ин “оянда” талош мекард. Вақтеки ин ҳама аз байн рафт, барои дарёфти мавқеъ ва эътимоди нав, албатта, вақт лозим буд.

Ҳамзамон бо ин ба инобат бояд гирифт, ки ҷомеа наметавонад дар ҳолати гузариш арзишҳои навро азхуд кунад. Зеро муборизаи арзишҳо ба таври доимӣ давом дошт ва давом дорад. Коршиносон дуруст қайд намуданд, ки: “Таҷрибаи бозсозӣ, дастовардҳо ва нокомии сиёсии он собит мекунад, ки демократия на танҳо иродаи аксарият, балки меъёрҳо, ниҳодҳо ва тартиботи устувор аст. Ҳар гуна кӯшиши нодида гирифтани меъёрҳо, ниҳодҳо ва расмиёте, ки ба арзишҳои демократӣ асос ёфтаанд, дар марҳилаи дарозмуддат боиси бесуботии амиқи система мегардад.Ҷомеаи муосир метавонад танҳо дар шароити ризоияти васеи ҷамъиятӣ ва арзишҳои демократӣ самаранок вуҷуд дошта, рушд кунад. Ҳар гуна кӯшиши тақсим кардани одамон ба хуб ва бади, мо ва душманон, аксарият ва ақаллият, на танҳо ба тақсимшавӣ, балки дар асл ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда мерасонад”[3]. Мутаассифона, таҷриба ва воқеияти сиёсии аввали солҳои 90-уми Тоҷикистон собит месозанд, ки маҳз дар натиҷаи нодида гирифтани мавқеи қонун ва ниҳодҳои давлатӣ, эҳтиром нагузоштан ба арзишу ғояҳои анъанавии миллии давлатдорӣ, муқобилгузории ақидатӣ ва мутлақгардонии фаҳмиши демократия ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ оварда расонид.

Таҳлили марҳилаи мазкур нишон медиҳад, ки воқеан ҳам ҷомеаи Тоҷикистон дар шароити бесарусомонаи ғоявӣ қарор дошт. Тақсимот аз рӯйи мансубияти маҳал, мансубият ба равияи муайяни эътиқодӣ ва манфиатхоҳӣ вазъи сиёсии кишварро мушкилу мураккаб гардонида буд. Вобаста ба ин марҳилаи таърихӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунад, ки: “Роҳи таърихие, ки халқи тоҷик, хусусан, дар солҳои аввали истиқлол сипарӣ намуд, як масири пур аз даҳшату фоҷиа, маҳрумияту машаққат ва монеаву мушкилот буд. Замоне, ки кишвари соҳибистиқлоли мо ҳанӯз аввалин қадамҳои худро мегузошт, хоинони миллати тоҷик ва душманони давлати тоҷикон бо пуштибонии доираҳои

манфиатдори хориҷӣ кишвари моро ба гирдоби мухолифати шадиди дохилӣ ва баъдан ба оташи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашиданд” [4.]

Дар натиҷа қувваҳои ғараздору манфиатдор аз вазъи баамаломада истифода бурда, мақсадҳои худро амалӣ мекарданд. Мураккабии вазъи сиёсӣ бо он низ алоқаманд буд, ки парокандагии идеологӣ имкон намедод, то элитаи сиёсии вақт мавқеи худро ба равандҳои сиёсӣ дуруст ва ба манфиатҳои миллию давлатӣ ҷавобгӯ муайян намояд.

Плюрализми идеологӣ ва интихоби арзишии шахсият мусоидат намуд. Ташаккулёбии давлати навини тоҷикон дар шароити мураккаби иқтисодию иҷтимоӣ, суст шудани пояҳои маънавию ахлоқии ҷомеа, номуайянии идеологӣ ва фаъолшавии қувваҳои гуногуни манфиатдор, ки ҳар кадом сохтори сиёсии давлатро ба таври худ дидан мехостанд, сурат гирифт.

Мисоли мазкур нишонаи он аст, ки то кадом дараҷа мавҷудияти низоми муайяни ғоявӣ, меъёрӣ ва арзишӣ барои ҷомеа зарур аст. Ба ақидаи коршиносони Левада-Сентр: “Маҳз онҳо (ғояҳо, меъёрҳо ва арзишҳо – Х.М.У.) қодиранд фаъолияти барандагони ваколатҳои расмиро на танҳо тамоюл бахшанд, назорат, танзим ва маҳдуд намоянд, инчунин ба вокунишҳои дар раванди фаъолият амалишавандаи барои давлат таҳдидовар монеъ шаванд”[5.]. Аз ин ҷо хулоса баровардан зарур аст, ки низоми ғоявию арзишӣ асоси муттаҳидӣ ва таъмини ҳамгироии ҷомеаро ташкил дода, тавассути онҳо чаҳорчӯбаи рафтор ва фаъолият барои ҷомеа, аз элита то мардуми одӣ, ташаккул меёбад. Онҳо ба сифати неруе баромад мекунанд, ки чаҳорчӯбаи муносибатҳои сиёсиро дар ҷомеа ташаккул медиҳанд ва моҳияти амиқи маърифатию сафарбарнамоӣ доранд.

Мавҷудияти зиддиятҳои идеологӣ ва арзишӣ мушкилиҳои сиёсию иҷтимоии дар ҷомеа ҷойдоштаро қувват дода, барҳӯрдҳоро шиддат мебахшиданд. Вобаста ба ин А.Холиқзода қайд мекунад, ки: «Дар баробари имкониятҳо маҳдудиятҳои замони шӯравӣ, тағйирёбии ғояҳо, рӯ овардан ба арзишҳои миллӣ, берун шудан аз пойбандии нақшаҳои қаблӣ дар паҳнои манфиатҳои мухталифи гурӯҳҳои дохилию хориҷӣ вазъиятро вазнин кард. Миллати тоҷик дар ҳошияи давлати фурӯрафтаи шӯравӣ имкон пайдо намуд, ки дар сарҳади барҳӯрди режимҳои исломию дунявӣ, дар ҳавзаи муноқишаи манфиатҳои миллию таърихию замонавӣ, дар майдони муборизаҳои мазҳабию ақидавии бо сиёсат ва мустақилиятхоҳӣ махлутгардида истиқлолияти худро эълон дорад»[6.С.14]. Маҳз “барҳӯрди арзишҳо ва ғояҳои исломию дунявӣ” вазъи сиёсиро мушкил гардонида буд. Моҳияти масъала дар он буд, ки идеологияи коммунистӣ бо ҳама намуд ғоя ва мавқеъҳои дингарой муносибати оштинопазир дошт. Атеизми шӯравӣ дар симои дин “афюни халқ”-ро медид. Ин ҳолат бошад зиддиятро ҳанӯз дар замони шӯравӣ шиддат бахшида буд, вале имкониятҳои режим қудрати назорат, саркуб ва танзим

намудани бархӯрдҳои эҳтимолиро дошт. Бо пайдоиши имконият, аз он ҷумла пешниҳоди озодиҳои ақидавӣ ба ҷомеа, дар ин бора ҳар чи бештар ҳарф мезаданд.

Ҳамзамон бо ин, ба андешаи мо, гуногунии мафкуравие, ки дар натиҷаи аз байн рафтани идеологияи ягона ба вуҷуд омада буд, дар ҷомеа заминаи устувор надошт. Мардум ба дарки пурраи мазмун ва моҳияти аксари онҳо сарфаҳм намерафт, зеро дар як давраи кутоҳи таърихӣ равияҳои гуногуни мафкуравӣ пайдо шуда, аксаран арзишҳоеро пайгирӣ менамуданд, ки ба менталитети ҷомеаи тоҷик мувофиқ набуданд. Мутлақгардонии демократия, обрезӣ ба осиёби маҳалгароӣ, таҳрики неруҳои беруна ва тарғиби арзишҳои бегона аз ҷумлаи омилҳое буданд, ки даст доштани қувваҳои беруна дар ҳодисаҳои кишвар ва таҳмилӣ будани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистонро тасдиқ мекарданд.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон воқеияти он замонро таҳлил намуда, қайд мекунанд, ки: “Бо соҳибихтиёр гардидани Тоҷикистон – кишвари мо ба бӯҳрони конститутсионӣ ру ба ру шуд ва дар натиҷаи поймол шудани Конститутсия ва қонунунҳои амаликунанда, дар солҳои 1991-1992-юм фаъолияти тамоми рукнҳои ҳокимияти давлатӣ фалаҷ гардида, кашмакашиҳои сиёсиву бесарусомониҳо ба миён омаданд. Дар ин давраи ниҳоят ҳассоси аз як сохт ба сохти дигари давлатдорӣ гузаштани Тоҷикистон қудратталабии сиёсии баъзе ҳизбу ҳаракатҳо ва шахсиятҳои алоҳида боиси риоя нагардидани меъёрҳои Қонуни асосӣ гардид ва ин амал оқибат ба ҷанги даҳшатноки шаҳрвандӣ оварда расонд, ки он воқеан ба тамомияти арзиву мавҷудияти давлти Тоҷикистон ва ягонагии миллати тоҷик хатари ҷиддӣ дошт.”[6.С.267]

Раванди минбаъдаи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон нишон дод, ки мавҷудияти таҳаммулнопазирии идеологӣ ба бархӯрди рӯйирост ва низои шаҳрвандӣ оварда мерасонад. Воқеияти мазкур исбот менамояд, ки ҷомеа наметавонад бидуни идеологияи фарогир тамомияти мафкуравии худро таъмин намояд. Албатта, дар шароити мавҷудияти гуногунақидагӣ ва рушди демократия идеологияи ягон қувваи сиёсӣ ва ё ҳизби сиёсӣ наметавонад ба сифати идеологияи ҳукмрон баромад намояд, вале барои дилхоҳ ҷомеа мавҷудияи мафкурае лозим аст, ки дар заминаи арзишҳои калидӣ ва заминавии миллию давлатдорӣ тавонад иттиҳоди ҷомеаро таъмин намояд.

Баҳсҳое, ки даҳсолаҳо боз дар масъалаи “анҷоми идеологияҳо” мавҷуданд, то ба имрӯз натавонистанд ҳаққонияти худро собит созанд. Зеро дар ҳама ҳолат инсон ҳамчун “мавҷуди сиёсӣ” ба чаҳорчӯбаи муайяни ғоявию арзишӣ эҳтиёҷ дошта, тавассути онҳо рафтор ва муносибати худро ба олами атроф муайян менамояд.

Бо назардошти воқеияти мазкур дар таҳавуллоти минбаъдаи равандҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон дигаргуниҳои кулии усулӣ дар заминаи тағйирпазирии шуури ҷамъиятӣ ва фарҳанги сиёсӣ ба вуқуъ пайвастанд. Ин дигаргуниҳо асосан моҳияти мафкуравӣ доштанд, ки қабул ва дарки онҳо дар натиҷаи таҷрибаи сиёсӣ сурат гирифта буд. Ғояи сулҳ ҳамчун омили пайвасткунандаи қишрҳои гуногуни ҷомеа тавонист мавқеи ҳукмрон пайдо намояд. Ба ақидаи Абдураҳмон Муҳаммад: “тавлиди идеологияи сулҳ – чун таълимот дар бораи сулҳ иқдоми назарраси башардӯстона буда, дар ҳалли низоъҳои дохилию берунӣ нақши муҳим иҷро карда метавонад”[9.С.137]. Дар натиҷа чунин маҷмӯи арзишҳо, аз қабили гузашт, созиш, таҳаммулпазирӣ, муколама, ҳамдигарфаҳмӣ, тақсими ҳоқимият, ваҳдат ва субот боиси ташаккули фарҳанги комилан нав – фарҳанги сулҳ гаштанд. Ин буд ки ҷомеаи Тоҷикистон аз ҷанги шаҳрвандӣ таҷрибаи ғанӣ дар самти дарёфти формуллаи нави сулҳофарӣ бардошт, ки боиси эътирофи ҷомеаи ҷаҳонӣ гашт. Ҳамзистии ҳизби сиёсии динӣ дар ҷомеаи дунявӣ дар фазои пасошӯравӣ таҷрибаи беназир буд. Вобаста ба масъалаи мазкур С.Шарипов қайд карда буд, ки: “Ин хусусияти хоси низоми сиёсии Тоҷикистон ва намунае барои пайдо кардани як модели универсалӣ ё кории ҳамзистии низомҳои дунявӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои амалкунандаи исломӣ табдил шудааст, ки он метавонад ҳам барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҳам барои тамоми кишварҳои олами ислом мисоли муносибе бошад”[10.С.198]. Дар баробари олими зикргардида дигар доираҳои илмӣ низ ба масъалаи мазкур бомароқ муносибат доштанд. Баъзеҳо онро намунаи мусбат ҳисобида, қисми дигар аз хатари наҳзатиён сухан меронданд. Масалан, ҳанӯз соли 2008 сиёсатшиноси тоҷик Абдуллоҳи Раҳнамо дар китоби худ “Ҳизби динӣ ва давлати дунявӣ” вобаста ба хатари идеология ва амалияи наҳзатӣ ба суботи ҷомеаи тоҷик менависад, ки: “хатари ҲНИТ на дар исломӣ будани дидгоҳу таълимоти он, балки асосан дар заиф будани иқтидори зеҳнию интеллектуалӣ, захираи кадрӣ ва таҷрибаи муосири идории ин ҳизб мебошад. Дар кулл, мо дар Тоҷикистон на бо исломи заиф, балки ҳам дар сатҳи ҲНИТ ва ҳам дар сатҳи уламои исломӣ бо исломиёни заиф ё барандагони заифи ислом рӯ ба рӯ ҳастем”[7.С.198]. Маҳз заифии ин қувва имкон дод то онҳо осон фурӯхта шуда, ба манфиатҳои миллию давлатӣ хиёнат намоянд. Зеро дар шароити таҳкими сулҳу субот ва пешрафти ҷомеа талабот ба неруи боқуввати зеҳнӣ меафзояд. Дар чунин шароит ҷомеа ҷонибдори неруе мешавад, ки бо амали худ афзалияташро собит намуда тавонад.

Вале воқеияти сиёсию иҷтимоӣ собит намуд, ки заъфи мафкуравӣ метавонад боиси дасткашӣ аз мавқеъҳои аввалӣ шавад. Дар мисоли фаъолияти Ҳизби мамеғхшудаи наҳзати ислом метавон хулоса намуд, ки омили мазкур метавонад ҳизби сиёсиро ба бозичаи сиёсӣ табдил диҳад.

Воқеаҳои моҳи сентябри соли 2015 нишон доданд, ки манфиатхоҳӣ ва талоши қудрат наҳзатиҳоро ба содир намудани хиёнати дуюми таърихӣ тела дод. Агар нахустин хиёнати онҳо - даргирондани оташи ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар бошад, хиёнати дуюмашон даст задан ба табадуллоти давлатӣ аст. Ин амал чеҳраи заифи онҳоро бори дигар кушод ва боиси қатъи фаъолияташон дар арсаи сиёсии кишвар гашт.

Таҳлили муборизаҳои мафкуравӣ нишон медиҳад, ки дар шароити имрӯзаи мо ин раванд боз ҳам ҷоннок гаштааст. Рушди технологияҳои иттилоотӣ василаи мувофиқ баҳри тарғиби ғоя ва арзишҳои гуногуни ифротию террористӣ шуда, ба паркандагии ғоявии ҷомеаҳо мусоидат намуда истодааст.

Ҷангҳои иттилоотӣ моҳиятан ҷангҳои идеологие мебошанд, ки аксари кулли ҷаҳонро фаро гирифтаанд. Б.Трисполский вобаста ба моҳият ва нақши ҷангҳои идеологӣ дар замони муосир менависад, ки: “Асоси ҷангҳои асри 21-ро идеология ва ё таҳаммулнопазирии идеологӣ ташкил медиҳад. Дар ин замина ҷангҳои ояндаи садаи 21-ро ҳамчун раванди маъмулии гузариш аз ҷангҳои сард ба ҷангҳои “тасфони” идеологӣ метавон тавсиф намуд”[11.]. Воқеияти муосири рушди муборизаҳои идеологӣ нишон медиҳад, ки онҳо то чанд шиддат гирифта истодаанд. Инкори пурраи ақида ва фарҳангу ҳастии рақиб, паст задани шаъну шарафи он тавассути паҳн намудани иттилооти ғаразнок таҳияшуда ва таҳрифшуда, тарғиби беназирии ғоя ва арзишҳои худ, зӯроварӣ ва даҳшатафканӣ ҳарорати ҷангҳои идеологиро баланд бардошта истодаанд.

В.Коровин қайд мекунад, ки «баъди озодшавӣ аз низоми мустамликадорӣ аксарияти давлатҳои араб модели бунёди давлати аврупоиро пеш гирифтанд, ки ба ном вуҷуд дошта, дар асл дар ин кишварҳо ҳукмрониро кланҳо, қабилаҳо ва авлодҳо амалӣ мекарданд ва бештар ба анъана, урфу одат ва моделҳои иҷтимоии консервативӣ такя мекунанд. Моделҳои номбаршуда аслан таъсири арзишҳои аврупоиро қабул надошта, аз доираи ин таъсирҳо худро дифоъ карда метавонанд. Аз руйи ин нишондиҳанда марҳилаи якуми ҷанги шабакавӣ - пурзӯр намудани таъсиррасонии идеологиро тақозо менамуд. Зеро ҷомеаи суннатӣ ба муқобили таъсирҳои беруна иммунитет дошта, онҳоро ҳаргиз қабул карда наметавонанд» [11.С.259]. Воқеияти таҳлилнамудаи олими рус тасдиқ менамояд, ки маҳз таъсиррасонии идеологӣ қудрат дорад пардаи муҳофизатии ҷомеаҳои суннатиро бартараф намуда, инқилоби дилхоҳро дар онҳо ба амал оварад.

Сиёсатшиноси тоҷик Муҳаммад Абдураҳмон вобаста ба моҳияти муборизаҳои идеологӣ қайд менамояд, ки: “Аввалан баъзе низоъҳои идеологие, ки дар дохили давлат ҷувваи ҳаракатдиҳанда доранд ва бо кушишу ҳаракатҳои ашрофон ба амал омадаанд, дар мавзӯи ташкили ҳаёти сиёсӣ,

иқтисодӣ ва ҷамъиятии давлат мебошанд. Баъзе мисолҳои муборизаи идеологӣ аз нуктаи назари иқтисодӣ ё синфӣ тафсир карда мешаванд. Бархе дигар маҳсули фаъолияти бунёдгароёни динӣ буда, ба системаҳои теологӣ мутобиқ карда шудаанд”[9.С.138]. Дар замони муосир дар набардҳои идеологӣ ҳарду шакли мубориза васеъ истифода мешаванд, вале вақтҳои охир ҳуҷумҳои иделогии дорои хусусияти бунёдгароии динӣ шиддати то ин замон диданашуда касб намудаанд.

Дар назар чунин мерасад, ки ҷангҳои идеологӣ ҳамчун василаи муҳофизатӣ низ аз ҷониби қуввaҳои гуногун истифода шуда истодаанд. Бархӯрдҳои идеологӣ рӯякӣ набуда, хусусияти тарҳрезишуда ва асоснок доранд. Дар онҳо унсурҳои психологӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ васеъ истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ дар заминаи таҳлили масъалаи таҳавуллоти идеологӣ ва дигаргуниҳои сиёсӣ метавон хулоса намуд, ки нақши омилҳои идеологӣ дар таъмини амният ва суботи ҷомеа ниҳоят калон мебошад. Омили идеологӣ ҳамчун василаи танзимкунандаи рафтори субъектони сиёсат қудрати низомсоз дорад. Маҳз аз ҳамин сабаб қуввaҳои сиёсӣ ҳарчи бештар аз василаи мазкур истифода бурда истодаанд. Ф.Баротзода ва Қ.Нурулҳақов дуруст қайд намудаанд, ки: “Дар шароити ҷаҳонишавӣ ба кишварҳои рушдкунанда равандҳои идеологӣ-сиёсии бегона ва ифротӣ аз ҳар ҷониб таҳдид мекунад. Бинобар ин давлатдории миллӣ ба идеологияи аз диди илмӣ асоснок зарурат дорад. Зеро нигоҳдории мафкураву ҷаҳонбинии шаҳрвандон аз таъсири андешаҳо ва фарҳанги бегона маънои ҳифзи давлати миллиро дорад”[8.С.76]. Мо ҳам ба ақидаи мазкур пурра мувофиқем, зеро неруе, ки ба ҳуҷумҳои идеологӣ муқовимат карда метавонад фақат идеологияи миллӣ мебошад.

Аҳамияти сиёсию иҷтимоӣ ва таърихии идеологияи миллиро воқеяти гузаштаи на танҳо кишвари мо, балки дигар кишварҳо низ собит намудааст. Зеро маҳз идеологияи миллӣ, ки ҷавҳари онро идеяи миллӣ ташкил медиҳад, қудрат дорад баҳри сарҷамъӣ ва муттаҳидию ваҳдати ҷомеа хизмат намояд. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, ки набардҳои идеологӣ унсури таркибии муборизаҳои геополитикиро ташкил медиҳад, маҳз мавҷудияти заминаи устувори идеологӣ ва шахсиятҳои аз диди мафкуравӣ устувор метавонанд дар муқовиматҳо муваффақ шаванд.

Дар робита ба гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки:

- таҳавуллоти идеологӣ заминаи маърифатию иттилоотӣ ҷиҳати ташаккул ва роҳандозии дигаргуниҳои сиёсӣ гашта, дар натиҷа кулли муносибатҳои ҷамъиятӣ имконияти тағйирпазириро ба даст меоранд;

- таҳаввулоти идеологии ба таври низомнок амалишаванда метавонад хусусияти осоишта дошта, дигаргуниҳои иҷтимоию сиёсии дар ин замина ба вуҷудоянда баҳри субот ва таҳкими низом хизмат намоянд;

- таҳавулоти идеологии ба таври хаотикӣ гузаранда барои амният ва суботи ҷомеа таҳдидовар буда, он метавонад ба муташанниҷ гаштани авзои сиёсӣ дар заминаи бархӯрд ва зиддиятҳои ақидавӣ ва арзишӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Лебон Г. Психология народов и масс/ Гюстав Лебон;(Перевод с франц. Э.Пименовой) – М. «Эксмо», - 2021. – 352с.

2. Ясперс, К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. — М. : ИПЛ, 1991. – 527с.

3. Ворожейкина Т., Арков В., Захаров А., Колесников А., Левинсон А., Петров Н., Рябов А./ Т,Ворожейкина, В. Арков, А.Захаров, А.Колесников, А. Левинсон,Н. Петров, А.Рябов. 1985-2015: ценности перестройки в контексте современной России/ [Электронный ресурс] //https://carnegie.ru/2015/05/28/ru-pub-60276 (дата обращения: 22.10.21)

4. Эмомалӣ Раҳмон. Таҳаввулоти конститутсионии Тоҷикистони соҳибистиқлол. – Душанбе, 2019. – С. 267.;Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Раҳмон Эмомалӣ/ [Манбаи электронӣ]/ http://prezident.tj/node/26483 (санаи мурочиат: 10.01.22)

5. Левада-Центр. Ответственность за успехи и проблемы. 11.12.17. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www/levada.ru/ 2017/12/11. (дата обращения: 25.10.21)

6. Холиқзода А.Ғ. Асосгузори давлати миллӣ ва ё ҳафт дастоварди таърихии Пешвои миллат// А.Ғ.Холиқзода/ мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд.[Матн] – Душанбе, 2021. –506с.

7. Абдуллоҳи Раҳнамо. Ҳизби динӣ ва давлати дунявӣ/ Раҳнамо Абдулло/ [Матн]. – Душанбе, 2008. –226с.

8. Баротзода Ф., Нурулҳақов Қ. Вазъи динӣ-сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Ф.Баротзода, Қ.Нурулҳақов/ [Матн].- Душанбе, 2017.-128с.

9. Абдураҳмон Муҳаммад. Муқаддимаи идеяи миллӣ./ Муҳаммад Абдураҳмон/[Матн] – Душанбе, 2013. –180с.

10. Шарипов С.И. Перспектива развития мусульманского мира// С.И.Шарипов/ Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Паёми Маркази тадқикоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] – Душанбе, 2007, №2(15). –С.24-28.

11. Тираспольский Б. Идеологическая война как новый тип войны 21 века./ Б. Тираспольский/ [Электронный ресурс]. https://echo.msk.ru/blog/ btiraspolsky/952109-echo/ (дата обращения: 10.01.22)

12. Коровин В. Третья мировая сетевая война[текст]. – СПб.: Питер, 2014. – 352с.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕНЫ: ИХ ПРИРОДА И ХАРАКТЕРИСТИКИ В ОБЩЕСТВЕ

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
доктор философских наук, профессор, член Центральной комиссии
по выборам и референдумам Республики Таджикистан.
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 42;
тел .: (+992) 918639754, e-mail: makfirat@mail.ru

Данная статья посвящена анализу идеологических проблем, их эволюции и влияния на политические изменения в обществе. Идеологическая эволюция рассматривается как источник перемен и трансформаций в обществах, а специфика этого процесса определяется с учетом реалий и политического опыта таджикского общества. На основе анализа необходимых материалов важным посчитано формирование национальной идеологии и ее роль в укреплении национальной государственности.

Ключевые слова: *государственность, национальность, идеология, перемены, общество, партия, борьба.*

IDEOLOGICAL EVOLUTION AND POLITICAL CHANGES: ITS ESSENS AND CHARACTERISTICS IN SOCIETY

HIDIRZODA MAHFIRAT UMAR,
Doctor of Philosophy, Professor, Member of the
Central Commission for Elections and Referenda Republic of Tajikistan.
734025,Tajikistan, Dushanbe city, ave., Rudaki 42;
tel .: (+992) 918639754, e-mail: makfirat@mail.ru

This article is devoted to the analysis of ideological problems, their evolution and influence on political changes in society. Ideological evolution is considered as a source of changes and transformations in societies, and the specifics of this process are determined by the realities and political experience of the Tajik society. Based on the analysis of the necessary materials, the formation of a national ideology and its role in strengthening national statehood is important.

Keywords: *Statehood, nationality, ideology, changes, society, party, struggle.*

УДК 323.396

АФКОРИ СИЁСИИ МУТАФАККИРОНИ ШАРҚУ ҒАРБ ОИД БА ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ КАДРӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ РУШДИ МИНБАЪДАИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

МИРЗОЗОДА ИБРОҲИМ ХОЛМУРОД,
унвонҷӯйи Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: 501010605; e-mail: ibragim-83.83@mail.ru

Таҳлилу таҳқиқи ҷанбаҳои илмию назариявии консепсияи сиёсати кадрӣ аз омӯзиши таълимоти сиёсӣ бояд оғоз гардад. Зеро ин падида таърихи хеле қадима дорад. Ҳанӯз аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши давлат донишмандон ва арбобони сиёсӣ дар атрофи устувор намудани давлатдорӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва мустаҳкам сохтани ҳокимияти давлатӣ мулоҳизаронӣ намудаанд, ки ҳамаи онро бе сиёсати кадрии натиҷабахш амалӣ кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, ба масъалаи мазкур аз даврaҳои қадим мутафаккирони Шарқу Ғарб диққати зарурӣ додаанд. Гуфтан мумкин аст, ки таълимоти онҳо дар рушду инкишофи назарияи сиёсати кадрӣ ва ба замони муосир мутобиқ гардонидани фаъолияти элитаи сиёсӣ дар дараҷаи баланд таъсир расонидаанд. Таҳқиқи ин ва дигар паҳлуҳои ташаккулёбии сиёсати кадрӣ дар таълимоти мутафаккирони Шарқу Ғарб нишон дод, ки идеяҳои тибқи озмун интихоб намудани кадрҳо, тибқи хизматҳои шоиста интихоб ва ба вазифаҳои дигар таъин намудани кадрҳо (принсипи меритократия), тарбияи кадрҳо, ҷалби шахсони қобилиятнок ба таркиби элита ва ба ин восита таъмин намудани устувории системаи сиёсӣ таърихи чандинасра дорад. Дар самти давлатдорӣ ва давлатсозӣ низ муваффақияти бештар насиби онҳое шудааст, ки бо назардошти ғояҳои мазкур сиёсати кадрии худро ташаккул додаанд.

Калидвожаҳо: *сиёсати кадрӣ, тарбияи кадрҳо, интихоби кадрҳо, таъин намудани кадрҳо, шоистасолорӣ, бюрократияи ратсионалӣ.*

Ҳар як падидаи иҷтимоию сиёсӣ таърихи пайдоиш ва ташаккулёбии худро дорад. Раванди таҳаввулот ва дигаргуншавии он дар алоқамандӣ бо системаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа ба амал меояд. Бо назардошти чунин қонуният таҳлилу баррасии омилҳои таърихию сиёсии сиёсати кадрӣ аз аҳамияти назариявию методологӣ бархӯрдор мебошад. Зеро рушди назарияи сиёсати кадрӣ ва ташаккули идоракунии сиёсӣ берун аз

доираи чунин тамоюлот қарор надошта, маҳз дар зери таъсири афкори сиёсию фалсафӣ ва андешаҳои назариявӣ ба амал омадааст. Таҳлилу таҳқиқи ин паҳлӯи масъала нишон дод, ки аз даврaҳои қадим сар карда, то ба имрӯз таълимоти сиёсӣ дар робита бо рушди сиёсати кадрӣ андешаҳо ва консепсияҳои ниҳоятан ҷолиби диққатро дар бар мегиранд. Гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо дар ташаккули консепсияи сиёсати кадрии замони муосир таъсири амиқ мерасонанд. Аз ҷумла, идеяи тибқи озмун интихоб кардани кадрҳо, тибқи хизматҳои шоиста интихоб ва ба вазифаҳои дигар таъин намудани кадрҳо (принсипи меритократия), тарбияи кадрҳо, ҷалби шахсони қобилиятнок ба таркиби элита ва ба ин восита таъмин намудани устувории системаи сиёсӣ то ба имрӯз аҳамияти илмию назариявӣ ва амалию сиёсии худро гум накардаанд. Таҳлилу баррасии андешаҳои мутафаккирони Шарқу Ғарб бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки масъалаи сиёсати кадрӣ аз даврaҳои қадим диққати давлатдоронро ба худ ҷалб намудааст.

Дар рушди консепсияи сиёсати кадрӣ ва ташаккули меъёрҳои интихоби кадрҳо мутафаккирони Шарқ саҳми назаррас гузоштаанд. Дар амалияи сиёсию ҷамъиятӣ ва таълимоти фалсафии Чини Қадим масъалаи сиёсати кадрӣ, аниқтараш нақш ва мавқеи кадрҳо дар низоми идоракунии давлатӣ нақши барҷаста дошт. Гузашта аз ин, дар тӯли таърихи ҷаҳонӣ давлати чиниҳо аз рӯйи сатҳи баланди ташкилёбии дастгоҳи бюрократӣ аз дигар давлатҳо тафовути зиёд дошт. Чунин ҳолат бо он асоснок карда мешавад, ки таҳлилу баррасии ин масъала доимо дар афкори сиёсию фалсафии онҳо мавқеи муҳимро ишғол менамуд. Масалан, Конфутсий муътақид буд, ки низоми сиёсати кадрии ба таври дуруст ташкилшуда асоси сохтори давлатдории боадолатро ташкил медиҳад [8, с.28]. Маҳз аз ҳамин давра сар карда интихоби кадрҳои идоракунии давлатӣ тариқи озмун ва истифодаи принсипҳои меритократӣ бо назардошти хизматҳои шоёни мансабдорон ҳангоми ҷобаҷогузории кадрҳо дар Чини Қадим ба таври васеъ дар амал татбиқ карда мешавад. Ба андешаи С.Н. Паркинсон, дар асри XIX англисҳо ва фарнсавиҳо ин ғояҳоро нусхабардорӣ намуда, барои ташаккули сиёсати кадрии меритократӣ дар кишварҳои худ истифода бурдаанд [14, с.16].

Аз таърих маълум аст, ки ташаккули ҳайати кадрии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ дар асоси гузаронидани озмун таърихи қадима дорад. Аммо сарчашмаҳои таърихи истифодаи ин гуна меъёрҳоро дар анъанаҳои сиёсии давраи Конфутсий ва даврaҳои баъдӣ дидан мумкин аст. То давраи Конфутсий «непотизм», яъне ба вазифаҳо ва мансабҳои давлатӣ таъин намудани ашрофзодагон ва наздикони маъмурон асоси сиёсати кадрии давлатро ташкил медод, ки чунин тачриба дар илмҳои сиёсӣ яке аз нишонаҳои ҷомеаи анъанавӣ ва суннатӣ дониста мешавад.

Дар асоси озмун ташаккул додани сиёсати кадрӣ, ки аз ҷониби пайравони Конфутсий истифода бурда мешуд, дар ташаккули давлатдории Чини Қадим нақши бениҳоят бузург бозидааст. Аммо тибқи қонунҳои диалектикӣ ҳар як технологияи сиёсӣ метавонад пайомадҳои манфӣ низ дошта бошад. Чунин ҳолатро асосгузори назарияи элита олими италиявӣ М.Гоэтано мушоҳида намуда, қайд мекунад, ки «кам набуданд мавридҳое, ки аз саҳлангории имтиҳонгирандагон суиистифода намуда, онҳоро бо пул мехариданд. Чунин вазъият маънои онро дошт, ки худи намояндагони ҳукумат дараҷаҳои академиро ба нафарони ноогоҳ, ки аксари онҳо аз қишрҳои поёнии ҷомеа буданд, мефурӯхт ва ба онҳо имкон медод, ки дар муассисаҳои давлатӣ соҳиби вазифа шаванд» [11, с.192]. Бинобар ин, дар асрҳои минбаъда пайравон ва ҷонибдорони таълимоти Конфутсий кӯшиш намудаанд, ки бо «коррупсияи кадрӣ» муборизаи беамон баранд. Дар асрҳои миёна яке аз чунин нафарон Ли Гоу (асри XI) иброз медорад, ки «бо тагу рӯ кардани маълумотҳои хаттии номзадҳо имтиҳонгирандагон афзалиятнокии кадрҳоро наметавонанд муайян созанд» [5, с.137]. Аммо дар байни номзадҳо як қатор нафароне ҳам буданд, ки хотираи қавӣ доштанд ва матнҳои зиёдро аз бар намуда буданд, аммо дар фаъолияти низоми давлатӣ ва идоракунии давлатӣ ҳеҷ саҳме гузошта наметавонистанд. Мутаассифона, чунин нафарон аз ҷониби баъзе мансабдорон пуштибонӣ меёфтанд.

Чунин хатари тамаддуниро дарк намуда, асосгузори мактаби легизм Шан Ян принсипи низоми хизматҳои шоистаро ҳамчун принсипи асосии ташаккули сиёсати кадрӣ муаррифӣ ва пешниҳод намуда буд. Ба ақидаи ӯ, «усули асосие, ки ҳокимон барои идоракунии давлат истифода мекунанд, бояд чунин бошад: дар иҷроиши ҳама кор қонунро бояд риоя кард ва ҳангоми мукофотонидан хизматҳои шоёни шахсиро бояд ба инобат гирифт. Майлу хоҳиши ба даст овардани мансаб одамонро ба ҷасурию далерӣ водор менамояд» [19, с.227]. Тибқи ин меъёр, ба инобат гирифтани ғояҳои Конфутсий нею, ба инобат гирифтани хизматҳои шоёни хизматчиёни давлатӣ бояд омили боло рафтани онҳо дар зинаҳои мансабӣ мешуданд. Бояд гуфт, ки бори аввал дар таърихи инсоният «ҷадвали мансабҳои давлатӣ»-ро мактаби легизм таҳия намуда буд, ки дар он таносуби хизматчиёни шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ муайян гардида, риояи ҳатмии гузариш ба зинаҳои мансабӣ тақозо карда мешуд. Ин ғояҳо дар рафти амалигардонии «инқилоби фарҳангӣ» ва «ҷаҳиши бузург»-и Мао Тзэдун, дар амалияи сиёсати кадрии давраи Сталин ба таври васеъ истифода бурда шудаанд.

Ба масъалаи ташаккули сиёсати кадрӣ файласуфони Ҳиндустони Қадим низ диққати зиёд додаанд. Барои мисол, асосгузори фалсафаи сиёсии ҳинд Чанакя Каутиля дар асари бунёдии худ «Артхашастра» чанд зербобро ба таҳлилу баррасии сиёсати кадрӣ бахшидааст. Ба андешаи ӯ, ҳоким нафаронеро бояд ба

ҳайси вазир таъин намояд, ки бо ҳисобу китоб ва даромадҳо сару кор мегиранд ва чунин вазифаҳоро тибқи дастур иҷро карда метавонанд, зеро короии онҳо дар чунин шароит муайян мешавад» [7, с.23]. Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки анъанаҳои сиёсии Шарқи Қадим вобаста ба масъалаи сиёсати кадрӣ ва интихоби кадрҳо на танҳо ба консепсияи сиёсати кадрии Чин ва Ҳиндустони муосир таъсири зиёд расонидаанд, балки дар як қатор кишварҳои аврупоӣ низ осори онҳоро дидан мумкин аст.

Сиёсати кадрии аҳди қадим аз хусусиятҳои муҳими рушди полисҳои юнонӣ ва сохтори сиёсии онҳо, ки бештар хусусияти демократӣ доштанд, вобастагии зиёд дорад. Идеяҳои интихобӣ будани мансабдорон ва ба сифати субъекти равандҳои кадрӣ тасаввур гардидани ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асарҳои мутафаккирони Юнони қадим Афлотун ва Арасту ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ гардида, консепсияи қадимаи назарияи сиёсати кадриро ташкил намудаанд.

Мувофиқи таълимоти Афлотун, дастгоҳи маъмурӣ аз табақаи махсуси файласуфон бояд пурра гардонида мешуд. Табақаи дигари ҷомеаро ҳарбиён ташкил медод, ки онҳо неруҳои таъминкунандаи тартиботи ҷамъиятӣ бояд маҳсуб меёфтанд. Мансубият ба табақаи файласуфон ва ҳарбиён хусусияти меросӣ надошт, онро аз рӯйи қобилияти шаҳрвандон муайян мекарданд. Ба андешаи Афлотун, дар давлати идеалӣ интихоби маъмурон ва ҳарбиён бояд аз овони кӯдакӣ оғоз ёбад. Ӯ иброз медорад, ки «дар байни одамони сину соли гуногун нафаронеро пайдо намудан лозим аст, ки барои ҳифзи ғояҳои мазкур қодир бошанд» [16, с.161]. Бояд гуфт, ки андешаҳои Афлотун роҷеъ ба тарбияи кадрҳо дар асрҳои минбаъда, аз ҷумла дар замони муосир дар консепсияҳои гуногуни элитарӣ ҷойгир карда шудаанд.

Андешаҳои Афлотун аз ҷониби мутафаккири дигари Юнони Қадим Арасту, ки ҳамзамон шогирди ӯ ба шумор мерафт, ноустувор ва номақбул дониста шудаанд. Арасту меъёрҳои интихоби шаҳрвандон барои ишғоли мансабҳои давлатиро, ки дар асари Афлотун «Давлат» баён гардидаанд, таҳлил намуда, қайд менамояд, ки «тартиби ишғоли мансабҳо дар таълимоти Афлотун ноустувор аст. Аз дидгоҳи Афлотун ҳокимият бояд дар дасти табақаи мушаххаси одамон қарор дошта бошанд. Аммо чунин ҳолат сарчашмаи бедор шудани қаҳру ғазаби одамон мешавад. Агар одамоне, ки афзалияти камтар доранд, аз чунин ҳолат ошуфтахотир гарданд, чи расад ба ҳарбиён ва ҷанговарон» [1, с.67]. Ба андешаи Арасту, хоҳишмандони мансабҳои давлатӣ бояд се сифатро доро бошанд: «якум, бояд сохтори давлатии мавҷударо дарк карда тавонанд; дуюм, ӯҳдадориҳои худро дар доираи мансаби ишғолнамуда иҷро карда тавонанд; сеюм, аз рӯйи адолатнокӣ ва хислатҳои шахсие, ки сохтори давлатии мушаххас тақозо менамояд, аз дигарон фарқ намояд» [1, с.184].

Ба андешаи Арасту шакли беҳтарини сохтори давлатӣ «полития» мебошад, ки он дар худ нишонаҳои беҳтарини олигархия ва демократияро нигоҳ медорад. Полития шакли миёнаи давлат мебошад ва дар он ҳамаи унсурҳои зарурӣ дар сатҳи миёна зоҳир мешаванд: дар ахлоқ – рафтори муътадил, дар моликият – даромади миёна, дар ҳукмронӣ – синфи миёна [6, с.61]. Ҳамин тариқ, Арасту аввалин шуда масъалаи ташаккули синфи миёнаро ба миён гузошта, самаранокии ҳокимияти сиёсӣ ва идоракунии давлатиро аз он вобаста донистааст. Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки андешаҳои Арасту дар ташаккули низоми антрепренерии интихоби кадрҳо заминаи муҳим гузошта, истифодаи онро дар давлатҳои дорои системаҳои сиёсии демократӣ имконпазир гардонидааст.

Дар муқоиса аз Юнони қадим дар Рими қадим сиёсати кадрӣ ғолибан аз ҷониби сарварони сиёсӣ ва арбобони давлатӣ ташаккул дода шудааст. Аз ҷумла ислоҳоти сиёсати кадрии императорҳои римӣ Гай Юлий Сезар, Октавиан Август ва Адриан мисоли равшани ин гуна амалҳо мебошад. Дар маҷмӯъ, таҳлили рушди эволютсионии сиёсати кадрӣ дар Рими қадим нишон медиҳад, ки масъалаи интихоби кадрҳо ва ташаккули дастгоҳи маъмурӣ аз сатҳи рушди сиёсии ҷомеа ва дараҷаи мураккабии системаи иҷтимоӣ вобаста буд. Зеро афзоиши шумораи тобеон, мураккабшавии низоми иқтисодӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, гуногунрангии таркиби этникии аҳолӣ ва ҳудудҳои он ташаккули дастгоҳи маъмурии чандзинагӣ ва роҳу усулҳои интихоби кадрҳоро тақозо менамуд.

Дар асрҳои миёна бошад бинобар сабаби тағйир ёфтани авзои сиёсӣ ва ба вуҷуд омадани системаҳои сиёсии феодалӣ сохтори сиёсии давлатҳо низ ба дигаргунии ҷиддӣ дучор мешаванд. Ҳамзамон ҳокимияти давлатӣ тобеи ибодатхонаҳо гардида, интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳо низ аз рӯйи принсипҳои дигар, яъне дар заминаи меъёрҳои динӣ ба роҳ монда мешавад. Аммо дар замони нав дар Аврупо як қатор дигаргуниҳое рух медиҳанд, ки муносибат ба дастгоҳи маъмурӣ, принсипҳои идоракунии давлатиро куллан тағйир медиҳанд. Чунин дигаргуниҳо дар сатҳи тафаккури одамон, афкори чамъиятӣ ва пеш аз ҳама дар асарҳои мутафаккирони ин давра инъикос ёфтаанд.

Масъалаҳои ҷудогонаи ташаккулёбии бюрократияро олими немис Ф.Г. Гегел ба таври умумӣ таҳлил намуда буд. Ӯ дар асари худ «Фалсафаи ҳуқуқ» дар бораи сиёсати кадрӣ андешаҳои прогрессивӣ баён намуда буд. Гегел ҷонибдори он набуд, ки ҷалби шахсони нобиға ва донишманд ба хизмати давлатӣ мақсади сиёсати кадриро ташкил намояд (чи гунае, ки маълум аст, то ба имрӯз баъзе олимон ба воситаи тестҳои IQ мехоҳанд озмун гузаронанд), балки моҳияти сиёсати кадриро, ба андешаи ӯ, интихоби шахсоне ташкил медиҳанд, ки вазифаҳои ҳамарӯзаи худро софдилона ва ба таври дуруст иҷро карда метавонанд. Ғайр аз ин, Гегел нақши ҷомеаи шаҳрвандиро дар ташаккулёбии сиёсати кадрӣ

ва интихоби кадрҳо барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ асоснок намуда буд. Чи гуна аз асарҳои ӯ маълум аст, Гегел яке аз олимоне мебошад, ки дар омӯзиши ҷомеаи шаҳрвандӣ саҳми арзанда гузоштааст. Ба андешаи ӯ, «барои оне, ки мансабдорон худро ба монанди аристократҳо аз ҷомеа ҷудо насозанд, барои оне, ки дониш ва қобилиятҳои онҳо ба амалҳои худсарона табдил наёбанд, онҳоро аз боло мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва аз поён ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд назорат намоянд» [3, с.389]. Андешаи аз ҳама арзишманди Гегел дар он ифода меёбад, ки ӯ легитимияти ҳокимияти давлатӣ ва самаранокии фаъолияти ниҳодҳои давлатиро аз сиёсати кадрӣ вобаста намудааст. Ӯ муътақид аст, ки маҳз сиёсати кадрӣ қодир аст, ки ниҳодҳои давлатиро дар назари мардум ва дар байни ҷомеаи шаҳрвандӣ мароқангез намояд. Дар ин бора чунин қайд менамояд: «сиёсати кадрӣ масъалае мебошад, ки аз он ризоияти шаҳрвандон ва боварии мардум ба ҳукумат вобаста аст» [3, с.388]. Таълимоти Гегел дар бораи бюрократия, маъмурони давлатӣ, идоракунии давлатӣ ва сиёсати кадрӣ ба андешаҳои олимони асрҳои XIX ва XX таъсири амиқ расонидаанд. Зеро ғояҳои асосии Гегелро дар консепсияи «бюрократияи ратсионалӣ»-и М.Вебер, консепсияҳои элитарии М.Гоэтано, В.Паретто ва Р.Михелс мушоҳида намудан мумкин аст. М.Вебер аввалин шуда, иброз медорад, ки бюрократияи ғарбӣ ва сиёсати кадрии он падидаи нави сиёсӣ мебошад. Сиёсати кадрии давлат дар доираи консепсияи бюрократияи ратсионалии ӯ мансубияти қавмию авлодӣ ва иродаи харизматикии сарвари сиёсиро дар интихоб ва таъини кадрҳо истисно намуда, қобилияти касбии номзадҳоро аз рӯйи нишондодҳои гуногун зарур мешуморад [2, с.47].

Дар ташаккули консепсияи сиёсати кадрӣ К.Маркс ва Ф.Энгелс низ саҳми арзанда гузоштаанд. Агар Гегел ва М.Вебер асосгузорони назарияи «бюрократияи ратсионалӣ» маҳсуб ёбанд, К.Маркс ва Ф.Энгелс онро танқид кардаанд. Имконпазир будани самаранокгардонии бюрократия тариқи модернизатсияи сиёсати кадрӣ дар таълимоти К.Маркс инкор карда мешавад. Ба андешаи ӯ, бюрократия ҳамчун гурӯҳи иҷтимоӣ манфиатҳои синфи ҳукмронро ифода менамояд. Дар муносибат бо бюрократи алоҳида чунин гуфтан мумкин аст, ки дар пайи ба даст овардани мансаби баланд ва мартабаи нав мақсади давлатӣ ба мақсади шахсии ӯ табдил меёбад» [9, с.272].

Ҳамин тавр, нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ташаккули сиёсати кадрии давлат дар таълимоти марксистӣ инкор карда мешуд. Тибқи ин таълимот мансабдорон ҳеҷ гоҳ ва дар ҳеҷ шароит намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ дар давлат ба шумор намерафтанд ва ҳамзамон ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ субъектҳои сиёсати кадрӣ дониста намешуд. Ба андешаи К.Маркс, ҳатто системаи сиёсии демократӣ ва кушода наметавонад мухолифатҳои байни давлат ва ҷомеаи шаҳрвандиро аз байн бубарад. Зеро шахси ба мансаб интихобшуда ё таъингардида дигар қисми ҷомеаи шаҳрвандӣ маҳсуб намеёбад ва ӯ аллакай ба

унсури таркибии гурӯҳи бюрократӣ табдил ёфтааст. Ӯ муътақид аст, ки имтиҳони озмунҳои кадрӣ эътирофи донишҳои сиёсии номзадҳо ҳамчун афзалияти онҳо мебошад ва аз ин беш буда наметавонад [9, с.277]. Гузашта аз ин, тартиби гузаронидани имтиҳони интихоби кадрҳо доимо аз иродаи субъекти сиёсӣ вобаста мебошад. К. Маркс ба хулосае омада буд, ки сиёсати кадрӣ чӣ қадар мукаммале ҳам, ки набошад, он қодир нест, ки мухолифатҳои байни бюрократия ва синфи коргарро аз байн бубарад. Бинобар ин ӯ пешниҳод менамуд, ки ин ниҳод дар раванди инқилоби коммунистӣ бояд аз байн бурда шавад [9, с.277].

Дар ташаккули консепсияи сиёсати кадрӣ олими франсавӣ Алексис де Токвил ва файласуфони англис Ҷ.С. Мил ва Г.Спенсер саҳми арзишманд гузоштаанд. Ҳарчанд дар таълимоти мутафаккирони мазкур ғояҳои зиддибюрократӣ баён гардида бошанд ҳам, ба воситаи онҳо камбудию норасоиҳои консепсияи сиёсати кадрӣ бартараф карда шуда, он ба замона мувофиқ гардонида шудааст. А. де Токвил дар асари худ «Демократия дар Амрико» асосан ба таҳлилу таҳқиқи низоми идоракунии давлатии ИМА машғул гардидааст. Дар мавриди сиёсати кадрӣ ва норасогии он низ бо назардошти хусусиятҳои он давра андешаҳои худро баён доштааст. Аммо дар аввал ёдовар шудан аз низоми сиёсати кадрӣ ва меъёрҳои амалишавии он дар ИМА хеле муҳим аст. Дар асри XIX ва ибтидои асри XX дар ҳаёти сиёсии ИМА принсипи «ғанимат аз ғолиб» амал менамуд. Мафҳуми «низоми ғаниматҳо»-ро сенатор У.Марси бори аввал баён намуда, талаб карда буд, ки ҳамаи ғаниматҳо бояд насиби ғолибон шаванд. Зери мафҳуми «ғолиб» ҳизби ба сари қудрат омада ва зери мафҳуми «ғанимат» бошад мансабҳои давлатиро мефаҳмиданд [4, с.21]. Дар амалияи сиёсӣ ин ҳолат маънои онро дошт, ки ҳизби дар интихобот ғолибшуда мансабдоронеро, ки аз ҷониби ҳукумати пештара таъин шуда буданд, қариб ки пурра аз вазифа озод менамоянд ва ба ҷои онҳо дӯстон ва ҳаммаслакони худро таъин мекунанд [13, с.43].

Чунин тафрибаро А. де Токвил ба инобат гирифта, норасогиҳои низоми антрепренерии «тақсими ғаниматҳо»-ро нишон додааст. Ба андешаи ӯ, дар шароити истифода шудани ин тафриба, ки он дар ИМА ҷорӣ буд, «одамон ба мансабҳои давлатӣ тасодуфан таъин мешаванд, бинобар ин чунин одамон боварӣ надоранд, ки ба муваффақият ноил мешаванд ё не. Дар натиҷа идоракунии давлатӣ ноустувор мегардад» [18, с.166]. Хусусиятҳои сохтори дастгоҳи бюрократии амрикоӣ ва сиёсати кадрии онро А. де Токвил аз хусусиятҳои системаи сиёсии демократии ИМА вобаста намуда буд. Ба андешаи ӯ, дар ин кишвар нуфузи хизмати давлатӣ дар дараҷаи хеле поён қарор дорад, ки ин ҳолат натиҷаи маданияти сиёсии демократӣ мебошад [18, с.458]. Ба ҳамаи ин гуфтаҳо нигоҳ накарда, дар солҳои минбаъда амалияи сиёсии давлатсозӣ дар ИМА нишон дод, ки бе низоми самараноки интихоби кадрҳо ва бе истифодаи сиёсати

кадрӣ ташкил намудани ҳокимияти сиёсӣ ва идоракунии давлатии натиҷабахш ҳатто дар шароити давлати демократӣ низ ғайриимкон аст.

Мавқеи зиддибюрократии А. де Токвил дар асарҳои файласуфони англис Ҷ.С. Мил ва Г.Спенсер ба таври барҷаста ба мушоҳида мерасад. Ҷ.С. Мил дар асари машҳури худ «Дар бораи озодӣ» ба хулосае меояд, ки сиёсати кадрии самаранок дар дастгоҳи давлатӣ ба озодии одамон таҳдид менамояд ва метавонад пояҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандиро заиф гардонад. Ба қавли ӯ, «чӣ қадаре, ки сиёсати кадрӣ аз табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ шахсони лаёқатмандро ба ҷониби худ ҷалб намояд, чӣ қадаре ки онҳоро барои амалишавии мақсадҳои худ тарбия кунад, ҳамон қадар тобеияти умумӣ зиёд мешавад» [10, с.390]. Ба монанди ин, Г.Спенсер низ рушди технологияи интихоб ва тарбияи кадриро таҳдид ба озодиҳои сиёсии шахс муаррифӣ намудааст. Ӯ баргузоршавии озмунҳои интихоби кадриро баҳогузорӣ намуда, онро воситаи дастраси ҷавонон намудани хизмати давлатӣ медонанд, ки дар натиҷа рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ аз кадрҳои болаёқат маҳрум мемонанд [17, с.53]. Дар маҷмӯъ, Ҷ.С. Мил ва Г.Спенсер нуқтаи назареро пешниҳод намудаанд, ки тибқи он сиёсати кадрии самаранок рушди инноватсионии ҷомеаро таъмин карда наметавонад. Албатта, таҳлили ҳамаҷонибаи андешаҳои мутафаккирони мазкур нишон медиҳад, ки онҳо сиёсати кадриро якҷониба, яъне танҳо бо назардошти рушди озодӣ ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ шарҳ додаанд. Аз ин рӯ, норасогиҳои ин таълимот дар асарҳои М.Гоэтано, В.Парето ва Р.Михелс нишон дода шуда, нақши элитаи сиёсӣ, махсусан ташаккули элита ва сиёсати кадрию интихоби кадрӣ дар дараҷаи хеле баланд қарор дода мешавад.

Олими италиявӣ В.Парето дар рушди назарияи сиёсати кадрӣ саҳми беназир гузоштааст. Консепсияи «гардиши элита» дар ташаккули сиёсати кадрии замони муосир низ метавонад истифода бурда шавад. Ба андешаи ӯ, аз сабаби оне, ки аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши худ ба таркиби элитаи ҳукмрон ва дастгоҳи маъмурӣ шахсони қобилиятнок ворид мешаванд, вай доимо ба устуворшавӣ майл мекунад. Бинобар ин, элитаи сиёсӣ ба ҷалби истеъдодҳо ва мутахассисон аз табақаҳои дигари ҷомеа ниёз дорад [14, с.67]. Ба андешаи В.Парето, мансубияти инсон ба элита аз рӯйи хислатҳои психологии шахс муайян карда мешавад. Зеро на ҳамаи одамоне, ки хислатҳои элитарӣ доранд, барои ҳукмронӣ намудан майлу рағбат нишон медиҳанд. Аммо одамони қобилиятноку дорои хислатҳои элитарие, ки бо сабабҳои мавқеи иҷтимоии худ ба таркиби роҳбарияти сиёсӣ дохил шуда наметавонанд, ба таркиби аксулэлита ворид мегарданд. Ба андешаи В.Парето, барои нигоҳ доштани тавозуни иҷтимоӣ бояд марҳила ба марҳила ба таркиби элитаи ҳукмрон шахсони дорои сифатҳои элитарӣ ворид карда шаванд. … В.Парето раванди мазкурро таҳлил намуда, иброз медорад, ки таърихи инсоният таърихи аз як даст ба дасти дигарон гузаштани ҳокимият мебошад [12, с.213-214]. Бояд гуфт, ки консепсияи «гардиши элита» ҳангоми таҳлил ва баҳогу-

зории самаранокии сиёсати кадрии давлат аҳамияти бағоят зиёд дорад. Зеро ба воситаи он исбот намудан мумкин аст, ки барои баланд бардоштани самаранокии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлатӣ сиёсати кадрие лозим аст, ки таҷдиди элитаро бо назардошти тағйирёбии муҳити берунаи системаи сиёсӣ таъмин карда тавонад. Ҳамзамон чунин омил заминаи муҳимми устувории системаи сиёсӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии андешаҳои сиёсии мутафаккирони Шарқу Ғарб роҷеъ ба зарурият ва муҳимияти сиёсати кадрӣ нишон дод, ки ин падида таърихи тӯлонӣ дорад ва онро ҳамчун воситаи сутувор гардонидани системаи сиёсии ҷомеа мешуморанд. Инчунин омӯзиши ин масъала дар қаринаи таърихи таълимоти сиёсӣ муайян намуд, ки бисёре аз принсипҳои сиёсати кадрӣ, ки дар замони муосир истифода бурда мешаванд, ҳанӯз дар аҳди қадим ташаккул дода шудаанд. Аз ҷумла, идеяҳои тибқи озмун интихоб намудани кадрҳо, тибқи хизматҳои шоиста интихоб ва ба вазифаҳои дигар таъин намудани кадрҳо, тарбияи кадрҳо, ба таркиби элита ҷалб намудани қобилиятҳо, таҷдиди элита ва ғ. таърихи чандинасра доранд. Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки сиёсати кадрӣ ва дар раванди таърих марҳила ба марҳила ташаккул ёфтани он дар рушди низоми идоракунии давлатӣ ва устувор гардонидани ҳокимияти сиёсӣ нақши муҳим бозидааст. Аз ин рӯ, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки дар шароити муосир низ бояд сиёсати кадрии давлат ҳамаҷониба бояд таҳқиқ гардад ва ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат иқтидори сиёсию иҷтимоии он бояд истифода бурда шавад.

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Политика. Афинская полития. –М.: Мысль, 1997.–343 с.
2. Вебер М. Избранные произведения. –М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Философия права. –М.: Мир книги, 2007. – 464 с.
4. Государственная служба в зарубежных странах. Уфа: РИО БАГСУ, 1995. – 95 с.
5. Искусство властвовать. План обогащения государства. План усиления армии. План успокоения народа. Лю Шао о человеческом существе. –М.: Белые альвы, 2001. –286 с.
6. История политических и правовых учений. –М.: ИНФРА-М, 1996. – 364 с.
7. Каутилья Ч. Артхашастра или наука политики. –М.: Ладомир, 1993. –793 с.
8. Конфуций. Мысли. Изречения. Афоризмы. –Минск: Современное слово, 1998. – 384 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Полное собрание сочинений. Издание второе. Т.1. К критике гегелевской философии права. –М.: Государственное издательство политической литературы, 1954. –С.272.

10. Миль Дж.С. О свободе // Антология западноевропейской классической либеральной мысли. –М.: Наука, 1995. –С.390.

11. Моска Г. Правящий класс // Социологические исследования. –1994. –№10. –С.192.

12. Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018. – 416 с.

13. Оболонский А.В. Кадровая политика в федеральной государственной службе США: история и современность // Общественные науки и современность. – 2001. –№3. –С.43.

14. Парето В. Кондопендиум по общей социологии // Антология мировой политической мысли. Т.2. Зарубежная политическая мысль XX века. –М.: Мысль, 1997. –С.67.

15. Паркинсон С.Н. Законы Паркинсона. –Минск: Поппури, 1997. – 528 с.

16. Платон. Государство. Законы. Политик. –М.: Мысль, 1998. –798 с.

17. Спенсер Г. Личность и государство. Челябинск: Социум, 2007 – 207с.

18. Товиль А. Демократия в Америке. –М.: «Весь мир», 2000. – 554 с.

19. Шан Ян. Книга правителя области Шан. –М.: Ладомир, 1993. – 392 с.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА И ЗАПАДА О ФОРМИРОВАНИИ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ КАК ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

МИРЗОЗОДА ИБРОХИМ ХОЛМУРОД,
соискатель Центра стратегических исследований при
Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 40;
тел.: 501010605, e-mail: ibragim-83.83@mail.ru

Анализ и исследование научно-теоретической основы концепции кадровой политики необходимо начинать с изучения политических воззрений мыслителей. Ибо этот феномен имеет длительную историю. Еще на первых порах появления государства на вопрос об укреплении государственности, повышения эффективности государственного управления и укрепления политической власти обращали внимание философы и политические деятели, которые в своих трудах решение вышеназванных проблем считали невозможным без эффективной кадровой политики. Именно поэтому начиная с античных времен на этот вопрос обращали особое внимание мыслители Востока и Запада. Можно сказать, что их учения оказали значительное влияние на развитие теории кадровой политики и модернизацию деятельности политической элиты. Изучение этих и других аспектов формирования кадровой политики в учениях восточных

и западных мыслителей показало, что идеи конкурсного отбора, подбора и назначения на другие должности, воспитание кадров, привлечение талантливых людей в элитные круги и обеспечение стабильности политической системы с помощью этого средства имеет долгую историю. В деле государственности и государственного строительства наибольших успехов добивались те, кто формировал свою кадровую политику с учетом этих идей.

Ключевые слова: *кадровая политика, воспитание кадров, отбор кадров, назначение кадров, меритократия, рациональная бюрократия.*

THE POLITICAL DOCTRINE OF THINKERS OF THE EAST AND WEST ON THE FORMATION OF PERSONNEL POLICY AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION

MIRZOZODA IBROHIM KHOLMUROD,
Applicant of the Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 40 Rudaki ave;
tel.: 501010605, e-mail: ibragim-83.83@mail.ru

The analysis and asudy of the scientific theoretical basis of the concept of personnel policy should begin with the study of the political views of thinkers. Because this phenomenon has a long history. Even in the first year of the appearance of the state, philosophers and political figures attention to strengthening statehood, increasing the efficiency of public administration and strengthening political power, who, in their works, considered it impossible to solve the above problems without an effective personnel policy. That is why, since ancient times, thinkers of the East and West have been paid special attention to this issue. It can be said that their doctrines had a significant impact on the development of the theory of personnel policy and the modernization of the activitiys of the political elite. The study of these and other aspects of the formation of personnel policy in the doctrines of Eastern and Western thinkers has shown that the ideas of competitive selection, selection and appointment to other positions, education of personnel, attraction of talented people to in elite and ensuring the stability of the political system through this means has a long history. In the matter of statehood and state building, the greatest successes were achieved by those who formed their personnel policy taking into account these ideas.

Keywords: *personnel policy, education of personnel, selection of personnel, appointment of personnel, meritocracy, rational bureaucracy.*

УДК:327

ПОСРЕДНИЧЕСТВО И ЕГО РОЛЬ В УРЕГУЛИРОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНФЛИКТОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕГОВОРОВ

ЗАХИДОВ ОЧИЛ ХОДЖИБАЕВИЧ
доктор философских наук, профессор кафедры общественных наук
Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики
735700, Таджикистан г. Худжанд,17 мкр, дом 1;
тел: (+992) 92-720-30-47, e-mail: otchil_zakhidov@rambler.ru

САРКОРБОБОЕВА МУНЗИФА МУМИНДЖОНОВНА
старший преподаватель общеуниверситетской кафедры
политологии Худжандского государственного университета
имени академика Б. Гафурова.
735700, Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова 1;
тел: (+992) 928-98-44-43; e-mail: munzifa@mail.ru

В статье рассматривается вопрос о посредничестве и его роли в урегулировании международных конфликтов. Отмечается, что исследуемая тема вызывает наибольший интерес в контексте международных переговоров и играет ключевую роль в переговорном процессе в целом.

Следует отметить, что урегулирование международных конфликтов становится приоритетом в глобальной повестке дня, и разрушительные последствия конфликтов во все более глобализированном мировом порядке нельзя игнорировать.

Подведя итог, автор статьи приходят к выводу, что в динамике продолжающихся войн в современном мире наблюдается настолько быстрое разрастание, что ООН, Совету Безопасности и международным организациям необходимо оперативно предпринимать шаги для минимизации и предотвращения возникновения любого конфликта в будущем.

Ключевые слова: *посредничество, международные отношения, урегулирование международных конфликтов, переговоры, глобальная повестка.*

По дипломатическому определению переговоры — это точка соприкосновения двух или более суверенных государств. Следовательно, это единственный процесс государственной власти, который, в любом случае, никогда не может прибегнуть к принуждению; его действие осуществляет-

ся посредством диалога, также известного как переговоры. По утверждению С.М. Миркасымова «переговоры — это обсуждение с другой стороной до тех пор, пока не будет найден общий язык» [5; с.14]. Следует учесть, что это не навязывание своей воли силой, хотя и давление не исключено. Кроме того, вопреки распространенному мнению, речь идет не о попытках обмануть партнера.

В свою очередь, Лебедева М. М. указывает, что «переговоры один из старейших видов человеческой деятельности, направленный на решение проблем при организации сотрудничества или урегулирования конфликтной ситуации» [4; с.105].

Во-первых, переговоры — это правильное объяснение своей позиции и попытка понять, чего хочет другая сторона. Он и докзывают, что являются наиболее важными для каждой стороны, что можно было уравновесить уступки. Поэтому переговоры, естественно, сводятся к торгу во всем, что требуется точки зрения проницательности и осмотрительности. Однако речь идет также о том, чтобы необходимо говорить правду, поскольку лживый переговорщик быстро разоблачается; не внушая доверия, он может только потерпеть неудачу. Наконец, переговоры — это преодоление противоречий с помощью воображения, ключ к успеху. Вот почему переговоры — это искусство, которому, можно научиться, но которому нельзя научить. Прямые контакты между политическими лидерами положили конец этому золотому веку. В современной политической науке выделяют традиционных актёров международных переговоров, которыми являются государства. Но существуют также нетрадиционные актёры, активно участвующие в международных переговорах, такие как международные организации, транснациональные корпорации (ТНК), международные неправительственные организации (МНПО) и отдельные личности. Эти международные организации для выполнения своих обязанностей также должны иметь международную правосубъектность. Они также активно участвуют в международных переговорах, когда необходимо решать вопросы как между странами, так и внутри страны.

Наибольший интерес в международных переговорах привлекает посредничество. Посредничество между отдельными актёрами, государствами, корпорациями, организациями. Посредничество играет ключевую роль в переговорном процессе.

Определяя посредничество как одно из важнейших средств мирного разрешения международных конфликтов, авторы Дипломатического словаря отмечают, что «суть посредничества заключается в том, что какая-либо третья, не участвующая в споре сторона в соответствии с международным правом организует по своей инициативе или по просьбе спорящих сторон

переговоры между ними в целях мирного разрешения спора, зачастую принимая непосредственное участие в этих переговорах» [1; с. 480].

Э.А.Пушмин отмечает, что посредничество, целью которого является всесторонняя помощь для мирного урегулирования конфликтов, решает следующие основополагающие задачи: «организация переговоров, участие в них, поиск взаимоприемлемых формул решения» [8; с.11].

XVI век в истории Европы ознаменовался началом нового этапа в развитии посредничества на международной арене. В этот период можно наблюдать, что с целью достижения своих целей и интересов, а также для получения консенсуса при политических спорах европейские государства все чаще стали прибегать к помощи посредника - третьей нейтральной стороны (в исторических источниках используется термин медиатор). Относительно данного положения немецкий ученый-правовед Герт Уединг утверждает: «В XVI в. медиация доминирует в дипломатической практике и вытесняет, ставшее уже к этому времени традиционным, третейское разбирательство (арбитраж); с середины XVII в. международные договоры о мире заключаются только с участием посредника, с использованием процедуры медиации» [13]. Д. Кроули и К. Грэма высказывают свою точку зрения, что «медиация — это процесс, где беспристрастная третья сторона помогает спорным сторонам разобраться в существующих между ними разногласиях, понять их и, по возможности, разрешить их спор» [6; с.41]

В качестве примера можно привести Вестфальский мирный договор 1648 года, который стал финалом одной из самых долгих войн в Европе – тридцатилетней войны. В истории дипломатии до настоящего времени нет ничего похожего по ведению подобных долгих мирных переговоров. Несомненным является тот факт, что при достижении консенсуса между участниками политического конфликта, то есть между противоборствующими государствами, основополагающую роль сыграло участие посредника.

Для сохранения мирного пространства между европейскими государствами вплоть до XX века в практике международных отношений широко применялось посредничество, которое активно развивалось. Гаагская конвенция «О мирном разрешении интернациональных конфликтов», принятая в 1907 году на II Гаагской мирной конференции, рекомендует странам-участникам конфликтов при возникновении противоречий и разногласий обратиться к помощи третьей нейтральной стороны, то есть к посредникам. В тексте Конвенции используются термины «медиация» и «добрые услуги». Отмечается, что «добрые услуги» – это содействие конфликтующим государствам в налаживании мирных отношений, без разрешения конкретной ситуации, а «медиация» – это не только примирение сторон, но и помощь в решении конкретного конфликта». В данном случае принцип доб-

ровольности составляет основу применения подобных процедур – лишь «в случае взаимного согласия государств, их разногласия могут быть урегулированы при участии третьего независимого государства» [12]. Однако, как показывает история, данные рекомендации конвенции совершенно не употреблялись государствами – участниками Гаагской конвенции 1907 года. Доказательством тому являются войны, которые в огромном количестве велись в течении всего XX века. Данный факт является показателем того, что противоборствующие государства не намерены разрешать конфликты мирным путем посредством данных примирительных процедур.

Посредники сознательно или иначе приносят с собой идеи, знания, ресурсы и престиж. Они используются на протяжении всего процесса для устранения причин разрешения конфликта. Посредничество — это добровольная форма разрешения конфликтов [15; с.31]. Это означает, что противники в неразрешимом конфликте выбирают, начинать или продолжать посредничество или нет. В данном случае они, сохраняя свой контроль над исходом (если не всегда над процессом) своего конфликта, в тоже время оставляют за собой право свободно принимать или отвергать любые аспекты процесс или окончательное соглашение.

Рассмотреть различные стратегии, а также путём эмпирического исследования попыток посредничества в международных спорах между 1945 и 1995 годами, мы утверждаем, что «директивные» стратегии более эффективны, чем недирективные стратегии. Как утверждает Д.С. Голубев, «связь между директивными стратегиями и успешными результатами очень сильна в отношениях между персоналом и менеджментом» [3].

Важно то, что урегулирование международных конфликтов стало приоритетом в глобальной повестке дня. Нельзя игнорировать разрушительные последствия конфликта во все более глобализирующемся мировом порядке. Есть несколько мирных способов разрешения конфликтов. К ним относятся уклонение от ответственности, переговоры, посредничество, арбитраж и судебное разбирательство. Из них посредничество имеет много преимуществ. Его изучали ученые и студенты, изучающие политологию, психологию, бизнес-менеджмент и право, а также практики. Все предлагают различные определения процесса, но при этом практически не достигли консенсуса по любому из них.

Участники заседания высокого уровня Совета Безопасности ООН от 23 сентября 2008 г. единогласно признают, что «официальные переговоры и посредничество, в ходе которых государства должны принимать полномасштабное и всеобъемлющее участие и в которых должны прилагаться подлинные политические усилия, часто являются наиболее действенным способом решения самых серьёзных международных споров»[14]

По утверждению И.А.Василенко «посредничество — это добровольный процесс. Это происходит, когда участники спора обращаются за помощью к третьим сторонам»[7; с.41]. Право принять или отклонить предложение о посредничестве или результат посредничества полностью принадлежит участникам спора. Тот факт, что посредничество является добровольным процессом, напрямую связан с его успехом или неудачей. Без высокого уровня готовности участников спора уступить и мотивации к участию в урегулировании конфликтов вряд ли удастся добиться успешного результата посредничества.

Посредничество определяется как мирный подход к разрешению конфликтов, при котором беспристрастные третьи стороны помогают участникам спора разрешать конфликты посредством процесса информирования и социального влияния, без применения насилия или ссылки на авторитет правовой системы. Цель спорящих сторон при приглашении или согласии на посредничество состоит в том, чтобы достичь компромисса в конфликте или, по крайней мере, показать готовность к этому. Третьей стороной в посредничестве могут быть физическое лицо, организация или страны, которые не являются прямой стороной в конфликте.

«В Организации Объединенных Наций акт посредничества описывает политические навыки, использованные в усилиях, предпринимаемых Генеральным секретарем Организации Объединенных Наций или его представителями, посредством осуществления «добрых услуг» Генерального секретаря без применения силы и в соответствии с принципы Устава ООН. Посредник Организации Объединенных Наций участвует в процессе в качестве третьей стороны, когда конфликтующие стороны либо обращаются за помощью, либо принимают помощь Организации Объединенных Наций с целью предотвращения, регулирования или разрешения конфликта» [15; с.34]. Исходя из данного положения, определяются контексты, в которых можно применять посреднические навыки:

- до конфликта через превентивную дипломатию;
- во время конфликта посредством миротворческой деятельности;
- после конфликта продвигать условия реализации и соглашения;
- вовремя миростроительства усилия по укреплению мира и закладке основы для устойчивого развития.

В тоже время следует отметить, что мандат Организации Объединенных Наций ограничен определенными рамками. В случае выступления Организации Объединенных Наций в роли посредника мирных переговоров, противоборствующие стороны конфликта выражают своё согласие с посредническим мандатом, то есть участники спора принимают присутствие и помощь посредника ООН в поиске решений их спора. Полномочия,

предоставляемые посредническим мандатом Организации Объединенных Наций Генеральному секретарю или его послам следующие:

1. Встретиться и выслушать все стороны конфликта;
2. Проконсультироваться со всеми соответствующими сторонами для разрешения конфликта, предлагать идеи и решения для облегчения разрешения конфликта.

Однако, невзирая на то, что окончательный результат обязательно согласуется обеими сторонами конфликта, функция посредника требует большей ответственности и активного участия в исходе противостояния. В случае отсутствия каких-либо действий со стороны Совета Безопасности для обеспечения соблюдения соглашения, исход при посредничестве, как и в других подобных случаях, не обязателен. Следует отметить, что окончательное выполнение соглашения, достигнутого в результате посредничества, в полной мере зависит от обязательств сторон конфликта. Примером могут служить события, происходящие на территории Таджикистана в первые годы Независимости и вызвавшие обеспокоенность мирового сообщества, в том числе и ООН, в следствие того, что внутренний конфликт, распространившись, мог угрожать стабильности данного региона и мира в целом. Ключевыми политическими факторами, приведшими к межтаджикским переговорам, являлись следующие: заинтересованность правительства, понимание необходимости переговоров со стороны оппозиции и посредническая деятельность международных организаций и дружественных стран, где значительную роль сыграло ООН. Исполняющий обязанности Президента Республики Таджикистан Акбаршо Искандаров дважды (29 сентября и 15 октября 1992г.) обращался к ООН с просьбой в содействии стабилизации положения в Таджикистане. Генеральный секретарь ООН Бутрос Гали 29 октября 1992г., проанализировав ситуацию на местах, принял решения направить миссию доброй воли в Таджикистан. «За годы переговорного процесса и последующий период спецпосланниками Генерального секретаря ООН в Таджикистане были такие видные политические деятели, как Ливиу Бота, Исмат Киттани, Ромиру Пирис Балон, Дарко Шилович, Герд Дитрих Мерем, Ян Кубиш и Иво Петров. С первых дней переговоров и до их завершения переговаривающимся сторонам оказал огромную помощь ответственный сотрудник секретариата ООН В. И. Горяев» [2; с.100].

Оказывая реальную и ценную помощь противоборствующим таджикским сторонам в процессе переговоров и в последующих этапах достижения мирной стабильности в республике, ООН в тоже время приобрела полезный и значимый опыт, который может быть полезен и применен при разрешении подобных ситуаций.

Накопленный опыт и прогрессивная практика, полученная ООН как организацией в сфере решения конфликтов и установления стабильности, могут быть использованы противоборствующими сторонами, и посреднический мандат Организации Объединенных Наций может быть особенно полезен им.

Данная стратегия предполагает тактику, которая включает в себя выбор места встреч, установление протоколов, контроль темпа и формальности встреч, снижение напряженности, контроль времени, решение простых вопросов в первую очередь, структурирование повестка дня, контроль физической среды, предложение процедур, выделение общих интересов, держать стороны за столом, помогать сторонам сохранить лицо и сохранять сосредоточенность процесса и др., предопределяют организацию благоприятной среды для решения конфликтов. Выбор стратегии является результатом множества взаимодействующих факторов. Посредники выбирают свои стратегии, исходя из своих возможностей и оценки контекста конфликта. Успеху посредничества способствуют многие факторы. Одним из решающих факторов является готовность сторон найти решение своего конфликта.

Таким образом, этот тезис направлен на определение последствий посредничества в современных международных конфликтах. Основная проблема в разрешении конфликтов — это определение наиболее подходящего и достаточного процесса посредничества. Однако определение наилучшего посредничества становится кошмаром, поскольку конфликты принимают разные контексты и направления. Стратегии, включающие процедурные, коммуникативные, директивные, превентивные и аполитичные, были применены в попытке разрешить конфликты в мире. Что касается процедурной стратегии, миротворец регулирует время, повестку дня и место проведения, отправку информации и формальность встреч. Основная цель - минимизировать стресс и разлад между участниками спора, которые никогда не были миротворцами.

Например, в период с 2002 по 2004 год Организация Соединенных Штатов вместе с Программой развития Организации Объединенных Наций способствовала переговорам между президентом Венесуэлы Уго Чавесом и оппозицией с целью предотвращения возникновения конфликта. Вплоть до 2014 года было спокойствие, пока оппозиция не начала противодействовать руководству Николаса Мадуро, и ситуация обострилась в 2019 году, когда он был приведен к присяге на второй срок.

С другой стороны, коммуникативная техника требует, чтобы посредник продвигался вперед и далеко не пассивно сосредотачивался на содействии общению и сотрудничеству между сторонами переговоров. Комиссия

по установлению истины принимает участие в установлении фактов насилия и его основных причин, а также помогает партии урегулировать их жалобы. Например, когда в Кении на выборах 2007 - 2008 года вспыхнуло после выборное насилие, в состав этого органа вошли основные игроки из Организации Североатлантического договора (НАТО), а председателем был покойный бывший генеральный секретарь ООН Коффи Аннан. В данном случае критическим подходом было силовое посредничество, которое привело к соглашению сторон о коалиционном правительстве, а значит, и к миру. При директивном подходе посредничества миротворец стремится повлиять на содержание и окончательное решение переговоров.

Посредник может пригрозить использовать для страны такие методы, как дипломатические санкции или стимулы и помощь. Необходимо подчеркнуть эффективность посредничества «как заблаговременное средство разрешения споров» в экономическом аспекте «в отличие от более дорогостоящих видов деятельности, связанных с попытками решения сложнейших задач по восстановлению нормальной жизни» [9; с.4]. Лучшим примером является Токийская конференция, целью которой было восстановление и развитие Шри-Ланки. Присутствующие стороны, такие как США, ЕС, Норвегия и Япония, предложили финансовую поддержку в размере 4,5 млрд. долларов США для восстановления и улучшения Шри-Ланки, тем самым укрепив мирное сосуществование.

Более того, превентивная дипломатия помогает посредникам предотвращать возникновение споров или перерастание их в конфликт между спорящими сторонами и ограничивать распространение драк в случае их возникновения. Эта стратегия имела решающее значение в таких конфликтах, как торговая война между США и Китаем, споры между Россией и США и конфликт между Северной Кореей и США. Наконец, существует аполитичная стратегия, при которой некоммерческие и частные организации, такие как «International Crisis Group», участвуют в разрешении международных конфликтов посредством исследования, анализа и поддержки разрешения конфликтов. Хорошей иллюстрацией является исследование, проведенное Международным институтом устойчивого развития в 2009 году в зонах боевых действий Ливана, Сирии, Иордании, Палестины [11].

Однако некоторые ученые утверждают, что последний показатель является широким, поэтому изучают как краткосрочные, так и долгосрочные результаты. В этом случае они предполагают, что результаты процесса должны быть разделены на два. Один из них заключается в достижении соглашения о политических вопросах, разделении власти на территории, гарантиях безопасности третьих сторон или обеспечении правосудия. В основном он фокусируется на любом исходе процесса посредничества, чтобы

минимизировать враждебность в регионе войны. Например, в рамках такой меры посредничество в Сирии может считаться успешным благодаря созданию некоторых зон, свободных от войны, таких как регион Идлиб, Восточная Гута, Карман Растан, Южная Сирия, посредством обращения Турции, России и Ирана. И наоборот, долгосрочным успехом считается повторение конфликта, когда низкая вероятность повторения войны и боевых действий означает завершение посредничества. В большинстве переговоров, ведущих к деэскалации или окончанию войны, возобновление войны занимает больше времени. Ситуациям споров, подобным Венесуэле, потребовалось более десяти лет, прежде чем они возродились. Во всех вышеперечисленных случаях нет явного детерминанта посредничества из-за непредсказуемого характера и поведения конфликта. В этом отношении результат процесса посредничества в отношении успеха всегда относителен и зависит от объема посредничества.

В настоящее время количество конфликтов утроилось после окончания «холодной войны», что привело к увеличению числа погибших и жертв споров и войн в мире. Более 65 миллионов человек были перемещены из-за конфликтов в их регионе, из-за которых Сирией было перемещено более половины своего населения, около 6,5 миллионов человек [11]. Следовательно, необходимость и срочность посредничества возросли, что побудило ООН сосредоточить внимание на различных мерах по предотвращению будущих войн в других регионах, поскольку они пытаются разрешить существующие.

Характер конфликта также создает проблемы в процессе посредничества в отношении таких вопросов, как хрупкость государства, путаница между политическими, криминальными и идеологическими интересами, как, например, в Сирии, где ИГИЛ против правительства, а правительство унижает своих граждан. Кроме того, сложности в экономике конфликта и положения стран, такие как торговая война между США и Китаем, а также неясные цели возросших вооруженных группировок являются проблемами при посредничестве. Кроме того, регионализация и интернационализация споров усложняют ситуацию, препятствуя посредничеству.

Вклад средств массовой информации в эскалацию распространения информации, часть которой не подтверждена, приводит к реакции и эскалации конфликта в пострадавшем районе. Более того, мирные соглашения в напряженной обстановке приводят к рецидиву конфликта, как в случае с Южным Суданом, что искажает весь процесс посредничества. Наконец, недостаточная поддержка со стороны Совета Безопасности ограничила посреднические усилия ООН.

В заключении следует подчеркнуть, что динамика продолжающихся войн в нынешнем мире растет настолько быстро, что ООН, Совет Безопасности и частные организации должны предпринять оперативные шаги, чтобы минимизировать и предотвращать возникновение любого конфликта в будущем с помощью стратегий, описанных выше. До сих пор влияние посредничества было довольно низким из-за роста числа войн и их усиления в таких областях как политика, экономика и социальная сфера международных отношений.

Таким образом, посредники и послы мира должны прилагать больше усилий не только для того, чтобы сосредоточить внимание на текущих спорах, но и для повышения осведомленности о важности мира, любви и гармонии и поддержки друг друга в обществе. Следовательно, проблемы посредничества будут устранены, а значит, будет создан высокоэффективный процесс посредничества для мирного и гуманного мира.

ЛИТЕРАТУРА

1.Англо-русский дипломатический словарь / Под редакцией В.С.Шахназаровой. – М.: РУССО, 1999. – 854 с.

2.Абдуллоев И., ООН и межтаджикский конфликт: миротворческая миссия ООН в межтаджикском диалоге // Ученые записки Худжандского Государственного Университета им. академика Б. Гафурова. Серия Гуманитарные науки // 2013г. 100- 108 с.

3. Голубев Д.С. О структурно-динамических факторах результативности международного посредничества в интернационализированных конфликтах // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2015. №3-1.URL:https://cyberleninka.ru/article/n/o-strukturno-dinamicheskih-faktorah-rezultativnosti-mezhdunarodnogo-posrednichestva-v-internatsionalizirovannyh-konfliktah (дата обращения: 29.01.2022).

4.Лебедева М. М. Технология ведения переговоров. М.: Аспект Пресс, 2010. 192 с.

5.Миркасымов С.М., Рахимова М.А. Дипломатическая служба: теория и практика: Учебное пособие. Т.: Академия, 2004. 222 с.

6.Кроули Д., Грэм К. Медиация для менеджеров: разрешение конфликтов и со становление рабочих отношений. М., 2010. С. 11.

7.Политические переговоры: Учебное пособие / Под ред. И.А. Василенко. 2-е изд. М.: ИНФРА- М,2010.396 с.

8. Пушмин Э.А. Переговоры при конфликте. – М.: Аспект-пресс, 1999. – 320с.

9.Семкина Ю.Н. Посредничество как международно-правовое средство мирного разрешения споров: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – М., 2010. Стр 22

10.Слуцкая Л.В. Основы переговорного процесса.- Учебно-методический комплекс для студентов факультета международных отношений Минск : БГУ, 2012. – 54 с.

11.Халида Бузар. Без мира не может быть устойчивого развития: порочный круг, который мы в состоянии разорвать. URL: https://www.un.org/ru/chronicle/article/21980 (дата обращения 22.01.2022)

12.Beglaubigte deutsche Fassung aus der Systematischen Sammlung des Schweizerischen Bundesrechts (www.admin.ch)

13.Duss- von Werdt J. Einfurung in die Mediation. Heidelberg. 2008. S. 52. Стр.120

14.http://www.un.org/russian/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/PV.5979

15.How Nations Negotiate. Ikle F.Ch. N.Y. A.O.: Harper & Row, 1976. 272 с.

МИЁНАРАВӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҲАЛЛИ НИЗОЪҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР РАВАНДИ ГУФТУШУНИД

ЗАҲИДОВ ОЧИЛ ХОҶИБАЕВИЧ
доктори илмҳои фалсафа, профессор кафедраи илмҳои ҷамъиятии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиесати
735700,Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,17 мкр, бинои 1;
тел: (+992) 92-720-30-47, e-mail: otchil_zakhidov@rambler.ru

САРКОРБОБОЕВА МУНЗИФА МУМИНҶОНОВНА
муаллими калони кафедраи умумиидонишгоҳии сиесатшиносии
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров
735700, Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, хиёбони. Мавлонбекова 1;
тел: (+992) 928-98-44-43; e-mail: munzifa@mail.ru

Дар мақола масъалаи миёнаравӣ ва нақши он дар ҳалли низоъҳои байналмилалӣ баррасӣ мешавад. Кайд карда мешавад, ки мавзӯи таҳқиқшаванда дар гуфтушуниди байналхалкӣ аҳамияти муҳим дошта, дар раванди музокирот нақши асосиро мебозад.

Қобили зикр аст, ки ҳалли низоъҳои байналмиллалӣ яке аз масъалаҳои асосии сиёсати ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, оқибатҳои харобиовари онҳоро дар низоми ҷаҳонишавии рӯзафзунро нодида гирифтан мумкин нест.

Дар ҷамъбаст, муаллифон ба хулосае меоянд, ки дар ҷараёни инкишофи босуръат афзоиш ноустувориҳо дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон, СММ, Шӯрои Амният ва дигар созмонҳои байналхалқиро лозим аст,

ки барои кам кардан ва пешгирии ҳар гуна низоъ дар оянда чораҳои фаврӣ андешанд.

***Калидвожаҳо**: миёнаравӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳалли низоъҳои байналмилалӣ, гуфтушунид, рӯзномаи ҷаҳонӣ.*

MEDIATION AND ITS ROLE IN INTERNATIONAL CONFLICTS REGULATION IN NEGOTIATIONS

ZAHIDOV OCHIL KHODJIBAYEVICH,
Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Social Sciences
Tajik State University of Law, Business and Politics
735700, Tajikistan, Khujand,17 mkr, house 1;
tell: (+992) 92-720-30-47, e-mail: otchil_zakhidov@rambler.ru

SARKORBOBOEVA MUNZIFA MUMINJONOVNA,
Senior Lecturer at the university-wide Department of Political Science
Khujand State University named after Academician B. Gafurov
735700, Tajikistan, city Khujand, Ave Mavlonbekov1;
tell: (+992) 928-98-44-43; e-mail: munzifa@mail.ru

The article examines the issue of mediation and its role in the settlement of international conflicts. It is noted that the topic under study is of the greatest interest in the context of international negotiations and plays a key role in the negotiation process as a whole.

It is must be note that the settlement of international conflicts is becoming a priority on the global agenda, and the devastating consequences of conflicts in an increasingly globalized world order cannot be ignored.

Summing up, the author of the article comes to the conclusion that in the dynamics of ongoing wars in the modern world, there is such a rapid expansion that the UN, the Security Council and international organizations need to take prompt steps to minimize and prevent the occurrence of any conflict in the future.

***Keywords:** mediation, international relations, international conflicts resolution, negotiations, global agenda.*

УДК: 32.019.5

ПОТЕНЦИАЛ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ НАСИЛЬСТВЕННОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМДЖОНОВИЧ
кандидат политических наук, старший научный сотрудник
Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова НАНТ
тел.: (+992) 918-75-64-75; e-mail: lettera76@mail.ru

В данной статье обосновывается потенциал печатных и электронных средств массовой информации как одного из самых эффективных инструментов по противодействию идеологии насильственного экстремизма. Раскрывается актуальность самого фактора информированности населения. Большое внимание в работе уделяется активному использованию метода нарратива, как одного из общепризнанных методов противодействия идеологии экстремизма. Также анализируется потенциал средств массовой информации в продвижении нравственно-воспитательной составляющей в противодействии идеологии экстремизма.

Ключевые слова: *потенциал, средства массовой информации, Интернет, концепция, информированность, экстремизм, нарратив.*

В настоящее время, активное и бурное развитие информационных технологий привело к тому, что на наших глазах фактически формируется единое глобальное информационное пространство. Информатизация стала по своей сути, не только главным трендом, но и двигателем современных процессов. Произошедшие фундаментальные изменения в области информационных технологий способствовали появлению качественно иных критериев оценки, определяющих роль, место и функцию информации в жизни человека и государства.

Важно то, что существующая информационная инфраструктура предоставляет человеку уникальные возможности. Одним из них, безусловно, является получение быстрого, прямого и бесперебойного доступа к глобальным информационным ресурсам. Другим актуальным фактором является стремление к удовлетворению потребностей граждан в информационных продуктах и услугах.

Представители североамериканской политологической науки указывают четыре основные задачи, стоящие перед СМИ:

1. Публичное наблюдение — обеспечение гласности.

2. Интерпретация смысла событий — формирование общественного мнения.

3. Социализация индивидов в их культурное окружение — формирование культурных ценностей, позиций, социальных ролей у получателей информации.

4. Политические манипуляции — использование масс-медиа для достижения конкретных целей в политическом процессе.[1]

Кардинальные изменения в информационной области стали теми ключевыми факторами, которые подтолкнули государство к разработке его правового регулирования. Так, 7 ноября 2003 года за №1175 была принята Концепция информационной безопасности Республики Таджикистан. Данный документ представляет большой научный интерес, так как по своей природе он относится к фундаментальным и основополагающим источникам. Его практическая ценность заключается в том, что он раскрывает систему взглядов и подходов государства в решении сложных и актуальных вопросов.

Так, в пункте национальные интересы Республики Таджикистан в информационной сфере и их обеспечение отмечается, что: «Современный этап развития общества характеризуется возрастающей ролью информационной сферы, представляющей собой совокупность информации, информационной структуры, осуществляющей сбор, формирование, распространение и использование информации, а также составляющей систему регулирования возникающих при этом общественных отношений. Информационная сфера является системообразующим фактором жизни общества.

Она активно влияет на состояние политической, экономической, оборонной и других составляющих национальной безопасности Республики Таджикистан, которая существенным образом зависит от обеспечения информационной безопасности».[2]

В контексте вышеотмеченного также следует указать текущую динамику и тенденции процесса развития информационных технологий, которые по всем опубликованным прогнозам будет только возрастать. Таким образом, можно отметить, что современные информационные ресурсы относятся к категории стратегических ресурсов, обладающих неизмеримым влиянием на жизнедеятельность человека и государства. В этой связи, все чаще рассматривают их потенциал как одного из эффективных социальных инструментов в решении сложных и трудноразрешимых социальных конфликтов.

В этой связи интересным представляется видение Махмадова П. А. в данной области. Так, он резонно и обоснованно отмечает национальные интересы Республики Таджикистан в информационной сфере.

Первый - это соблюдение конституционных прав и свобод человека и гражданина в области получения информации, пользования ею; обеспечение духовного обновления страны; сохранение и укрепление нравственных ценностей национального общества, традиций патриотизма и гуманизма, культурного и научного потенциала государства.

Второй - это предоставление гражданам Республики Таджикистан и мировому сообществу достоверной информации об официальной позиции властей по социально-значимым внутренним проблемам и событиям международной жизни, обеспечение доступа населения стран к открытым государственным информационным ресурсам.

Третий - использование современных информационных технологий, основание своей индустрии информации внутри страны, гарантирование накопления, сохранности и эффективного использования собственных информационных ресурсов.

Четвертым компонентом является защита информационных ресурсов от несанкционированного доступа, обеспечение безопасности информационных и телекоммуникационных систем в государстве. Что касается четвертой составляющей, то она предусматривает, что конституционные права граждан могут быть нарушены в случае несанкционированного доступа к информационным системам, содержащим их персональные данные.[3]

Экспертное сообщество единодушно и солидарно в своём понимании позитивной роли средств массовой информации, как одного из ключевого инструмента в эффективном противодействии деструктивной идеологии насильственного экстремизма. Главным доводом служит традиционное и устоявшее классическое представление о том, что информированное общество является, по своей сути, защищённым обществом. Здесь следует отметить, что сам уровень информированности населения о радикализме и экстремизме, прежде всего, зависит, как от уровня доступности источников информации, так и от уровня практического использования того или иного информационного ресурса, что более важно.

В этой связи именно средства массовой информации выполняют ключевую роль в борьбе с радикальными и экстремистскими группами. Но для эффективной контрпропаганды важно объективно не только проанализировать пропаганду радикалов и экстремистов, но и разрабатывать конкурирующие информационные продукты, способные развеять их идеологию.

Оценивая сложившуюся ситуацию в отношении освещения средствами массовой информации проблем экстремизма, председатель национальной ассоциации независимых средств массовой информации Республики Таджикистан Н. Каршибоев отмечает: «Отсутствие системного подхода к освещению темы радикализма и экстремизма является характерной чертой

редакционной политики большинства СМИ Таджикистана. Это, вероятно, связано с недостаточной профессиональной подготовленности журналистов и высокой чувствительности данной темы. Неумение профессионально и квалифицированно освещать вопросы радикализма и экстремизма, страх неоправданного наказания за неудачный опыт приводят к тому, что СМИ пишут об этих проблемах крайне осторожно, возможно, не соблюдается принцип сбалансированного освещения этих чувствительных тем. Таким образом, общество будет ущемлено в своем праве на получение и распространение информации и, как следствие, на свободный выбор убеждений и верований, на свободу слова и использованию СМИ».[4]

В контексте продолжения вопроса освещения средствами массовой информации в Республике Таджикистан следует отметить также тот факт, что одной из основных проблем в данной сфере является подача информации. Подготовленный материал должен дойти до сознания людей, тем самым, заставив их осознать всю полноту масштаба данной проблематики. Достигнув цели, средства массовой информации выполнят свою главную социальную миссию, а именно значительно повысят уровень осведомленности населения в вопросе экстремизма.

В этой связи важным представляется структура и стиль изложения материала. На наш взгляд, он должен быть доступным и понятным населению. Непрофессиональный подход в данном вопросе чревато самыми негативными последствиями для самого общества. В конечном итоге подобные материалы потенциально могут стать катализаторами социальной напряженности, что будет на пользу только деструктивным группировкам.

Безусловно, при оценке реального потенциала средств массовой информации в противодействии идеологии насильственного экстремизма необходимо дать объективный анализ на национальном уровне. В контексте Республики Таджикистан, на наш взгляд, прежде всего, уместно отметить характеристику потенциальных возможностей электронных и печатных средств массовой информации. Причиной тому служат два сложившихся в Республике Таджикистан объективных фактора. Один из них - это реально имеющиеся возможности каждого из источников информации, а другой фактор - наличие различного уровня социального доверия и интереса к ним, а также в целом восприятие их самим населением страны.

Так, в частности, одним из главнейших источников информации в стране до сих пор остается телевидение в силу своего массового характера вещания и доступности для населения. Особенно данному источнику информации проявляют интерес население среднего и старшего возраста.

Другие традиционные источники, такие, как печатные газеты и радио малоэффективны. В последнее время наблюдается стабильная тенденция

спада интереса со стороны населения к печатной продукции, а сами газеты публикуются очень малым тиражом, вследствие чего они становятся недоступными для большинства населения. Относительно радио стоит отметить, что главной и основной их проблемой является географическая зона охвата.

Самым же интересным и перспективным социальным источником распространения информации среди населения, безусловно, является Интернет. При этом, всё больше интереса к Интернету, как к источнику информации, проявляют и взрослое население. В целом, Интернет все больше проникает в жизнь человека и общества, а его социальная функция и авторитет все больше возрастает. Его отличительной чертой заключается в том, что его структура позволяет работать на опережение в решении проблемы экстремизма. В этом плане, экспертно - аналитические круги справедливо и аргументированно отмечают его упреждающий фактор.

Столь подробное разделение и анализ каждого информационного источника в отдельности объясняется, прежде всего, выявлением социальной роли и востребованности каждого из них в информированности населения, а также возможность последующей разработки индивидуальных целевых программ, направленных на повышение потенциала проанализированных источников информации.

Сегодня очевидно, что решение проблемы насильственного экстремизма в обществе невозможно без участия в данном процессе средств массовой информации. В первую очередь, это вызвано их социальным предназначением, формирующих обратную связь между государством и человеком. В этом контексте важно осознание средствами массовой информации своей социальной ответственности и понимания социальной миссии.

СМИ сами должны осознать свои интегрирующие функции и взять на себя обязательства, как по объективному и беспристрастному информированию населения, так и по обеспечению информационной безопасности. Это уместно и в контексте общественности, и на уровне отдельного гражданина. СМИ в современном мире являются важнейшим и сильнейшим механизмом, направленном на реализацию интересов гражданского общества. Пресса должна играть роль интеграции и консолидации, и должна быть выработана такая политика, которая бы отвечала запросам гражданского общества.[5]

Соответственно, на наш взгляд, первоочередной задачей выступает информированность широких слоев общества печатными и электронными средствами массовой информации о проблеме экстремизма. В контексте Республики Таджикистан именно фактор информированности населения

неоднократно отмечается как один из ключевых инструментов в решении проблемы экстремизма.

Информированность по праву считается основополагающим и общепризнанным фактором, способным содействовать максимальному пробуждению граждан. Информированность как один из инструментов воздействия на сознание населения актуальна и востребована по целому ряду объективных причин, среди которых:

В первую очередь, в умах людей происходит реальное и объективное понимание всей опасности идеологии экстремизма для самого общества;

Другим положительным моментом является повышение уровня осведомленности граждан по различным аспектам проблемы экстремизма. Тем самым, общество начинает объективно смотреть на причины данного социального явления, мотивацию участников деструктивных группировок, а также раскрывает истинные цели и задачи радикально-экстремистских и террористических организаций;

Следующим важным эффектом от данного фактора является то, что начинает происходить процесс консолидации и единения нации перед общей угрозой, как на уровне местного сообщества, так и на национальном уровне. Следовательно, значительно повышается возможность более успешного решения проблемы. Таким образом, информированность населения является достаточно значимым и действенным инструментом в получении необходимой первичной информации обществом.

В подтверждении эффекта информированности населения мы находим в классической научной работе американского ученого Г. Лассуэла. В своём знаменитом труде «Структура и функции коммуникации в обществе» в 1948 году он отметил наличие прямой существующей связи между средствами массовой коммуникации и пропагандой.

Так, он впервые приходит к мысли о том, что самым простым или удобным путем описания акта коммуникации являются ответы на пять следующих вопросов: кто говорит? что говорит? по какому каналу сообщает? кому? с каким эффектом? Зарубежные исследователи коммуникации, связей с общественностью, политологи и социологи считают эту формулу одной из первых и наиболее значимых моделей общения.[6]

На наш взгляд, одним из важных направлений деятельности средств массовой информации является активное использование метода нарратива, как одного из общепризнанного метода в противодействии идеологии экстремизма. В данном случае также целесообразно отметить, что нарратив - это многофункциональное явление. Нарратив, будучи по своей природе логичным последовательным повествованием, позволяет сильно воздействово-

вать на сознание людей. В то же время важно и принципиально при подготовке нарративов соблюдать концептуальные рамки.

Так, важную роль при этом играет соблюдение законов нарратива как способа трансляции значимой информации при использовании любого канала коммуникации. Доверие не может быть обезличенным. Оно возникает не к самому источнику информации (в этом случае картина мира адресата не меняется, поскольку имеющиеся в его сознании установки играют роль своеобразного фильтра), а к ее транслятору (нарратору). Цель нарратора - конструирование в сознании адресата с помощью последовательности отдельных событийных фрагментов более или менее целостной в смысл полагающем плане картины мира. Конвенционально заданная рамками формата значимость сообщения (событие есть то, что изменяет существующую картину мира) предполагает его осмысление - перенос информации из сферы знания в сферу убеждения адресата.[7]

В целом, широкий интерес к использованию нарративов вызван тем фактом, что он, как правило, легко восприимчив по своему пониманию. Создание нарративов в то же время не предусматривает строгих утвержденных форматов при его подготовке. Более того, процесс воссоздания нарративов полностью творческий. Он предполагает креативность и не шаблонность мышления его авторов. Нарратив оказывает наиболее сильное влияние на духовно-нравственные ценности и культурно-идеологическое сознание людей, тем самым, непосредственно воздействует на внутреннюю сущность человека. При подготовке нарратива, на наш взгляд, важно большое внимание уделять двум основополагающим фактам - идее и знаниям своего целевого адресата, кому предназначается данный информационный посыл.

В техническом плане распространение и закрепление нарративов в информационном пространстве может происходить при помощи целого ряда средств – от граффити и листовок до сети Интернет. Это связано, в первую очередь, с лёгкостью формирования нарративов и их компактностью. Выживание, закрепление, и, по возможности, доминирование нарративов в медиа среде, то есть переход от авторской позиции к официально признанной исторической версии события зависит от широты их распространения в СМИ, как в традиционных (радио, телевидение), так и в альтернативных (социальные сети, блоги).[8]

Сложившаяся ситуация в национальных экспертно-аналитических кругах относительно восприятия нарративов, на наш взгляд, находится на недостаточном уровне. Так, в настоящее время отечественными экспертами фактор нарратива, как одного из эффективных инструментов в противодействии идеологии экстремизма не поднимается в научной среде. Тем не ме-

нее, на наш взгляд, именно в контексте Республики Таджикистан использование средствами массовой информации метода нарративов актуально и востребовано в настоящее время. Сегодня наблюдается отсутствие адаптированного нарратива соответствующим реалиям страны. Нарратив позволит обществу получить обоснованную альтернативную точку зрения. Как информационный продукт нарратив является достаточно мощным и эффективным инструментом. Будучи по своей социальной миссии прямым вызовом, нарративы тем самым сильно дискредитируют идеологию радикально-экстремистских и террористических группировок в глазах общественности.

В целом, относительно актуальности использования нарративов большой интерес представляет точка зрения профессора Г. Почепцова - основателя оригинальной школы медиакоммуникации и коммуникативных технологий. Так, он отмечает, что нарративы формируют не только понимание прошлого, но и программируют будущее. Они дают варианты того или иного будущего, из знания которого возникает возможность рационального выбора. Каждое движение вперед опирается на тот или иной нарратив, который является не только интерпретацией прошлого, но и проекцией будущего.[9]

Следующим важным компонентом средств массовой информации в противодействии идеологии экстремизма, по нашему глубокому убеждению, является нравственно-воспитательная составляющая. Его актуальность состоит в том, что вопрос нравственности приобретает особое значение в период трансформации общества.

Большой интерес, в этой связи, представляет точка зрения профессора Розенберга, отмечающая непосредственное влияние средств массовой информации на внутреннее состояние человека. Так, она отмечает, что исходя из большого количества факторов, влияющих на формирование образа жизни, под данной дефиницией можно понимать, как осознанное, так и стихийное построение жизни на основе ценностно-мировоззренческих ориентиров, менталитета и пр., а также под влиянием внешних факторов, которыми в эпоху информационной цивилизации выступают средства массовой информации. Именно они сегодня оказывают определяющее влияние на стереотипы поведения, стратегии и жизненные установки молодого поколения. Средства массовой информации, как один из важнейших социальных институтов современности, оказывают серьезное влияние на формирование образа жизни молодежи.[10]

В обществе сформировалась качественно новая система ценностных ориентаций, выступающая как ключевой мотиватор социальной деятельности индивида. Тем самым, данная система раскрывает не только саму причину действий и поступков отдельно взятого человека, но и демонстрирует,

какие ценности для него являются наиболее значимыми и приоритетными. В этом контексте актуальна теория ценностных ориентаций Милтона Рокича. В практическом плане она позволит определить социальное поведение индивида.

В контексте всего вышесказанного важным элементом выступает эффективное использование ресурсов и потенциал печатных и электронных средств массовой информации как одного из ключевых инструментов в анти экстремистской работе. Беря во внимание всю стратегическую значимость информации в решении острых социальных проблем, можно смело констатировать, что качество предлагаемого обществу информационного антиэкстремистского продукта во многом будет предопределять успех противодействию идеологии экстремизма в обществе.

Анализы показывают, что именно деятельность средств массовой информации является, на наш взгляд, ключевым и решающим фактором, способным наиболее эффективно противостоять пропаганде радикально-экстремистских идей в обществе. В этой связи, целесообразно создавать информационные продукты по социальному, гендерному и возрастному аспекту.

Разработка новых передовых образовательных программ и модулей с применением новейших и современных информационно-коммуникационных технологий при активном вовлечении в данный процесс представителей институтов гражданского общества, основанные на понимании истинных причин радикализма и экстремизма, как на локальном, так и национальном уровне. В конечном итоге, эта мера позволит значительно повысить уровень знаний населения по вопросам экстремизма.

Конечной целью средств массовой информации в противодействии идеологии экстремизма, прежде всего, должно стать воспитание устойчивой психики, гармоничной личности, потенциально способной к социализации в рамках существующих правовых и морально-ценностных норм в обществе, прежде всего, среди подростков и молодежи.

В этой связи, важно подчеркнуть, что отмеченные направления деятельности средств массовой информации в контексте действенного противодействия идеологии экстремизма, на наш взгляд, являются востребованными и своевременными. Их практическое использование приведет, прежде всего, к серьезному изменению самого информационного контента, сделав его более качественным и эффективным. Тем самым, данный контент станет самым серьезным заслоном на пути проникновения и распространения идеологии экстремизма в широкие слои населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шоткинов С. А. СМИ и преступность: специфика взаимодействия. Режим доступа. http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_-West_pravo_2003_1(6)/B_2-13.pdf

2. Концепция информационной безопасности Республики Таджикистан от 7 ноября 2003 года за №1175. Режим доступа. http://nansmit.tj/20968-2/?id=15325#:~:text=Под%20информационной%20безопасностью%20Республики%20Таджикистан, интересов%20личности%2C%20общества%20и-%20государства.

3. Махмадов П. А. Информационная безопасность в системе политической коммуникации: состояние и приоритеты обеспечения (на материалах государств Центральной Азии): автореферат дисс. на соискание докт. политических наук: 23.00.04. – Махмадов Парвиз Абдурахмонович - - Душанбе, 2018.С.- 16. Режим доступа. https://ifppanrt.tj/-avtoreferati_polit/Mahmadov_Parviz/Avtoreferat.pdf

4. Каршибоев Н. «Религиозная радикализация в Центральной Азии: мифы и реальность». Режим доступа. https://cabar.asia/ru/nuriddin-karshiboev-potentsial-smi-v-protivodejstvii-radikalizmu-i-ekstremizmu

5. Андреева Е. В. Роль средств массовой информации в терроризме XXI в. // Молодой ученый. — 2011. — № 5 (28). — Т. 2. — С. 67-69. — URL: https://moluch.ru/archive/28/3185/.

6. Воронцов С. Г. Модель коммуникации Г. Д. Лассуэла как элемент методологии цивилистических исследований. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/model-kommunikatsii-g-d-lassuela-kak-element-metodologii-tsivilisticheskih-issledovaniy

7.Кочетков П. Н. Значение нарратива в условиях меняющегося информационного пространства. Режим доступа. https://cyberleninka-.ru/article/n/znachenie-narrativa-v-usloviyah-menyayuschegosya-informatsionnogo-prostranstva

8. Дорошенко Е. И. Нарративы в информационном противодействии идеологическим установкам терроризма и экстремизма (на примере ИГ). Обзор. НЦПТИ № 2 (11) Декабрь 2017. С- 47-48. Режим доступа. https://ncpti.su/zhurnal-obzor-ntspti/Обзор%20НЦПТИ%20№2(11).pdf.

9. Почепцов Г. Нарративные войны на постсоветском пространстве: Беларусь, Украина, Россия. Режим доступа. https://rezonans.kz/narrativniye-voyny-na-postsovetskom-1/

10. Розенберг Н. В. Влияние средств массовой информации на образ жизни молодежи. Режим доступа. https://esj.pnzgu.ru/files/esj.-pnzgu.ru/rozenberg_nv_15_1_14.pdf

ИҚТИДОРИ ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗА БА ЭКТРЕМИЗМИ ХУШУНАТОМЕЗ

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМҶОНОВИЧ
номзади илмҳои сиесӣ, ходими калони илмӣ Институти фалсафа,
сиесатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи. А. Баховаддинова АМИТ
тел.: (+992) 918-75-64-75; e-mail: lettera76@mail.ru

Дар ин мақола иқтидори васоити ахбори оммаи чопӣ ва электронӣ ҳамчун яке аз василаҳои муассир барои муқовимат ба идеологияи ифротгароии хушунатомез асоснок карда шудааст. Ахамияти худи омили шуурнокии омма тазаккур ёфтааст. Ба истифодаи фаъолонаи усули нақл, ки яке аз усулҳои эътирофшудаи муқовимат ба идеологияи ифротгароӣ мебошад, таваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад. Дар мақола ҳамчунин имконоти васоити ахбори омма дар тарғиби ҷузъи ахлоқию тарбиявӣ дар муқовимат ба идеологияи ифротгароӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо*: иқтидор, васоитаҳои ахбори омма, Интернет, консепсия, огоҳӣ, ифротгароии, терроризми байналмилалӣ, нарратив.*

THE POTENTIAL OF THE MASS MEDIA OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN COUNTERING VIOLENT EXTREMISM

DODIKHUDOEV KHURSHED AZAMJONOVICH
Candidate of Political Sciences, Senior Researcher at
the A.Bakhovaddinov Institute of Philosophy,
Political Science and Law, NAST
tel: (+992) 918-75-64-75; e-mail: lettera76@mail.ru

This article substantiates the potential of print and electronic media as one of the most effective tools to counter the ideology of violent extremism. The relevance of the very factor of public awareness is revealed. Much attention is paid to the active use of the narrative method, as one of the generally recognized methods in countering the ideology of extremism. It also analyzes the potential of the media in promoting the moral and educational component in countering the ideology of extremism.

Keywords: *potential, media, Internet, concept, awareness, extremism, international terrorism, narrative.*

УДК: 341.231

МУҲИММИЯТ ВА ЗАРУРАТИ РАМЗҲОИ СИЁСӢ ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

МУҲАММАД САЪДӢ АБДУРАҲМОН
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, сардори кафедраи
фаннҳои ҷамъиятии Академияи ВКД ҶТ
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Мастонгулов 3;
тел.: (+992) 904-19-69-60; e-mail: mahmadov.2014@mail.ru,

Муаллиф дар мақолаи мазкур муҳиммият ва зарурати рамзҳои сиёсиро дар замони соҳибистиқлолӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, паҳлуҳои гуногуни илмии онҳоро баррасӣ намудааст. Хусусан дар мақола муҳиммияту зарурати рамзҳои сиёсӣ маълумотро на танҳо дар бораи муҳити табиӣ, балки дар бораи мустаҳкам ва рушди давлатдории миллӣ низ нишон додашудааст. Рамзҳои сиёсӣ дар давлати миллӣ аломат ва образҳое мебошанд, ки тавассути онҳо мазмуни сиёсӣ ифода карда мешавад. Онҳо яке аз воситаҳои қадимтарини маърифати ҳодисаҳо ва коммуникатсияҳо мебошанд, ки дар ташаккули давлатдории миллӣ дорои мақому арзиши махсусанд. Умуман, рамзҳои сиёсӣ ягонагии мавҷудият ва ғайривоқеӣ, муташаккил ва ғайримуташаккил, бошуурона ва бешуурона мебошанд. Таҳқиқи масъалаи нақш ва ҷойгоҳи рамзҳои сиёсӣ дар раванди соҳибистиқлолӣ муҳиммияти илмиву назариявӣ низ дорад. Барои муайян намудани муҳимият ва зарурати рамзҳои сиёсӣ дар замони соҳибистиқлолӣ аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ вобаста ба масъалаҳои муҳимми миллии мақсадноки илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба рушди инсон ва идоракунии давлатӣ баъзе таҳқиқотҳо гузаронида шуда истодаанд, ки имрӯз ба доираи самтҳои асосӣ ва афзалиятноки таҳқиқоти илмии кишвар дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, муҳиммият, зарурат, рамзҳои сиёсӣ, нишон, парчам, суруди миллӣ, соҳибистиқлолӣ, арзишҳои истиқлол, давлатдории миллӣ, инкишофи ҳаёти сиёсӣ.*

Таҳлили назариявию методологии масъалаи муҳиммият ва зарурати рамзҳои сиёсӣ дар замони соҳибистиқлолӣ нишон медиҳанд, ки таваҷҷӯҳи олимону муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илмҳои сиёсӣ ба таҳқиқи хусусиятҳои бевоситаи онҳо тадриҷан меафзояд. Бахусус, омӯзиши ин масъала дар замони соҳибистиқлолӣ барои рушду нумӯи ҷомеа ва пайдо

намудани ҳисси мусбати ҳамфикрии доимӣ ва устувории ҳувияти миллӣ метавонад заминаи муҳиме фароҳам оварад.

Маълум аст, ки рамзҳои сиёсӣ аз қадимулайём мавриди пажӯҳиши донишмандону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Онҳо ҳамчун василаи дарки ҳақиқат ва тарзи тахайюли тафаккур дар ташаккули асоси ҳокимият мавқеи махсуси худро доранд. Таҳлили адабиёти илмӣ собит менамояд, ки ҳанӯз донишмандони Дунёи Атиқа, ба монанди Афлотун, Арасту Ситсерон М.Т.[1] дар марҳалаҳои муайяни рушди таърихӣ аломату рамзҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Ҳамзамон, таҳқиқоти илмии олимони рус низ дар ин самт мақоми хеле арзишманд доранд. Хусусан, монография ва мақолаҳои илмии Соболев Н.А., Лосев Л.Б., Тиллих П, Грибкин Н.В. Степанов А.С., Похлебкин В. В., Парамонов В.А., Бабайтсев А.В. ва Басин Е. Я. дар пажӯҳиши методологии масъалаи мазкур нақши муассири таҳлилӣ доранд.

Таърифи рамзҳои сиёсӣ дар “Луғати энсиклопедӣ” низ чунин шарҳ дода шудааст: “Рамзҳои сиёсӣ маҷмӯи василаҳои ифодакунандаи ҳаёт мебошанд, ки ҳаёти сиёсӣ, амалҳои сиёсӣ, шаклҳои гуногуни матолиби сиёсатро равшан менамоянд ё баръакс, маънои ниҳонӣ доранд” [5, 272]. Муҳаққиқони дигар рамзҳои сиёсиро ҳамчун воситаи “ифодакунанда”,“идеализатсиякунонии” ҳаёти сиёсӣ муайян кардаанд. Масалан, Радугин А. А. рамзҳои сиёсиро ҳамчун “... маҷмӯи рамзҳое, ки ҷаҳони сиёсатро ба шакли рамзӣ ва мурофиавӣ инъикос ё идеализатсия мекунад”, баррасӣ намудааст[6].

Бояд қайд намуд, ки рамзҳои сиёсии дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ бамиёномада аз рӯйи хусусиятҳо аз ҳам тафовут дошта, тавсифи илмии онҳо, хусусияти умумӣ ва мушаххас доранд. Аммо таҳқиқоти махсус ва ҳамаҷониба дар илмҳои сиёсии Тоҷикистон, ки ба омӯзиши бунёдии рамзҳои сиёсӣ бахшида шуда, то ҳануз хеле кам ба назар мерасанд. Муаллиф дар муайян намудани моҳият, мазмун ва ҷойгоҳи рамзҳои сиёсӣ дар фарҳанги сиёсӣ, мақом ва нақши онҳо дар ҳаёти иҷтимоию сиёсии Тоҷикистон маводҳои хеле ҷолибро мавриди таҳлил қарор додааст. Аммо таҳқиқоти мазкур бештар дар доираи равишҳои илмҳои гуногуни иҷтимоӣ сурат гирифта, дар он “шарҳи тартиботи амалкарди рамзҳои сиёсӣ” ба назар намерасанд. Ҳамзамон муаллиф, сарфи назар аз таҳқиқоти илмии мавҷуда, набудани корҳои таҳқиқотиро доир ба рамзҳои сиёсӣ тасдиқ карда, таъкид менамояд, ки “ рисолаи мазкур (рисолаи он кас) вазифаи то дараҷае такмилсозии ин фосиларо дар назди худ мегузорад” [2,8].

Бояд қайд кард, ки муҳиммияти таҳқиқи табиати рамзҳои сиёсӣ хусусияти доимӣ дошта, барои муттаҳидӣ ва пайдо намудани ҳисси

ватанхоҳию ватанпарастӣ ва худогоҳии миллӣ метавонад мусоидат намояд. Дар ин раванд ҳокимият бештар бо идоракунии ҷомеа, яъне бо таъсири мақсаднок ба низоми ҷамъиятӣ барои таъмини дурусти фаъолият, устуворӣ ва тараққиёти ҷомеа алоқамандии зич дорад.

Агар мо оғози муносибати инсонро бо нишону рамзҳо муқоиса намоем, пас маълум мешавад, ки суръати татбиқи онҳо имрӯз хеле афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, рамзҳои сиёсӣ ҳамчун арзиш дар худ соҳиби хусусиятҳои хос мебошанд. Мафҳуми "арзиш" бошад дар соҳаи фалсафаи сиёсат то ҳанӯз масъалаи хеле баҳснок ба шумор меравад. Масалан, замоне ки мо рамзҳои сиёсиро ҳамчун арзиш муаррифӣ менамоем, бояд ба зарурати онҳо ҳамчун арзиш муносибат баррасӣ карда тавонем. Яъне рамзҳои сиёсӣ, пеш аз ҳама, хусусияти сафарбарнамоӣ, муттаҳидкунӣ, ҳувиятсозӣ ва худшиносиро доранд. Маҳз ба ин омил оммаи мардум онҳоро бо чунин сифатҳои фаъолкунанда ва арзишманд баҳо дода, ҳамеша эътироф менамоянд.

Арзиши рамзҳои сиёсӣ ҳамчун аломат ва ё нишони арзишманд аз он иборат аст, ки онҳо барои рушду нумӯи ҷомеа зарурати хос доранд. Рамзҳои сиёсӣ ин таҷассумгари аломат ва ё номи ашё, падида, раванд, предмет мебошанд, ки барои муайян намудани ҳастии миллӣ ва муаррифии ягонагии давлат хизмат мекунанд. Рамзҳои сиёсӣ ҳамчун арзиш бояд аз ҷониби шаҳрвандон эътироф карда шаванд, зеро ба вуҷуд овардани ҳувиятсозии миллӣ талаботи давру замон буда, дар муносибат ба давлат ва сохторҳои мавҷудаи он садоқати шаҳрвандонро афзуда, дар натиҷа ҳувияти шаҳрвандӣ ба ҳувияти давлатӣ тавъам мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳсу мунозираҳо илмӣ оид ба нақши рамзҳои сиёсӣ дар раванди таҳкими соҳибистиқлолии Тоҷикистон заминаи воқеӣ дошта, нисбати онҳо таҳлилҳои гуногун мавҷуд аст. Махсусан, нақши олимон Зокиров Г.Н., Маҳмадов А.Н., Акмалова М. Муҳаббатов А. ва дигарон назаррас аст. Баъзан, тавассути чунин гуногунандешиҳо шуруъ аз саҳифаҳои матбуот то баҳсҳои парламентӣ ва оммаи мардум нисбат ба рамзҳои сиёсӣ фикру андешаҳо баррасӣ карда мешаванд. Масалан, яке аз ин рамзҳоро профессор Маҳмадов А.Н.. чунин тасфир намудааст: "Бо ин ҳама ҷаззобият, онро бо вожаҳои асили қадимаи тоҷикӣ парчаму дирафш хондаанд, ки ин рамзи озодӣ ва давлатдории таърихии мо будааст" [3,4].

Ҳамин тариқ, дар шароити нави дигаргуниҳои ҷомеа чунин номуайянӣ дар низоми рамзҳои сиёсӣ ба он оварда расонид, ки ҳатто барои ҳимоя намудани рамзҳои сиёсии кишвар мо дар ҳолати ҷанги шаҳрвандӣ қарор гирифта будем ва ин масъала, хушбахтона, дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли мусбати худро пайдо намуд.

Масъалагузорӣ ва такмилу таҳқиқи масъалаи нақши рамзҳои сиёсӣ

имрӯз дар ҷомеаи тоҷикистонӣ зарурати воқеӣ дорад. Аммо таҳқиқу ошкор намудани мазмуни асосии арзишнокии низоми имрӯзаи рамзҳои сиёсӣ барои кишвари соҳибистиқлоли мо ҳам муҳиммияти иҷтимоию сиёсӣ ва ҳам зарурат барои таҳкими давлатдории миллӣ дорад.

Аз ин рӯ, Консепсияи нави таҳқиқотии мавқеи рамзҳои сиёсӣ дар раванди соҳибистиқлолии Тоҷикистон дар худ навъи бисёрченакаи методҳои сиёсатшиносиро ворид менамояд, ки имконияти азхуд намудани вариантҳои гуногуни категорияи рамзҳои сиёсӣ дар як шакли банақшагирифта амалӣ мегардад. Ҳамзамон, бо зам намудану такмил додани онҳо бо падидаҳои нави сиёсӣ ҳамчун як ҷузъи фарҳанги сиёсӣ фаҳмида мешаванд.

Таҳқиқоти илмӣ барои баррасии рамзҳои сиёсӣ дар шароити тағйирпазирии ҷомеа, дар асоси таҳлилҳои назариявӣ хулосаҳои наве бояд пешниҳод шавад, ки ба раванди соҳибистиқлолӣ мусоидат карда тавонад. Мушкилоти рамзҳои сиёсӣ чунин аст, ки онҳо ҳамчун объекти омӯзишу таҳқиқотӣ хусусияти байнифаннӣ дошта, таҳқиқоти бунёдӣ дар ин самт хеле кам ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, муаллиф дар масъалаи таҳкими соҳибистиқлолӣ ба таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон такя намуда, манбаъ ва адабиёти гуногуни илмиро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додааст. Ба андешаи муаллиф, рамзи сиёсӣ нишонест мутааллиқ ба ашё ва предмете, ки вазифаи коммуникатсионии шахсият ва ҳокимиятро барои сафарбарнамоӣ ва ҳувиятсозӣ иҷро мекунад.

Дар ин раванд рамзҳо (аломату нишонаҳо) воситаи муттаҳид намудани инсонҳо барои шикор ва ё кори дигар будааст. Мавриди қайд аст, ки инсон ба ин ашёву предметҳои беҷон, ки дар онҳо рамзҳои гуногун дарҷ ёфтаанд, умеди қудрату тавоноӣ бахшаданро дар худ мепарварид.

Аз сабабе, ки мафҳуми “истиқлоли сиёсӣ” вобаста ба мақомаш аҳаммияти хоса пайдо намудааст, зарурати дарки амиқи он пеш меояд. Чунин зарурат танҳо аз манфиатҳои илмӣ барнамеояд ва он аҳаммияти амалӣ низ дорад. Пеш аз ҳама, чунин муносибатро зарурати таҳлили тағйирот ва азнавсозиҳои воқеӣ талаб дорад, зеро бе дарки амиқи “истиқлоли сиёсӣ” фаҳми дурусти тамоюлҳои тағйирот, инкишофи ҳаёти сиёсӣ ва тавсифи консептуалии рамзҳои сиёсӣ номумкин мегардад. Истиқлоли сиёсӣ таҷассумгар ва қувватбахши рамзҳои давлатӣ мебошад, ки дар раванди ташаккул ёфтани худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ такягоҳи боэътимоди давлатдорӣ мегардад.

Яке аз ҷойҳои марказиро дар байни рамзҳо Суруди миллӣ ишғол менамоянд, ки дар худ рамзҳои расмии ватандӯстиро таҷассум кардааст, онҳо муодили мусиқии шиор, нишон ё парчами кишвар мебошанд. Онҳо

тотемҳои муосир – аломатҳое мебошанд, ки бо ёрии он миллатҳо аз ҳам фарқ мекунанд ё ҳудудҳои «шахсияти» худро тасдиқ мекунанд.

Ҳар як кишвар парчами давлатӣ ё миллии худро дорад, ки истиқлол, соҳибихтиёрӣ ва мавқеи худро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ бо ин рамзҳо нишон медиҳад. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки саронидавлатҳо (президентҳо, монархҳо) ҳангоми ба вазифа таъйин шуданашон савганд ёд мекунанд ва ҳатман Суруди миллии он кишварҳо садо медиҳанд. Парчам дар якҷоягӣ бо суруд ва аломатҳои дигари давлатдорӣ дар бисёр кишварҳо ифодаи эҳсосии миллат гардидааст.

Бояд ёдовар шуд, ки масъалаи рамзҳои давлатӣ дар Тоҷикистон низ аввалҳо мавзӯи таҳқиқоти иҷтимоӣ қарор нагирифта буд.

Ҳамин тавр, баъди фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ бархе аз донишмандони мо ба навиштани мақолаю китобҳои таҳқиқотии хурду бузург оид ба хусусиятҳои таърихию сиёсии ташаккули рамзҳои сиёсӣ дар раванди давлатдории миллӣ ва таҳкими соҳибистиқлолӣ оғоз бахшиданд ва худи ҳаёт ва амалияи рушди давлати ҷавони Тоҷикистон инро талаб мекарданд. Ин раванди тағйирпазирӣ нишонаи фарҳангсолорӣ ва давлатсолорӣ, ин бозгашти ҳокимияти давлатию ғановати таърихӣ ва аз нав эҳё намудани ҳақиқати таърихӣ буд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пас аз кишварҳои Лаби Балтик чорумин кишваре буд, ки дар он падидаҳои демократикунонӣ фаъол гардида буданд. Зиёиёни тоҷик ба чанд гурӯҳ тақсим шуда, андешаҳои мухталиф доштанд. Аммо ҳама дар атрофи истиқлоли том, худшиносии миллӣ ва бунёди давлати нави миллӣ баҳсу талош доштанд. Баъдан аксари атрибутҳои давлат, мисли Нишон, Парчам, Суруди миллӣ мавриди баҳсу интихоб қарор гирифта, қабул ҳам карда шуданд. Чунон ки қайд менамоянд: «Баъди қабули Қонуни Асосӣ, ки санади сарнавиштсоз ва таъйидкунандаи рамзу нишонаҳои давлатӣ аст, муносибати шаҳрвадон ба тарзи ҳаёту сохти давлатдорӣ тағйир ёфт. Пеш аз ҳама, Тоҷикистони азизи мо соҳиби рамзҳои нави миллӣ – Парчами давлатӣ, Нишони давлатӣ, Суруди миллӣ, Пули миллӣ ва Забони давлатӣ гардид. Ин нишону аломатҳои номбурда, дар раванди рушду нумӯи худшиносии миллӣ, идеяи миллӣ ва тарзи ҳаёти иҷтимоию сиёсии мо таъсири амиқе гузоштанд, ки ҳама бо шарофати истиқлоли сиёсии кишвар вобастагӣ доранд” [4, 18-19].

Ин раванд дуру дароз давом накарда, як гурӯҳ демократмаобон бо исломгароён забон як карда, тағйироту дигаргуниҳои навинро халалдор намуданд. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистн панҷ сол давом кард.

Маълум аст, ки ягон маросими расмӣ бидуни Парчами миллӣ анҷом дода намешавад. Парчам дар болои биноҳои иқоматӣ, давлатӣ, қароргоҳи

Сарвари давлат ва Ҳукумат насб карда мешавад. Дар рӯзи идҳои расмӣ дар биноҳои ҷамъиятӣ Парчами миллӣ овехта мешавад. Парчамҳои давлатӣ як ҷузъи муҳимми музокироти дуҷониба ё бисёрҷонибаи кишварҳои гуногун мебошанд.

Мусаллам аст, ки манфиатҳои моддии табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳамчун як омили инкишофи раванди таърихию ҷамъиятӣ мебошанд. Аз ин рӯ, дар муаяйн намудани муҳтавои манфиати рамзҳои сиёсӣ дар раванди ватандӯстӣ баробарӣ, садоқат ба миллат, худшиносӣ, озодӣ, соҳибистиқлолӣ, ҳамчунин, шаклҳои гуногуни анъана ва урфу одатҳо нақши халкунанда мебозанд. Инсонро на танҳо интихоби ақлонӣ, донистани фоида, манфиатҳои иқтисодӣ, балки эътиқод ва боварӣ низ барои рушду инкишоф такони ҷиддӣ медиҳанд.

Хулоса, таҳқиқи хусусиятҳои таърихию сиёсии ташаккули рамзҳои сиёсӣ дар раванди соҳибистиқлолӣ нишон медиҳад, ки масъалаи мазкур дар рушди ҷомеа нақши хосса дорад. Бояд қайд кард, ки унсурҳои **а**қлгароӣ ва ҳиссиёти озодии миллии инсон дар ҷаҳони анъана, асотир, рамз ва қиссаҳо ҳамеша ҳамрадифи зиндагӣ мебошанд. Навъҳои гуногуни рамзҳои сиёсӣ дар муқоисаи хеле одӣ бошанд ҳам, вале системаҳои томи ҷамъиятиро таҳти назорат қарор додаанд. Ҳар як рамз мавзуъҳои гуногунро муаррифӣ менамояд ва ҳар як мавзуъ низ рамзҳои мухталифро мефаҳмонад ва дар таҳкими соҳибистиқлолӣ муҳим будани худро нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Сочинения: В 4т.Т.2. М., 978; Платон. Горгий //Платон. Сочинения в трех томах. Москва: Мысль, 1971; Цицерон М.Т. Избранные сочинения: Пер. с лат. М., 1975; Цицерон М.Т. Три трактата об ораторском искусстве: Пер. с лат. / Под ред. М.Л. Гаспарова. Москва: Наука, 1972;

2. Асомаддинов М. А. Рамзҳои сиёсӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги сиёсӣ//Автор. дис. ном.илм. сиёсӣ. - Душанбе, 2019.

3. Маҳмадов А.Н. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдории миллӣ.Душанбе, 2016.

4. Муҳаммад А.Н. Истиқлол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ.Душанбе, 2021.

5. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред, и сост. Ю. И. Аверьянов. М., 1993. С. 272.

6. Политология. Учебное пособие для вузов / Сост. и отв. ред. А. А. Радугин. М, Москва, 1996.

ВАЖНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИМВОЛОВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

МУХАММАД САЪДИ АБДУРАХМОН
кандидат политических наук, доцент, заведующий кафедрой общественных дисциплин Академии МВД РТ
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Мастонгулова 3;
тел.: (+992) 904-19-69-60; e-mail: mahmadov.2014@mail.ru,

В данной статье автор анализирует важность и необходимость политических символов в период независимости и обсуждает их различные научные аспекты. В частности, в статье подчеркивается важность и необходимость политической символики, дается информация не только о природной среде, но и об укреплении и развитии национальной государственности. Политические символы в национальном государстве — это символы и образы, посредством которых выражается политическое содержание. Они являются одним из древнейших средств осмысления событий и коммуникаций, имеющих особый статус и значение в становлении национальной государственности. В целом политические символы представляют собой единство бытия и действительности, организованного и неорганизованного, сознательного и бессознательного. Изучение роли и места политических символов в процессе независимости имеет также научно-теоретическое значение. С целью определения важности и необходимости политических символов в период независимости отечественными учеными проводятся исследования по важным отечественным исследовательским проблемам человеческого развития и государственного управления, которые в настоящее время являются основными и приоритетными направлениями научных исследований в стране.

Ключевые слова: *Таджикистан, важность, необходимость, политические символы, герб, флаг, национальный гимн, независимость, ценности независимости, национальная государственность, развитие политической жизни.*

THE IMPORTANCE AND NECESSITY OF POLITICAL SYMBOLS DURING THE INDEPENDENCE

MUHAMMAD SADI ABDURAHMON
candidate of political sciences, associate professor, head of the department of social sciences of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan.
734025, Tajikistan, Dushanbe, M. Mastongulov str., 3;
tel.: 992 904196960; e-mail: mahmadov.2014@mail.ru,

In this article, the author analyzes the importance and necessity of political symbols during the independence and discusses their various scientific aspects. In particular, the article highlights the importance and necessity of political symbols, giving information not only about the natural environment, but also about the strengthening and development of national statehood. Political symbols in a national state are symbols and images through which political content are expressed. They are one of the oldest means of understanding events and communications, which have a special status and value in the formation of national statehood. In general, political symbols are the unity of existence and reality, organized and unorganized, conscious and unconscious. The study of the role and place of political symbols in the process of independence is also of scientific and theoretical importance. In order to determine the importance and necessity of political symbols during the independence, domestic scholars are conducting some research on important national research issues on human development and public administration, which are now the main areas and priorities of scientific research in the country.

Keywords: *Tajikistan, importance, necessity, political symbols, emblem, flag, national anthem, independence, values of independence, national statehood, development of political life.*

УДК: 327.8

ДИПЛОМАТИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА МАСОИЛИ ҲИФЗИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ШАРОИТИ НАВИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

АБДУҶАББОРОВ МАЪРУФҶОН АБДУАЗИЗОВИЧ,
аспиранти кафедраи сиёсатшиносии факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 93-855-02-90; e-mail: av.maruf@mail.ru

Мақола ба таҳлилу баррасии падидаи дипломатияи иттилоотӣ ва мушкилоти амнияти иттилоотӣ дар шароити нави муносибатҳои байналмилалӣ бахшида шудааст. Пандемияи каронавирус, ки дар охири соли 2019 пайдо шуд, ғайриинтизор тамоми ҷаҳонро фаро гирифт, бо оқибатҳои фоҷиабори худ то кунун аҳолии сайёраро таъқиб менамояд. Он дар баробари дигар соҳаҳои фаъолият дипломатияро низ фаро гирифта, ба инкишофи мӯътадили муносибатҳои дипломатӣ таъсири ҷиддӣ расонид. Аммо ин дер давом накард ва бо шарофати пешрафти технологӣ, бахусус, платформаҳои иттилоотӣ ва рақамӣ, дипломатия ба фазои виртуалӣ ворид шуд. Дар шароити маҳдудиятҳои эпидемиологӣ кишварҳои ҷаҳон, сохторҳои дипломатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ ба усули онлайнии баргузории анҷуманҳо, конфронсҳо, мулоқоти расмӣ, ҳамоишҳои сатҳи баланд рӯй оварда, ба зудӣ бо вазъи кунунӣ масуният пайдо карданд. Чунин ба назар мерасид, ки дар давраи пандемия мушкилоти дипломатӣ то андозае ҳалли худро ёфтаанд, аммо воқеият мушкилоти дигарро нишон дод - осебпазирии дипломатияи иттилоотӣ дар баробари таҳдидҳои шабакавӣ. Гузариш ба дипломатияи онлайн ва нишастҳои сершумори маҷозӣ дар давраи пандемия мушкилоти зиёдеро дар соҳаи амнияти иттилоотӣ возеҳ намуд, ки таҳлили онҳо барои дарки амиқи масъала ва андешидани чораҳои амалӣ дар ин самт муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: *дипломатия, дипломатияи иттилоотӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, амнияти иттилоотӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, пандемия, технологияҳои иртиботӣ, давраи пеш аз пандемия, ҷаҳони баъди пандемия, низоми байналмилалӣ, маҳорати дипломатӣ, муоширати онлайнӣ, вазъи эпедимиологӣ, гибридизатсияи дипломатия, ихтилофи глобалӣ, дипломатияи рақамӣ.*

Дар ягон давраи рушди давлат ба монанди замони имрӯз нақши иттилоот ҳамчун воситаи амалинамоии сиёсати хориҷӣ то ба ин андоза зиёд, муҳим ва ҳалкунанда набуд. Дар гузашта, масалан, аз ибтидои пайдоиши аввалин давлатҳо то асрҳои миёна табиати сиёсати берунии кишварҳоро иқтидори ҳарбӣ муайян мекард ва дар баробари инкишоф ёфтани низоми муносибатҳои сармоядорӣ, захираҳои иқтисодӣ муайянкунандаи нуфузу эътибори давлат дар сиёсати ҷаҳонӣ шуданд. Дар замони муосир бошад, ба ин ду унсури анъанавии қудрат воситаҳои навини иттилоотию иртиботӣ зам шуданд, ки акнун бидуни истифодаи онҳо сиёсатгузории дурусти дохилӣ ва хориҷию байналмилалии кишварҳои ҷаҳон аз имкони воқеӣ берун мебошад.

Кишварҳои ҷаҳон дар заминаи дарки неруи афзояндаи иттилоот ва воситаҳои иттилоотӣ тули ду-се даҳсолаи охир ба истифодаи интернет ва технологияи иттилоотию иртиботӣ дар сиёсати дохилию хориҷӣ ҷиддан рӯ оварданд, ки тадриҷан ба як унсури ҳатмии рушди тамоми соҳаҳо табдил ёфт. Маҳз дар партави истифодаи васеи технологияи рақамӣ ҷиҳати анҷом додани вазифаҳои гуногуни сиёсати хориҷӣ номгӯи зиёди истилоҳоти нав ба монанди “дипломатияи иттилоотӣ”, "дипломатияи интернетӣ", “дипломатияи рақамӣ”, “дипломатияи шабакавӣ”, "дипломатияи электронӣ", "онлайн-дипломатия", “веб-дипломатия” ва ғайраҳо дар гуфторҳои сиёсӣ серистеъмол гардида, ба гардиши васеи иттилоотӣ ва матнҳои илмию оммавӣ ворид шуданд.

Ҳамзамон, вобаста ба рушди бесобиқа ва зиёд шудани сафи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоии “Twitter”, “Facebook” ва “YouTube” истифодаи мафҳумҳои шабеҳ, аз ҷумла “Твитпломатия”, «Facebook-дипломатия» ва «YouTube-дипломатия» низ тадриҷан маъмул шуданд, ки бевосита аҳаммияти ин шабакаҳоро дар дипломатия ифода менамоянд.

Соли 2019 ҷаҳонро якбора пандемияи COVID-19 фаро гирифт ва он ба кулли соҳаҳои ҳаёти аҳолии сайёра, тамоми самтҳои муносиботи байналмилалӣ таъсири ҷиддӣ расонид. Бесарусомонии глобалӣ дар баробари соҳаҳои дигари фаъолият ҷаҳони дипломатияро низ дар канор нагузошт ва боиси бавуҷудоии таҳаввулоти ғайричашмдошт дар ин бахш шуд. Вале ҳолати мазкур чандон тӯл накашид ва бо шарофати дастовардҳои техникӣ, хусусан, мавҷудияти платформаҳои иттилоотию рақамӣ, дипломатия ба фазои маҷозӣ интиқол ёфт. Кишварҳо, сохторҳои дипломатӣ ва созмонҳои байналамилалӣ дар шароити маҳдудиятҳои эпидемиологӣ ба усули онлайнии баргузории нишастҳои сатҳи баланд, мулоқоти расмӣ, форумҳо, конфронсҳо тариқи барномаҳои иртиботӣ, асосан Zoom руй оварданд ва ба вазъи бавуҷудомада зуд масуният пайдо

карданд. Тариқи Zoom баргузор шудани нишастҳои дипломатии сатҳи гуногун тадриҷан ба ҳукми анъана даромада, бо ин васила набзи дипломатияи сайёравӣ ҳифз шуд ва сабаби пайдоиши боз як вожаи нав - “зумпломатия” (Zoomplomacy), яъне “дипломатия тавассути Zoom” гардид.

Ҳам аз лиҳози мазмун ва ҳам дар амалия истилоҳоте, ки дар боло оварда шуданд, якдигарро пурра намуда, дар маҷмӯъ кӯшиши давлатҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои дипломатӣ бо истифода аз Интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, барномаҳои махсуси иртиботӣ ва технологияҳои коммуникатсионӣ ифода мекунанд. Усулан, ин падидаҳо вазифаҳои асосии дипломатияро тағир надодаанд, аммо имкон фароҳам оварданд, ки ин вазифаҳо бо ёрии воситаҳои нав татбиқ карда шаванд.

Ба андешаи мо дар мақолаи мазкур истифода намудани истилоҳи “дипломатияи иттилоотӣ” нисбатан мувофиқ мебошад. Зеро ҳам аз лиҳози мазмун “дипломатияи иттилоотӣ” нисбатан фарогир аст ва ҳам дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан истилоҳи “дипломатияи иттилоотӣ” истифода шуда, он яке аз самтҳои авлавиятноки сиёсати хориҷӣ шумурда шудааст. Дар консепсияи мазкур ҳамзамон гуфта мешавад, ки ҳадафи асосии дипломатияи иттилоотӣ мусоидат ба таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад[1].

Дарвоқеъ, вақте масъалаҳои глобалӣ миллӣ ва масъалаҳои миллӣ глобалӣ мешаванд, аз қабили эпидемия ва пандемия ва марзи ҷуғрофии давлатҳо ба руй и ҳам баста мешавад, ба ҷойи интизори рафъи вазъият шудан, истифодаи усулҳои иттилоотию шабакавии ба роҳ мондани иртиботи дипломатӣ аҳаммияти хоса касб мекунад.

Нуктаи болозикр ҳақиқати худро вақте собит намуд, ки тамоми ҷаҳонро пандемияи каронавирус фаро гирифта, боиси мушкилоти зиёди кишварҳои сайёра шуд. Пандемияи мазкур бисёре аз фарзияҳои классикии башарро оид ба беҳдошту саломатӣ ва робитаҳои ҷамъиятӣ дигар кард. Шаклҳои зиёди иртиботи физикии одамон дар тамоми ҷаҳон маҳдуд шуд ва дар натиҷа фаъолияти интернитию иттилоотӣ ҳамчун воситаи асосии муошират ва иртиботи байнишахсӣ, байниидоравӣ ва байнидавлатӣ афзалият пайдо кард.

Рӯйдодҳое дар даврони пандемия ба назар расиданд, ки қаблан тасаввурашон хеле мушкил буд. Масалан, тавассути видеоконфронс эътимодномаи худро ба ҳукумати хориҷӣ пешниҳод намудани сафирон, ба ҷои сафарҳои физикӣ дар кишвари хориҷа, сайри виртуалӣ намудани дипломате, ки нав ба вазифа таъин шудааст ва ғайра. Ҳатто "хуроки шом”-и дипломатҳо тариқи интернет баргузор гардид ва дар ин чунин мулоқот барномаи Zoom ҳамчун платформаи маҷозии муошират барои дипломатияи бисёрҷониба хизмат кард. Дар умум, бӯҳронии бавуҷудомада нишон дод,

ки як беморӣ то чӣ ҳад метавонад ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсир расонад ва равандҳои муқаррарии ҷаҳониро тағйир диҳад.

Дар шароити бухрони ҷаҳонии коронавирус иқтидори технологияҳои рақамӣ дар ҳама соҳаҳо бараъло мушоҳида гардид. Аз ҷумла, дар низоми равобити кишварҳо ва созмонҳои байналмилаливу минтақавӣ сиғаи нави нишаст ва вохӯриҳои роҳбарони давлатҳо ва созмонҳо, инчунин нишастҳои Сарвазирони кишварҳо ва вазирони ниҳодҳои соҳавӣ дар шакли видеоконференсияҳо, «вебсаммитҳо», «семинарҳо ва вебинарҳо», «вебнишастҳо», «вебмашваратҳо», ва ҷаласаҳои онлайн бо истифода аз технологияҳои иттилоттию коммуникатсионӣ бори аввал ба амал омаданд[2,С.14].

Ҳамин тавр, бӯҳрони фаро COVID-19 шаклу мазмуни муносиботи ҷомеаи башариро бесобиқа тағйир дод ва боиси бавуҷудоии андешаҳои нав, фарзияву хулосаҳои мухталиф оид ба дурнамои равандҳои глобалӣ: “ҷаҳони пеш аз пандемия” ва “ҷаҳони баъди пандемия” шуд.

То имрӯз касе дақиқ намедонад, ки пандемия чӣ қадар тулонист ва боз бо кадом пайомадҳои дигари худ башариятро таъқиб хоҳад кард? Зеро акнун кишварҳои ҷаҳонро бештар на худи пандемия, балки оқибатҳои он, таҳдидҳо ба сиёсати ҷаҳонӣ, амнияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, озуқаворӣ ва мушкилоти дигари пандемияасос дар ташвиш қарор додаанд. Тағироти шадиди вазъи иҷтимоӣ дар саросари ҷаҳон боиси афзудани талабот ба таҳлили коршиносонаи мушкилоти нав ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онҳо шуда, ҳама мавзӯъҳои дигари сиёсати ҷаҳонӣ бо сабабҳои маълум имрӯз ба зинаи дуюм мегузаранд.

Дар пасманзари характери ҷаҳонӣ пайдо кардани каронавирус фикру андешаҳо атрофи шакл гирфтани як навъ низоми нави олам зиёд шуданд. Баъзе аз мутахассисон нисбат ба арзёбии ояндаи башарият мавқеи писсимистонаро касб намуда, қисмати дигар нигоҳи нисбатан нармро роҷеъ ба масъала баён намуданд. Гурӯҳи аввал ба ин андешааанд, ки ҷаҳонро низоми комилан нав интизор хоҳад буд. Аз ҷумла, мушвирони дипломатии Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх Николас Хотон ва Шахрох Шакерян дар ибтидои паҳншавии пандемия зикр намуда буданд, ки "Ҳатто агар ваксине кашф карда шавад ва вазъияти эпедимиологӣ пурра таҳти назорат қарор гирад ҳам, эҳтимоли он ҷой дорад, ки мо тарзи ҳаёти қабл аз пандемияро дигар баргардонида наметавонем"[3]. Ба андешаи онҳо ҷаҳон ба таври бебозгашт дигар шудааст.

Сарфи назар аз андешаҳои боло, қисми дигари муҳаққиқон дар бораи шаклгирии низоми нави ҷаҳонӣ ҳарф заданро ҳанӯз барвақт медонанд, зеро тибқи анешаи онҳо ин бӯҳрон бо вуҷуди ҳама бадбахтиҳое, ки ба сари инсоният овард, он қадар харобиовар нест, ки пас аз он дар харобаҳои

сохти кӯҳнаи низоми байналмилалӣ низоми нави дигаре офарида шавад. Ин нуктаро Маҳдӣ Саноӣ, дотсенти кафедраи равобити байналмилалии Донишгоҳи Теҳрон, роҳбари Маркази тадқиқоти Эрон ва АвруОсиё, ҷонибдорӣ менамояд[4]. Бовуҷуди ин, андешаи мазкур маънои онро надорад, ки нисбат ба пайомадҳои ҷиддии каронавирус дар оянда бетаваҷҷуҳӣ намуд. Хусусан, дар раванди афзоиши нақши байналмилалии дипломатия иттилоотӣ мавзӯи зарфият, самаранокӣ, аҳаммият, ҷанбаъҳои мусбат ва манфии он, аз ҷумла масоили амнияти иттилоотӣ, ҳассосияти бештар пайдо мекунад. Дар ин мавзӯъ, яъне самаранокии дипломатияи иттилоотӣ дар шароити пандемия алакай аз ҷониби чандин институтҳои таҳлилӣ тадқиқоти гуногун анҷом дода шудааст, ки натиҷаҳои ин тадқиқот барои дарки масъала муҳим мебошанд.

Таҳқиқоти анҷомдодаи П.Вимон, ходими илмии маркази Карнеги–Европа пас аз хурӯҷи пандемия оид ба таъсири вазъ ба диломатия бисёр ҷолиб аст. Ӯ миёни дипломатҳои зиёд тадқиқоти сотсиологӣ гузаронида, ба хулосае меояд, ки истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти дипломатҳо дар давраи пандемия боиси баъзе натиҷаҳои мусбат шуданд. Аз ҷумла, сафарҳои мустақими хориҷӣ маҳдуд шуда, имкон фароҳам омад, ки вақт - ҳамчун манбаи қимматбаҳо захира гардад. Яъне, соатҳои зиёде, ки дар қатора ва ҳавопаймо барои дидору мулоқоти дипломатӣ сипарӣ мешуданд, акнун баҳри иҷрои вазифаҳои муҳимми дигар ва анҷом додани нишастҳои зиёди маҷозӣ сарф карда мешаванд.

Зимни пурсиши сотсиологии П.Вимон аксари дипломатҳо эътироф карданд, ки дипломатияи иттилоотӣ наметавонад тамоми қудрати дипломатияи воқеиро фаро гирад. Тариқи он метавон муколамаро таъмин намуд, мубодилаи иттилоот ва ибрози андеша кард, аммо анҷом додани гуфтушунидҳои муҳим ё ҳалли пурраи масъала номумкин аст. Ба мазмуни дигар, музокироти воқеӣ ва анҷом додани баҳсҳо атрофи масоили тақдирсози байнидавлатӣ ва минтақавию байналмилалӣ дар шакли маҷозӣ чандон самаранок нахоҳанд буд[5].

Дар навбати худ, Академияи дипломатии Аморот (Emirates Diplomatic Academy) дар байни дипломатҳои амалкунанда ва собиқадорон дар қитъаҳои Осиё, Аврупо, Африқо ва Амрико пурсиш гузаронида, онҳоро даъват намуд, ки таҷрибаи худро дар роҳи рафъи бӯҳрони пандемия иброз доранд. Пурсиши анҷомдодашуда муайян кард, ки дипломатияи "техникӣ" дар дарозмуддат дипломатияи анъанавии "инсонӣ"-ро иваз карда наметавонад. Ба андешаи дипломатҳо "мулоқоти ҳузурӣ барои дипломатия ҳамчунон муассир боқӣ хоҳад монд, зеро усули онлайн, ки бидуни иртиботи ҳузурӣ, сӯҳбатҳои сариҳоӣ ва гуфтугӯ дар сари як пиёла қаҳва анҷом дода мешавад, имкони ба таври пурра амалишавии ҳамаи санъату

маҳорати дипломатӣ ва раванди созиши мақсаднокро фароҳам оварда наметавонад". Аксарияти пурсидашудагон усули маҷозии нишастҳои расмиро барои гузаронидани дипломатияи бисёрҷониба номувофиқ шумурданд. Бо вуҷуди ин, қисми зиёди онҳо зикр намуданд, ки намунаи гибридии дипломатия (маҷозӣ-ҳузурӣ) пас аз коронавирус дар ҷаҳон идома хоҳад ёфт, аммо ба таври тез ва самаранок пайвастан ба ин раванд пеш аз ҳама инфрасохтор, сармоягузории калон ва равона намудани таваҷҷуҳи бештар ба амнияти иттилоотиро тақозо мекунад[6].

Тавре дар қисматҳои аввали мақола зикр шуд, усули фосилавии дипломатия, ки дар давраи пандемия мавриди истифода қарор гирифт, дар марҳилаи бисёр мураккабу ҳассоси пандемия як навъ "наҷот"-и муносибатҳо ва иртибототи дипломатӣ шуд ва ҳамин худ исботи муҳиммият ва нақши бузурги дипломатияи иттилоотӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Бо вуҷуди ин, чун анаъана, вақте ки як падида ба воқеияти ҳаёти сиёсӣ табдил меёбад, дар баробари афзалиятҳояш, паҳлӯҳои заъфи худро низ дорад. Шояд қаблан ба ин нукта кам таваҷҷуҳ зоҳир мешуд, вале чорабиниҳои зиёде, ки тули се соли охир дар формати онлайн баргузор шуданд, дар баробари афзалиятҳо инчунин баъзе норасоиҳои дипломтаияи иттилоотиро низ нишон доданд. Аз ҷумла:

Якум, таҳдидҳо ба бехатарии иттилоотӣ. Дар низоми коммуникатсия ва мубодилаи иттилоот ба ҷуз аз навовариҳои хеле зиёд, таҳдиду хавфҳои иттилоотӣ низ бисёр мебошанд. Амнияти барномаҳо ва раванди муошират онлайниро кӣ назорат мекунад? Оё воситаи ҳуқуқии гирифтани пеши роҳи таҳдидҳо ҳаст? Барномаҳои иртиботии маҷозӣ оё амнияту маҳрамияти нишастҳои пӯшидаро таъмин карда метавонанд? Ҳамаи инҳо аз ҷумлаи саволҳое мебошанд, ки дар шароити босуръат афзалият пайдо намудани фазои маҷозии дипломатия ё ин ки дипломатияи иттилоотӣ ва таҳдидҳои иттилоотӣ муҳим мегардад.

Дар давоми карантини соли 2020, ки боиси гузаштан ба шаклҳои фосилавии фаъолият гардид, бисёре аз иштирокчиёни конфронсҳои онлайн, аз ҷумла дипломатҳо, ба чунин як падидаи ғайриоддӣ, "меҳмони нохонда" дучор шуданд. Чунин ҳолат ҳатто ҳангоми музокироти вазирони дифои Иттиҳоди Аврупо дар моҳи ноябри соли 2020 ба чашм расиданд. Рӯзноманигори Ҳолланд ба нишасти махфии вазирони дифоъи 27 кишвари Иттиҳодияи Аврупо, ки тариқи платформаи Zoom мегузашт, ба таври ногаҳонӣ ҳамроҳ шуд.

Дар ин нишаст лоиҳаи махфии консепсияи ояндаи низомии ИА таҳти унвони "Қутбнамои стратегӣ"-и Иттиҳоди Аврупо баррасӣ мешуд. Лоиҳаи мазкур дар асоси маълумоти муштараки хадамоти иктишофии ҳамаи давлатҳои узви Иттиҳоди Аврупо таҳия шуда, хусусияти комилан махфӣ

дошт ва матну муҳтавои он барои интишор пешбинӣ нагардида буд[7]. Аз ин як мисоли возеҳ хулоса кардан мумкин аст, ки дар дипломатияи иттилоотӣ фаврият (фаврияти тамос, мулоқот ва гуфтугӯ) бошад ҳам, вале амнияти комил нест. Яъне ҳарчанд дар ҷаҳони маҷозӣ имкони анҷом додани табодули бештари афкор мавҷуд аст, аммо нисбати маҳрамияту махфияти онҳо мушкилоти муайян пеш хоҳанд омад.Бинобар ин, дар баробари рушди дипломатияи иттилоотӣ масоили тактикию техникии ҳифзи амнияти иттилоотӣ низ бисёр муҳим мебошад.

Дуюм, адами эҳсоси мутақобила. Тавре аз таҷриба маълум аст, муошират дипломатие, ки тариқи экранҳо анҷом дода мешавад, аз гуфтугӯи рӯбарӯи дипломатӣ тафовут дорад. Гуфтугӯи рӯбарӯ, ки яке аз унсурҳои асосии он “забони бадан” (язык тела) мебошад, дар дипломатия бисёр муҳим аст, зеро “забони бадан”, ё унсурҳои рамзии рафтор, аз ҷумла аксуламалҳо, имову ишора, ҳиссиёт, ҳатто хомӯшӣ дар дипломатия маъноҳои хос дорад. Дар дипломатияи иттилоотӣ бошад, атмосфераи сӯҳбати кушоду равшан нисбатан маҳдуд буда, аз тариқи он “забони бадан” чандон барҷаста ифода намеёбад. Вақте сухан дар бораи муошират онлайнии ду нафар ва ё онлайн- конфронсҳо меравад, чунин норасоӣ чандон эҳсос намешавад, аммо агар зарурати ҳалли низоъ ё гуфтушунидҳои бисёрҷониба пеш оянд, дар ин ҳолат алоқаи ҳузурӣ муҳим мегардад[3].

Таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо ин воқеиятро дар давраи бӯҳрони коронавирус ба таври комил нишон дод. Нимаи дуюми соли 2020 миёни раҳбарони кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо оид ба нақшаи барқарорсозии молиявию иқтисодии пас аз каронавирус тариқи онлайн мубодилаи афкори дуҷониба ва бисёрҷониба сурат гирифтанд, ки ин мулоқот марҳилаи омодагӣ ҳисобида мешуданд. Аммо вақте баррасии лоиҳа ниҳоӣ шуд сарони кишварҳо маҷбур шуданд, ки бовуҷуди вазъи мураккаби эпидемиологӣ барои қабули қарори хотимавӣ аз наздик мулоқот кунанд[8]. Дар натиҷа 17 июли 2020, дар Брюссел саммити сарони кишварҳо доир гардид ва ҳатто ба далели ихтилофоти ҳалнашуда бар сари бастаи кумакҳо барои барқарор кардани иқтисоди кишварҳои аз коронавирус осебдида саммит то се рӯз тамдид шуд[9].

Барои тасдиқи андеша мисоли дигарро низ метавон оварда. Санаи 15 июни соли 2021 дар Женева ва дар шароити мураккаби эпедимиологӣ мулоқоти сарони ду кишвари абарқудрат ва дар айни замон ба ҳам рақиб В.В.Путин ва Ҷо Байден доир гардид, ки ба баррасии масоили байналмилалӣ ва мушкилоти зиёди ҳалталаби миёни ду кишвар бахшида шуда буд.

Дар шароити ҳассоси санитарии глобалӣ чунин масофаи тулониро тай намуда, ба мулоқоти ҳамдигар шитофтани сарони ду кишвари бузурги

ИМА ва Федерастсияи Русия, дар ҳоле, ки имкон буд онро аз тариқи нишасти маҷозӣ анҷом диҳанд, худ шаҳодати афзалият додан ба мулоқоти ҳузурӣ мебошад.

Сеюм, тағйири макони вохӯрӣ ва таъсири он ба сатҳи мулоқоти дипломатӣ. Пурра асоснок шудааст, ки вохӯрии рӯ ба рӯ аз ҳама воситаи самараноктарини дипломатия мебошад, вале ин таҷриба тадриҷан иваз мешавад. Акнун минбарҳо ва долонҳои дипломатиро утоқи корӣ иваз мекунад ва аксари мулоқоти расмӣ аз утоқи корӣ берун нарафта, тариқи маҷозӣ анҷом дода мешавад. Ҳарчанд дар мулоқоти рӯ ба рӯ қаҳвахона ва роҳравҳо макони ғайирасмии гуфтугӯ ба шумор мераванд, вале дар баробари ин, дар аксар маврид дипломатҳо оид ба масъалаҳои мавриди баҳс маҳз дар чунин ҷойҳо ба созиш мерасанд. Аз ин рӯ, тағйири макони мулоқоту нишастҳо ва ба низоми маҷозӣ гузаштани онҳо имкони чунин гуфтугӯҳои ғайирасмии дипломатҳоро маҳдуд мекунад.

Масалан, дар як нишасти бисёрҷониба тафсилоти ниҳоии бисёр созишномаҳо аксар вақт тавассути дипломатияи шахсии роҳбарон ба даст оварда мешавад, ки баҳсҳои ғайирасмӣ ва хусусиро талаб мекунад. Ин ҷиҳатҳоро дар интернет амалӣ кардан, душвор аст.

Музокироти мустақими рӯ ба рӯ ҳамеша беҳтарин роҳи таъмини наздикшавии мавқеи ҷонибҳо дар ҳолатҳои муноқишавӣ мебошад. Масалан, солҳои 90-ум барои оташбас миёни Исроил ва Созмони озодибахши Фаластин, пеш аз он ки ҳарду ҷонибҳо барои имзои Созишномаи Осло[10]. розӣ шаванд, ба Норвегия лозим омад, ки даҳҳо музокироти махфӣ баргузор кунад, Ё айни замон, ки дар кишварҳои Ховари миёна вазъи амниятӣ бисёр ноором аст, ташкилотҳо ва кишварҳои миёнрав кӯшиш мекунанд, аз тариқи мулоқотҳои рӯ ба рӯ ба ҳадафи ниҳоӣ бирасанд.

Барои мисол дур рафтан лозим нест. Қабули Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, ки дар натиҷаи қариб чор соли талошҳои бетанаффус, ҳашт даври музокирот, бисту як мулоқоти расмӣ ва даҳҳо вохӯриҳои ғайирасмӣ ба амал омад, тариқи мулоқоти онлайнӣ (ҳатто дар замони муосир) анҷом додан комилан ғайриимкон мебуд. Бештари шоҳидони раванди сулҳу оштӣ дар Тоҷикистон ва муҳаққиқони ватанӣ, ҳангоми тақиқиқи мавзӯи ваҳдати миллӣ ба ин хулоса расидаанд, ки дар баробари омилҳои дигар, нақши хислатҳо ва сифатҳои шахсии Эмомалӣ Раҳмон дар барқарор намудани сулҳу ваҳдат дар Тоҷикистон меҳварӣ буданд.

Ҳамин тавр, бо вуҷуди он ки дипломатияи иттилоотӣ дар шароити пандемия иртиботи байналмилалиро ҳифз менамояд, вале комилан ҷойи дипломатияи рӯбарӯ ва мустақимро наметавонад иваз кунад. Воқеиятҳои

ҷаҳони имрӯз шаҳодат медиҳанд, ки гибридизатсияи дипломатия дар дурнамо тавсеа хоҳад ёфт, аммо қарорҳои воқеӣ дур аз форматҳои онлайн қабул хоҳанд шуд.

Ҳарчанд дар соли 2021 ҷаҳон бомаром ба ҳолати кунунии худ баргашт, вале таҳдидҳои хурӯҷи дубораи пандемия дар ин ва ё он кишвар то ҳол ба субъектони муносибатҳои байналмилалӣ фазои пурраи барқарор намудани равобити озоду эътимоднокро фароҳам наовардааст.

Бояд як нуктаро таъкид намуд, ки фақат дар ҳошияи пандемия баррасӣ кардани дипломатияи иттилоотӣ низ чандон дуруст нест. Зеро ин падида тааз солҳои 90-ум инҷониб ташаккул ёфта, рушд мекунад ва новобаста аз пандемия масоили рушди он ҳамчун таркиби муҳимми ҷомеаи иттилоотӣ минбаъд низ муҳим боқӣ хоҳад монд. Аммо чӣ гуна шакл гирифтани ҷаҳони баъд аз пандемия ба сатҳ ва дараҷаи рушди дипломатияи иттилоотӣ албатта таъсири худро хоҳад гузошт ва ё баръакс, дипломатияи иттилоотӣ ба таъмини фазои бемаҳдуди равобити байни кишварҳо боз ҳам нақшгузин хоҳад буд. Аз ин рӯ, барои ҷавоб ҷустан ба ин мавзӯи матраҳшуда арзёбии дурнамои рушди сиёсати байналмилалӣ бисёр муҳим мебошад.

Бо дарназардошти андешаҳои болозикр ва дар натиҷаи хулсаи афкори то ин замон шаклгирифта, дарҷ намудани якчанд нигоҳҳои хулосашуда роҷеъ ба ояндаи дипломатия ва сиёсати байналмилалиро муҳим мешуморем.

Нигоҳи якум. Гибридизатсияи дипломатия. Тибқи ин нигоҳ дипломатияи иттилоотӣ дар оянда тавсеа хоҳад ёфт, вале масоили амнияти иттилоотӣ ва таҳдиду хатарҳои шабакавӣ барои рушди ҳамаҷонибаи он монеа хоҳад шуд. Яъне фазои ба омма дастраси шабакавӣ барои ҳама гуна форматҳои дипломатия, хусусан нишастҳои пӯшида созгор нест. Аз ин рӯ, дипломатияи ҳузурӣ аҳаммияти худро гум нахоҳад кард ва қарорҳои воқеӣ дур аз форматҳои онлайн қабул хоҳанд шуд.

Нигоҳи дуюм. Бавуҷудоии симбиози корхона ва хона. Зери таъсири пандемия дар фаъолияти дипломатӣ таҳаввулоти ҷиддӣ ба амал меояд, аз он ҷумла, фазои шахсӣ ва фазои корӣ омехта мешавад. Майдонҳо ва минбарҳои бузурги мулоқоти дипломатҳоро низ қисман ҳуҷраҳои корӣ ва хона иваз мекунанд. Дипломати муосир дар як вақт дар ду шароит фаъолият хоҳад намуд: ҷаҳони пешрафта - кор бо технологияи замонавӣ ва олами куҳан – фаъолияти хонагӣ.

Нигоҳи сеюм. Вайроншавии тавозуни амният ва ҳуқуқи шаҳрвандон. Тибқи ин назария пас аз пандемия озодӣ ва амният аз ду рукни муҳимму лозимии ҳаёти инсонӣ ба ду алтернативаи ҳаёт табдил хоҳанд ёфт. Яъне давлатҳоро ва ҷомеаҳоро зарур мешавад, ки аз ду якеро

интихоб намоянд: ё озодие, ки пешгирии хатар ва таъмини пурраи амнияти шахсро кафолат намедиҳад ва ё амнияте, ки озодиро маҳдуд мекунад. Коронавирус ин масъаларо хеле зуд дар мадди аввали шуури ҷамъиятӣ гузошт. Зеро дар шароити пандемия кафолати таъмини ҳар ду унсур хеле душвор ва кори мураккаб мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки "эпидемия хотима ёбад ҳам, аммо маҳдудиятҳо дар меҳвари таваҷҷуҳ боқӣ хоҳанд монд ва тавозуни байни озодиву амният ба фоидаи охирин тағир хоҳад ёфт. Вобаста ба ин, дар оянда баҳсҳои васеи ҷамъиятӣ атрофи ҳуқуқу амният шиддат хоҳанд гирифт.

Нигоҳи чорум. Рақамикунонии зиддикаронавирусӣ авҷ хоҳад гирифт. Бо мақсади муборизаи шоиста бурдан бо каронавирус дар ҷаҳон мавҷи босуръати рақамикнуонӣ ва рӯ овардан ба иртиботи электронӣ авҷ хоҳад гирифт ва дар оянда ҳамон соҳае бурд хоҳад намуд, ки тариқи низоми рақамӣ фаъолият мекунад. Ҳамзамон суръат ва дараҷаи рушд дар ҳамаи самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бамаротиб бештар хоҳад шуд.

Муҳаққиқон таърихи рушди босуръати ҷаҳон пас аз ба охир расидани Ҷанги Дуюми Ҷаҳониро, ки боиси хароб шудани инфрасохтори иқтисодию иҷтимоӣ шуда буд, вале ба ин нигоҳ накарда, дар як муддати кӯтоҳ суръати бесобиқаи рушд барқарор гардид, намунаи (ва ё модели) эҳтимолии рушди постпандмия мешуморанд[11]. Бинобар ин, барои дар радифи соҳаҳои осбпазир қарор нагирифтани дипломтаия дар оянда, рақамикунонии бомароми соҳа афзалияти бештар пайдо мекунад.

Нигоҳи панҷум. Шаклгирии ҳамбастагиии глобалӣ дар пояи ихтилофи глобалӣ. Пас аз бӯҳрони ҳамагири каронавирус назарҳо атрофи бавуҷудоии “идораи ҷаҳонӣ” бештар шуданд. Тибқи он яке аз арзишҳои асосии ҷаҳони баъдикаронавирус ҳамбастагии глобалӣ хоҳад буд ва пандемия боиси ба воқеият табдил ёфтани назарияи идоракунии ҷаҳонӣ, шаклгирии унсурҳои аввали сиёсати ягонаи ҷаҳонӣ хоҳад шуд. Аммо ҳамаи ин дар пасманзари бегонаситезӣ амалӣ хоҳад гашт.

Бояд зикр намуд, ки авҷ гирифтани синофобия дар оғози пайдошавии каронавирус андешаи болоро тасдиқ менамояд. Баҳсҳои зиёди миёни ИМА ва Иттиҳоди Аврупо бо Чин, рӯҳияи зидди чинӣ ва ё таҳаммулнопазирӣ ва нафрат нисбат ба Чин дар ин давра собит кард, ки бӯҳронҳои ҷаҳонӣ на омили ҳамгироии бештар, балки сабаби ихтилофҳои бузургтари байниқутбӣ ва байнидавлатӣ мешавад.

Ҳарчанд пандемия муваққатан боиси қатъи равана ди даргириҳо дар Ховари миёна шуд, вале таъсири ҷиддие ба ҳамгироии байналмилалӣ ворид накард. Қатъ нагардидани таҳримҳои гуногун, ки нисбат ба ин ё он давлат дар сатҳи байналмилалӣ амал мекунад, мисоли возеҳи ин гуфтаҳо мебошад.

Дар давраи коҳиши бесобиқаи молу маҳсулот мебоист кишварҳои ҷаҳон аз ҳама гуна таҳримот болои кишварҳои дигар даст кашида, ба кӯмаки ҳамдигар мешитофтанд. Вале чуноне таҷриба нишон медиҳад, таҳримҳо ҳамчун рукни фишори байналмилалӣ боқӣ монданд.

Ҳамзамон, ба монеаҳои ҷиддӣ дучор шудани кӯшишҳои СММ барои таҳкими сулҳ, беэътиноӣ ба даъвати Дабири кулли СММ "ҳамчун иқдоми башардӯстона қатъ намудани оташбаси ҷаҳонӣ" дар оғози пандемия, ба қарори ягона намомадани Шӯрои Амният оид ба боздошти таҳримҳо дар шароити пандемия ва дигар равандҳо яке аз далелҳои возеҳи адами ҳамгироии байналмилалӣ ба шумор мераванд.

Тамоюли умумиҷаҳонии дар давоми се соли охир шаклгирифта Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ дар канор нагузошт. Тоҷикистон низ дар ибтидо ба таври пурра ва айни замон қисман, имкониятҳои шабакаи умумиҷаҳонии интернетро барои муаррифии сиёсати хориҷӣ ва барқарор намудани равобити дипломатӣ истифода мебарад. Азбаски шабакаҳои иҷтимоӣ дар масъалаҳои имиджмейкинг фавқуллода муфид мебошанд, дарки моҳияти чунин технологияҳо барои истифодаи минбаъда дар амалияи сиёсати хориҷии Тоҷикистон хеле муҳим аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз кишварҳои фаъоли сиёсати муосири ҷаҳонӣ мебошад, ба нигаҳдорӣ ва таҳкими мавқеи худ дар низоми мавҷудаи муносибатҳои байналмилалӣ бениҳоят манфиатдор аст. Дар ин росто, дипломатияи иттилоотӣ барои ташаккули симои мусбати Тоҷикистон аҳаммияти хоса дорад. Илова бар ин, дар заминаи паҳншавии ҳангомаҳо ва воҳимаҳо оид ба пандемияи каронавирус ВАО-и иҷтимоиро метавон ҳамчун яке аз шабакаҳои муҳим барои ифодаи мавқеи Ҳукумати кишвар дар доираи васеи масъалаҳо истифода намуд.

Гузаштан ба низоми онлайн-дипломатия аз оғози пайдоиши пандемия то ин замон нагузошт, ки ягон шикасти бузурги дипломатӣ дар сиёсати хориҷӣ ва байналмилалии Тоҷикистон ба вуҷуд ояд. Исботи ин гуфтаҳо раёсати муваффақи Тоҷикистон дар САД ва СҲШ дар солҳои 2020-2021 мебошад.

Солҳои 2020-2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ду созмонҳо раёсат дошт. Ҳарчанд ин марҳила аз нуқтаи назари эпедимиологӣ барои тамоми кишварҳои ҷаҳон бисёр ҳассос буд, вале Тоҷикистон тамоми нақшаи чорабиниҳои ҳам дохилӣ ва ҳам хориҷии давраи Раёсати худро дар сатҳи баланд иҷро намуд. Конфронсҳо, мизҳои гирд, нишастҳои коршиносӣ, комиссияҳои машваратӣ ва дигар чорабиниҳои нақшавии марбут ба давраи раёсат бидуни таъхир дар форматҳои гуногун (ҳузурӣ ва маҷозӣ) доир гардиданд.

Сарфи назар аз пандемияи коронавирус дар саросари ҷаҳон, Тоҷикистон тавонист шумораи рекордии чорабиниҳоро дар сатҳи роҳбарони вазорату идораҳои кишварҳои узви СҲШ гузаронад ва ҷараёни инкишофи фаъолияти умумиро дар ин давраи душвор таъмин намояд[12].

Дар таърихи 16-17 сентябр таҳти раёсати Тоҷикистон ҷаласаи Шӯрои амнияти дастҷамъии СААД ва 20-умин нишасти ҷашнии СҲШ дар шаҳри Душанбе баргузор шуд. Ин чорабиниҳои муҳим низ дар тарҳи омехта (ҳузурӣ – маҷозӣ) гузаронида шуданд. Аз ҷумла, Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Ҷинпин ва Сарвазири Ҳиндустон Нарендра Модӣ дар ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои узви СҲШ ба таври маҷозӣ ширкат ва суханронӣ карданд. Президенти Федератсияи Русия Владимир Путин, раҳбарони Муғулистон ва Дабири кулли СММ низ тавассути видеоконфронс дар нишастҳо ширкат карданд.

Дар маҷмӯъ, ин чорабиниҳои муҳим намунаи олии инъикоси нақш ва аҳаммияти дипломатияи иттилоотӣ дар ҳаёти сиёсӣ ва муносибатҳои байналмилалии Тоҷикистон мебошад.

Натиҷаи раёсати Тоҷикистон дар ду созмони бонуфуз бастаи устувори ҳуҷҷатҳо буд, ки дар доираи ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои узви СҲШ санаи 16-17 сентябри соли равон дар шаҳри Душанбе қабул карда шуданд. Аз ҷумла дар Шӯрои сарони давлатҳои узви СҲШ 30 санд ва дар ҷаласаи Шӯрои амнияти дастҷамъии СААД дар маҷмуъ 14 снад ба имзо расонида шуданд.

Қаблан низ, соли 2020 нишастҳои сарони кишварҳои узви СҲШ ва СААД пурра дар шакли видеоконфронс баргузор гардиданд. Аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ҷаласаҳо ва нишастҳои дигари сатҳи байналмилалӣ, аз ҷумла дар Вохӯрии сатҳи баланди Маҷмаи Умумии СММ бахшида ба ҷашни 75-солагии таъсис ёфтани СММ (21.09.2020), “Мулоқоти якуми Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар сиғаи видеоконфронс (03.03.2021), Мубоҳисаҳои умумии Иҷлоси 76-уми Маҷмаи Умумии СММ (24.09.2021), Ҷаласаи Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим. 02.11.2021 дар шакли онлайн иштирок ва суханронӣ анҷом дода шуд.

Ҳамин тавр, пандемияи COVID –19 ҳукуматҳо ва ҷомеаҳоро водор менамояд, на танҳо дар самти рафъи пайомадҳои иҷтимоию иқтисодии он бояд барномаҳои муассирро тарҳрезӣ ва татбиқ кунанд, ҳамзамон ба масъалаи ворид намудани технологияи иттилоотию иртиботӣ низ дар низоми идораи тамоми соҳаҳаҳои кишвар ва дар умум сиёсати дохилию байналмилалӣ таваҷҷуҳи асосӣ зоҳир намоянд.

Мутобиқан, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар оянда руйи даст гирифтани механизмҳои муассири рушди дипломатияи иттилоотӣ бисёр

зарур мегардад. Дар ин самт амалӣ намудани якчанд ташаббусҳои соҳавӣ муҳим ба назар мерасад. Аз ҷумла:

Якум, дар солҳои охир кишварҳои пешрафта аз имкониятҳои дипломатияи иттилоотӣ фаъолона истифода мебаранд. Масалан, дар Вазорати корҳои хориҷии Британияи Кабир Дафтари дипломатияи рақамӣ фаъолият дорад, ки дар пешбурди масоили сиёсати хориҷӣ аз тариқи воситаҳои рақамӣ фаъолона амал мекунад. Вобаста ба ин, ва бо дарназардошти маҳдудиятҳои шаклгиранда дар оянда, таъсиси чунин зерсохтор дар Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон низ муҳим ба назар мерасад.

Дуюм, дар шароити муосир роҳбарони кишварҳои ҷаҳон батадриҷ саҳифаҳои худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ – ҳамчун воситаи муфиди иртиботи интерактивӣ ва таъмини фаврияти нашри иттилооти расмӣ боз мекунанд. Онҳо саҳфиаҳои худро дар шабакаҳои иҷтимоии маъмул ба монанди Twitter ва Facebook боз намуда, ба ин васила шаффофияти фаъолияти худро таъмин месозанд. Масалан, дар кишварҳои Аврупо ва Русия Twiplomacy ҳамчун қисми таркибии дипломатияи иттилоотӣ дар баробари дигар василаҳо ва усулҳои дипломатияи иттилоотӣ рушд мекунад.

Вазоратҳои корҳои хориҷии ин кишварҳо бо ин васила ба ҳама имкон медиҳад, ки тавассути Facebook ва Twitter рӯйдодҳои ҷории сиёсати хориҷиро пайгирӣ кунанд. Ин таҷриба дар Ӯзбекистон низ баъди ба сари қудрат омадани Шавкат Мирзиёев бисёр босуръат амалӣ мешавад ва ҷомеаи шаҳрвандӣ онро хеле хуб истиқбол намудааст.

Вобаста ба ин, муҳим шуморида мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ саҳифаҳои расмии марбут ба Президенти кишвар, вазирон, сафирон ва дигар шахсони расмӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ аз он ҷумла Facebook боз карда шавад. Он набояд фақат ҷанбаи иттилоотию хабарӣ, балки хусусияти интерактивӣ дошта бошад, ки ҳангоми паҳншавии ҳангомаҳо ва овозаҳо ё дигар раванду вазъияти муҳимми сиёсӣ дар кишвар ин шабакаҳои иҷтимоӣ метавонанд ҳамчун яке аз сарчашмаҳои муътамад барои ифодаи мавқеи Ҳукумати кишвар хизмат кунанд.

Ҳамин тавр, бо даназардошти таҳаввули вазъияти глобалӣ рушди дипломатияи иттилоотӣ ва коркарди механизмҳои муассири таъмини амнияти иттилоотӣ аз ҷумлаи унсурҳои меҳварии дипломатияи муваффақ, воситаи ҳимояи манфатҳои миллӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ва омили усутвории давлат дар ростои хавфу хатарҳои мавҷуда ва нав мебошад. Бинобар ин, таҳия ва татбиқи барномаҳои мушаххаси соҳавӣ дар ин самт тақозои вақт ва замон, ҷавоби амалӣ ба вазъи кишвар ва ҷаҳон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. аз 27 январи соли 2015, №332

2. Муҳаммадзода П.А. Муносибатҳои байналмилалӣ дар шароити буҳрони ҷаҳонии коронавирус. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. № 3(71), Душанбе, 2020.- С.14

3. Перейти Рубикон: виртуальная дипломатия в меняющемся мире. 12.11.2020. https://www.icrc.org/ru/document/pereyti-rubikon-virtualnaya-diplomatiya-v-menyayushchemsya-mire. (Санаи дастрасӣ: 05.05.2021)

4. Санаи М. Мировой порядок после коронавируса: ничего не изменится? 21.04.2020 ru.valdaiclub.com/a/highlights/mirovoy-poryadok-posle-koronavirusa/ (Санаи дастрасӣ: 15.10.2021)

5. Diplomacy During the Quarantine: An Opportunity for More Agile Craftsmanship https://carnegieeurope.eu/2020/09/02/diplomacy-during-quarantine-opportunity-for-more-agile-craftsmanship-pub-82559 (Санаи дастрасӣ: 10.11.2020)

6. «Облачная дипломатия» - панацея в эпоху пандемии? 26.03.2021. https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/digitaldiplomacy/oblachnaya-diplomatiya-panatseya-v-epokhu-pandemii/ (Санаи дастрасӣ: 09.11.2021)

7. К секретному совещанию министров обороны ЕС подключился чужак. www.vesti.ru/article/2488505. 21 ноября 2020

8. Саммит во время пандемии, или Как в ЕС делят 1,8 трлн евро. https://www.dw.com/ru.

9. Саммит ЕС продлен в надежде на компромисс. www.dw.com/ru/

10. Ниг. Декларация принципов о временных мерах по самоуправлению [«Договоренности Осло»] Принята 13.09.1993 года. www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/oslo_agreements.html (Санаи дастрасӣ: 22.10.2020)

11. Ценности коронавирусной эпохи. Мир уже никогда не будет прежним? 10.04.2020. Олег Барабановr. u.valdaiclub.com/a/highlights/tsennosti-koronavirusnoy-epokhi/ (Санаи дастрасӣ: 10.08.2021)

12. Изҳороти матбуотӣ пас аз ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои узви СҲШ. 17.09.2021. шаҳри Душанбе. http://prezident.tj (Санаи дастрасӣ: 24.09.2021)

ИНФОРМАЦИОННАЯ ДИПЛОМАТИЯ И ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

АБДУДЖАББОРОВ МАЪРУФДЖОН АБДУАЗИЗОВИЧ,
аспирант кафедры политологии философского факультета Таджикского национального университета, начальник Управления анализа и прогнозирования внутренней политики Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 93-855-02-90; e-mail: av.maruf@mail.ru

Статья посвящена феномену информационной дипломатии и проблеме информационной безопасности в новых условиях международных отношений, вызванных пандемией COVID-19. Пандемия, возникшая в конце 2019 года и внезапно охватившая весь мир, до сих пор продолжает давить на население планеты своими трагическими последствиями. Она затронула практически все сферы жизнедеятельности *человека и серьёзным образом повлияла на характер международных отношений. Мировой хаос, наряду с другими сферами деятельности, охватил дипломатию и повлиял на нормальное развитие* дипломатических *взаимоотношений. Однако это продолжалось недолго, и благодаря техническим достижениям, в частности, информационным и цифровым платформам, дипломатия вышла в виртуальное пространство. В условиях эпидемиологических ограничений страны мира, дипломатические структуры и международные организации прибегли к онлайн-методам проведения форумов, конференций, официальных встреч, встреч на высшем уровне и быстро приобрели иммунитет к сложившейся ситуации. Казалось, дипломатические проблемы в какой-то степени разрешились во время пандемии, однако реальность показала другую проблему - уязвимость информационной дипломатии перед лицом онлайн-угроз. Переход к онлайн-дипломатии и многочисленные виртуальные встречи в период пандемии высветили множество проблем в сфере обеспечения информационной безопасности, анализ которых важен для более глубокого понимания вопроса и принятия практических мер в данном направлении.*

Ключевые слова: *дипломатия, информационная дипломатия, международные отношения, информационная безопасность, социальные сети, пандемия, коммуникационные технологии, допандемический период, постпандемический мир, международная система, дипломатические*

навыки, онлайн-общение, эпидемическая ситуация, гибридизация дипломатии, глобальные конфликты, цифровая дипломатия.

INFORMATION DIPLOMACY AND ISSUES INFORMATION SECURITY PROTECTION IN THE NEW CONDITIONS OF INTERNATIONAL RELATIONS

ABDUJABBOROV MARUFJON
graduate student of the Political Science Department, Faculty of Philosophy, Tajik National University, Head of Analysis and Forecasting Department domestic policy, Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 89 Rudaki ave;
ph.: (+ 992) 93.855.02.90, e-mail: av.maruf@mail.ru

The article is devoted to the phenomenon of information diplomacy and information security problem in the new conditions of international relations caused by COVID-19. The pandemic that arose at the end of 2019 and suddenly swept the whole world continues to haunt the population of the planet with its tragic consequences. It affected almost all spheres of human life and seriously influenced the nature of international relations. World chaos, along with other spheres of activity, engulfed diplomacy and affected the normal development of diplomatic relations. However, this did not last long, and thanks to technological advances, in particular, information and digital platforms, diplomacy went into the virtual space. In the context of epidemiological restrictions, all world countries, diplomatic structures and international organizations resorted to online holding forums methods, conferences, official meetings, summits and quickly acquired immunity to the current situation. It seemed that diplomatic problems were resolved to some extent during the pandemic, but reality showed another problem - the vulnerability of information diplomacy in the face of online threats. The transition to online diplomacy and numerous virtual meetings during the pandemic highlighted many problems in the field of information security, the analysis of which is important for a deeper understanding of the issue and taking practical measures in this direction.

Keywords: *diplomacy, information diplomacy, international relations, information security, social networks, pandemic, communication technologies, pre-pandemic period, post-pandemic world, international system, diplomatic skills, online communication, epidemic situation, hybridization of diplomacy, global conflicts, digital diplomacy.*

УДК: 347.13

ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ ЖЕНЩИН-ИНВАЛИДОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)

ИДИЗОДА ЗАРИНА ФУЗАЙЛШО,
ассистент кафедры обществознания Таджикского
педагогического института в Раштском районе
735500, Таджикистан, Раштский район, поселок Гарм, ул. С.Бурхон, 65.
Тел. (+992) 902-09-22-08, e-mail: zarina.idizoda@mail.ru

В статье анализируются правовые и политические вопросы защиты прав и интересов женщин-инвалидов, а также повышение их роли и места в современных условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *ООН, Республика Таджикистан, Конвенция, международное право, международные правовые акты, Всеобщая декларация прав человека, повышение места и роли женщин, женщины инвалиды.*

Защита прав и свобод человека, повышение уровня жизни, а также занятости населения являются основными целями международных организаций. Если обратить внимание на Устав самой универсальной международной организации – ООН, то защита прав и свобод человека, развитие дружественных отношений между нациями и народами является основной целью данной организации. В преамбуле Устава ООН от имени народа объединенных наций провозглашается: «Вновь утвердить веру в основные права человека, в достоинство и ценность человеческой личности, в равноправие мужчин и женщин». [1] Для регулирования вопросов защиты прав и свобод человека в рамках ООН и других международных организаций принимаются международно-правовые акты.

Международные правовые акты играют важную роль в деле защиты прав и свобод человека на международном и внутригосударственном уровне. Путем присоединения к международным договорам и их ратификации, реализация таких норм становится юридически обязательной.

Международные правовые акты играют важную роль в формировании национальной правовой системы Республики Таджикистан в условиях государственной независимости. По мнению известного украинского ученого И.И. Лукашука: «Международное право признано стать гомоцентричным, т.е. ориентированным на человека. Оно придает статус императивных норм принципам и нормам о правах человека. И исходит из того, что эти принципы и нормы долж-

ны обладать соответствующим статусом и в правовой системе государств». [2] С обретением государственной независимости, Республика Таджикистан, признавая международные правовые акты в сфере прав человека, стала интегрироваться в мировое сообщество. Процесс развития и углубления международно-правовых отношений порождал необходимость адекватного регулирования к новым отношениям. В этом плане права О.Э. Рахмон, которая считает, что «современное международное право, воздействуя на национальную правовую систему, играет существенную роль в её формировании». [3] А.Х. Маликова отмечает, что «косвенное воздействие международного права на национальное право проявляется в том, что, закрепляя в своей структуре и содержании те или иные прогрессивные принципы, нормы и положения, международное право подает тем самым пример и побуждает государства, в правовых системах которых эти принципы, нормы или положения отсутствуют, к их принятию и реализацию». [4] По мнению Н.Н. Садыковой, учитывая, что то уровень правовой и религиозной грамотности населения, особенно женщин, недостаточен, необходимо государственным учреждениям в тесном взаимодействии с общественными и международными организациями проводить информационно-просветительские кампании, цель которых – повышение осведомлённости общественности по проблемам продвижения гендерного равенства. На наш взгляд, именно плодотворное сотрудничество с другими государствами и международными организациями в области защиты прав женщин и гендерное равенство даёт определенный результат на международном и национальном уровне.

Уместно отметить, что с принятием и присоединением к любому международно-правовому акту возникает определённое обязательство государства по выполнению его требований. Принцип добросовестного выполнения международных обязательств, как один из центральных принципов ООН, возлагает на государство обязанность выполнять принятые на себя обязательства.[5]

Вопрос защиты прав и свобод женщин, а также недопустимость дискриминации в их отношении всегда был и остается приоритетной задачей данной организации. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года является одним из первых документов, который подтверждает принцип недопущения дискриминации и провозглашает, что «все люди рождаются свободными и равными в своём достоинстве и правах» [6], и что каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашёнными в нём, без какого-либо различия, в том числе различия в отношении пола.[6] Международный пакт о гражданских и политических правах от 1966 года возлагает на государства-члены обязательство «обеспечить равное для мужчин и женщин право пользования всеми гражданскими и политическими правами, предусмотренными в настоящем Пакте». [7] Международный пакт об экономических, социаль-

ных и культурных правах от 16 декабря 1966 года, также возлагает на государства-члены обязательство «обеспечить равное для мужчин и женщин право пользования всеми экономическими, социальными и культурными правами, предусмотренными в настоящем Пакте». [8]

Другим важным шагом в этом направлении стало принятие 18 декабря 1979 г. Генеральной Ассамблеей ООН Конвенции «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», и к настоящему времени 175 государств[9] (свыше 90% членов ООН) подписали данную Конвенцию. Под «дискриминацией в отношении женщин» понимается «любое различие, исключение или ограничение по признаку пола, которое направлено на ослабление или сводит на нет признание, пользование или осуществление женщинами, независимо от их семейного положения, на основе равноправия мужчин и женщин, прав человека и основных свобод в политической, экономической, социальной, культурной, гражданской или любой другой области». [9]

Следует отметить, что в формировании правовой политики Республики Таджикистан международно-правовые акты играют важную роль. В статье 6 Конституции Республики Таджикистан отмечается, что «Международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, являются составной частью правовой системы республики. В случае несоответствия законов республики признанным международно-правовым актам применяются нормы международно-правовых актов». [10] Иными словами в Республике Таджикистан признанные международные правовые акты являются составной частью правовой системы страны и имеют высшую юридическую силу в случае их противоречия национальным нормам.

Уместно отметить, что международно-правовые акты активно применяются в различных отраслях Республики Таджикистан. Особенно международные правовые акты, касающиеся защиты прав и свобод человека, широко применяются в национальной правовой системе страны. Наряду с прогрессом в реализации международных правовых актов, ощущаются определённые проблемы в данном направлении. Одной из таких проблем является вопрос, касающийся женщин инвалидов.

Практика показывает, что до сих пор в социальных, политических и экономических отношениях в мире существует дискриминация в отношении инвалидов. С целью защиты прав и интересов инвалидов в рамках ООН принята Конвенция о правах инвалидов от 13 декабря 2006 года. Основная цель данной конвенции заключается «в поощрении, защите и обеспечении полного и равного осуществления всеми инвалидами всех прав человека и основных свобод, а также в поощрении уважения присущего им достоинства». С целью зашиты прав и интересов инвалидов Конвенция обязывает государств-членов «учитывать во всех стратегиях и программах защиту и поощрение прав человека инва-

лидов»(ст.4,ч.1,пункт с)), а также «принимать все надлежащие меры для устранения дискриминации по признаку инвалидности со стороны любого лица, организации или частного предприятия» (ст.4,ч.1,пункт е)). На современном этапе наряду с государственными предприятиями широко функционируют частные предприятия. Для трудоустройства в таких предприятиях в основном привлекаются здоровые кандидаты, что приводит к дискриминацию в отношении инвалидов. Следует отметить, что в государствах, где не хватает рабочих мест, трудные условия жизни, а также неразвитая коммуникация, наблюдается дискриминация в отношении инвалидов, особенно женщин. С целью устранения таких дискриминации в Конвенции «Государства-участники признают, что женщины инвалиды подвергаются множественной дискриминации, и в этой связи принимают меры для обеспечения полного и равного осуществления ими всех прав человека и основных свобод». [11] С этой целью Конвенция возлагает на государств-участников принимать « ... все надлежащие меры для обеспечения всестороннего развития, улучшения положения и расширения прав и возможностей женщин..» .[12]

В Конвенции особое внимание уделяется политическим правам инвалидов и отмечается, что «Государства-участники гарантируют инвалидам политические права и возможность пользоваться ими наравне с другими…».[12] Конвенция обязывает государства принимать меры, «чтобы инвалиды могли эффективно и всесторонне участвовать, прямо или через свободно выбранных представителей, в политической и общественной жизни наравне с другим…», «гарантирования свободного волеизъявления инвалидов», обеспечить доступ к отдыху и спортивным мероприятиям и тд. Контрольным механизмом Конвенции является Комитет по правам инвалидов. Уместно отметить, что международные договоры вступают в силу только после прохождения внутренней процедуры – ратификации или признания договора. «Ратификация Конвенция … потребует безотлагательного перехода всех органов власти к активным действиям в комплексной интеграции инвалидов, выявлении и пресечению дискриминации в отношении этой категории». [13] Из наших близких государств-партнеров Конвенцию ратифицировали Российская Федерация, Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан и др. Несмотря на то, что вопросы социальной защиты инвалидов регулируются Законом Республики Таджикистан о социальной защите инвалидов от 29 декабря 2010 года, названный закон еще не в полной мере регулирует общественные отношения в данном направлении. По данным Министерства здравоохранения и социальной защиты Республики Таджикистан по состоянию на 1 января 2022 года в республике проживают 157 933 инвалидов 63 330 из которых составляют женщины.[14]

Республика Таджикистан пока не ратифицировала Конвенцию и на наш взгляд ратификация данной Конвенции будет следующим шагом по защите

прав и интересов женщин-инвалидов и в совокупности способствовать повышению места и их роли в обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Устав ООН от 26 июня 1945 года. URL: http://www.un.org. (дата обращения: 05.02.2021 г.);

2. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Изд. 3-е, перераб. и доп. М., 2008. – С. 1;

3. Рахмон Озода Эмомали. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане. – Душанбе: Эр-граф, 2014.С. 153.

4. Маликова А.Х. Сравнительное правоведение. Краткий учебный курс. Душанбе, 2008. – С. 38;

5. Устав Организации Объединённых Наций. Ст. 2 // Международное публичное право. Сборник документов / сост.: Бекяшев К.А., Бекяшев Д.К. М., 2009. – С. 61;

6. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года (ст. 1). [Электронный ресурс]. URL: http://www.un.org. (дата обращения: 06.02.2021 г.);

7. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. Ст. 3// Права человека: сб. междунар. и нац. документов: в 8 т. /под ред. А.М. Диноршоева. Душанбе, 2010. Т. 1. – С . 35;

8. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г. Ст. 3 // Права человека: сб. междунар. и нац. документов: в 8 т. / под ред. А.М. Диноршоева. Душанбе, 2010. Т. 1. – С. 14;

9. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, тридцать четвертая сессия, Дополнение № 46 (A/34/46), стр. 250-254. [Электронный ресурс]. URL: http://www.un.org/russian/documen/convents/cedaw.htm (дата обращения: 10.02.2017 г.);

10. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года;

11. Конвенция о правах инвалидов от 13 декабря 2006 года, ст.6. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (дата обращения 26.01.22);

12. Конвенция о правах инвалидов от 13 декабря 2006 года, ст.6. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (дата обращения 26.01.22);

13. Конвенция о правах инвалидов ратифицирована. Выступление министра здравоохранения и социального развития РФ Татьяны Голиковой на заседании Госдумы РФ 24 апреля 2012 года// URL: http://duma.gov.ru/news/6772/ (дата обращения: 27.01.22);

14. Справка Министерства здравоохранения и социальной защиты Республики Таджикистан от 7 февраля 2022 года,№1-4/900.

МАСОИЛИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ ЗАНОНИ МАЪЮБ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (ТАҲЛИЛИ СИЁСӢ-ҲУҚУҚӢ)

ИДИЗОДА ЗАРИНА ФУЗАЙЛШО,
ассистенти кафедраи ҷомеашиносии
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт,
735500, Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Ғарм, кӯчаи С.Бурҳон 65;
тел. (+992) 902-09-22-08, e-mail: zarina.idizoda@mail.ru

Дар мақола масоили сиёсӣ ва ҳуқуқии ҳуқуқу озодиҳои занони маъюб, ҳамчунин баланд бардоштани нақш ва мақоми онҳо дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *СММ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конвенсия, ҳуқуқи байналмилалӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, баланд бардоштани нақш ва мақоми зан, занони маъюб.*

PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF WOMEN WITH DISABILITIES IN THE CURRENT CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS)

IDIZODA ZARINA FUZAILSHO,
Assistant of Social Science Department of Tajik
Pedagogical Institute in Rasht district
735500, Tajikistan, Rasht district, str., S. Burkhon 65;
tel. 902-09-22-08, e-mail: zarina.idizoda@mail.ru

The article analyses legal and political issues of protection of rights and interests of disabled women, as well as increasing their role and place in modern conditions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *UN, Republic of Tajikistan, Convention, international law, international legal acts, the Universal Declaration of Human Rights, increasing the place and role of women, women with disabilities.*

УДК: 331.5.024.5

РАЗВИТИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ФОРМ ЗАНЯТОСТИ, КАК ПАРАЛЛЕЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ,
кандидат экономических наук, заместитель директора
Центра стратегических исследований при Президенте
Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки 89;
тел. +992 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru

АЗИМОВА МАДИНА ТУРДЫЕВНА,
кандидат экономических наук, заведующпя кафедрой международных
отношений Технологического университета Таджикистана
7340061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3 ;
тел.:+992 909905062;e-mail:madina.azim@mail.ru

В статье рассматривюется вопросы развития альтернативных форм занятости, которые в условиях цифравизации экономики получили широкое распространение. Установлено, что альтернативные формы трудовых отношений можно назвать и «формами адаптации» к нестабильности государственной экономики, где альтернативная занятость может выступать против альтернативной безработицы. Статистические данные о формах альтернативной занятости на рынке труда в Республике Таджикистан ограничены и не дают возможность в абсолютной мере обрисовать всю ситуацию, происходящую на рынке труда. Поэтому требуется детальное изучение данной сферы.

Ключевые слова: *рынок труда, неполная занятость, онлайн-платформы, самозанятость.*

В системе мирового хозяйства происходит сложный и противоречивый процесс, в рамках которого осуществляются глубокие преобразования. Эти преобразования в основном связаны с развитием новых технологий и онлайн-платформ, которые изменили способ работы людей, дали мощный импульс развитию диверсификации отношений занятости, то есть работники и работодатели начали активно прибегать к альтернативным формам трудовых отношений. Сегодня рабочая сила вовлечена в более разнообразные и индивидуальные рабочие соглашения, где продажа своего труда предполагает переговоры или просто принятие потенциально различных условий. Важно отметить, что весь этот процесс на рынке труда, носит двойственный характер: с одной стороны – для работодателей требуется

большая гибкость, поскольку организации стремятся приспособиться к глобальным рынкам при минимизации затрат, а с другой – в этих условиях рабочей силы необходимо обеспечить социальную безопасность в сфере труда. Следовательно, на сегодняшний день остро стоит вопрос о том, что собой представляют альтернативные формы занятости, и какую роль они играют в современных кадровых стратегиях.

Существует множество новых форм занятости, а терминология и классификация, используемые для их описания и изучения их последствий, сильно различаются. До тех пор, пока действовал стандарт открытой занятости на полный рабочий день, тема альтернативной занятости привлекала мало внимания исследователей. Однако с увеличением использования множества различных альтернативных форм занятости значительно возрос научный интерес к изучению и объяснению влияния условий контракта на отношение, поведение и благосостояние работников.

Большинство исследователей выделяют следующие формы альтернативной занятости: неполная занятость, фриланс, гибкий график рабочего дня, удаленная работа и различные формы творческой и хозяйственной деятельности[3], аутсорсинг, гиг-работники (оплата конкретных задач) и крауд-работники (массово привлечённые работники) [1].

Применение того или иного вида альтернативных форм занятости зависит от социально-экономической ситуации в стране и особенностей определенных категорий работающих.

Международное определение неполной занятости с учетом продолжительности рабочего времени было принято 16-й Международной конференцией статистиков труда в 1998 году, и несколько уточняющих поправок к тексту были предложены 19-й Международной конференцией статистиков труда в 2013 году. В соответствии с этим определением в состав этой категории включает всех занятых лиц, которые в течение короткого учетного периода:

- хотели работать дополнительное время,

-отработали (на всех работах) меньше часов, чем установленный предел продолжительности рабочего времени,

- были готовы работать дополнительное время, если бы представилась возможность получить дополнительную работу [7].

С 1990 года все большее число сотрудников в Европейском Союзе было занято непостоянной контрактной работой, что объясняется активной политикой на рынке труда, в рамках которой основное внимание уделялось созданию рабочих мест, и этот тип занятости обеспечивал способ удовлетворения возросшего спроса со стороны работодателей на гибкий график работы. Технологические изменения привели к тому, что разделение труда

стало гораздо более детальным, чем пару десятилетий назад. Работники предоставляют услуги через онлайн-посредников и продают товары и услуги напрямую другим потребителям. В Нидерландах, Польше, Португалии и Испании распространенность временной занятости является самой высокой в Европе - от 21 до 27% трудоспособного населения. В Швеции и Финляндии уровень временной занятости более или менее постоянен и составляет около 16%. В целом по странам ОЭСР уровень временной занятости относительно стабилен: около 11,5% трудоспособного населения работает по временным контрактам[11].

В соответствии с Трудовым кодексом Республики Таджикистан ст.64 «при введении режима неполного рабочего времени продолжительность рабочего времени не может быть менее половины месячной нормы рабочего времени, а оплата труда - ниже установленного законодательством Республики Таджикистан минимального размера (в редакции Закона РТ от 26.12.2011г.№778) [5].

Сегодня Таджикистан сталкивается со сложными проблемами, связанными с удовлетворением быстро меняющихся потребностей рынка труда, вызванными структурными изменениями в экономике, где неполная занятость в условиях сокращения производства выступает, как альтернатива безработице. Если рассмотреть статистические данные распределение работников работающих неполный рабочий день, то можно увидеть что, начиная с 2010 года идет, спад работников работающих неполный рабочий день и одновременно идет подъем производства и экспорта. Это свидетельствует о том, что неполная занятость является одним из способов сохранения трудового потенциала предприятий.

Следовательно, альтернативные формы трудовых отношений можно назвать и «формами адаптации» к нестабильности государственной экономики, где альтернативная занятость может выступать против альтернативы безработицы.

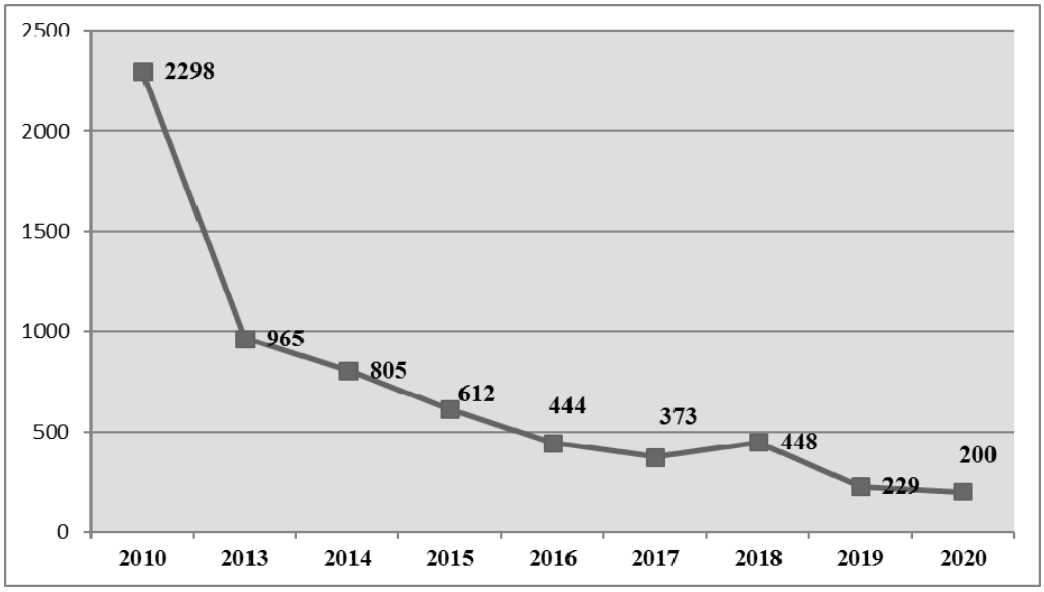

Диаграмма 1. Распределение работников, работающих не полный рабочий день по инициативе администрации (чел.) [4]

В результате ускоренного развития цифровых технологий перспективное направление в сфере занятости получило удаленную работу. В Республике Таджикистан с внесением новых поправок в закон «О содействии занятости населения», к статье 1 действующего закона добавлен новый абзац – со следующим содержанием «удаленная работа», которая регулирует отношения, связанные с осуществлением трудового процесса вне места нахождения работодателя с использованием информационно-коммуникационных технологий в рабочем процессе[6].

Также во второй части законопроекта с целью усовершенствования статьи 4 действующего закона был добавлен новый параграф, согласно которому работники, занятые удаленной работой, относятся к группе занятого или приравненного к нему населения.

Сегодня термин «удаленный работник», «дистанционный работник», «фрилансер» по значимости занимает особое место в сфере занятости, так в условиях эпидемиологической обстановки получил приоритетное положение по сравнению с другими формами занятости. Это самый быстрорастущий сегмент альтернативной работы, здесь работа обеспечивается технологической «платформой», которая напрямую связывает работников с клиентами.

В мае 2016 года Отто Касси и Вили Лехдонвирта, исследователи из Оксфордского университета, представили первый в истории онлайн-индекс труда (OLI)— это первый экономический индикатор, который измеряет

спрос и предложение на внештатную рабочую силу в Интернете в разных странах и профессиях, отслеживая количество проектов и задач на разных платформах в режиме реального времени. Онлайн-индекс труда строится путем отслеживания всех проектов, размещенных на пяти крупнейших англоязычных онлайн-платформах по трудоустройству, представляющих не менее 70% рынка по трафику. Затем проекты классифицируются по профессиям и странам-работодателям. По общим оценкам в мире на онлайн-платформах, таких как Upwork и Amazon Mechanical Turk, зарегистрировано 163 млн. фрилансеров, около 19 млн. и получили работу через платформу, по крайней мере, один раз, 5 миллионов завершили не менее 10 проектов или заработали не менее 1000 долларов[9].

За период 2016–2021 гг. спрос на фриланс-работу в Интернете, измеряемый онлайн-индексом труда, значительно вырос. В начале 2021 года через онлайн-платформы для фрилансеров было востребовано примерно на 90 % больше проектов, чем в середине 2016 года, (рис. 1).

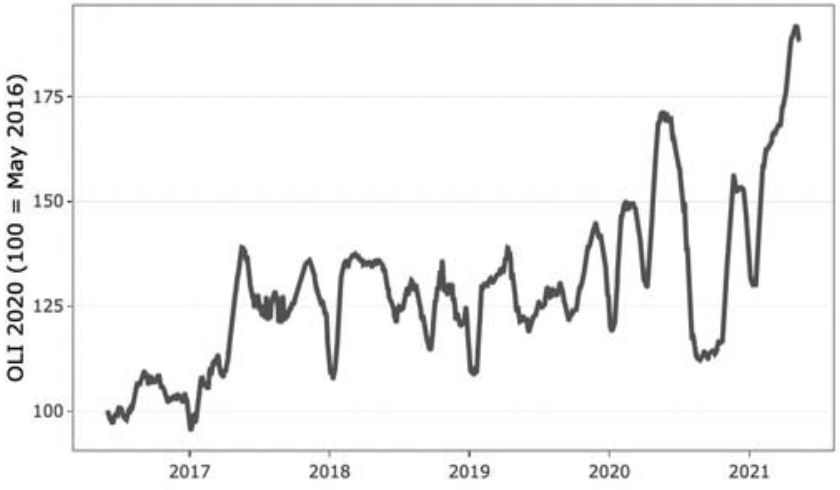

Рис.1. В период с 2016 по 2021 год онлайн-индекс труда (OLI) зафиксировал общий рост онлайн-проектов на 90%[9]**.**

Статистические данные о формах альтернативной занятости на рынке труда в Республики Таджикистан ограничены и не дают возможности в абсолютной мере обрисовать всю ситуацию происходящие на рынке труда.

В республике широкое распространение получила форма занятости населения не по найму, к которым относятся лица, самостоятельно обеспечивающие себя работой. Отечественные исследователи рассматривали самозанятость как самостоятельное производство товаров и услуг без привлечения наемного труда вне организационных рамок (без лицензии, патента и т.п.) [2]. Сравнение соотношений населения по статусу их занято-

сти с другими странами СНГ показывает, что в Республике Таджикистан доля занятого населения не по найму значительно выше, чем в других странах СНГ, за исключением Азербайджана (рис.2). Данные таблицы показывают, что доля работающих не по найму, или то же самое, что и самозанятое население, в Таджикистане, выше чем в России в 7,4 раза, в Белоруси-в 7,2 раза, в Украине 3,4 раза в Казахстане –на 89,4%, в Молдове –на 63,3%, в Армении –на 20,8% и в Кыргизстане- на 13,1%.

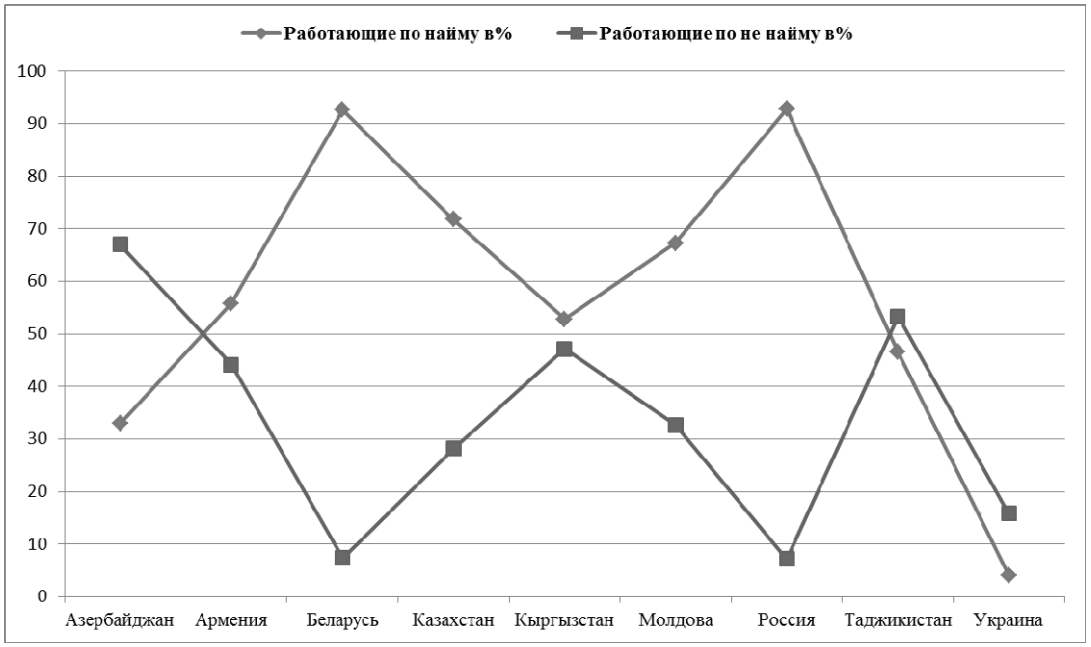

Рис. 2. Распределение населения по статусу занятости в странах СНГ за 2020 г.(по данным обследования рабочей силы) [8]**.**

Эта форма нерегистрируемой занятости стала «пересекаеться» с неформальной занятостью в сфере наемного труда. Этому в основном способствовала налоговая политика Республики Таджикистан. За государственную регистрацию коммерческих юридических лиц в Законе «О государственной пошлине» предусмотрена значительная выплата, которая во многом намного превышает государственные затраты на оказания услуги. Хотя в этот Закон внесены поправки, касающиеся значительного снижения государственной пошлины, но фактические расходы на создание юридического лица не уменьшились. Налоговая система в Таджикистане не способствует активизации трудоспособного населения, расширения легальной и продуктивной самозанятости, так как если человек занят оплачиваемым трудом, но не платить налоги, то это является нарушением законодательства.

Таким образом, мы видим, что альтернативные формы занятости фактически создают параллельный рынок труда, отличающийся невероятной гибкостью, и хотя развитие цифровых технологий уже набирает обороты основные последствия технологических изменений остаются в значительной степени неопределенными и все еще впереди. Республика Таджикистан представляет интерес с точки зрения воздействия цифровизации, поскольку значительная доля занятости населения занимается сельским хозяйством 62%[4].

В условиях избыточности предложения труда в таджикской экономике решить проблему перемещения рабочей силы из сельского хозяйства в машинное обучение, искусственный интеллект и мобильную робототехнику затруднительно. Это связано, с уровнем квалификации рабочей силы, поскольку в условиях технического прогресса нужны относительно квалифицированные кадры; к тому же в современных условиях развития цифровой экономики в Республике Таджикистан рынок не сможет регулировать этот процесс. Поэтому необходимо проведение институциональных реформ, в том числе и сфере трудовых отношений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Альтернативная занятость. 2019; Deloitte Global Human Capital Trends

2.Комилов С.Дж. Основы формирования и функционирования рынка труда в Республике Таджикистан: коллективная монография /Под.ред. С.Дж.Комилова-Душанбе: «Шуджоиён»,2010-с.136

3. Кузьмина Ю.Н. Альтернативные формы занятости и проблема их правового регулирования.2019;(3):Стр.197-204. https://doi.org/10.21686/2073-1051-2019-3-197-204

4.Рынок труда Республики Таджикистан. Таджикистан –Душанбе: АСПРТ, 2017-с. 213

5.Трудовой Кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года №1329 http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=87595

6. В Таджикистане узаконят дистанционную работу: ttps://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/power/20201020/v-tadzhikistane-uzakonyat-distantsionnuyu-rabotu

7. Резолюция об измерении неполной и неадекватной занятости, принятая 16-й Международной конференцией статистиков труда, Женева, 1998 г.;

http://www.ilo.org/global/statistics ‑ and ‑ databases/standards ‑ and ‑ guideline

s/resolutions - adopted - by - international - conferences - of - labour - statistic ians/WCMS_087487/langen/index.

8.Статистический ежегодник/Межгосударственный статистический комитет СНГМ.,2020-С.377

9.O. Kässi, V.Lehdonvirta F. Stephany. How Many Online Workers are there in the World? A Data-Driven Assessment. https://arxiv.org/abs/2103.12648

10. Citation. Spreitzer, G. M., Cameron, L., & Garrett, L Alternative work arrangements: Two images of the new world of work. (2017). https://www.annualreviews.org/doi/abs/

11. Bas ter Wee. The Rise of Temporary Work in Europe. De Economist, 159(4), 435–482.

ИНКИШОФИ ШАКЛИ АЛТЕРНАТИВИИ ШУГЛИ АҲОЛӢ ХАМЧУНИН БОЗОРИ МАВАЛЛИИ МЕХНАТ

ҶУРАХОНЗОДА САОДАТИ ХУРСАНД,
номзади илмҳои иқтисодиёт, муовини директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе пр. Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru

АЗИМОВА МАДИНА ТУРДИЕВА,
номзади илмҳои иқтисодӣ,мудири кафедраи муносибатҳои байналмилалии Донишгоҳи Технологии Тоҷикистон
7340061,Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н. Карабаева 63/3;
тел.:(+992) 909905062; e-mail:madina.azim@mail.ru

Дар мақола рушди шаклҳои алтернативии шуғли аҳолӣ, ки дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт васеъ паҳн шудаанд, баррасӣ мешавад. Мукаррар карда шудааст, ки шаклхои алтернативии муносибатхои мехнатиро «шаклхои мутобикшавӣ» ба ноустувории иктисодиёти давлат низ номидан мумкин аст, ки дар он шугли алтернативӣ алтернативаи бекорӣ шуда метавонад. Маълумоти оморӣ оид ба шаклҳои шуғли алтернативӣ дар бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд буда, имкон намедиҳад, ки тамоми вазъи бозори меҳнат ба таври муфассал тавсиф карда шавад. Аз ин рӯ, омӯзиши муфассали ин соҳа зарур аст.

Калидвожаҳо*: бозори меҳнат, шуғли нопурра, платформаҳои онлайн.*

DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE FORMS OF EMPLOYMENT AS A PARALLEL LABOR MARKET

JURAHONZODA SAODATI HURSAND,
PhD in Economics, Deputy Director of the Center for Strategic Studies
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave. 89,
Tel. +992 907 986913; e-mail: s.mutieva@mail.ru

AZIMOVA MADINA TURDIEVA,
candidate of economic sciences, Head of the department of
international Technological University of Tajikistan
7340061, Tajikistan, Dushanbe, str., N. Karabaeva63/3;
tel.:+992 909905062; e-mail: madina.azim@mail.ru

The article discusses the development of alternative forms of employment, which have become widespread in the context of the digitalization of the economy. It has been established that alternative forms of labor relations can also be called "forms of adaptation" to the instability of the state economy, where alternative employment can be an alternative to unemployment. Statistical data on the forms of alternative employment in the labor market in the Republic of Tajikistan are limited and do not provide an opportunity to fully describe the entire situation taking place in the labor market. Therefore, a detailed study of this area is required.

Keywords: *labor market, part-time employment, online platforms, self-employment.*

УДК:330.332.338.631.339.724

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ,
руководитель Аппарата Центра стратегических исследований
при Президент Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, ул. Рудаки 89;
тел. (+ 992) 93-505-27-77, e-mail: davlatovumed@mail.ru

НАЖМУДИНОВ МАНУЧЕХР САФАРАЛИЕВИЧ,
аспирант Института экономики сельского хозяйства ТАСН
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаети нав, 306,

В данной статье рассматриваются вопросы анализа современного состояния и тенденции материально-технической поддержки развития сельскохозяйственного сектора Хатлонской области. Выявлены преимущества Хатлонской области по сравнению с другими регионами страны. Показано техническое обеспечение сельскохозяйственной отрасли Хатлоснкой области. В заключении представлены приоритеты развития лизинга в сельскохозяйственном секторе Хатлонской области.

Ключевые слова: лизинговые услуги, сельское хозяйство, Хатлонская область, сельскохозяйственная техника и оборудование, анализ, сравнение, статистика.

Тенденции развития рынка лизинговых услуг предполагают улучшение уровня обеспеченности сельскохозяйственной техникой. В Таджикистане данный уровень гораздо ниже, чем в других соседних странах. Такое положение связано с экономическим положением в республике, неравномерным ростом цен на товары и услуги, что приводит к снижению платежеспособности населения, особенно в сельской местности.

Развитие лизинговой деятельности в агропромышленном комплексе находится на таком уровне, когда её можно рассматривать как самостоятельную отраслевую систему, имеющую свои специфические особенности и условия развития. Присутствие на рынке лизинговых услуг льгот, предоставляемых в рамках государственной поддержкой, также способствует созданию специфических условий и влияет на тенденции развития лизинга сельскохозяйственной техники.

Современное состояние материально-технической базы агропромышленного комплекса требует её обновления. Лизинг в аграрном секторе может стать приоритетной формой инвестирования в основной капитал, особенно, если существует возможность участия в программах льготного лизинга. Однако сложившаяся тенденция развития лизинговых отношений Республики Таджикистан в аграрном секторе свидетельствует, что данный финансовый инструмент не используется в полной мере для инвестирования производителями и финансирования капитальных вложений в производство сельскохозяйственной продукции. Финансовое положение многих сельскохозяйственных предприятий различных форм хозяйствования и конкретных товаропроизводителей оценивается как нестабильное. В связи с этим в сельской местности пришла в упадок даже социальная сфера.

В связи с этим сельское хозяйство необходимо рассматривать не только как отрасль, обеспечивающую население республики продовольственной продукцией и промышленным сырьем, а как отрасль. которая играет стратегическую роль главного заказчика и потребителя бесчисленных видов промышленной продукции, которая формирует прибыль в различных отраслях народного хозяйства. Отсюда в агропромышленных отраслях, работающих на сельское хозяйство, как правило, уровень рентабельности выше, чем в сельском хозяйстве.

Установлено, что развитое сельского хозяйства в значительной степени определяется его технической оснащенностью, зависящей от количества приобретения им сельскохозяйственной техники, механизмов и объема энергетических ресурсов.

В Республике Таджикистан техническая база сельского хозяйства к 2019 году по сравнению с 2013 годом имеет как тенденцию роста, так и по некоторым видам, как можно видеть, долю снижения некоторых показателей (табл.1).

Таблица 1.

Парк основных видов техники в сельскохозяйственных предприятиях Республики Таджикистан, ед.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2013 в %
тракторы1	11003	10446	9197	26102	26405	27134	27776	252,44
зерноуборочные комбайны	495	447	375	980	1021	1024	1099	222,02
тракторные плуги	3087	3034	2770	8932	9285	9352	9794	317,27

тракторные сеялки	2351	2309	2000	2375	2310	2307	2415	102,72
пресс-подборщики	165	154	147	418	468	484	611	370,30
кормоуборочные комбайны	172	170	149	179	165	151	161	93,60
кукурузоуборочные комбайны	46	35	25	31	26	27	27	58,70
хлопкоуборочные машины	131	122	106	99	96	67	70	53,44

Составлено по: Статистический ежегодник //Агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе, 2020. – С. 313.

Из таблицы видно, что количество тракторов, зерноуборочных комбайнов, тракторных плугов, тракторных сеялок, пресс-подборщиков в 2019 году по сравнению с 2013 г. выросло от 2,5 до 3,7 раза, а количество кормоуборочных, кукурузоуборочных комбайнов и хлопкоуборочных машин наоборот уменьшилось от 1,8 до 2,5 раза.

Сокращение некоторых видов сельскохозяйственной техники в исследуемом объекте объясняется главным образом реорганизацией крупных сельскохозяйственных предприятий, на базе которых формировались мелкие индивидуальные дехканские (фермерские) хозяйства. За дехканскими (фермерскими) хозяйствами закрепились площади посева сельскохозяйственных культур от одного до пяти гектаров, в исключительных случаях до 18 – 22 гектаров. Безусловно, такие небольшие хозяйства по выращиванию различных сельскохозяйственных культур не могут иметь собственную высокопроизводительную технику различного назначения. Отсюда в мелких дехканских (фермерских) хозяйствах абсолютное большинство работ выполняется вручную.

С помощью таблицы 2 мы хотим показать и выделить потенциал Хатлонской области как пример.

Таблица 2.

Количество отдельных сельскохозяйственной техники в разрезе регионов Республики Таджикистана за 2013-2019гг., ед

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2013 в разы
Тракторы								
Республика Таджикистан	11003	10446	9197	26102	26405	27134	27776	2,5
г.Душанбе	-	-	-	-	54	62	134	1,3

ГБАО	61	61	50	220	236	244	242	3,9
Хатлонская область	4710	4497	4021	12230	12144	12639	13155	2,8
Хатлонская область по отношению к Республике Таджикистан в %	42,8	43,1	43,7	46,9	46,0	46,6	47,4	
Согдийская область	5081	4806	4125	8720	8606	8611	8548	1,7
РРП	1151	1082	1001	4932	5365	5578	5697	4,9
Зерноуборочные комбайны								
Республика Таджикистан	495	447	375	980	1021	1024	1099	2,2
г.Душанбе	-	-	-	-	3	-	9	9
ГБАО	1	1	1	1	1	1	2	2
Хатлонская область	216	196	150	406	455	468	486	2,2
Хатлонская область по отношению к Республике Таджикистан в %	43,6	43,9	40,0	41,4	44,6	45,7	44,2	
Согдийская область	196	174	156	403	399	396	418	2,1
РРП	82	76	68	170	163	155	174	2,1
Хлопкоуборочные машины								
Республика Таджикистан	131	122	106	99	96	67	70	- 1,8
ГБАО	-	-	-	-	-	-	-	-
Хатлонская область	-	-	-	-	-	10	12	12
Хатлонская область по отношению к Республике Таджикистан в %	-	-	-	-	-	14,9	17,1	
Согдийская область	131	122	106	99	96	57	58	- 2,25
РРП	-	-	-	-	-	-	-	-
Грузовые автомобили								
Республика Таджикистан	3360	3167	2575	2777	2249	2470	1790	- 1,88

ГБАО	40	33	3	22	14	16	14	- 2,86
Хатлонская область	967	921	759	701	462	803	357	- 2,71
Хатлонская область по отношению к Республике Таджикистан в %	28,8	29,1	29,5	25,2	20,5	32,5	19,9	
Согдийская область	2018	1910	1509	1442	1325	1223	1142	- 1,77
РРП	335	303	274	612	448	428	277	- 1,21

Составлено по: Статистический ежегодник // Агентство по статистике при Президенте РТ. – Душанбе, 2020. – С. 314-315.

По данным показателей и полученным результатам в таблице 2 можно видеть, что:

- во-первых, число тракторов к 2019 году, в целом по Республике возросло в 2,5 раза. В Хатлонской области данный показатель составил 2,8. При этом, количество тракторов в Хатлонской области по сравнению с общем числом по республике составляет 47,4 %, это говорит о том, что данный регион наиболее обеспечен именно тракторами.

- во-вторых, по такому показателю, как зерноуборочные комбайны, видно, что в целом по республике и Хатлонской области имеется тенденция роста, а доля Хатлонской области составляет 44,2%.

- в-третьих, количество хлопкоуборочных машин в целом по республике по сравнению с 2013 г. составляет лишь 53%. А в Хатлонской области за последние годы приобретено 12 хлопкоуборочных машин, что недостаточно для механизации уборочного процесса.

- в-четвертых, число грузовых автомобилей к 2019 году уменьшилось в целом по республике почти в 2 раза, а в Хатлонской области почти в 3 раза.

Такая ситуация указывает на то, что Таджикистану необходимо создать «новые» материально – технические базы сельского хозяйства, имеющие высокопроизводительные, ресурсосберегающие машины и механизмы. В республике принимаются меры для укрепления материально – технической базы с учетом особенностей не только отраслей и сфер, но и самих регионов, форм собственности и хозяйствования, а также типов хозяйств.

Кроме того, следует отметить, что в Хатлонской области последние годы коэффициент выбытия сельскохозяйственной техники превосходит коэффициент ее обновления, что видно из следующих данных в таблице 3.

Таблица 3.

Степень обновления отдельной мобильной техники в сельском хозяйстве Хатлонской области за 2017-2019 гг, ед

Наименование сельхозтехники (марка)	2017		2018		2019	
	Поступление	Выбытие	Поступление	Выбытие	Поступление	Выбытие
Тракторы	438	12	628	23	430	16
Из них пахотные	-	-	-	-	-	-
Комбайны зерновые	66	7	10	8	5	11
Прицепы тракторные	96	125	200	98	1	76
Плуги	85	28	354	16	66	32
Сеялки	2	5	17	9	32	12
Из них хлопковые	-	4	17	12	30	7
Культиваторы	16	27	7	18	47	12
Сенокосилки	83	-	41	2	96	-
Пресс-подборщики	16	-	61	1	26	4

Составлено по: Отчеты Агентство по статистике при Президенте РТ форма 6-мех за 2017-2019 гг.

Данные таблицы 2 характеризуют уровень вариации поступления в сельское хозяйство Хатлонской области отдельных видов сельскохозяйственной техники. Так, в 2019 году в сельское хозяйство исследуемой области по некоторым наименованиям увеличилось число поступления техники, по некоторым наименованиям, наоборот, уменьшение количества поступления технических средств. Например,

- в 2019 году поступление тракторов, по сравнению с 2017 годом на 8 единиц, комбайны зерновых на 61 единиц, прицепы тракторные на 95 единиц, плугов – 19 единиц.

При этом поступление сеялок, культиваторов, сенокосилок и пресс-подборщиков увеличились.

Вопросы современного состояния развития материально – технической базы сельского хозяйства выдвигаются в качестве ключевых проблем развития сельского хозяйства республики.

Исследование показывает, что в современных условиях одной из кардинальных задач дальнейшего развития аграрной экономики – это существенное повышение эффективности сельскохозяйственного производства,

на основе максимального использования имеющегося производственного потенциала страны и ее регионов. Поэтому вопросы наиболее эффективного использования сельскохозяйственной техники можно рассматривать лишь на основе и в связи с общей проблемой экономической эффективности общественного производства вообще, а сельскохозяйственного в частности.

Существенным путем научно – технического прогресса в сельском хозяйстве является комплексная механизация и электрификация процессов производства, как в растениеводстве, так и в животноводстве. Она осуществляется на основе внедрения новейшей системы машин и механизмов. Известно, что производственный процесс в сельском хозяйстве состоит из множества технологических и биологических процессов. Они выполняются в определенной последовательности в течение всего вегетационного периода выращиваемых сельскохозяйственных культур. Экономическая эффективность применения современной техники и инновационной технологии в сельском хозяйстве в совокупности выражается в повышении урожайности сельскохозяйственных культур, производительности труда, росте объема продукции, качестве производимой продукции, конкурентоспособности продукта, уменьшении потерь при уборки транспортировки урожая и как результат снижение себестоимости единицы продукции.

Следует сказать, что объем и качество производимой продукции сельскохозяйственными предприятиями, численность нанятых работников, эффективность материальных и денежных затрат, для достижения продовольственной независимости республики, участие регионов в аграрных рынках, в укреплении места страны в международном разделении труда целиком и полностью зависит от создания современной технической базы, отвечающей требованиям современного рынка.

Формирование современной технической базы сельскохозяйственного производства и нахождение оптимальных вариантов их эффективного использования находит свое конкретное выражение в широкой механизации и электрификации трудовых процессов, как в растениеводстве, так и в животноводстве.

Несмотря на темпы роста и наличия техники и других активов, работающие на сельскохозяйственных предприятиях на лизинговых условиях в Республике Таджикистан, можно говорить о недостаточной развитости системы лизинга технических средств и других активов в сельском хозяйстве республики. Данные Государственного унитарного предприятия «Таджикагролизинг» свидетельствуют о том, что лизинг техники и других активов в сельском хозяйстве республики занимает незначительный удельный вес, о чем говорят данные таблицы 4.

Таблица 4

Наличие техники и других активов, работающие в с/х предприятиях на лизинговых условиях в Республике Таджикистан за 2010-2019 гг. ед.

Наименование техники	2010	2015	2017	2018	2019	2019/2010 в %
Тракторы, всего	84	107	161	196	105	125,0
Зерновые комбайны	2	4	8	11	5	250,0
Тракторные плуги	57	47	94	111	43	75,4
Тракторные прицепы	5	-	7	21	7	140,0
Сеялки	-	1	3	7	9	900,0*
Картофелекопатели	-	3	4	3	23	766,7*
Сенокосилки	27	11	33	27	34	125,9
Пресс-подборщики	-	3	16	18	18	600,0*
Опрыскиватели	-	1	7	18	47	х
Культиваторы	4	-	1	-	1	25,0

Составлено по: Отчеты ГУП «Таджикагролизинг» за 2010-2019 гг.

А вот наличие сельскохозяйственной техники и других активов, работающих на лизинговых условиях в сельском хозяйстве Хатлонской области выражено более ярче, о чем свидетельствуют данные таблицы 5.

Таблица 5

Наличие техники и других активов, работающие в с/х предприятиях на лизинговых условиях в сельском хозяйстве Хатлонской области за 2017-2019 г, ед

Наименование техники	2017	2018	2019	2019/2017 в %
Тракторы, всего	121	126	105	86,8
Зерновые комбайны	4	5	5	125,0
Тракторные плуги	57	64	43	75,4
Тракторные прицепы	3	17	7	233,3
Сеялки	2	6	9	450,0
Сенокосилки	21	19	34	161,9
Пресс-подборщики	9	14	18	200,0
Опрыскиватели	5	14	17	340,0
Культиваторы	1	-	-	

Составлено по: Отчеты РГУП «Таджикагролизинг» за 2017-2019 гг.

Анализ показывает, что в 2019 году количество тракторов сократилось на 13,2%, тракторных плугов на 25%, но по другим наименованиям сельскохозяйственной техники видна тенденция роста.

Анализ таблицы свидетельствуют о том, что в дехканских (фермерских) хозяйствах района А. Джами лизинговая аренда не получила достаточного развития (табл.6).

Таблица 6

Наличие техники и других активов, работающие на лизинговых условиях в с/х предприятиях в районе А. Джами за 2017-2019 г, ед

Наименование техники	2017	2018	2019
Тракторы, всего	5	4	-
Тракторные плуги	2	-	-
Тракторные прицепы	-	-	-
Косилки	1	-	1
Пресс-подборщики	3	-	-

Составлено по: Годовые отчеты РГУП «Таджикагролизинг» за 2017-2019 годы.

В течении трёх лет (2017-2019гг.) в данном хлопководческом районе по лизингу приобретено в общем 9 единиц тракторов, 2 единицы тракторных плугов, косилок 2 и 3 единиц пресс-подборщиков.

В хозяйствах Дангаринского района Хатлонской области в последние годы количество отдельной сельскохозяйственной техники, работающей на лизинговых условиях, имеет тенденции сокращения) (табл.7).

Таблица 7.

Наличие техники и других активов, работающие на лизинговых условиях в Дангаринском районе на 2017-2019 г, ед

Наименование техники	2017	2018	2019
Тракторы, всего	12	9	2
Комбайны	-	-	1
Плуги	10	7	3
Прицепы	1	1	4
Культиваторы	-	-	-
Косилки	2	2	4
Пресс-подборщики	1	3	-
Картофелекопатели	1	-	-
Опрыскиватели	-	4	-
Сеялки	1	-	1

Составлено по: Годовые отчеты РГУП «Таджикагролизинг» за 2017-2019 гг.

Исследованием установлено, что энерговооруженность труда может оказать существенное влияние, как на производительность, так и на оплату труда, так как она характеризует объем энергетической мощности мобильных машин и стационарных двигателей, приходящихся в расчете на одного среднегодового работника.

Уровень ее влияния на производительность и оплату труда в сельском хозяйстве Хатлонской области по группам хозяйств приведён в таблице 8.

Таблица 8.

Влияние энерговооруженности на производительность и оплаты труда в сельском хозяйстве Хатлонской области

Показатели	Группы хозяйств по энерговооруженности труда, л/с				В среднем
	До 8,0	8,1-10,0	10,1-12,30	Свыше 12	
количество хозяйств в группе	2862	1502	1210	2130	1926
Приходится энергетических мощностей, л/с на:					
среднегодового работника	1,5	1,8	2,0	2,90	2,10
100% га с\х угодий	1,4	3,1	1,72	2,55	2,15
100 га пашни	2,0	2,8	2,84	3,64	2,80
Приходится на среднегодового работника, тыс. сомони					
валовой продукции	5,0	5,0	5,0	5,99	5,22
оплата труда	1,06	1,07	1,03	1,35	1,12
Фондо-вооруженность труда сом./чел	66,7	96,9	87,1	153,0	100,85
Приходится на 100 сомони основных производственных фондов с\х назначения, тыс. сомони					
валовой продукции	60	51,5	57,3	94,1	65,7
валовой доход	36,9	30,9	34,4	56,0	39,4
затраты труда на 1 ц хлопка сырца, чел.-час	3,1	3,08	3,2	2,7	3,09

Составлено по: Отчеты Управление с/х Хатлонской области, годовые отчеты РГУП «Таджикагролизинг» за 2019 годы и материалы МСХ РТ за 2019 год.

Группированные данные хозяйств исследуемой области свидетельствуют о том, что где высокий уровень энерговооруженности труда, многие показатели имеют более высшн. Так, например, в третьей группе хозяйств приходятся энергетические мощности на одного среднегодового работника на 93,3%; на 100 га сельскохозяйственных угодий и пашни на 82,1 и 78% соответственно больше, чем в хозяйствах первой группы.

Более высокие показатели энерговооруженности труда в хозяйствах четвертой группы оказали существенное влияние на выход валовой продукции в расчете на одного среднегодового работника и уровня оплаты труда. В этой группе выход валовой продукции на одного среднегодового работника на 20%, а среднемесячная оплата труда на 27,4% выше, чем показатели хозяйств первой группы.

Аналогичные показатели усматриваются в использовании основных производственных фондов сельскохозяйственного назначения. В четвертой

группе хозяйств валовая продукция в расчете на 100 сомони основных производственных фондов на 56,8%, валовой доход на 51,8% больше, чем показатели хозяйств первой группы. Затраты труда на производство одного центнера хлопка – сырца на 12,9% ниже в хозяйствах четвертой группе по сравнению с показателями первой группы хозяйств, что связано с более высоким уровнем механизации отдельных производственных процессов.

Влияние энерговооруженности на производительность и оплаты труда в хозяйствах Кулябского района рассчитаны в табл. 9.

Таблица 9.

Влияние энерговооруженности на производительность и оплату труда в сельском хозяйстве Кулябского района

Показатели	Группы хозяйств по энерговооруженности труда, л/с				В среднем
	До 8,0	8,1-10,0	10,1-12,30	Свыше 12	
количество хозяйств в группе	110	89	62	48	77
Приходится энергетических мощностей, л/с на:					
среднегодового работника	0,4	0,5	0,51	2,4	0,95
100% га с\х угодий	0,2	0,4	0,7	0,41	0,43
100 га пашни	0,8	1,5	0,82	1,52	1,16
Приходится на среднегодового работника, тыс. сомони					
валовой продукции	4,2	4,25	4,85	4,95	4,55
оплата труда	540,0	943,4	1327,0	1515,1	1081,1
фондовооруженность труда сом./чел	64,0	94,3	85,3	91,2	83,6
Приходится на 100 сомони основных производственных фондов с\х назначения, тыс. сомони					
валовой продукции	54	53	61	102	67,5
валовой доход	32,4	31,8	36,6	61,2	40,5
затраты труда на 1 ц хлопка сырца, чел.-час	4,1	4,2	4,1	3,9	4,07

Составлено по: Отчеты Управление с/х Кулябского района и материалы МСХ РТ за 2019 год.

Приведенные в материалах цифры в хозяйствах Кулябского района подтверждают, что в целом в хозяйствах (четвертой группы), где уровень энерговооружённости труда выше, почти все показатели значительно превосходят значения других групп.

Таким образом, по проведенному исследованию можно сделать вывод, что Хатлонская область по сравнению с другими регионами Республи-

ки Таджикистан имеет большой потенциал для развития сельского хозяйства, но энерговооруженность труда не отвечает потребностям хозяйств области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Отчеты Агентство по статистике при Президенте РТ форма 6-мех за 2017-2019 гг.
2. Отчеты ГУП «Таджикагролизинг» за 2008-2016 гг. и 2017-2019
3. Отчеты Управление с/х Хатлонской области.
4. Годовые отчеты РГУП «Таджикагролизинг» за 2019 годы.
5. Материалы МСХ РТ за 2019 год.
6. Статистический ежегодник // Агентство по статистике при Президенте РТ. – Душанбе, 2020. – С. 313

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛҲОИ ДАСТГИРИИ МОДДИЮ ТЕХНИКӢ БАРОИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ,
Роҳбари дастгоҳи Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. (+ 992) 93 5052777, e-mail: davlatovumed@mail.ru

НАҶМУДИНОВ МАНУЧЕҲР САФАРАЛИЕВИЧ,
аспиранти Институти иқтисодиёти кишоварзии
АИК Ҷумҳрии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Ҳаёти нав, 306,

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таҳлили вазъи кунунӣ ва тамоюли дастгирии моддию техникии рушди соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон муҳокима карда мешавад. Бартариятҳои вилояти Хатлон нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар зикр карда шуданд. Дастгирии техникии бахши кишоварзии вилояти Хатлон собит ёфтааст.

Калидвожаҳо: *хизматрасониҳои лизингӣ, кишоварзӣ, вилояти Хатлон, техникаи кишоварзӣ ва таҷҳизот, таҳлил, муқоиса, омор.*

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND TRENDS OF LOGISTICAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF THE KHATLON REGION

DAVLATOV UMED ABDULALIEVICH,
Head of the Office of the Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, st. Rudaki 89;
tel. (+ 992) 93 5052777, e-mail: davlatovumed@mail.ru

NAJMUDINOV MANUCHEHR SAFARALIEVICH,
graduate student of the Institute of Economics of Agriculture Tajikistan,
734003, Tajikistan, Dushanbe, st. Hayti nav, 306,

This article discusses the analysis of the current state and the trend of logistical support for the development of the agricultural sector of the Khatlon region. The priority of the Khatlon region is revealed compared to other region of the country. The technical support of the agricultural sector of the Khatlosnka region is shown. The conclusion presents priorities for the development of leases in the agricultural sector of the Khatlon region.

Keywords: *leasing services, agriculture, Khatlon region, agricultural machinery and equipment, analysis, comparison, statistics.*

УДК: 338.001.36

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОГРАММ КАК ФАКТОР СТИМУЛИРОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

УСМАНОВА ТУФА ДЖУМАЕВНА,
д.э.н., профессор, заведующая кафедрой экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана
734061, Таджикистан, г. Душанбе, улю., Н.Каробоев 63/3;
тел: (+992) 904-88-69-31; e-mail: tufa1953@mail.ru.

САДРИДДИНОВ МАНУЧЕХР ИСЛОМИДДИНОВИЧ,
к.э.н., доцент, и.о. директора Филиала ГОУ “Института туризма, предпринимательства и сервиса” в г. Худжанде Согдийской области
тел: (+992) 918-56-56-20; e-mail: sadrman_s@mail.ru.

В статье рассматриваются различные теоретические и практические аспекты интеграционных программ как фактора стимулирования интеграционных процессов в рамках экономики региона, в частности на примере стран Центральной Азии. Отмечается, что эффективность интеграционных программ зависит от воздействия различных экономических факторов, среди которых можно особо выделить стимулирование интеграционных процессов в пространственном разрезе экономики стран отдельного региона. Необходимо подчеркнуть, что с началом приобретения государственной независимости экономика стран Центральной Азии развилась относительно медленными темпами и социально-экономическое положение стран обусловили необходимость поиска новой модели интеграции, которая в большей своей части основана на принципах соблюдения территориальной целостности и с учётом национальных интересов каждой из стран. Такая модель должна определить стратегию, основной вектор развития стран ЦА в новом веке. Основная идея статьи заключается в том, что стимулирование интеграционных процессов на основе интеграционных программ социально-экономического развития приводит к повышению эффективности реализованных долгосрочных программ социально-экономического развития.

Ключевые слова: *Интеграция, интеграционные процессы, интеграционные программы, модель интеграции, эффективность, национальная экономика, региональная экономика, темпы экономического роста, макро-*

экономические показатели, Республика Таджикистан, Центральная Азия, СССР.

Говоря о важности и необходимости интеграционных проектов и программ, в том числе и региональных, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Э. Рахмон отметил: «Дальнейшее развитие гидроэнергетических мощностей и реализация региональных транспортно-коммуникационных проектов позволит Таджикистану стать региональным лидером в производстве и транзите дешевой и экологически чистой энергии, расширить транзитные возможности страны, тем самым внести свой достойный вклад в устойчивое развитие развивающихся стран Южной и Юго-Восточной части Азиатского региона, в том числе стран Центральной Азии, а также в активизацию сотрудничества в коридоре Юг-Юг» [4, с.7].

Постсоветское развитие стран ЦА и социально – экономические процессы, сопровождаемые их, обусловили необходимость поиска и формирования новой модели интеграции - модели, основанной, в большей своей части, на принципах соблюдения территориальной целостности и учета национальных интересов каждой из стран. Эта модель должна определить стратегию, основной вектор развития стран ЦА в новом веке.

Исторически так сложилось, что экономика стран Центральной Азии до образования СССР формировалась преимущественно за счёт сельского хозяйства, где преобладало кустарное производство. Последнее почти во среднеазиатских странах было основано на использовании ручного малопроизводительного труда, то есть мелкосерийном производстве изделий. С вхождением в состав Советского государства экономическая конъюнктура, направление развития и структура национальных экономик (в советском понимании-республик) значительно видоизменились. Эти процессы на ранних стадиях образования государства заложили первые фундаменты и предпосылки интеграционных процессов, включая интеграционные программы развития каждой отдельно взятой страны в рамках единой народнохозяйственной экономики, которая предполагала единое экономическое пространство.

На наш взгляд, для более полного понимания и оценки интеграционных программ и процессов в странах ЦА очень важным моментом является определение условий, обеспечивающих эти процессы. Этим условиями также являются пространственное разделение территории всех стран в период образования СССР. С экономической точки зрения деление территории в СССР осуществлялась высшими органами управления на основе экономического районирования и согласно которому в состав стран центральноазиатских республик входили Таджикская ССР, Узбекская ССР, Киргиз-

ская ССР и Туркменская ССР [10]. Помимо экономических районов были также выделены промышленные узлы и территориально производственные комплексы. В Республике Таджикистан особо выделялись Зеравшанский ТПК и ЮТ ТПК (Южно-таджикский ТПК). На территории последнего были построены основные производственные мощности страны, в частности, крупные объекты гидроэнергетики, промышленные мощности (ГУП ТАЛКО), которые, с одной стороны стали основными локомотивами развития национальной экономики, с другой, объектами интеграционных процессов. Существенным недостатком было отсутствие промышленных районов (узлов) как во многих районов СССР, такие как, Московский, Ленинградский, Кузбасс, Донбасс и так далее.

С экономической точки зрения между странами региона возникла острая необходимость двухстороннего обмена абсолютными преимуществами, так как себестоимость выпускаемой продукции внутри каждой отдельной республики была выше и приоритетом выступала консолидация совместной деятельности. С другой стороны, специализация каждой республики на производстве конкретных товаров усилили интеграционные процессы в регионе.

Анализируя развитие экономик стран Центральной Азии за период существования советского государства можно сделать вывод о том, что в них интеграционные процессы проходили относительно медленнее чем в других бывших союзных республиках. Как отмечают некоторые исследователи, страны центральноазиатского региона в составе Советского Союза входили в группу стран «моно экономики» и играли в экономике союза третьи роли, даже при наличии потенциально значительных ресурсов, что вынуждало их в дальнейшем выстраивать моно экономику, «завязанную» на каком-либо одном ресурсе (рабочая сила или углеводороды) [9, с.87]. Понятно, что в данном случае в основном экспортировались дешёвая рабочая сила и дешевое сырье (хлопок, для ткацких фабрик г. Иваново) и в другие братские республики. С экономической точки зрения такие страны как Таджикистан всегда оставались в проигрыше в процессе реализации интеграционных программ развития. К примеру, десять рабочих, выехавших из Таджикистана на заработки в другую республику, приносили меньше прибыли, чем один специалист, работающий в нашей республике, приехавший из другой республики, поскольку республика остро нуждалась в крупных специалистах и на которых был большой спрос.

В целом, страна работала в основном на другие республики, в том числе в силу установившегося союзного разделения труда. В такой ситуации оценить экономическую эффективность интеграционных программ в пространственном разрезе являлось крайне сложной задачей. И вплоть до

распада союзного государства, такие страны как Таджикистан, Узбекистан и Киргизия не меняли свою полярность, то есть ориентацию на другие рынки, поскольку являлись важнейшими сырьевыми источниками, но это оказалось под силу многим, если не всем, прибалтийским государствам.

После распада СССР и образования новых независимых от «центра» государств, организация и ведение хозяйства, а также связанные с ними интеграционные программы и интеграционные возможности стали строиться уже на других принципах, то есть все экономические связи и взаимодействие государств, осуществлялось с учётом национальных приоритетов и, конечно же, с учетом осуществления главной цели любого государства рыночного типа – максимизации прибыли и достижении экономического благополучия.

Экономическая структура каждой страны была изменена в соответствии с новыми условиями и новыми требованиями времени. Это касалось в первую очередь, перехода всех стран на другую методику ведения статистического учёта, расчёта макроэкономических показателей, операций на денежном рынке (возникновение новых финансовых отношений с ценными бумагами), новые внешние партнёрские отношения, в частности с европейскими и азиатскими странами, в первую очередь эти изменения коснулись экспортно-импортных отношений, а также частичного изменения структуры потребительского рынка и т.п.

При анализе и оценке интеграционных программ очень важным моментом на начальном этапе пути приобретения суверенитета странами ЦА считалась зависимость стран и не самодостаточность в разработке новых внутри региональных программ развития основных отраслей национальной экономики. В таких условиях Республика Таджикистан как одна из зависимых стран от соседних стран в плане обеспечения многими природными ресурсами была вынуждена интегрироваться с другими странами для насыщения внутреннего рынка и удовлетворения потребностей. Общеизвестно, что Таджикистан считается одним из тех стран, где наблюдается избыток трудовых и обеспеченность природными ресурсами для многих отраслей реального сектора экономики. Однако, в начале экономических изменений очень сложно было изменить векторы развития.

Следует отметить, что интеграционные программы центральноазиатских стран были сформированы на основе региональных интеграционных объединении и этим странами пришлось пройти сложный путь к интеграции, сделать много попы ток к объединению с целью развития. Некоторые из них не увенчались успехом и были модифицированы или отклонены вообще. Эволюцию интеграционных процессов в ЦА можно проследить и оценить.

Попытки объединения и создания единого политического и экономического пространства были сделаны сразу после развала союзного государства в самом начале 90-х годов. Предпосылки такого объединения уже были сформированы в рамках союза, где государства были связаны единой водной системой (каналы, ГЭС), единой энергетической системой и инфраструктурой. Это позволило государствам двигаться к объединению с наименьшими издержками, тем более, что ни одна из них не имела опыта проведения самостоятельной, независимой социально-экономической политики.

Первая встреча глав государств ЦА состоялась в декабре 1991 г. в Ашхабаде, на которой были обсуждены вопросы развития дальнейших взаимоотношений в данном регионе в связи с распадом Союза. Данную встречу, по мнению большинства исследователей, спровоцировала встреча в Беловежской пуще (России, Белоруссии и Украины), куда не были приглашены руководители государств ЦА, и по сути без их участия и согласия был развален союз и создано такое объединение как СНГ. Об этом было заявлено участниками встречи: «Минская инициатива по созданию Содружества Независимых Государств с участием в нем Украины носит позитивный характер. Однако соглашение об этом явилось для нас неожиданностью».

Затем в январе 1993 г. был сделан еще один шаг в направлении региональной интеграции: в Ташкенте на встрече глав государств ЦА, где также обсуждались вопросы экономического и политического характера, включая проблемы Каспийского моря и Арала с учетом интересов стран.

Все эти процессы создали базу для подписания в Ташкенте в январе 1994 года договора о создании Единого экономического пространства между Республикой Узбекистан и Республикой Казахстан, что явилось событием беспрецедентным и давало возможность присоединения к нему других государств региона. Этой возможностью воспользовался Киргизстан, где в апреле 1994 г. в Чолпон Ата был подписан уже трехсторонний договор о создании единой экономической зоны, куда вошли Кыргызстан, Узбекистан и Казахстан. В последующем это объединение стран региона было преобразовано в Центрально-Азиатское экономическое сообщество – ЦАЭС, а в январе 1998 г. на встрече глав пяти государств ЦА к данному объединению присоединился и Таджикистан.

Объективно развивающиеся интеграционные процессы и связи привели к преобразованию ЦАЭС в ОЦЭС – Организацию Центрально – Азиатского сотрудничества, призванную дальше углубить и развивать внутрирегональные связи и отношения. Юридически это преобразование было закреплено на встрече президентов стран ЦА в Ташкенте в 2001г в декабре месяце, а договор был подписан через год в 2002г в феврале а Алма-Ате,

членами которого стали Кыргызстан, Узбекистан, Казахстан и Таджикистан. Однако в силу сложившихся обстоятельств, когда в 2004 г. в ОЦЭР вступает Россия возникла необходимость избежать дублирования функций ЕврАзЭС и ОЦЭР и последняя была ликвидирована. Это привело к завершению интеграционных процессов в ЦА, но это, в свою очередь, дало возможность странам взаимодействовать и присоединяться в другим союзам и организациям, участниками которых являлись Китай, Россия и другие страны, например, Турция и т. д. то есть страны региона стали проявлять самостоятельность в решении тех или иных вопросов.

Далее интеграционные процессы, в силу динамичного развития общества, стали осуществляться на более высокой ступени, то есть начался новый этап в развитии интеграции после почти 20 летнего перерыва; были проведены Консультативные встречи на высшем уровне – первая в марте 2018г. в Астане и вторая в ноябре 2019г в Ташкенте, которые дали импульс развитию интеграционных программ в регионе.

Следует отметить, что интеграционные программы центральноазиатских стран были сформированы на основе региональных интеграционных объединений. В последующем, кольцо таких региональных интеграционных групп расширилось, как было отмечено выше, с привлечением других стран, не входящих в ЦАР. Хорошим примером служит ШОС.

Отечественный экономист, видный ученый, академик Каюмов Н.К. отмечает, что для устойчивого экономического развития важно перейти к внутри региональным процессам. «Чтобы интегрироваться в мировую экономику, надо интегрироваться на региональном уровне. Региональная интеграция в условиях глобализации становится доминирующей тенденцией современных мировых геополитических и геоэкономических процессов. В действительности, внутри региональные процессы могут быть реализованы только на основе региональной интеграции. Долгие годы страны центральноазиатского региона в силу неэкономических факторов не могли интегрироваться и это стало одним из барьеров устойчивого экономического развития всех стран региона» [3, с. 25].

На наш взгляд, для достижения конкретных экономических результатов странам центральноазиатского региона необходимо эффективно интегрироваться, чтобы на долгосрочную перспективу максимально обеспечить свои национальные интересы, производить конкурентоспособные на мировом рынке продукты, ориентироваться на высококачественные продукты для экспорта из региона, противостоять угрозам и новым экономическим вызовом, и в конечном счёте войти в глобализирующийся мир как единый организм с учётом национальных приоритетов.

Для определения направления развития и более полного понимания экономической интеграции на региональном уровне можно рассмотреть опыт азиатских стран, таких как «Азиатские тигры», в состав которых входят также четыре страны. С экономической точки зрения и по уровню развития в Азии выделяют две группы таких стран: Страны «первой волны – Азиатские тигры», куда входят Республика Корея, Сингапур, Тайвань и Гонконг, и «страны второй волны – Малайзия, Тайланд, Индонезия и Филиппины. Как и страны ЦАР в обеих группах учувствуют по четыре страны. Общеизвестно, что важным экономическим показателем на сегодняшний день является ВВП и для сравнения можно привести показатели этих стран и ЦАР (табл.1).

Таблица 1.

ВВП новых индустриальных стран и ЦАР в 2019 году

Место в рейтинге	Страна	ВВП ($ МЛН)
12	Республика Корея	1,619,423
35	Сингапур	364,156.66
22	Тайвань	602,67
36	Гонконг	362,992.54
37	Малайзия	354,348.42
25	Таиланд	504,992.
16	Индонезия	1,042,173.30
39	Филиппины	330,910.34
148	**Таджикистан**	**7,522**
87	Узбекистан	50,499.92
146	Киргизия	8,092
95	Туркменистан	40,761

Источник: The World Bank: Gross Domestic Product 2019.

Как показывают данные талб.1 во всех новых индустриальных странах общая сумма ВВП по отношению к ВВП стран ЦАР в десятки, а то и более раз выше. Наименьшее значение ВВП среди всех новых индустриальных стран имеют Филиппины (330,910.34). Если мы просуммируем ВВП всех стран ЦАР (106.8 млрд.долл. США) то этот показатель в два раза меньше чем только в Филиппинах. Этому есть много причин и одним из главных считается ориентация экономик новых индустриальных стран на производстве высокотехнологических продуктов на внешний рынок.

Другой особенностью, по мнению некоторых авторов, именно внешний контекст взаимоотношений этих стран сначала с Японией, а затем США, и привел к экономическому «чуду» [2, с.42]. Более того, это влияние

является достаточно благоприятным в силу ряда причин. Например, особый характер японского колониализма: в своих колониях Япония создавала объекты транспортной и коммуникационной инфраструктуры, предприятия тяжелой промышленности, а в послевоенное время из бывшей метрополии по механизму жизненного цикла продукта в Корею и Тайвань стали перемещаться трудоемкие отрасли. Исходя из этого, для стран ЦАР рекомендуется усилить экономические отношения с Российской Федерации, так как именно многовековые экономические отношения с Россией становятся главной причиной «выбора» РФ в качестве стратегического партнёра [2, с.42].

Следует отметить, что многие страны ЦАР по темпам роста ВВП опережают вышеназванные страны Азии табл.2.

Таблица 2.

Рейтинг стран по темпам роста ВВП в 2019 году

Место в рейтинге	**Страна**	**Темп роста в %**
107	Республика Корея	2.7
91	Сингапур	3.1
61	Тайвань	4.1
81	Гонконг	3
51	Малайзия	4.7
61	Таиланд	4.1
40	Индонезия	5.2
24	Филиппины	6.2
7	**Таджикистан**	**7.3**
42	Узбекистан	5.1
81	Киргизия	3.5
26	Туркменистан	6.2

Источник: The World Bank: Gross Domestic Product 2019.

Данные табл. 2 показывают, что по темпам роста ВВП среди всех стран лидирующую позицию в рейтинге занимает Республика Таджикистан (7.3%). Если в последующем не учесть неэкономические факторы воздействия на уровень экономического роста (к примеру, Пандемия коронавирусной инфекции COVID-19) в ближайшем будущем Таджикистан выйдет на новый уровень. Конечно же, не следует забывать о том, что в других странах низкий показатель темпов роста ВВП непосредственно связан с суммарным выражением, то есть если 7.3% рост в экономике Таджикистана - это приблизительно 7-8 млрд. долларов, тогда как в Республике Корее 2.7% это сотни миллиардов долларов.

Для оценки эффективности интеграционных программ развития национальных экономик в центральноазиатских странах необходимо проанализировать долгосрочные программы развития каждой страны. Следует отметить, что в каждой отдельной стране Центральной Азии разрабатываются свои национальные стратегии развития на долгосрочную перспективу. В Узбекистане, например, такая программа называется «Концепция комплексного социально-экономического развития Республики Узбекистан до 2030 года», в Киргизии - «Национальная стратегия Развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы», в Туркменистане «Программа социально-экономического развития Туркменистана на 2019-2025 годы», в Таджикистане «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года». В каждой стране ЦАР стратегические программы развития принимались правительствами после 2018 года и в основном направлены на развитие внутренних и внешних векторов развития. Во всех документах основной акцент делается на устойчивое экономическое развитие каждой отдельной страны в зависимости от национальных приоритетов, как в экономическом смысле, так и в пространственном.

Национальные приоритеты экономики Таджикистана в рамках стратегического документа (НСР-2030) ориентированы на развитие многих отраслей национальной экономики, среди которых можно особо выделить такой ресурс как гидроэнергетика. Общеизвестно, что Таджикистан и Киргизия располагают почти 80% водных ресурсов региона, что, естественно, нашло отражение в государственных программах развития, где особый акцент предполагается сделать именно на гидроэнергетику. Кроме того, следует отметить, что в одних отечественных исследованиях, в частности, [6, с. 106] такая необходимость обосновывается составлением таблицы затраты выпуск Леонтьева В., в других исследованиях [5, с. 69] рациональным использованием земельных ресурсов (орошение), также с точки зрения обеспечения экономической безопасности [8, с. 47].

Таким образом, можно сделать общий вывод о том, что рассматривая экономические интеграционные программы развития, каждая страна максимально стремится исходить из национальных приоритетов и интересов, учитывая их и на этой основе задать вектор дальнейшего развития в пользу того или иного конкретного ресурса. Для экономики Таджикистана таким ресурсом, безусловно, может служить гидроэнергетика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вардомский Л.Б. Социально-экономическое развитие постсоветских стран: итоги двадцатилетия. – М.: ИЭ РАН, 2012. – 400 с.

2. Каримуллина А. В. Современные западные интерпретации особенностей экономического развития новых индустриальных стран Азии // ЮВА: актуальные проблемы развития. 2011. №16. С.40-48.

3. Каюмов Н. К. Роль России в развитии внутри региональных интеграционных процессов стран Центрально-Азиатского субрегиона // Экономика региона. 2012. №4. С. 23-29.

4. Национальная стратегия развития на период до 2030г. 104 с.

5. Пиризода Дж. С., Одинаев Б. Д. Основные направления рационализации использования трансграничных водных ресурсов Центрально-Азиатского региона (Цар) // Проблемы Науки. 2016. №32 (74). С. 67-72.

6. Садриддинов М. И. Оценка таблицы распределения товаров и услуг в экономике Республики Таджикистан // Вестник НГУ. Серия: Социально-экономические науки. 2014. №4. С. 104-110.

7. Садриддинов М.И. Анализ современного состояния экономики стран Центральной Азии на современном этапе / М.И. Садриддинов. Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов: в 2 томах. 2019. С. 381-385.

8. Усманова Т.Дж., Сандалов Х.А. Участие в интеграционных процессах как фактор обеспечения внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан//Финансово-экономический вестник. №3 (19). Душанбе: 2019. С.45-51.

9. Цыпин А. П., Фаизова Л. Р. Статистическое исследование влияния факторов на динамику макроэкономических показателей экс-членов Советского союза // АНИ: экономика и управление. 2017. №4 (21). С. 86-92.

10. Экономические районы СССР. https://ru.wikipedia.org/wiki. (электронный ресурс).

САМАРАНОКИИ БАРНОМАҲОИ ҲАМГИРОЙ ҲАМЧУН ОМИЛИ ҲАВАСМАНДИИ ҶАРАЁНҲОИ ҲАМГИРОЙ ДАР ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

УСМАНОВА ТУФА ҶУМЪАЕВНА ,
д.и.и., профессор, мудири кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушди Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н.Қаробоев 63/3;
Тел: (+992) 904-88-69-31;.e-mail: tufa1953@mail.ru.

САДРИДДИНОВ МАНУЧЕҲР ИСЛОМИДДИНОВИЧ,
н.и.и., дотсент, и.в. директори Филиали МДТ “Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат” дар ш. Хуҷанди вилояти Суғд
Тел: (+992) 918-56-56-20; e-mail: sadrman_s@mail.ru.

Дар мақола ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ ва амалии барномаҳои ҳамгироӣ ҳамчун омили ҳавасмандгардонии ҷараёнҳои ҳамгироӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақа, минҷумла дар мисоли давлатҳои Осиёи Марказӣ баррасӣ шудаанд. Қайд мегардад, ки самаранокии барномаҳои ҳамгироӣ зери таъсири омилҳои гуногуни иқтисодӣ қарор дошта, миёни онҳо ҳавасмандии ҷараёнҳои ҳамгироиро дар фазои иқтисодии давлатҳои алоҳида ҷудо намуд. Бояд қайд намуд, ки бо ба даст овардани истиқлоли давлатӣ иқтисодиёти давлатҳои Осиёи Марказӣ бо суръати нисбатан суст рушд ёфта, вазъи иҷтимоию иқтисодии давлатҳо зарурати ҷустуҷӯи модели нави иқтисодиро ба миён гузоштааст, ки он дар бисёр ҳолатҳо принсипҳои нигоҳдории якпорчагии ҳудудиро бо дарназардошти манфиатҳои миллии ҳар як давлат инъикос намояд. Чунин модел самти рушди иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказиро аз ҳисоби таҳияи стратегияи махсус дар садаи нав муайян менамояд. Мӯҳтавои асосии мақола дар он аст, ки ҳавасмандии ҷараёнҳои ҳамгироӣ дар асоси барномаҳои ҳамгироии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба баланд намудани дараҷаи самаранокии барномаҳои дарозмӯҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии давлат бояд оварда расонад.

Калидвожаҳо: *Ҳамгироӣ, ҷараёнҳои ҳамгироӣ, барномаҳои ҳамгироӣ, модели ҳамгироӣ, самаранокӣ, иқтисоди миллӣ, иқтисоди минтақа, суръати рушди иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Осиёи Марказӣ, ИҶШС.*

THE EFFECTIVENESS OF INTEGRATION PROGRAMS AS A FACTOR OF STIMULATING INTEGRATION PROCESSES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

USMANOVA TUFA JUMAEVNA,
Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economic Theory and Development Economics of the Technological University of Tajikistan
734061, Tajikistan, Dushanbe city, st., N. Qaraboev 63/3;
tel: (+992) 904-88-69-31; e-mail: tufa1953@mail.ru.

SADRIDDINOV MANUCHEHR ISLOMIDDINOVICH,
ccandidate of economic sciences, Head of the Branch of the Institute of tourism, entrepreneurship and service in the city of Khujand Sughd region Republic of Tajikistan, Khujand city
tel: (+992) 918-56-56-20; e-mail: sadrman_s@mail.ru.

The article discusses various theoretical and practical aspects of integration programs as a factor in stimulating integration processes within the region's economy, in particular by the example of Central Asian countries. It is noted that the effectiveness of integration programs depends on the impact of various economic factors, among which it is possible to highlight the stimulation of integration processes in the spatial context of the economies of countries in a particular region. It should be emphasized that since the beginning of the acquisition of state independence, the economy of the Central Asian countries has developed at a relatively slow pace and the socio-economic situation of the countries has necessitated the search for a new model of integration, which is mostly based on the principles of respect for territorial integrity and taking into account the national interests of each of the countries. Such a model should determine the strategy, the main vector of development of the Central Asian countries in the new century. The main idea of the article is that the stimulation of integration processes on the basis of integration programs of socio-economic development leads to an increase in the effectiveness of implemented long-term programs of socio-economic development.

Keywords: *Integration, integration processes, integration programs, integration model, efficiency, national economy, regional economy, economic growth rates, macroeconomic indicators, Republic of Tajikistan, Central Asia, USSR.*

УДК: 338.5

БАҲИСОБГИРӢ ВА КАЛКУЛЯТСИЯИ АРЗИШИ АСЛИИ МАҲСУЛОТИ ПАРАНДАПАРВАРӢ

АБДУЛМУМИНЗОДА НАСИМҶОН АБДУЛМУМИН,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини аввал,
муовини ректор оид ба таълими Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ17;
тел: (+992) 903-70-12-34, *e-mail:* o_nasim7777@mail.ru.

МАНУЧЕҲРИ НОЗИМИИ РАҶАБЗОДА,
ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ,
таҳлил ва аудити Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121;
тел: (+992) 987-11-99-99, e-mail: nozimi@yandex.ru.

Макола ба омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои мубрами баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии махсулоти парандапарварӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавии он, бахшида шудааст. Дар мақола объектҳои калкулятсия, воҳидҳои калкуятсионӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, номгуи объектҳои калкулятсия ва воҳиди калкулятсияонӣ дар парандапарварӣ муқаррар карда шудааст. Модели пайдарпайии иҷроиши корҳо ҳангоми калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ коркард карда шудаст. Инчунин, методикаи баҳисобгирии ҷузъии (калкулятсияонӣ) хароҷот дар соҳаи парандапарварӣ пешниҳод карда шуда, тартиби ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот аз рӯи ҳар як гурӯҳи технологӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: *калкулятсия, баҳисобгирии хароҷот, парандапарварӣ, тағйирёбии биологӣ, хароҷот, арзиши асли маҳсулот, воҳидҳои калкулятсионӣ, объектҳои калкулятсионӣ, ҷараёни технологӣ, объектҳои баҳисобгирӣ, усулҳои калкулятсионӣ.*

Калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот давраи ниҳоии баҳисобгирӣ буда, дар натиҷаи он ба ҳар як воҳиди маҳсулот ифодаи арзишӣ дода мешавад. Мафҳуми «калкулятсия» аз калимаи лотинии calculatio – ҳисоб кардан гирифта шудааст. Худи мафҳуми «калкулятсия» миёни олимон ҳамчун объекти мубоҳиса қарор дорад. Таҳлили адабиёт вобаста ба ин масъала нишон дод, ки баъзе олимон мафҳумҳои «калкулятсия» ва «калкулятсикуниро» ба ҳамдигар ҳаммаъно медонанд ва онҳоро ҳамчун ҳисоб намудани арзиши

аслии маҳсулот ва ё воҳиди он мешуморанд. Олимони дигар бошанд ин ду мафҳумро ҷудо намуда, калкулятсиякуниро ҳамчун ҷараёни ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот ва калкулятсияро бошад, натиҷаи ин кор медонанд.

Вобаста аз мақсади гузошташуда дар корхонаҳои парандапарварӣ чунин арзиши аслии маҳсулотро ҷудо мекунанд: нақшавӣ, меъёрӣ, нопурра ва арзиши аслии ҳақиқии маҳсулот. Арзиши аслии нақшавии маҳсулотро дар асоси меъёрҳои прогрессивии харҷи сӯзишворӣ, маводҳои сӯхту равғанкунӣ ва дигар маводҳо, маълумот оид ба пардохти музди меҳнат, истифодаи мошину таҷҳизотҳо муайян мекунанд. Он барои ҷорӣ намудани ҳисоби дохилихоҷагӣ асос буда, нишон медиҳад, ки ба чӣ бояд диққати махсус дод, то паст гардидани хароҷоти моддӣ ва меҳнатӣ таъмин гардад. Арзиши аслии меъёрии маҳсулотро барои муайян намудани вазифаҳои истеҳсолии сеххо, зершӯъбаҳо, бригадаҳо ва дигар зерсохторҳо истифода менамоянд. Арзиши аслии нопурраи маҳсулотро барои баҳисобгирии дохилии идоракунӣ дар асоси маълумотҳои ҳақиқии баҳисобгирӣ то санаи 1-уми октябри ҳар сол, хароҷоти ҳисобии интизорӣ ва истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ дар семоҳаи чорум ҳисоб намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Ҳамзамон натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолии корхона дар соли ҷорӣ пешакӣ санҷида мешавад.

Арзиши аслии ҳақиқии маҳсулоти истеҳсолшударо аз рӯи маълумотҳои баҳисобгирии хароҷоти ҳақиқӣ ҳисоб мекунанд ва ин имконият медиҳад, ки иҷро гардидани буҷети корхона санҷида шавад, тамойилҳо аз меъёрҳо муайян карда шаванд, инчунин сабабҳо ва шахсоне, ки ба исрофкорӣ овардаанд муайян карда шаванд. Арзиши аслии ҳақиқӣ ҳар семоҳа ва солона ҳисоб карда мешавад.

Барои қабул намудани қорорҳои асоснокардашудаи идоракунӣ маълумоти зарурӣ оид ба арзиши аслии истеҳсолии як воҳиди маҳсулот ҳатмӣ аст ва барои ҳамин ҷараёни калкулятсиякунонӣ қисми ташкилдиҳандаи ҷараёни баҳисобгирӣ дар корхона мебошад. Маҳз аз муайян кардани арзиши аслии маҳсулот самарнокии истеҳсолот вобаста мебошад ва худи нишондиҳандаи арзиши аслии маҳсулот барои самаронок идоракунии истеҳсолот аҳамияти калон дорад. Барои он, ки хароҷот фавран идора карда шавад ва инчунин ба тағйирёбиҳои нархҳои бозор саривақт аҳамият дода шавад, бояд баҳисобгирии хароҷот асоснок бошад ва арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ бояд фавран дар лаҳзаи вақти ҷорӣ бо мақсади онро бо нархҳои бозорӣ муқоиса намудан ва муайян кардани натиҷаҳои молиявӣ ҳисоб карда шавад.

Барои пешбурди дурусти баҳисобгирии бухгалтерӣ дар парандапарварӣ ташкили он бо дарназардошти хусусиятҳои хоси технологии соҳа аҳамияти калон дорад, зеро соҳаи парандапарварӣ ду самти органикиро фаро мегирад:

чорводорӣ ва саноат. Маслан зершӯъбаҳои тӯдаи наслдиҳанда, тӯдаи мурғони саноатии тухмдеҳ, парвариши чӯҷаҳои ҷавонаи ивазкунанда ва бройлерҳо самти чорводории соҳаро ташкил медиҳанд, самти саноатӣ бошад шӯъбаҳои забҳи мурғ, шӯъбаҳои коркарди партовҳо, коркарди поруҳо, коркарди хӯрока ва амсоли онҳоро дарбар мегирад. Инкубатсия бошад ҷараёни махассус буда, дар як вақт ду самт ҳам саноат ва ҳам чорводориро таҷассум мекунад. Ҳамзамон вобаста аз намуд корхонаи соҳаи парандапарварӣ бо дигар намудҳои истеҳсолот ва дигар соҳаҳо сахт алоқамандӣ дорад:

- ҳангоми парвариш ва истифодаи маҳсулоти растанипарварӣ барои хӯрока – бо соҳаи растанипарварӣ;

- ҳангоми нигоҳубин ва истифодаи хизматрасониҳо оид ба таъминоти об, газ, гармӣ ва ғ. – бо соҳаҳои истеҳсолоти ёрирасон;

- ҳангоми дар ҳолати корӣ нигоҳ доштани зершӯъбаҳои бо хӯрока таъминкунандаи корхона – бо истеҳсолоти саноатӣ сарукор мегирад, ки ҳамаи ин бевосита ба тартиби ташкили калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ таъсир мерасононад.

Вобаста ба ин гуфтаҳо масъалаи ояндаи таҳқиқот тартиби ташкили калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ бо роҳи муайян кардани пайдарпайии иҷроиши корҳо дар корхонаҳои парандапарварӣ бо дарназардошти ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ мебошад, ки боэътимодии муайян кардани арзиши аслии чунин намуди маҳсулотро таъмин мекунад.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки аз лиҳози қонунгузорӣ ҳуҷҷати меъёрӣ-ҳуқуқие мавҷуд нест, ки тартиби ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулоти парандапарвариро ба танзим дарорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Низомномаи калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот (кору хизматрасонӣ) дар корхона ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 210 аз 12 майи соли 1999) таҳия карда шудааст. Низомномаи мазкур хусусияти тавсиявӣ дошта, бо мақсади батанзимдарории масъалаҳои таркиб, гурӯҳбандӣ ва баҳисобгирии хароҷот таҳия гардидаст. Бо мақсади андозбандӣ хароҷоти дар корхона масрафшуда дар асоси лимитҳо, меъёрҳо ва нормативҳое, ки муқаррар шудаанд, тасҳеҳ карда мешаванд[12, с. 7-8].

Ҳамин тавр, Низомномаи мазкур бартарии ҷанбаҳои андозбандии арзиши аслиро қайд мекунад. Дар умум хусусияти танзимкунии Низомнома чунин таҷассум ёфтааст:

“- хароҷоте, ки ба арзиши аслӣ ҳамроҳ карда мешаванд ва хароҷоте, ки аз ҳисоби дигар сарчашмаҳо рӯйпӯш карда мешаванд, аз ҳам ҷудо менамояд. Ба сифати чунин манбаъҳо дар Низомнома натиҷаи молиявӣ (фоидаи соф), фондҳои махсус, маблағгузориҳои асосӣ, буҷети давлатӣ ва ғ. нишон додааст;

- баъзе намудҳои хароҷоте, ки ба арзиши аслии маҳсулот ҳамроҳ карда мешаванд, ба лимит (меъёр) медарорад;

- фарқияти байни арзиши аслии иқтисодӣ ва арзиши аслии андозиро муқаррар мекунад, зеро гурӯҳбандии хароҷотро бо мақсади андозбандӣ дар мадди аввал мегузорад" [12, с. 7-30]. Азбаски таъиноти хароҷот дар ҷараёни истеҳсолот бо роҳи муайянсозии мутааллиқияти онҳо ба ин ё он маҳсулот асос меёбад, усули ба арзиши аслии маҳсулоти мушаххас ҳамроҳ кардани он ҳам низ муқаррар карда шудааст.

Дар ҷараёни калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот яке аз лаҳзаҳои муҳим ин дуруст асоснок кардани объектҳои калкулятсия ва воҳидҳои калкулятсионӣ мебошад. Бинобар ин вазифаи дигар - ин илман асоснокунии мафҳумҳои «объекти калкулятсия» ва «воҳиди калкулятсия» бо дарназардошти хусусиятҳои парандапарварӣ мебошад, ки дуруст муайян кардани онҳо аз лиҳози иқтисодӣ ба таври асоснок ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ, ба таҳлили ҳаматарафаву чуқури фаъолияти корхона барои ошкорнамоӣ, ҷалб ва истифодабарии захираҳо ба мақсади паст кардани арзиши аслии маҳсулот чӣ умуман дар корхона ва чӣ дар доираи марказҳои масъулиятро таъмин месозад.

"Калкуляция (арзишмуайянкунӣ - ишораи муаллиф) кардан - ҳисобкунии илман асосноккардашудаи арзиши аслии маҳсулот бо мақсади идоракунии истеҳсолот, аз ҷиҳати иқтисоди асоснок кардани нархҳо ва пешниҳодҳои лоиҳавӣ" [12, с. 5], амалӣ карда мешавад.

"Вобаста ба технология ва хусусияти маҳсулот объектҳои калкуляция инҳо шуда метавонанд:

маҳсулот, қисми он, гурӯҳи маҳсулоти (супориши) якҷинса аз рӯи хароҷоти пурраи корхона ва ё аз рӯи хароҷоти воҳидҳои алоҳидаи сохторӣ;

маҷмӯи маҳсулот (ё ки як намуди маҳсулот) аз рӯи давраҳои истеҳсол ё аз рӯи равандҳои (доираҳои ҷудогона, марҳила, фаза) онро ташкилдиҳанда;

навъи корҳо - дар корхонаҳои ба иҷрои навъҳои алоҳидаи корҳо махсусгардонидашуда [12, с. 5].

Вахрушина М.А. қайд мекунад, ки зери объекти калкуляция (барандаи хароҷот) намуди маҳсулоти (кор, хизмат) корхона, ки барои фуруш дар бозор пешбинӣ шудааст, фаҳмида мешавад" [4, с. 93-94]. Мизиковский Е.А., Мизиковский И.Е. чунин меҳисобанд, ки "зери объекти арзишмуайянкунӣ бояд номгӯи маҳсулоти ниҳоии меҳнат, нимфабрикатҳо, ки барои истеъмоли дохилиистеҳсолӣ ё фурӯш пешбинӣ шудааст, фаҳмида шавад" [10, с. 54-56]. Низомов С.Ф. қайд мекунад, ки "ба сифати объекти ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот, маснуот, нимфабрикатҳо, гурӯҳ ва намудҳои маҳсулоти якхела (кор, хизмат), амалиётҳои алоҳида, функсияҳо, сегментҳои биснес, бизнес-ҷараёнҳо метавонанд баромад намоянд." [15, с. 27]. Мо чунин мешуморем, ки ҳамчун

объекти калкулятсия намуди маҳсулот, иҷроиши корҳо ё хизматрасониҳо ва гурӯҳҳои якҷинсаи онҳо, маҳсулоти арзиши муайяни истеъмолӣ доштаи сатҳи омодагияш гуногун, амалиётҳои алоҳида, марказҳои масъулият, бизнес-ҷараёнҳо баррасӣ карда шавад.

Ҳамин тавр дар соҳаи парандапарварӣ объекти калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот инҳо мебошанд: тӯдаи мурғони бавоярасида – тухмҳо; чӯҷаҳои ҷавона – афзоиши вазни зинда; инкубатсияи тухмҳо – ҷуҷаҳои ҷавонаи шабонарӯзӣ. Бар замми ин, корхонаҳои парандапарварӣ ҳангоми нигоҳубини тӯдаҳои мурғони бавоярасида аз рӯи парандагони наслдиҳанда ва саноатӣ ҷудо намудани чунин объектҳои калкулятсия ба мақсад мувофиқ мебошад: тӯдаи наслдиҳанда – тухмҳои зотӣ; тӯдаи саноатӣ – тухмҳои истеъмолӣ.

Яке аз масъалаи асосии баҳисобгирӣ-арзишмуайянкунии соҳаи чорводорӣ коркард нашудани методикаи интихоби воҳидҳои калкулятсионӣ, ки ба ҷараёни калкулятсионӣ мутобиқ буда, хусусиятҳои истеҳсоли маҳсулотро аз лиҳози техникӣ-иқтисодӣ бо дарназардошти параметрҳои инфиродии онҳо пурра ифода менамояд, ба ҳисоб меравад.

В.Б. Ивашкевич чунин мешуморад, ки “интихоби воҳидҳои калкулятсионӣ аз мақсади калкулятсия ва хусусиятҳои хоси намуди алоҳидаи маҳсулот, имконияти муқоиса намудани онҳо бо хароҷоти дахлдор вобастагӣ дорад. Дар баробари ин интихоби аз лиҳози иқтисодӣ асосноккардашудаи воҳидҳои калкулятсионӣ барои таҳлил ва баҳодиҳии хароҷот ва самаранокии истеҳсолот аҳмияти калон дорад” [6, с. 212-214].

Гоголев Ю.А. зери воҳидҳои калкулятсионӣ “ченаки натуралии бо объекти калкулятсия баробар ва вобаста ба маҳсулот тайёр, ки чун қоида бо воҳиди ченак мувофиқат мекунад, дар стандартҳо ё дар шарти техникӣ нисбат ба намуди дахлдори маҳсулот, кор ё хизмат дар бизнес-нақшаи истеҳсоли субъекти иқтисодӣ мавҷуданд, мефаҳмад” [5, с 127]. Блинова У.Ю., Щуплова М.А. воҳидҳои калкулятсиониро таҳқиқ намуда қайд мекунанд, ки “он воситаи ченкунии объекти калкулятсионӣ дар ченаки муйян мебошад. Ба сифати воҳидҳои калкулятсионӣ, асосан воҳидҳои натуралӣ (тонна, метр) ва шартӣ-натуралӣ, ки ба воситаи коэффисиентҳои ҳисоб мекунанд, истифода менамоянд [3, с. 60]. Ба ақидаи Мизиковский И.Е. “мафҳуми воҳидҳои калкулятсиониро ҳамчун воҳиди ченаки натиҷаҳои ҷараёни баҳисобгирӣ-калкулятсионӣ бо ченаки натуралӣ шарҳ дод, ки дақиқии ҳисобкуниҳои иқтисодиро таъмин менамояд” [11, с. 29]. Бояд қайд намуд, ки муҳақиқони дар боло овардашуда воҳидҳои калкулятсиониро бо воҳиди ченкунии объекти калкулятсионӣ якхела, ҳаммаъно медонанд. Мо бо ин рози шуда наметавонем, зеро интихоби онҳо аз сохтори ташкилии корхона, технологияи истеҳсолот ва хусусиятҳои хоси истеҳсоли намуди алоҳидаи маҳсулот вобастагӣ дорад.

Чи хеле, ки Низомов С.Ф. қайд мекунад “объектҳои калкулятсионӣ бо воҳидҳои калкулятсионӣ вобастагии иқтисодӣ доранд, ки онҳо воҳиди ченаки объекти калкулятсияро ифода мекунанд. Воҳиди калкулятсонӣ аз объекти калкулятсонӣ бо он фарқ мекунанд, ки он хосияти истеъмолии маснуотро инъикос менамояд” [13,. с. 213]. Бинобар ин, фикр мекунем, ки Палий В.Ф. дуруст қайд кардааст: “Воҳиди калкулятсионӣ метавонад бо объекти калкулятсионӣ мувофиқат кунад ва мувофиқат накунад. Он воҳиди метрикии ченаки объекти мушаххас мебошад ва онро танҳо ченаки техникӣ ҳисоб намудан мумкин нест” [16, с. 88].

Аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ду ҳуҷҷати меъёрӣ Низомнома [12, с. 7-30] ва тавсияи методӣ [9, с. 170-174] таҳия карда шудааст ва бояд дар онҳо тартиби калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот, аз ҷумла дар парандапарварӣ мушаххас нишон дода мешуд. Вале дар ин ҳуҷҷатҳои меъёрӣ тартиби иҷроиши корҳо ҳангоми калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ ба танзим дароварда нашудааст. Барои ҳамин ҳам олимони ватание [1, с. 162-166; 14, с. 51-59; 17, с. 24-26], ки ин масъаларо пайгирӣ кардаанд, онро фақат рӯякӣ бидуни ба назар гирифтани хусусиятҳои хоси соҳаи парандапарварӣ ва алоқамандии он бо дигар соҳаҳо ва дигар намудҳои истеҳсолот дида баромадаанд. Бо назардошти хусусиятҳои истеҳсолӣ, махсусият ва сохтори ташкилӣ-истеҳсолӣ, таҷрибаи амалии корхонаҳо аз ҷониби мо модели пайдарпайии иҷроиши корҳо ҳангоми калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ коркард шуд.

Давраи I

1. Байни объектҳои ҷудогонаи баҳисобгирӣ хароҷот барои нигоҳдории воситаҳои асосиро таксим мекунанд

2. Хароҷот барои нигоҳубини шӯъбаҳои хӯрокаро мутаносибан ба микдори хӯрокаҳои сарфшудаи дар ҳамин шӯъба истеҳсолшуда тақсим мекунанд

3. Хароҷоти умумии зерсохторҳо, сеххо ва фермаҳои парандапарвариро тақсим мекунанд

4. Аз рӯи хароҷоти парандапарварӣ маблағи хароҷотро соқит мекунанд

5. Маблағи умумии хароҷотро аз рӯи объектҳои баҳисобгирии хароҷоти парандапарварӣ муайян месозанд.

Давраи II

Дар охири сол дуруст будани қайдҳоро тибқӣ дебит ва кредити ҳисобҳои ҷузъӣ дар зерҳисоби 10732 «Парандапарварӣ» месанҷанд:

карда шуд (расми 1).

10732.1 – Тӯдаи мурғони наслдиҳанда

10732.3 – Инкубатсияи тухмҳо

10732.5 – чӯҷаҳои ҷавонаи самти тухмдиҳӣ

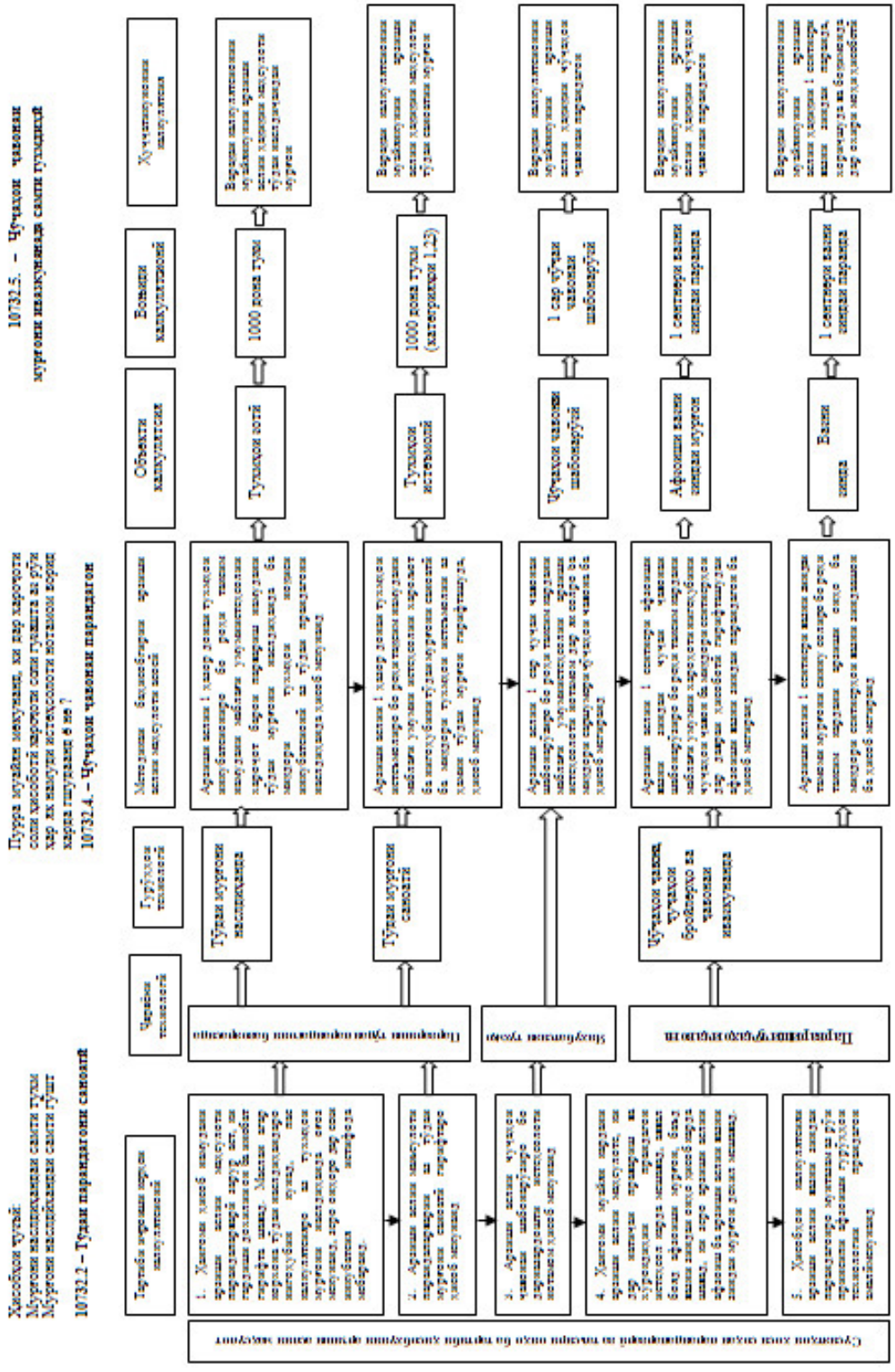

Расми 1. Тартиб ва пайдарпайии муайяни кардани арзиши аслии маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ

Ба мисли дигар соҳаҳо чорводорӣ, парандапарварӣ хусусиятҳои хоси технологии худро доранд, махсусан бисёрвариантии ҷараёнҳои технологӣ (парвариш ва нигоҳубини тӯдаи мурғони бавоярасида, инкубатсия, парвариши ҷавонаи парандагон), ки байни ҳам пайваста буда, сахт алоқаманд мебошанд.

Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот маълум гардид, ки ин масъала аз ҷониби олимону муҳақиқон амиқ баррасӣ нагардидааст. Агар ба соҳаи парандапарварӣ ҳамчун ба комплекс нигарем (аз рӯи самтҳои чорводорӣ ва саноатӣ), пас ҳар як ҷараёни технологӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки онҳо ба пайдарпайии калкулятсияи арзиши асли маҳсулоти парандапарварӣ таъсир мерасонанд.

Ҷараёнҳои технологӣ дар парандапарварӣ бо якҷинсагии иҷроиши амалиётҳо тавсиф дода мешавад, ки аз рӯи вақти муайян ҷудо карда нашудаанд ва пайваста амалӣ карда мешаванд. Гуруҳбандии хароҷот бояд аз рӯи ду самт ба роҳ монда шавад: аз рӯи намудҳои асосии истеҳсолоту гурӯҳҳои прандагон ва аз рӯи намудҳои асосии хароҷот. Хусусиятҳои соҳаи парандапарварӣ аз рӯи ҳар як ҷараёни технологӣ, таъсири мутақобила ва боҳамалоқамандии онҳоро таҳлил намуда, модели пайдарпайии калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ коркард карда шудаст.

Ҳар як корхонаи парандапарварӣ бо дарназардошти самти фаъолияти худ (тухмдиҳӣ, гӯштӣ, гушту тухмдиҳӣ, инкубатсия, зотпарварӣ ва ғ.) ва хусусиятҳои ҳар як ҷараёни технологии парандапарварӣ ҳуқуқ дорад, ки пайдарпайии баҳисобгирии арзиши аслии маҳсулоташро мустақилона муайян кунад. Он унсури сиёсати баҳисобгирии он мебошад.

Бояд қайд намуд, ки объектҳои инноватсионии баҳисобгирии хароҷот, объектҳои калкулятсионӣ ва воҳидҳои калкулятсионӣ дар парандапарварӣ вобаста аз пуррагӣ ва фаврият метавонад ба зергурӯҳҳои алоҳида тақсим карда шаванд. Номгӯи объектҳои калкулятсионӣ ва воҳидҳои карлкулятсионӣ дар парандапарварӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Номгӯи объектҳои калкулятсионӣ ва воҳидҳои калкулятсионӣ дар парандапарварӣ

Объекти баҳисобгирии хароҷот	**Объектҳои калкулятсионӣ**	**Воҳидҳои калкулятсионӣ**
Тудаи саноатӣ	Тухми истеъмолӣ	1000 дона тухмҳои сифаташон гуногун (аъло, баландсифат, категорияи якум, дуюм ва сеюм)

	Афзоиши вазни зинади паранда	Як сентнер вазни зинда
Тудаи наслдиҳанда	Тухми зотӣ	1000 дона тухми зотӣ
	Тухми истеъмолӣ	1000 дона тухмҳои сифаташон гуногун (аъло, баландсифат, категорияи якум, дуюм ва сеюм)
Инкубатсия	Ҷавонаи шабонарӯзаи паранда	1000 дона парандаи шабонаруза
Парандаи то 60 шабонаруза	Афзоиши вазни зиндаи паранда	Як сентнер вазни зинда
Парандаи то 180 шабонаруза	Афзоиши вазни зиндаи паранда	Як сентнер вазни зинда
Парандаи то 210 шабонаруза	Афзоиши вазни зиндаи паранда	Як сентнер вазни зинда
	Тухми истеъмолӣ	1000 дона тухмҳои сифаташон гуногун (аъло, баландсифат, категорияи якум, дуюм ва сеюм)
Бройлери то 75 шабонаруза	Афзоиши вазни зиндаи паранда	Як сентнер вазни зинда
Бизнес–ҷараёнҳо	Инкубатсия	Ҷавонаи шабонарузаи паранда
	Сехи чӯҷаи ивазшаванда	Тухми зотӣ Тухми истеъсолӣ
	Сехи мурғони саноатӣ	Тухми истеъмолӣ Афзоиши вазни зинади паранда
	Сехи мурғони наслдиҳанда	Тухми зотӣ, Тухми истеъмолӣ
	Ба навъҳо ҷудокунӣ ва банду баст	Тухм Гушт

Ҷараёни баҳисобгирӣ ва калкулятсияи харочот бо низоми ҳисобҳои муҳосибӣ барои муайян намудани арзиши аслии меъёрӣ ва ҳақиқӣ, пурра ва ихтисоркардашуда таъмин карда мешавад.

Ҳангоми гурӯҳбандӣ намудани воҳидҳои калкулятсионӣ дар парандапарварӣ чунин воҳидҳоро ҷудо намудан мумкин аст:

- Воҳидҳои натуралӣ – истифодабариаш ҳамон вақт имконпазир мебошад, агар дилхоҳ чорво як намуди маҳсулот диҳад;
- Воҳидҳои шартӣ-натуралӣ – истифодабариаш имконпазир аст, агар аз гурӯҳи чорво якчанд намуди маҳсулот диҳад, дар ин сурат ҳангоми калкулятсия кардан ба як намуд оварда мешаванд (масалан,

ҳангоми инкубатсияи яквақтаи тухмҳои мурғони гуногун – тухмҳои шартӣ).

Ҳангоми истифодабарии воҳидҳои калкулятсионӣ инчунин зарур аст, ки сифати маҳсулот низ ба инобат гирифта шавад. Қайд мекунем, ки оид ба ин масъала дар адабиёти илмӣ ва таҷрибаи ватанӣ ягон маълумот мавҷуд нест. Масалан, тавсифи асосии сифатии тухмҳои истеъмолӣ ҳаҷми онҳо мебошад, ки аз омилҳои гуногун вобаста мебошад, чунончи зоти мурғ, синну сол, ҳаҷми мурғ, шароитҳои нигоҳубин ва хӯрокаи мурғон. Вобаста аз ҳаҷмаш тухмҳоро ба се категория – 1-ум, 2-юм ва 3-юм ҷудо мекунанд. Бинобар ин мо бар он ақидем, ки ҳангоми истифда кардани воҳиди калкулятсионии арзиши аслии тухмҳои истеъмолӣ сифати он ба инобат гирифта шавад, ки яке аз омили нархгузории маҳсулот дар бозор мебошад.

Номгӯий объектҳои калкулятсия ва воҳидҳои калкулятсияонӣ дар парандапарварӣ аз руи ҳар як гурӯҳи технологӣ ба ташаккулёбии иттилооти эътимодноке, ки мақсадҳои баҳисобгирии идоракунӣ ва идоракунии фаврии хоҷагидориро фаро мегирад, мусоидат мекунад. Номгӯий объектҳои калкулятсия ва воҳидҳои калкулятсионӣ метавонанд дар корхона вобаста аз миқдори саршумор, технология ва ташкили истеҳсолот муайян карда шаванд. Номгӯий тавсияшавандаи объекти калкулятсия ва воҳиди калкулятсияонии парандапарварӣ дар ҷалвали 2 оварда шудааст.

Ҷалвали 2.

Номгӯий объекти калкулятсия ва воҳиди калкулятсияонӣ дар парандапарварӣ

№ р/т	Объектҳои баҳисобгирӣ аз руи гуруҳҳои технологӣ	Мақсади истеҳсолот	Объекти калкулятсия	Воҳиди калкулятсияонӣ
1.	Тӯдаи мурғони наслдиҳанда	Тухмҳои зотӣ	Тухми зотӣ	1000 дона тухм
2.	Тӯдаи мурғони саноатӣ	Тухмҳои истеъмолӣ	Тухми истеъмолӣ	1000 дона тухм (категорияҳои 1-ум, 2-юм ва 3-юм)
3.	Инкубатсия	Чуҷаи ҷавонаи шабонаруза	Чӯҷаи ҷавонаи шабонарӯза ҳангоми инкубатсияи ян намуди тухми парранда	Як сар чуҷаи ҷавонаи шабонаруза
			Хизматрасонӣ аз рӯи инкубатсияи тухм	

			Чуҷаи ҷавонаи шабонаруза (арзиши инкубатсияи 1 сар чуҷаи шартӣ) ҳангоми дар як вақт инкубатсияи тухми намудҳои гуногуни паранда	
4.	Чуҷаи ҷавона	Афзоиши вазни зинда	Афзоиши вазни зинда	1 сентнер афзоиши вазни зинда
			Вазни зинда	1 сентнер вазни зинда

Аз намуд ва технологияи истеҳсоли маҳсулот усулҳои баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот вобаста мебошад. Усули калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот ҳамчун роҳҳои бунёди ҳисобҳои ҷузъӣ оид ба ташаккулёбии хароҷот бо мақсади илман асонок муайянкунии арзиши аслии маҳсулот ва идоракунии истеҳсолот фаҳмида мешавад.

Таснифоти усулҳои баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот предмети мубоҳиса гашааст ва таснифи умумии қабулгардидаи онҳо то ба ҳол мавҷуд нест. Маҳаки интихоби ин ё он усули баҳисобгирӣ қобилияти қонеъ намудани талаботҳои баҳисобгирӣ, назорат ва идоракунӣ мебошад. Дар парандапарварӣ усули ҷараёнии баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулотро ҳамон вақт истифода мекунанд, ки истеҳсоли маҳсулот аз амалиётҳо ва ҷараёнҳо иборат буда, онҳо пайдарпай мебошанду такрор мешаванд ва арзиши аслии маҳсулотро бошад, дар ҳар як давраи истеҳсолот, амалиёт ё ҷараён муайян мекунанд. Масалан аз тӯдаи мурғони наслдиҳанда тухм истеҳсол мекунанд, ки онҳо ба инкубатсия таалуқ доранд ва баъд аз онҳо ҷуҷаҳои ҷавонаи шабонарӯзӣ мебароянд, ки онҳоро ба парвариш медиҳанд ва дар ҳолати ба синни муносиб расидан, онҳоро ба тӯдаҳои мурғони наслдиҳанда ва саноатӣ мегузаронанд. Дар ҳар як давра бояд арзиши аслии истеҳсоли маҳсулот муайян карда шавад, ки он барои давраҳои ояндаи истеҳсолот ҳамчун ашё баромад мекунад.

Ҳисоб намудани арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ яке аз қисмҳои асосии фаъолияти иқтисодӣ мебошад, бинобар ин онро бояд чунон ташкил намуд, ки он хусусиятҳои соҳа, алалхусус махсусияти истеҳсолот, технологияи истеҳсолот дар асоси саноат бо истифодабарии механизатсия

ва автоматизатсияи ҷараёнҳои меҳнат, самаранок истифодабарии хусусиятҳои биологии паранда, хароҷоти моддӣ ва меҳнатӣ ва ғайраро ба назар гирад.

Натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда нишон мадиҳад, ки ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот аз махсусияти корхонаҳои парандапарварӣ вобаста мебошад, аз он ҷумла, дар парандапарварӣ корхонаҳо ба махсуснагардонидашуда ва махсусгардонидашуда тақсим карда мешаванд, дар навбати худ корхонаҳои махсусгардонидашудаи дорои камтар аз 10 ҳаз. сар ва корхонаҳои махсусгардонидашудаи дорои аз 10 ҳаз. сар зиёд паранда дошта ва ғ. мебошанд.

Ба ақидаи Лисович Г.М. “Вобаста аз махсусияти корхона усули ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот метавонад гуногун бошад. Дар корхонаҳои махсусгардонидашудаи парандапарварии бо саршумори аз даҳ ҳазор зиёд ва фермаҳои парандапарварии парваришкунанадаи мурғон дар асоси саноатӣ баҳисобгирии хароҷот дар доираи гурӯҳҳои технологӣ бурда мешавад” [8, с. 241]. Дар ин сурат зерҳисобҳои ҷузъии зерин ба ҳисоби 10732 «Парандапарварӣ» кушода мешавад:

- 10732 «Парандапарварӣ» /10732.1 “Сехи инкубатсионӣ” (мақсади асосии истеҳсолот гирифтани чуҷаи ҷавонаи шабонаруза; маҳсулоти камшумор – тухмҳои миражи (хушку холӣ), хурусҳои шабонарузии захбшуда барои мақсадҳои хурока);
- 10732 «Парандапарварӣ» /10732.2 “Тудаи мурғони наслдиҳанда” (мақсади асосии истеҳсолот – гирифтани тухмҳои зотӣ; маҳсулоти иловагӣ – пору, пар ва тухми истеъмолӣ);
- 10732 «Парандапарварӣ» /10732.3 “Парвариши чуҷаҳои ҷавона” (мақсади асосии истеҳсолот – гирифтани вазни зиндаи паранда; маҳсулоти иловагӣ – пору, пар ва тухм аз ҷавона);
- 10732 «Парандапарварӣ» /10732.4 “Тудаи мурғони саноатӣ” (мақсади асосии истеҳсолот – гирифтани тухмҳои истеъмолӣ; маҳсулоти иловагӣ – пору, пар ва тухми шикаста).

Баҳисобгирӣ дар паранпарварии самти тухмӣ аз рӯи гурӯҳҳои технологӣ бурда мешавад: аз 1 то 60 рӯза; аз 61 то 150 рӯза; аз 150 то 180 рӯза.

Баҳисобгирӣ дар паранпарварии самти гӯштӣ бошад – аз рӯи гурӯҳҳои технологӣ: аз 1 то 180 рӯза; аз 181 то 210 рӯза.

Аз рӯи дигар намудҳои паранда (мурғи марҷон, муғобӣ, ғозҳо ва ғайра) баҳисобгири дар доираи ду гурӯҳ бурда мешавад: тудаи бавоярасида ва ҷавона тамоми сину сол.

Ҳамин тавр бо назардошти талаботи СБҲМ “Кишоварзӣ” (алахусус банди 41, ки талаботро оид ба он ки корхона маълумоти миқдориро аз рӯи

ҳар гурӯҳи дороиҳои биологӣ бо тафриқаи дороиҳои биологии истеъмолшаванда ва бордиҳанда (маҳсулдиҳанда), ё дороиҳои пухта ва нопухта, вобаста аз вазъият, пешиниҳод созад) зарурат ба миён меояд, ки дороиҳои билогиро дар баҳисобгирии тавозунӣ дар алоҳидагӣ нишон диҳем. Қайд мекунем, ки Нақшаи ҳисобҳои амалкунанда, чи хеле, ки мо дар боло гуфта будем имконияти баҳисобгирии дороиҳои биологии ҷориро надорад. Бинобар ин, зарурати ворид намудани тағйирот ба Нақшаи ҳисобҳои амалкунанда пеш меояд. Ба ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотамом» зерҳисоби 10732 «Парандапарварӣ» кушода мешавад. Дар ҷадвали 3 вобаста аз хусусияти соҳаи парандапарварӣ ҳисобҳои куллӣ ва ҷузъии сатҳи гуногун оварда шудааст.

Ҷадвали 3.

Ҳисобҳои куллӣ ва ҷузъии тавсияшаванда дар парандапарварӣ

Ҳисоби куллӣ	**Ҳисоби ҷузъии сатҳи 1–ум**	**Ҳисоби ҷузъии сатҳи 2–юм**
10732 «Парандапарварӣ»	10732.1 “Сехи инкубатсионӣ”	10732.1.1 “Чуҷаи ҷавонаи шабонаруза” 10732.1.2 “Тухмҳои миражи (хушку холӣ)” 10732.1.3 “Хурусҳои шабонарузии заҳбшуда барои хурока”
	10732.2 “Тудаи мурғони наслдиҳанда”	10732.2.1 “Тухмҳои зотӣ” 10732.2.1 “Тухми истеъмолӣ” 10732.2.1 “Пору” 10732.2.1 “Пар”
	10732.3 “Парвариши чуҷаҳои ҷавона”	10732.3.1 “Вазни зиндаи паранда” 10732.3.2 “Тухм аз ҷавона” 10732.3.3 “Пору” 10732.3.4 “Пар”
	10732.4 “Тудаи мурғони саноатӣ”	10732.4.1 “Тухмҳои истеъмолӣ” 10732.4.2 “Пору ” 10732.4.3 “Пар” 10732.4.4 “ Тухми шикаста”

Тибқи қонунгузории мавҷуда воҳиди шартии калкулятсионӣ барои муайян намудани арзиши аслии тухмҳо 1000 дона тухм мебошад. Барои ҳисоб кардани арзиши аслӣ тавсия дода мешавад, ки аз маблағи умумии хароҷот барои нигоҳубини тӯдаи муайяни паранда арзиши маҳсулоти иловагиро тарҳ карда, маблағи боқимонда ба миқдори тухмҳо тақсим карда

шавад. Дар таҷриба баъзе корхонаҳо ҳангоми калкулятсияи арзиши аслии тухмҳо арзиши маҳсулоти иловагиро аз маблағи хароҷот тарҳ намекунанд ки арзиши аслии маҳсулоти асосӣ нодуруст ҳисоб карда шуда, сабаби дар оянда қабули қарорҳои идоракунии беасос мегардад.

Ҷадвали 4.

Тартиби ҳисоби арзиши аслии маҳсулот аз рӯи ҳар як гурӯҳи технологӣ

Тартиби ҳисоби арзиши аслии маҳсулот аз рӯи ҳар як гурӯҳи технологӣ дар ҷадвали 4 **№ р/т**	**Нишондиҳанда**	**Воҳиди ченак**	**Ҳисобкунӣ**	**Натиҷа**
А	**Тудаи мурғони наслдиҳанда**			
1.	Хароҷот барои нигоҳубини тӯдаи мурғони наслдиҳанда	Сомонӣ		
2.	Маҳсулоти истеҳсолшуда:			
2.1.	Асосӣ (тухми барои инкубатсия мувофиқ)	Дона		
2.2.	Маҳсулоти иловагӣ:			
2.2.1.	*Тухми ноқис ва истеъмолӣ*	Дона		
		Сомонӣ		
2.2.2.	*Тухми шикаста*	Дона		
		Сомонӣ		
2.2.3	*Пору*	Тонна		
		Сомонӣ		
2.2.4.	*Пар*	кг		
		Сомонӣ		
3.	Маблағи умумӣ хароҷот барои инкубатсияи тухм	Сомонӣ		
4.	Арзиши аслии 1 ҳаз. дона тухми инкубатсионӣ	Сомонӣ		
Б	**Тудаи мурғони саноатӣ**			

1.	Хароҷот барои нигоҳубини тудаи мурғони саноатӣ	Сомонӣ		
2.	Маҳсулоти истеҳсолшуда:			
2.1.	Асосӣ (тухми истеъмолӣ)	Дона		
2.2.	Маҳсулоти иловагӣ:			
2.2.1.	*Тухми шикаста*	Дона		
		Сомонӣ		
2.2.2.	*Пору*	Тонна		
		Сомонӣ		
2.2.3.	*Пар*	кг		
		Сомонӣ		
3.	Маблағи умумӣ хароҷот барои истеҳсоли тухми истеъмолӣ	Сомонӣ		
4.	Арзиши аслии 1 ҳаз. дона тухми истеъмолӣ	Сомонӣ		

Бо чунин тартиби арзиши аслии маҳсулот аз рӯи ҳар як гурӯҳи технологӣ ҳисоб карда мешавад. Дар навбати аввал маблағи умумӣ хароҷот бо роҳи тарҳ намудани маблағи маҳсулоти иловагии гирифташуда аз хароҷоти гуруҳи технологӣ (бо сомонӣ) муайян карда мешавад. Соният, маблағи умумӣ хароҷот ба миқдори маҳсулотии аосии истеҳсолшуда тақсим карда шуда, арзиши аслии 1 воҳиди маҳсулот (бо сомонӣ) муайян карда мешавад.

Дар ҷараёни калкулятсия яке аз лаҳзаҳои калидии дигар ин муайян кардани усулҳои калкулятсионӣ мебошад. Усули калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ чунин усулҳоро дар бар мегирад:

-хароҷот мустақим ба намудҳои маҳсулот ҳамроҳ карда мешавад;

-ихтисор кардан аз маблағи умумии хароҷот;

-истифода намудани коэффитсиентҳои муқарраршуда;

- тақсим намудани хароҷот мутобиқи пояҳои (база) муқарраршуда;

- ҷамъ кардани хароҷот;

- ҳисобкунии омехтаи арзиши аслии маҳсулот.

Усули ҳисобгирии мустақимро дар он ҳолат истифода мебаранд, агар объекти хароҷоти истеҳсолӣ бо объекти калкулятсия якхела бошанд. Онро танҳо дар вақти ҷой надоштани хароҷоти барилова истифода мекунанд Бинобар ин дар корхонаҳои парандапарварӣ онро якҷоя бо дигар усулҳо истифода мекунанд.

Усули ихтисор кардани хароҷот аз он иборат аст, ки аз маблағи умумии хароҷот арзиши партовҳоро ихтисор мекунанд. Дар корхонаҳои парандапарварии таҳқиқкардаи мо ҳангоми инкубатсияи тухмҳо арзиши партовҳоро аз маблағи умумии хароҷот ихтисор мекунанд ва аз ин лиҳоз метавон хулоса баровард, ки ин усул ҳарчанд, ки дар корхонаҳо истифода шавад ҳам, аммо аз нигоҳи мо дуруст нест. Зеро партовҳои инкубатсия бояд бо арзиши истифодабарии имконпазирашон баҳогузорӣ карда шаванд.

Усули коэффитсиентҳо ҳамон вақт истифода мешавад, ки агар хароҷот аз рӯи як объект ба ҳисоб гирифта шуда бошад ва бояд он миёни якчанд намудҳои маҳсулот тақсим карда шавад. Ин усул дар назар дорад, ки тамоми маҳсулоти истеҳсолшуда тавассути коэффитсиентҳо ба маҳсулотҳои шартӣ гузаронида шуда, бо микдори воҳидҳои калкулятсионӣ муайян карда мешавад. Пас аз ин хароҷот ба воҳидҳои калкулятсионӣ тақсим карда шуда, арзиши аслии як воҳиди маҳсулотро муайян мекунанд. Арзиши аслии як воҳиди калкулятсионӣ ба миқдори маҳсулоти шартии ҳар як намуди маҳсулот зарб карда шуда, хароҷот аз рӯи ҳар як намуди маҳсулот муайян карда мешавад. Ин усулро имрӯзҳо дар корхонаҳои парандапарварӣ истифода мекунанд. Аммо бояд қайд кунем, ки ҳар як корхона коэффитсиентҳоро бо роҳҳои экспертӣ муайян мекунад, ки бешак ба объективӣ будани ин усул таъсир мерасонад.

Усули тақсим намудани хароҷот мутаносибан ба пояҳои муқарраршуда аз он иборат аст, ки хароҷоти аз рӯи як объекти калкулятсия ба ҳисоб гирифта шудаанд байни якчанд намудҳои маҳсулотҳо тақсим карда мешаванд, ки нибаст ба онҳо коэффитсиентҳо муайян нашудаанд. Дар ин ҳолат хароҷоте, ки аз рӯи объекти муайян баҳисоб гирифта шудаанд миёни намудҳои маҳсулотҳои дар асоси поя муқараркардашуда мутаносибан тақсим карда мешаванд. Ин усулро дар корхонаҳои парандапарварӣ барои тақсим намудани хароҷоти ғайримустақим истифода мекунанд.

Моҳияти усули ҷамъкунии хароҷот аз он иборат аст, ки арзиши аслии намуди мушаххаси маҳсулот бо роҳи ҷамъ кардани хароҷоте, ки аз рӯи ҷараёнҳои технологии мувофиқ ба ҳисоб гирифта шудаанд (давра, марҳила), муайян карда мешаванд. Дар корхонаҳои парандапарварии таҳлилкардаи мо ҳамчунин усули ҷамъкунии хароҷотро низ истифода мекунанд, зеро ҳангоми ба ҳисоб гирифтани арзиши аслии вазни зиндаи ҷавонаҳои ивазкунанда ва бройлерҳо ба арзиши аслии маҳсулот арзиши аслии чӯҷаҳои шабонарӯзиро дохил мекунанд.

Усули омехта якбора якчанд усулҳоро пайдарпай истифода мекунад. Усулҳои калкулятсияи арзиши аслии маҳсулотро омӯхта, мо ба хулосае омадем, ки дар корхонаҳои парандапарварӣ истифодаи усули омехтаи баҳисобгирии арзиши аслии маҳсулот ба мақсад мувофиқ аст, зеро он тамоми усулҳои дар боло зикргардидаи калкуятсияро таҷассум мекунад.

Давраи ниҳоии калкулятсия ин амалиёти аз ҳисоб баровардани фарқиятҳои калкулятсионӣ байни арзиши аслии ҳақиқӣ ва меъёрӣ-пешгӯишуда мебошад. Барои ин ҳисоби соқиткунии фарқиятҳои калкулятсиониро тартиб медиҳанд. Фарқиятҳои калкулятсиониро аз кредити зерҳисоби 10732 «Парандапарварӣ» ва ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотамом» дар дебити ҳисобҳои зерин аз ҳисоб мебароранд:

- 10750 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дороиҳои биологӣ» - аз рӯи маҳсулоти дар охири сол боқимонда (тухмҳо);
- 10732.1 «Сехи инкубатсионӣ" - аз рӯи тухмҳои ба инкубатсия ирсолшуда;
- 10732.2 "Тудаи мурғони наслдиҳанда" - аз рӯи тухмҳои зотӣ ва саноатӣ истеҳсолшуда;
- 10732.3 "Парвариши чуҷаҳои ҷавона" - тибқи афзоиши ҳаҷми зиндаи парандагон;
- 10732.4 "Тудаи мурғони саноатӣ" - аз рӯи тухмҳои саноатӣ истеҳсолшуда;
- 55010 «Арзиши аслии фурӯш» - аз маҳсулоти фурӯхташуда.

Корхонаҳо дар фаъолияти худ мустақилона шаклҳои варақаҳои калкулятсиониро коркард мекунанд, ки онҳо ҳуҷҷати ибтидоӣ ба ҳисоб мераванд, ки маълумот оид ба объекти баҳисобгирии харочот, харочоти зерсохторҳо, истеҳсоли маҳсулотро аз рӯи намуд ва арзиши аслии онҳоро дар бар мегиранд. Вале ба ақидаи мо чунин ҳисобкуниҳо бояд дар шакли озод гузаронида нашаванд ва бояд дар ҳуҷҷати махсус коркардкардашуда тартиб дода шаванд, ки онро навишти калкулятсионӣ меноманд, зеро, ки шакли муқарраргардидаи варақаҳои калкулятсионӣ имконият медиҳанд, ки пешбурди баҳисобгирӣ ва тартиб додани ҳуҷҷатҳо мукаммал гардонида шаванд.

Равишҳои калкулятсия арзиши аслии маҳсулотро дар корхонаҳои ноҳияҳои тобеъи марказ таҳлил намуда, мо ба хулосае омадем, ки дар таҷриба барои қабул намудани қарорҳои фаврии идоракунии истеҳсолӣ ҳармоҳ ҳисоб намудани арзиши аслии маҳсулот зарур мебошад. Аз сабаби он, ки дар аксари корхонаҳои парандапарварӣ маҳсулоти растанипарварӣ истеҳсол карда намешавад, барои гузаронидани ин амал ягон монеъа вуҷуд надорад. Чӣ хеле, ки маълум гашт, чунин ҳисобкуниҳо воқеъан дар корхонаҳо иҷро карда мешаванд ва дар ҳар як корхонаи таҳқиқкардашуда новобаста аз самти фаъолияташон дар сохтори хизматрасониҳои молиявӣ-иқтисодӣ мутахассисоне мавҷуданд, ки ба ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти зарурӣ машғуланд. Ҳамзамон, яке аз масъалаҳои асосӣ ҳисоб намудани арзиши аслии маҳсулот барои эҳтиёҷоти роҳбарон мебошад. Таҳлили фаъолияти онҳо нишон дод, ки дар ҳар як корхонаҳои парандапарварӣ ин ҷараёнро аз рӯйи «усули»

мустақилона коркард шудаи худи корхонаҳо бурда мешавад ва дар онҳо номукаммалиҳо дида мешаванд. Сабабҳои ин ҳолатҳо дар навбати аввал мавҷуд набудани коркардҳои методологии соҳавӣ ва баъдан қисман мутобиқат накардани тавсияҳои методологии мавҷудбуда ба талаботҳои ҳақиқии истеҳсолот мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Абдураҳимов А.А., Ҷонмаҳмадов Қ.Ш. Хусусиятҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти парандапарварӣ/ Кишоварз. - 2020. № 2. - С. 162-166
2. Барфиев Қ.Х., Ҳасанова Н.А. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот мувофиқи СБҲМ дар сектори аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2020. Т. 52. № 1.- С. 182-186.
3. Блинова У.Ю., Щуплова М.А. Теоретические аспекты системы учета затрат и калькулирования себестоимости // Вестник университета. ФГБОУ ВПО «Государственный университет управления». Москва, 2013. - № 4.- С. 54-61.
4. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет / М.А. Вахрушина. – М.: Издательство «Омега-Л», 2010. – 570 с.
5. Гоголев Ю.А. Понятие и сущность калькулирования себестоимости продукции предприятия // Вестник Национального Института Бизнеса. - 2020. - № 40 (40). - С. 124-130.
6. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет: учебник / В.Б. Ивашкевич. - Москва : Магистр, 2011. - 576 с.
7. Калемуллоев М.В., Файзуллоев А.Х. Совершенствование методики анализа финансово-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан // Вестник Таджикского националного университета (Серия социально-экономических наук) № 5. - 2020-С. 138-144
8. Лисович Г.М. Бухгалтерский управленческий учет в сельском хозяйстве и на перерабатывающих предприятиях АПК. – Ростов н/Д: изд. Центр «Март»., 2000 – 456с.
9. Методические рекомендации по применению международных стандартов финансовой отчетности. В 2- том. Том 1. с МСФО (IAS) 29 по 41, МСФО (IFRS) с 1 по 7 -Душанбе: Типография Министерства финансов Республики Таджикистан, 2009.- 232 с.; Том. 2. – 261 с.
10. Мизиковский Е.А. Производственный учет: учебник / Е.А. Мизиковский, И.Е. Мизиковский. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2015. – 272 с.
11. Мизиковский И.Е. Терминологическая идентификация и критерии выбора калькуляционных единиц продукции кузнечного производства пред-

приятий автомобильной промышленности // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, 2018, № 1 (49), С. 25–31

12. Низомномаи калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот (кору хизматрасонӣ) дар корхона ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 210 аз 12 майи соли 1999), Душанбе: “Шарқи озод” -60 с.

13. Низомов С.Ф. Развитие методологии и организации управленческого учета в строительном комплексе (на примере Республики Таджикистан): дисс. на соис. уч. степ. докт. экон. наук. Москва, 2011. - 360 с.

14. Низомов С.Ф., Икромова Д.Ҷ. Хусусиятҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ // Маводи конференсияти байналмилали илмию амалӣ дар мавзӯъи “Саноатикунонии кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт”(27 феврали соли 2020, ш. Душанбе). - Душанбе: нашрияи ДМТ, 2020. – 456 с. - С. 51-59;

15. Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Раҳимов С.Х. Баҳисобгирии идоракунӣ: китоби дарсӣ. Душанбе: Ирфон, 2017. 324 с.

16. Палий В.Ф. Организация управленческого учета. – М.: Бератор – Пресс, 2003. - 224 с.

17. Шарифов З.Р. Баҳисобгирии хароҷоти биологӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ // Масоили муҳими баҳисобгирӣ, таҳлил ва истифодаи самараноки захираҳои молиявию қарзӣ дар КАС: маҷмӯаи мақолаҳои илмии ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур. - Душанбе, 2018. - С. 24-26

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ ПТИЦЕВОДСТВА

АБДУЛМУМИНЗОДА НАСИМДЖОН АБДУЛМУМИН,
кандидат экономических наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной работы Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17;
тел: (+992) 903-70-12-34, e-mail: o_nasim7777@mail.ru.

МАНУЧЕХР НОЗИМИ РАДЖАБЗОДА
ассистент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Таджикского государственого педагогического университа имени Садриддина Айни
734003, Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, пр. Рудаки, 121;
тел: (+992) 987-11-99-99, e-mail: nozimi@yandex.ru.

Статья посвящена изучению и исследованию актуальных вопросов учета и калькулирования продукции птицеводства с учетом его отраслевых особенностей. В статье рассмотрены объекты калькульяции, калькуляционное единицы, предложен перечень объектов калькульяции и калькуляционная в птицеводстве. Также представлена методика аналитического (калькуляционного) учета затрат в птицеводстве, обоснованы порядок расчета себестоимости продукции по каждой технологической группе птиц.

Ключевые слова: *калькуляция, учет затрат, птицеводство, биологическое преобразования, затраты, себестоимость продукции, единицы калькуляции, объекты калькуляции, технологический процесс, объекты учета, методы калькуляции.*

ACCOUNTING AND COSTING OF POULTRY FARMING PRODUCTS

ABDULMUMINZODA NASIMDZHON ABDULMUMINOVICH,
candidate of economic sciences, associate professor, Vice-Rector for Academic Affairs Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.;
tel: (+992) 903-70-12-34, e-mail**:** o_nasim7777@mail.ru.

MANUCHEHR NOZIMI RAJABZODA,
assistant of the Department of Accounting, Analysis and Audit of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini
734003, Tajikistan, Dushanbe Dushanbe, Rudaki Avenue 121;
tel: (+992) 987-11-99-99, e-mail: nozimi@yandex.ru.

The article is devoted to the study and research of topical actuality guestions of accounting and costing of poultry products, taking into account its industry specifics. The article considers the object of calculation, calculation units, offers a list of objects of calculation and calculation in poultry farming. The method of analytical (calculative) cost accounting in poultry farming is also account, the procedure for calculating the cost of production for each technological group of birds is substantiated.

Keywords: *calculation, cost accounting, poultry farming, biological transformation, costing, production cost, calculations units, calculations objects, technological process, costing objects, calculations methods.*

УДК 332.135

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ В УСЛОВИЯХ ЕАЭС

РАДЖАБОВ РАДЖАБ КУЧАКОВИЧ,
доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, ½;
тел.: (+99237) 234-834, e-mail: drrajab@mail.ru.

НУРМАХМАДОВ ЗАМИР МИРМАХМАДОВИЧ,
старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2;
тел.: (+992) 901-11-17-34; e-mail: zamir_1tj@mail.ru.

В статье рассматривается процесс совершенствования экономической интеграции стран СНГ в рамках ЕАЭС, становление и развитие ЕАЭС. Авторы отмечают, что для того чтобы союз успешно функционировал, следует опираться на определенную нормативную базу. Это будет содействовать гармонизации экономик и сближению законодательств стран - членов ЕАЭС. Также в статье рассматривается принцип «четырех свобод» как основополагающий принцип функционирования Союза.

Ключевые слова: *Региональная экономическая интеграция, ЕАЭС, ТС, СНГ, принцип «четырех свобод».*

Региональная экономическая интеграция - значимая тенденция в мировой экономике, будущее которой, вероятно, будет в основном зависеть от эффективности глобального диалога интеграционных предприятий и их внутренней стабильности. Поэтому, чтобы обеспечить надлежащее место в новой структуре мировой экономической системы, появление которой мы наблюдали в последние годы [5, с.16].

Нынешние условия развития государств привели к потребности выработки новых форматов в сольватации стран Содружествы Независимых Государств (СНГ), основанных на результативном экономическом взаимодействии сторон, принципах общего рынка с вольготным передвижением товаров, услуг, капиталов, рабочей силы и проведения скоординированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики. Можно сказать,

что такими формали стали Таможенный союз и Евразийский экономический союз.

Когда Россия, Казахстан и Беларусь объявили в 2006 году о создании нового Таможенного союза (ТС), известие было встречено очень скептически. Однако экономический кризис 2008 года подстегнул его построение. В 2009 году страны договорились о едином кодексе, который должен был заменить внутреннее законодательство. Официальный запуск ТС состоялся в 2010 году. В отличие от предыдущих соглашений, ТС оказал ощутимое влияние, убрав таможенные барьеры в 2011 году. В нем также предусматривалось взаимодействие с режимом международной торговли, приоритет нормативных положений Всемирной торговой организации (ВТО) и координация вступления России в ВТО в 2012 году. В январе 2012 года три страны запустили проект Единого экономического пространства (ЕЭП) для более широкой гармонизации политики. Крупным изменением стало создание в том же году Евразийской экономической комиссии (ЕЭК) - надгосударственного органа с полномочиями, превышающими полномочия самих государств. Все эти шаги привлекли к себе внимание: Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР) охарактеризовал ТС как частичный успех. Но уже в 2012 году возникали вопросы по поводу политического характера союза и того, не может ли он служить «прикрытием для собирания Россией бывших советских земель» [3, с.3].

В ноябре 2011 года Владимир Путин в рамках своей кампании по возвращению на пост президента РФ предложил создать новую региональную инициативу - «Евразийский союз». Предполагалось, что его основой станут ТС и ЕЭП, призванные обеспечить более тесную экономическую интеграцию и свободу передвижения трудовых ресурсов и капитала, а прообразом во многом послужил ЕС. Путин отрицал, что это попытка возродить Советский Союз, заявляя, что новый союз будет «открытым проектом» и приведет своих членов в «Большую Европу» [1].

Соглашение об экономической интеграции Евразийского экономического союза было подписано 29 мая 2014 года в Нур-Султане (Астана), Казахстан. 1 января 2015 года он официально вступил в силу и начал свою работу. В настоящее время в Союз входят Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика и Российская Федерация, а Республика Молдова, Республика Узбекистан и Республика Куба являются наблюдателями.

В 2020 году ВВП по ППС стран-участниц союза достиг 2150 млрд. долларов США, а население 186 миллионов человек. Страны-члены Содружества занимают более 20 миллионов км^2 или 14% площади суши в мире.

Высший Евразийский экономический совет, Евразийский межправительственный совет, Евразийский суд, Евразийская экономическая комиссия (главный исполнительный орган) являются основными руководящими органами ЕАЭС характеризует рисунок 1.

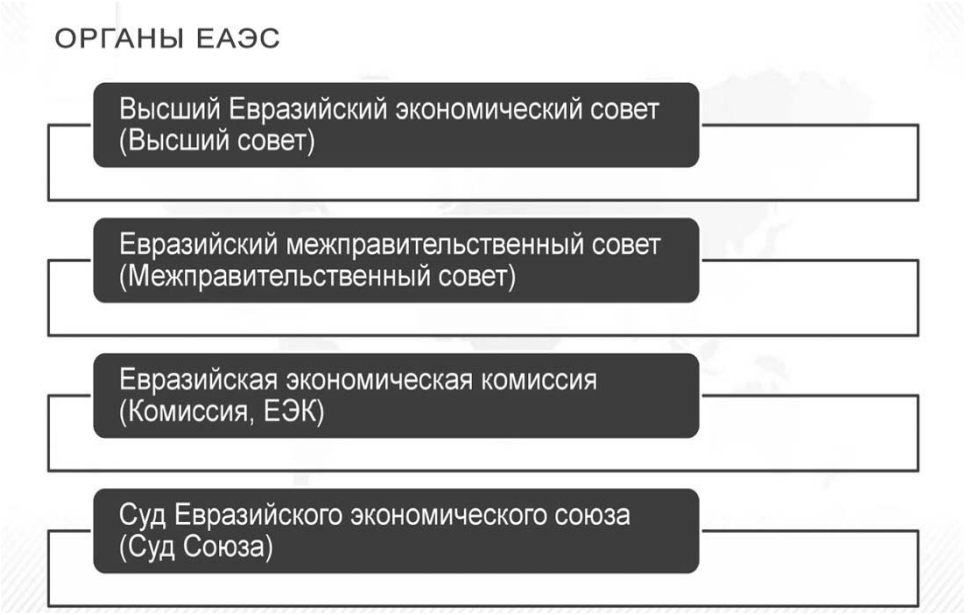

Рисунок 1 - Руководящие органы ЕАЭС

Как видим, Евразийский экономический союз из года в год демонстрирует постепенный рост. В рамках Евразийского экономического союза функционируют таможенный союз и единый таможенный тариф, единый рынок труда, а также принятие новых технических регламентов.

Чтобы союзу успешно функционировать, следует опираться на определенную нормативную базу. Это будет содействовать гармонизации экономик и сближению законодательств стран - членов ЕАЭС.

Договорно-правовую базу евразийской экономической интеграции на сегодняшний день составляют следующие документы:[4]

Таможенный Кодекс Таможенного Союза (2010 г.), согласно которому три страны ТС должны передавать Комиссии ТС полномочия по осуществлению внешнеторгового урегулирования.

- 17 базовых международных соглашений, формирующих Единое Экономическое Пространство (2013 г.)
- Закон «О конкуренции» (2013 г.), который определяет единые подходы к основным положениям Закона о конкуренции в странах ТС;
- Соглашение об информационном взаимодействии в сфере статистики (2013 г.) для обеспечения ЕЭК и стран Союза официальной информацией;

- Соглашение о порядке перемещения наркотических средств (2013 г.) и их прекурсов по таможенной территории ТС;
- Договор о ЕАЭС (2015 г.);
- Договор о координации действий по защите прав на объекты интеллектуальной собственности (2015 г.);
- Соглашение о судоходстве (2015 г.);
- Договор о пенсионном обеспечении трудящихся стран ЕАЭС (2016 г.);
- Международный договор о порядке и условиях устранения технических барьеров во взаимной торговле с третьими странами (2016 г.) и т.д.

Помимо правовой базы, в ЕАЭС действует принцип «Четыре свободы» характеризует рисунок 2.

Принцип «четырех свобод» как основополагающий принцип функционирования Союза закрепил отказ от применения мер защиты внутреннего рынка во взаимной торговле. Завершение формирования единого рынка товаров, услуг, капитала и рабочей силы - цель евразийской интеграции на этом этапе, который отличается большей глубиной интеграции в сравнении с Таможенным союзом и Единым экономическим пространством.

Правила единого рынка запрещают применение любых ограничительных мер в отношении поставщиков и получателей услуг из других стран Союза. Дополнительно поставщики услуг получили право на автоматическое признание разрешений, профессиональных квалификаций персонала (образования, опыта работы, уровня подготовки и т. п.). Кроме того, поставка услуг осуществляется на всей территории Союза без дополнительного, повторного учреждения юридического лица.

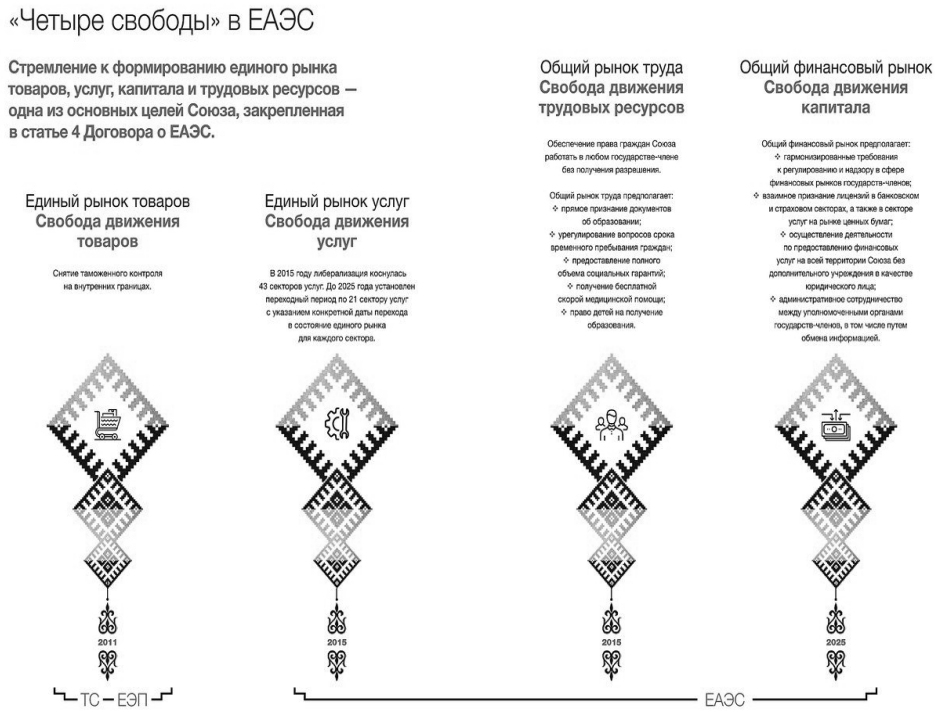

Рисунок 2 - Принципы «четырех свобод» в рамках ЕАЭС

Исчточник: https://twitter.com/EurasiaCentral/status/934748380630339584

Таким образом, Евразийский экономический союз становится значимым элементом мировой экономической архитектуры. Согласно Договору о ЕАЭС, Союз имеет право осуществлять в пределах своей компетенции международную деятельность, направленную на решение стоящих перед ним задач. Союз может сотрудничать с государствами, международными организациями и интеграционными объединениями и совместно с государствами-членами заключать с ними международные договоры по вопросам, отнесенным к его компетенции. Введены нормы о соотношении Договора о ЕАЭС с другими международными соглашениями стран Союза, его регистрации в Секретариате ООН, положения о присоединении к Договору и выходе из него, а также положения о наблюдателях при Союзе.

По данным аналитической отчете Евразийской экономической комиссии за январь - сентябрь 2020 года объем внешней торговли товарами государств - членов ЕАЭС с третьими странами составил 446,8 млрд долларов США. В том числе экспорт товаров составил 263,2 млрд долларов США, а импорт - 183,6 млрд долларов США [2].

По сравнению с январем–сентябрем 2019 года объем внешнеторгового оборота снизился на 16,9% или на 90,8 млрд долларов США, экспорт – на 22,4% (на 76,1 млрд долларов США), импорт - на 7,4% (на 14,7 млрд

долларов США). Профицит внешней торговли составил 79,6 млрд долларов США против 141 млрд долларов США в январе - сентябре 2019 года (табл. 1) .

Таблица 1.

Объем внешней торговлии товарами государств - участников ЕАЭС с треьтими странами за январь – сентябрь 2020 года (млн. долларов США)

Страна	**Оборот**	**Экспорт**	**Импорт**	**Сальдо**	**В % к январю – сентябрю 2019 г.**		
					Оборот	**экспорт**	**импорт**
Армения	3 344,6	1 355,4	1 989,2	-633,8	84,6	98,5	77,2
Беларусь	22 089,8	10 505,2	11 584,6	-1 079,4	83,3	75,1	92,4
Казахстан	49 119,3	31 509,0	17 610,3	13 898,7	86,8	81,8	97,6
Кыргызстан	2 398,7	1 113,7	1 285,0	-171,3	78,7	122,1	60,1
Россия	369 839,6	218 654,5	151 185,1	67 469,4	82,6	76,9	92,7
ЕАЭС	**446 792,0**	**263 137,8**	**183 654,2**	**79 483,6**	**83,1**	**77,6**	**92,6**

Источник: расчитано автором на основе данных аналитической отчете Евразийской экономической комиссии за январь–сентябрь 2020 года. www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/

Также в декабрьском аналитическом отчете Евразийской экономической комиссии говорится о итогам 9 месяцев 2020 года, что в товарной структуре экспорта государств - членов ЕАЭС в страны вне ЕАЭС преобладают минеральные продукты и составляют 56,1% общего объема экспорта государств - членов ЕАЭС с треьтими странами. А наибольшую долю в импорте занимают машины, оборудование и транспортные средства (44,7% совокупного импорта), продукция химической промышленности (18,5%), продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье (11,3%), [2].

Объем взаимной торговли товарами между государствами - членами ЕАЭС за январь - сентябрь 2020 года, исчисленный как сумма стоимостных объемов экспортных операций государств - членов ЕАЭС во взаимной торговле, составил 38,8 млрд. долл. США, или 87,2% к уровню января - сентября 2019 года. Объемы экспортных поставок во взаимной торговле государств - членов ЕАЭС представлены в таблице 2.

Таблица 2.

Объем взаимной торговли товарами между государствами - членами ЕАЭС за январь – сентябрь 2020 года

Страна	**Млн. долл. США**	**В % к январю – сентябрю 2019 г.**	**Удельный вес, %**	
Армения	**472,7**	**88,2**	**1,2**	**100,0**
Беларусь	13,2	130,8		2,8
Казахстан	4,1	116,2		0,9
Кыргизстан	1,2	57,9		0,2
Россия	454,2	87,3		96,1
Беларусь	**10 115,5**	**94,7**	**26,1**	**100,0**
Армения	45,3	121,8		0,4
Казахстан	530,9	95,8		5,3
Кыргизстан	51,3	116,1		0,5
Россия	9 488,0	94,4		93,8
Казахстан	**3 819,5**	**83,5**	**9,8**	**100,0**
Армения	6,5	В 2,2 р.		0,2
Беларусь	46,2	59,9		1,2
Кыргизстан	385,9	86,7		10,1
Россия	3 380,9	83,5		88,5
Кыргизстан	**414,7**	**88,0**	**1,1**	**100,0**
Армения	0,1	181,7		0,0
Беларусь	7,8	81,1		1,9
Казахстан	221,5	86,1		53,4
Россия	185,3	90,6		44,7
Россия	**24 024,7**	**85,0**	**61,8**	**100,0**
Армения	1 124,5	111,7		4,7
Беларусь	11 771,0	73,8		49,0
Казахстан	10 055,9	98,9		41,8
Кыргизстан	1 073,3	93,2		4,5

Источник: расчитано автором на основе данных аналитической отчете Евразийской экономической комиссии за январь–сентябрь 2020 года. www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/

Уменьшение стоимостного объема взаимной торговли государств - членов ЕАЭС (на 12,8%) обусловлено сокращением средних цен на товары единого рынка ЕАЭС (на 9,6%) и физического объема взаимных поставок (на 3,5%). Снижение средних цен на товары

определило 75% общего сокращения стоимостного показателя, уменьшение товарной массы - 25%.

Из вышеизложенного следует, что Евразийский экономический союз создан с целью формирования и развития единого евразийского экономического пространства, то есть для эффективной реализации тех весомых преимуществ, которые создает свобода движения товаров, услуг, капитала и рабочей силы на территории намного большей, чем отдельно каждая страна, ставшая частью Союза. Дальнейшее углубление экономической интеграции в Союзе является основным направлением деятельности Евразийской экономической комиссии, а также важным фактором устойчивого развития Евразийского экономического союза является эффективная внешнеэкономическая деятельность. Создавая комфортные условия для бизнес-среды и предпринимательской активности, таможенное регулирование выступает одним из факторов экономического развития стран ЕАЭС.

Таким образом, основной долгосрочной целью направления является создание простых и необременительных механизмов таможенного администрирования для предпринимателей. Разрабатываемые и предпринимаемые меры направлены на создание равных конкурентных условий осуществления внешнеэкономической деятельности на всей территории Союза.

ЛИТЕРАТУРА

1. Владимир Путин: Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. Date Views 10.04.2020 www/echo.msk.ru/ www/echo.msk.ru/blog/statya/817588-echo/.

2. Внешняя торговля с третьими странами. Date Views 15.04.2020 www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/tables/extra/Pages/2020/12.aspx.

3. Доклад Кризисной группы по Европе и Центральной Азии № 240, 20 июля 2016 г.

4. Договорно-правовая база ЕАЭС [Электронный ресурс] : Евразийская Экономическая Комиссия. – URL :http://www.eurasian-commission.org/ru/nae/news/.

5. Капелюк З.А., Нурмахмадов З.М. Возможности присоединения Республики Таджикистан к Евразийскому экономическому союзу и к Таможенному союзу // ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ. - 2016. - №1 (14). - С. 16-19.

6. Раджабов Р.К., Нурмахмадов З.М. Особенности и проблемы интеграции стран СНГ// Вестник Таджикского национального университета.

Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2020. – №5/2. – С. 83-87.

7. Рилька Драгнева, Катарына Вольчук, “Eurasian Economic Integration: Institutions, Promises and Faultlines” [«Евразийская экономическая интеграция: институты, обещания, несоответствия»], The Geopolitics of Eurasian Economic Integration [«Геополитика евразийской экономической интеграции»] (Лондон, 2014 г.), с. 8–15.

8. Светлана Пыркало, “Customs Union of Russia, Kazakhstan and Belarus is first success in CIS integration, says EBRD” [«ЕБРР: „Таможенный союз России, Казахстана и Беларуси - первый успех в интеграции СНГ“»], ЕБРР, 7 ноября 2012 г. Ольга Шумило-Тапиола, “The Eurasian Customs Union: Friend or Foe of the EU?” [«Евразийский Таможенный союз: друг или враг для ЕС?»], Фонд Карнеги за международный мир, октябрь 2012 г.

9. Статистика ЕАЭС // http://www.eurasiancommission.org/ URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/union_stat/Pages/default.aspx (дата обращения: 10.04.2021).

РУШДИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТҲОИ ИТТИҲОДИЯИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ ДАР ДОИРАИ ИТТИҲОДИЯИ ИҚТИСОДИИ АВРУОСИЁ

РАҶАБОВ РАҶАБ КӮЧАКОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, професори
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, Душанбе, к. Деҳотӣ, ½;
тел.: (+99237) 234-834, e-mail: drrajab@mail.ru.

НУРМАҲМАДОВ ЗАМИР МИРМАҲМАДОВИЧ,
муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва
муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, Душанбе, к. Деҳотӣ ½;
тел.: (+992) 901-11-17-34, e-mail: zamir_1tj@mail.ru.

Дар мақола раванди такмили ҳамгироии иқтисодии кишварҳои ИДМ дар доираи ИИАО, ташаккул ва рушди ИИАО баррасӣ шудааст. Муаллифон қайд мекунанд, ки барои фаъолияти бомуваффақияти иттиҳодия бояд ба заминаи муайяни меъёрӣ такя кард. Ин ба ҳамоҳангсозии иқтисодиёт ва ба ҳам наздик шудани қонунҳои кишварҳои узви ИИАО мусоидат хоҳад кард. Дар мақола инчунин принсипи "чаҳор озодӣ" ҳамчун принсипи асосии фаъолияти Иттиҳод баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: *ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ, иттиҳодияи иқтисодии АвруОсиё, иттиҳодияи гумрукӣ, ИДМ, принсипи "чор озодӣ".*

IMPROVING THE ECONOMIC INTEGRATION OF THE COUNTRIES OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES IN THE CONDITIONS OF THE EAEU

RAJABOV RAJAB KUCHAKOVICH,
Doctor of Economics, Professor of Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe, st. Dehoti ½;
tel .: (+99237) 2-34-83-4, e-mail: drrajab@mail.ru.

NURMAKHMADOV ZAMIR MIRMAKHMADOVICH,
Senior Lecturer, Department of World Economy and International Relations Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe, st. Dehoti 1/2;
tel .: (+992) 901-11-17-34; e-mail: zamir_1tj@mail.ru.

The article examines the process of improving the economic integration of the CIS countries within the EAEU, the formation and development of the EAEU. The author notes that in order for the union to function successfully, it should rely on a certain regulatory framework. This will contribute to the harmonization of economies and the convergence of the laws of the EAEU member states. The article also examines the principle of "four freedoms" as the fundamental principle of the Union's functioning.

Keywords: *Regional economic integration, EAEU, CU, CIS, the principle of "four freedoms".*

УДК: 339. 657.6

МЕСТО И РОЛЬ РОЗНИЧНОЙ И ОПТОВОЙ ТОРГОВЛИ В РАЗВИТИИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА

ФАКЕРОВ ХАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,
доктор экономических наук, профессор Таджикского
государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. душанбе, ул. Дехоти ½;
тел. (+992) 907-54-07-07, e-mail: tguk@mail.ru;

ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,
кандидат технического наук, доцент Таджикского
государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе,ул. Дехоти1/2;
тел. (+992) 900-20-11-57,e-mail: zubaydov57@mail.ru;

В статье дан анализ основных показателей розничной и оптовой торговли республики и стран СНГ, определено место и роль розничной и оптовой торговли в развитии потребительского рынка, а также предложены рекомендации по совершенствованию и развитию потребительского рынка в современных условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: торговля, товары, современных условиях, анализ, рыночная, система, роль, совершенствования, развития, потребительского рынка, товарооборот, динамика, показатели.

В современных условиях главное значение потребительского рынка заключается в донесении товаров до покупателей, создавая обратную связь, то есть рыночная система организации должна распределять потребительские товары, которая состоит из разных физических объектов, терминалов, логистических центров, а также распределительных комплексов. Также розничная торговля играет важную роль в доведении товаров до конкретного потребителя в республике, а распространенным видом является стационарная торговля, куда входят все виды магазинов, ларьков, палаток и киосков.

Однако имеются различия розничной торговли, потому что расположени по всей территории, ее деятельность относиться сфере малого бизнеса, она универсальна, а также происходит тенденция роста доли смешанных магазинов. Однако количество овощных магазинов сокращатеся, потому что

плодоовощные продукции продаются на рынках и через уличную торговлю.

Рыночная модернизация оказала отрицательное влияние на имидж предприятий розничной торговли, то есть были приватизированы предприятия торговли и общественного питания, которые использовались для других целей, что негативно повлияло на обеспечение жителей товарами повседневного спроса [1].

Важным считаем то, что торговля, это общий объем, структура и темп изменения розничного товарооборота, а также уровень в расчете на душу населения, степень удовлетворения платежеспособного спроса жителей на продовольственные и непродовольственные товары(табл. 1).

Таблица 1

Тенденции изменения общего объема розничного товарооборота Республики Таджикистан за 2000-2019 гг., (млн. сомони; в ценах 2019 г.)

Показатели	Годы								
	2000	**2005**	**2010**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2019г.к 2000г.раза**
Общий объем розничного товарооборота по всем каналам реализации	2647,4	5356,0	8494,5	16025,7	17938,5	19068,6	20479,7	24948,3	9,4
в том числе: - государственный сектор	63,8	52,0	109,5	69,2	95,0	68,9	133,6	264,8	4,2
- негосударственный сектор, *из него:*	2583,6	5304,0	8385,0	16853,9	17843,5	18997,3	20346,1	24683,5	9,6
- коммерческая торговля	57,6	157,5	426,0	3837,7	4110,2	5084,3	6691,0	8448,8	146,7
- кооперативная торговля «Таджикматлубот»	38,2	67,3	124,1	82,2	13,6	2,6	1,4	0,5	-76,4
- рынки и другие коммерческие структуры	2487,8	5079,2	7834,9	10990,5	12364,7	13447,8	13653,7	16234,2	6,5

Источник: Статистический сборник Республики Таджикистан-2018. – Душанбе: «ТоРус»,2020.-495с.

Из таблицы 1 видно, что произошел рост общего объема розничного товарооборота по всем каналам реализации Республики Таджикистан за 2000-2019 годы на 9,4 раза; в том числе государственный сектор на 4,2 раза; негосударственный сектор на 9,6 раза. Однако следует отметить, что кооперативная торговля «Таджикматлубот» уменьшилась на 76,4 раза.

В таблице 2 нами изучены тенденции развития источников образования розничного товарооборота Таджикистана по всем каналам реализации за 2000-2019 гг.

Таблица 2

Динамика изменения источников образования розничного товарооборота по всем каналам реализации в Республике Таджикистан за 2000-2019 гг.

Показатели	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Удельный вес, в процентах								
Общий объем розничного товарооборота по всем каналам реализации	100	100	100	100	100	100	100	100
в том числе: - государственный сектор	2,2	1,0	1,3	0,4	0,5	0,4	0,65	110
- негосударственный сектор, *из него:*	97,8	99,0	98,7	99,6	99,5	99,6	99,3	98,9
- коммерческая торговля	2,3	3,1	5,0	22,7	22,9	26,7	32,6	33,9
- кооперативная торговля «Таджикматлубот»	1,7	1,5	1,5	0,0	0,0	0,01	0,01	0
- рынки и другие коммерческие структуры	93,8	94,4	92,2	76,4	76,5	72,9	66,7	65,1

Источник: Статистический сборник Республики Таджикистан-2018. – Душанбе: «ТоРус»,2020.-495с.

Согласно таблице 2 в 2019 году общий объем розничного товарооборота по всем каналам реализации, в том числе:государственный сектор негосударственный сектор по сравнению с 2000 годом увеличился соответственно на 12,0; 4,2 и 12,1 раза, а кооперативная торговля «Таджикматлубот» уменьшался на 76 раза.

Данные таблиц 2 за рассматриваемый период показывают, что в 2019 году доля государственной торговли уменьшилась до 110процентов, а так-

же произошёл рост доли негосударственной торговли, то есть частного сектора торговли потребительскими товарами, который составляет 98,9 %.

В условиях рыночной экономики, для оценки развития розничной торговли Республики Таджикистан, необходимо провести сравнительный анализ с аналогичным показателем стран СНГ (табл. 3).

Таблица 3

Динамика изменения удельного веса стран СНГ в итогах по содружеству по розничному товарообороту (в текущих ценах; в процентах к итогу по СНГ)

Страны	1991	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Всего по СНГ	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Азербайджан	2,7	2,0	1,5	2,4	4,1	4,2	4,1	4,2	3,8
Армения	1,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Беларусь	4,1	3,8	3,4	3,2	3,5	3,2	3,3	3,1	2,9
Казахстан	4,2	3,5	3,2	2,9	4,7	4,6	4,5	4,2	4,6
Кыргызстан	1,1	0,5	0,4	0,4	0,7	0,7	0,7	0,5	0,4
Молдова	1,3	0,4	0,5	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2
Россия	61,8	72,4	75,7	78,3	73,8	73	70,0	71,5	62,1
Таджикистан	**0,7**	**0,3**	**0,2**	**0,2**	**0,4**	**0,4**	**0,4**	**0,4**	**0,3**
Узбекистан	4,5	2,7	6,5	1,5	2,7	4,4	4,0	3,9	2,8
Украина	15,7	5,4	7,6	10,3	8,4	7,6	7,0	6,9	5,8

Данные табл. 3 показывают, что по объему оборота розничной торговли в 2019 году доля Республика Таджикистан составляет 0,3 % (напротив 0,7 % в 1991году), хотя доля численности населения составляет 3,0 %. (таблица 4).

Таблица 4

Динамика удельного веса стран в итогах по содружеству по основным социально-экономическим показателям (в процентах к итогу по СНГ)

Страны	Численность населения			Валовой внутренний продукт			Продукция промышленности		
	1991	2000	2015	1991	2000	2015	1991	2000	2015
Азербайджан	2,6	2,9	3,4	1,3	1,5	2,9	1,3	1,7	2,5
Армения	1,3	1,1	1,1	0,8	0,6	0,6	0,6	0,2	0,3
Беларусь	3,6	3,6	3,3	4,1	2,9	2,9	4,6	5,1	4,5
Казахстан	5,8	5,3	6,2	4,2	5,2	10,1	4,4	5,3	6,6
Кыргызстан	1,6	1,7	2,1	0,9	0,4	0,4	0,8	0,4	0,3
Молдова	1,6	1,5	1,3	1,3	0,4	0,4	1,1	0,3	0,2
Россия	52,5	52,0	51,7	67,7	73,7	72,0	65,1	70,6	78,6
Таджикистан	1,9	2,2	3,0	0,6	0,3	0,4	0,6	0,3	0,2
Туркменистан	1,4	1,9	1,8	0,7	1,2	1,9	0,7	1,3	-
Узбекистан	7,5	8,8	11,1	3,0	3,9	3,5	3,2	3,3	-
Украина	18,3	17,3	15,0	14,5	9,0	4,9	16,7	11,1	6,8
Страны	**Продукция сельского хозяйства**			**Внешнеторговый оборот**			**Розничный товарооборот**		
	1991	**2000**	**2015**	**1991**	**2000**	**2015**	**1991**	**2000**	**2015**
Азербайджан	1,9	2,2	3,8	0,7	1,4	2,6	2,7	2,0	4,1
Армения	1,2	1,0	1,5	0,5	0,6	0,6	1,7	0,7	0,5
Беларусь	5,8	5,6	5,9	5,5	7,8	7,3	4,1	3,8	3,5
Казахстан	6,9	5,3	8,7	4,8	6,8	9.7	4,2	3,5	4,7
Кыргызстан	1,7	1,6	2,1	0,5	0,5	0,7	1,1	0,5	0,7
Молдова	2,2	1,2	1,0	0,8	0,6	0,8	1,3	0,4	0.3
Россия	50,1	48,9	57,5	66,2	67,1	68,0	61,8	72,4	73,8
Таджикистан	**1,1**	**0,7**	**2,3**	**0,8**	**0,7**	**0,6**	**0,7**	**0,3**	**0,4**
Туркменистан	1,4	2,8	-	1,7	-	-	1,0	1,5	-
Узбекистан	5,7	10,8	-	3,0	-	-	4,5	6,5	4,4
Украина	20,7	18,5	17,2	15,2	14,0	9,7	15,7	7,6	7,6

Данные табл.4 показывают, что в стране наблюдается тенденция снижения доли в ВВП с 0,6 % в 1991 года до 0,4 % в 2015 года, продукции промышленности с 0,6 % до 0,2 %. При этом доля численности населения увеличилась с 1,9 % в 1991 года до 3,0 % в 2015 года к общей численности жителей стран СНГ.

На основе сравнительного анализа установлено, что по уровню среднедушевого розничного товарооборота Таджикистан отстает от других стран. Результаты анализа представлены в таблице 5.

Таблица 5

Динамика оборота розничной торговли в расчете на душу населения в странах СНГ за 2000-2019 гг.(в % к предыдущему году)

Страны	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Азербайджан	109,8	113	109	111	102	103	103	104
Армения	116	109	100,8	85	98	106	101	108
Беларусь	112	120	116	99	96	104	108	105
Казахстан	107	114	118	97	102	103	106	106
Кыргызстан	107	114	98	106	105	106	107	105
Молдова	115	105	105	99,5	103	103	108	128
Россия	109	113	107	90	95	101	103	102
Таджикистан	**79**	**110**	**108**	**106**	**107**	**106**	**107**	**110**
Узбекистан	107,6	105,1	113,6	115	114	102	107	109
Украина	107	122	110	80	104	107	106	110
В среднем по СНГ	**106,4**	**112,51**	**108,54**	**98,85**	**102,6**	**104,1**	**105,6**	**108,7**

Данные таблицы 5 показывает, что в сравнении с аналогичным показателем величина среднедушевого товарооборота розничной торговли в Республике Таджикистан и других стран СНГ в % к предыдущему году в 2019 г. составил 10,0 процентов от среднего показателя стран СНГ, это говорит об имеющихся проблемах в ускорении темпов развития оборота розничной торговли Таджикистана. Также следует отметить, что и по другим показателям происходит отставание в развитии розничной торговли.

Однако в сфере розничной торговли происходит развитие частной формы собственности, то есть рост объёма продаж товаров на вещевых и смешанных рынках, где открываются новые виды торговли, которые опережают рост потребительских цен на товары и услуги (табл.6).

Таблица 6

Тенденции изменения структуры розничного товарооборота Республики Таджикистан по группам товаров по всем каналам реализации в 2000-2019 гг.

Годы	**Все товары**	**Продовольственные товары**	**Непродовольственные товары**	**Все товары**	**Продовольственные товары**	**Непродовольственные товары**
	(в ценах соответствующих лет) млн. сомони			**в процентах к итогу**		
2000	558,2	332,1	226,1	100	59,5	40,5

2005	2219,3	1120,7	1098,6	100	50,5	49,5
2010	5997,7	2836,2	3161,6	100	47.3	52,7
2011	7425,6	3550,7	3874,9	100	47,8	52,2
2012	9013,9	4164,4	4849.5	100	46,2	53,8
2013	11311,7	5180,7	6131,0	100	45,8	54,2
2014	12823,9	6168,3	6655,6	100	48,1	51,9
2015	14377,7	7045,1	7332,6	100	49,0	51,0
2016	16166,7	7921,7	8245,0	100	49,0	51,0
2017	18435,2	9144,1	9291,1	100	49,6	50,4
2018	20479,7	9891,8	10587,9	100	48,3	51,7
2019	24948,3	12099,9	12848,4	100	48,5	51,5

Источник: Статистический сборник Республики Таджикистан-2020. – Душанбе: «ТоРус»,2020.-495с.- С.420-421.

Из таблицы 6 видно, что за анализируемый период произошёл рост в укрупненной товарно-групповой структуре розничного товарооборота страны доля непродовольственных товаров с 40,5 процентов в 2000 г. до 51,5 процентов в 2019г., а доля продовольственных товаров снизилась с 59,5 процентов до 48,5 процентов, это говорит об изменении структуры товарооборота в стране.

Проведенное исследование показало, что многие ларьки, палатки, киоски в сельской местности, не зарегистрированы. Однако в городах они заполнены вещевыми и продовольственными рынками, где произошёл рост в 2,0 раза.

Проблема формирования результативного потребительского рынка и роста его роли в развитии экономики означает, то что нет госконтроля за санитарно-эпидемиологическим состоянием торговых точек, а также не применялись контрольно-кассовые аппараты. На сегодняшний день внедряются современные торговые информационно-коммуникационные технологии.

В этих условиях следует усилить роль госконтроля за деятельностью розничных торговых предприятий с целью решения возложенных на них задач, учитывая рыночные условия функционирования.

Одним из элементов торгово-посреднической инфраструктуры является оптовый рынок, который выступает как хозяйствующий субъект, оказыва-

ющий комплексные услуги всем субъектам оптового рынка (производителям, оптовикам и покупателям).

Изучив зарубежный опыт, было установлено, что производитель не может иметь собственную сеть снабженческих и сбытовых организаций, которая могла бы решить все имеющиеся проблемы.

Происходит подрыв интересов отечественных товаропроизводителей за счёт ввоза импортных товаров низкого качества и по низким ценам. Кроме того, повышается доля прямых поставок потребительских товаров от производителя к потребителю, где снижается оптовое звено.

С другой стороны, была вытеснена из сферы инфраструктуры товарообращения организованная оптовая и оптово-розничная торговля, из-за того, что производители и потребители хотят сэкономить на посреднических расходах.

Следовательно, оптовое звено играет важную роль в формировании конкуренции на потребительском рынке. То есть оно заказывает конкретным производителям производство тех или иных видов товаров, которая создает целесообразную конкуренцию на потребительском рынке, где будут продвигаться товаров.

В Республике Таджикистан из-за уличной торговли, которая происходила в начальные годы экономических реформ оптовая торговля была практически парализована.

Рост результативности потребительского рынка полагает оптовому рынку характер доминирующего звена в системе товарного обращения, который важен в условиях, когда около ¾ жителей республики проживает в сельской местности, где нет крупных производителей, а имеются мелкие торговые точки, расположенные на значительном расстоянии друг от друга.

Таким образом, оптовый рынок может обеспечить всех товаропроизводителяей и потребителей их продукции возможностями постоянного выхода на конкурентный немонополизированный потребительский рынок (ПР).

Оптовый рынок играет главную роль в организации информационного обслуживания участников сделок, по складывающимся на рынке ценам. контроля качества, сертификации продукции и контролируемой зоны налогообложения. Однако эти меры на сегодняшний день исполняются не системно и не комплексно, что показывает о важности проблемы развития оптового рынка.

В новых условиях важную роль должен играть оптовый рынок для развития упорядоченной системы распределения потребтоваров, которые реализуются, безадресно и без учета имеющегй конъюнктуры реального рынка.

Поэтому важным направлением повышения деятельности оптовых звеньев считается их институционализация на основе создания ассоциаций оптовой торговли в областях и крупных городов Таджикистана, которые способствуют ликвидации лишних расходов, связанные с функционированием промежуточных звеньев между производителями и потребителями. Кроме того они играют важную роль в координации оптовой и оптово-розничной торговли, а также информационного обеспечения участников оптовых сделок.

В последнее время в стране появились мелкооптовые магазины-склады типа «кэш-энд-кэри» используя опыт Италии, Испании, США и других стран. Результаты анализа показывают, что эффективно функционируют магазины – склады, особенно малые торговые центры, предприятия мелкой розничной торговли (киоски, палатки, павильоны), лоточники, предприятия общепитания, розничные покупатели, приобретающие товар мелким оптом для индивидуального потребления рационально используя имеющуюся МТБ бывшей государственной, а также потребительской кооперации при минимальных расходах по ремонту и их реконструкцию.

Кроме того эти магазины сглаживают проблем развития оптовой торговли. При этом особое место следует уделить проведению маркетинговых исследований с целью изучения покупательского спроса, развивать рекламную деятельность и сбор необходимой информации, организовать условия для хранения товаров и обеспечить оптимальную оборачиваемость товаров в течении семи дней.

В последние годы успешно развиваются супер– и гипермаркеты функционирующих в основном в городах Душанбе, Худжанде и Бохтаре, а также наблюдается развитие сетевой розничной торговли.

«Важным и эффективным экономическим механизмом и основным элементом инфраструктуры ПР является товарная биржа, которая выполняют целый ряд специфических, присущих только им функций, которые призваны придать торговле системный характер» [2].

В условиях Республики Таджикистан биржи стали действовать в начале 90-х годов прошлого века. Основные направления деятельности бирж страны до конца 90-х годов прошлого века составляли сделки на товары легкой промышленности.

Нами выявлено, что биржи страны в основном осуществляют экспортно-импортные операции и, главным образом, выступают регуляторами системы ценообразования на рынке, а на формирование же ресурсов внутреннего ПР они оказывают незначительное влияние».

Усиление роли биржевой торговли в системе ПР предполагает осуществление существенных мер по перестройке организационного механизма их функционирования, а также и их МТБ.

Важным следует считать вопрос о специализации бирж. При этом важно заметить, что биржи, создаваемые в областных и районных центрах должны быть универсальными ввиду небольших объемов выставляемых отдельных видов товаров и необходимости экономии затрат и средств, в том числе зданий.

В условиях Таджикистана товарных бирж можно считать как маркетинговый центр по исследованию конъюнктуры рынка по продвижению реального товара, спроса и предложения. Исходя из этого главным направлением считается совершенствования биржевой деятельности является развитая материально-техническая база, их оснащение информационно-коммуникационными технологиями автоматизированными рабочими местами, телекоммуникационными сетями и современными средствами связи, а также создание банк данных, по организации и управления биржевой торговли.

Приоритетным считается, учитывая демонополизацию коммерческо-посреднической деятельности на ПР, создание в районных центрах и небольших городах независимых средних и мелких организаций типа агентских, дилерских и дистрибьюторских фирм, призванных освободить товаропроизводителей от организации собственной сбытовой сети, дополнительных расходов, особенно складские расходы и направить их ресурсы на производстве товаров.

В новых условиях важная роль отводится торгово-промышленной палаты по развитию производства, сбыта, торговли. Анализ показывает, что Торгово-промышленная плата становился центром содействия внешнеторговой деятельности, поддержки инновационных процессов, правовой экспертизы и совершенствования законодательства, а также ее деятельность способствовала установлению деловых контактов со многими зарубежными государствами на основе организации и проведения выставок – ярмарок, активной информационно-коммуникационной работы.

Однако, активизация посреднической деятельности ТПП требует ее оснащения современными средствами связи и телекоммуникациями, информационно-коммуникационными технологиями, что требует необходимую государственную финансовую поддержку.

Важным считаем создание условий и предпосылка для развития конкуренции в торгово-посреднической сфере ПР на основе диверсификацию, равноправного функционирования всех форм посреднической инфраструктуры в стране и ее регионах.

Особое внимание в республике и ее регионов следует уделить совершенствованию товароснабжения потребительского рынка. При этом важным считаем разработку оптимальных маршрутов и организации перевозочного процесса в них.

В целом, рациональное функционирование ПР в условиях углубления рыночных отношений требует формирования разветвленной сети торгово-посреднической инфраструктуры, на основе соблюдения современных мировых стандартов. Следует отметить, что при организация торгово-посреднических структур, необходимо учитывать территориально-географические особенности республики и ее территорий, а также происходящие прогрессивные сдвиги в развитии производственно-коммерческой деятельности экономических агентов рыночной системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Факеров Х.Н. Теория практика становления инфраструктуры потребительского рынка: / Х.Н. Факеров - Душанбе.: «Ирфон». 2001-152с.
2. Биржевое дело/ Под ред. В.А. Галанова, А.И. Басова. – М.: Финансы и статистика, 2000.- 448с.
3. Статистический сборник Республики Таджикистан-2020. – Душанбе: «ТоРус»,2020.-495с.- С.420-421.
4. Содружеству Независимых Государств. Статистический сборник. – М.: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2020. - С. 228.

МАВҚЕЪ ВА НАҚШИ САВДОИ ЧАКАНА ВА ЯКЛУХТ ДАР РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ

ФАКЕРОВ ХАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,
докториилмҳоииқтисодӣ, профессори
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Деҳоти ½;
тел. (+992) 907-54-07-07, e-mail: tguk@mail.ru;

ЗУБАЙДОВ САИДАҲМАД,
номзадиилмҳоитехникӣ, дотсенти
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½;
тел. (+992) 900-20-11-57, e-mail: zubaydov57@mail.ru

Дар мақола нишондиҳандаҳои асосии савдои чакана в асавдои яклухт дар ҷумҳурӣ ва кишварҳои ИДМ таҳлилёфта, ҷойгоҳ ва нақши

савдои чакана ва яклухт дар рушди бозори истеъмолӣ муайян карда шуда, инчунин тавсияҳо оид ба такмил ва рушди бозори истеъмолӣ дар шароити муосир барои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудаанд.
***Калимавожаҳо**: савдо, мол, шароитимуосир, таҳлил, бозор, система, нақш, такмил, рушд, бозориистеъмол, гардиш, динамика, нишондиҳандаҳо.*

PLACE AND ROLE OF RETAIL AND WHOLESALE TRADE IN THE DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET

FAKEROV KHAMIDULLOKHON NURIDDINOVICH,
Doctor of Economics, Professor of the Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, dushanbe, st.Dehoti ½;
tel. (+992) 907-54-07-07, e-mail: tguk@mail.ru

ZUBAIDOV SAIDAHMAD,
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the
Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe, st.Dehoti ½;
tel. (+992) 900-20-11-57, e-mail: zubaydov57@mail.ru

The article analyzes the main indicators of retail and wholesale trade in the republic and the CIS countries, defines the place and role of retail and wholesale trade in the development of the consumer market, and also offers recommendations for improving and developing the consumer market in modern conditions of the Republic of Tajikistan.
***Keywords**: trade, goods, modern conditions, analysis, market, system, role, improvement, development, consumer market, turnover, dynamics, indicators.*

УДК: 222.304.622.178.

ТАҲИЛУ АРЗЁБИИ САТҲИ ИСТИФОДАИ МАШРУБОТИ СПИРТӢ, ТАМОКУ ВА ДАСТРАСИИ АҲОЛӢ БА ҒИЗОИ СОЛИМ

ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҲИМОВИЧ,
сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои соҳибкорӣ ва рушди бахши хусусии МТС-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;
тел.(+992) 988-55-26-90, e-mail: o-amin@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои истифодаи машруботи спиртӣ, тамоку ва дастрасии аҳолӣ ба маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ аз руи натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар ин замина, сатҳи дасрасии аҳолӣ ба ғизои солим ва истифодаи машруботи спиртӣ ва тамоку муайяну мушаххас гардидааст.

Калидвожаҳо. *Ғизои солим, воситаҳои мадҳушкунанда, истеъмоли машрубот спиртӣ ва тамоку, истифодаи дурусти махсулот, тарзи ҳаёти солим, меъёри физиологии истеъмоли маҳсулот.*

Истеъмоли ғизои носолим, машруботи спиртию тамоку ва таъсири манфии онҳо ба саломатии шаҳрвандон дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, ҳамчунин дар кишвари мо низ аз ҷумлаи падидаҳои номатлуб ба ҳисоб рафта, бартараф ва давра ба давра ҳаллу фасл кардани онҳо мунтазам андешидани тадбирҳои заруриро ба миён мегузорад.

Истеъмоли машрубот боиси марг ва маъюбӣ дар синни ҷавонӣ мегардад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар байни одамони 20–39 сола тақрибан 25 фоизи фавтидагон ба истеъмоли машрубот марбутааст.

Мувофиқи маълумоти Созмони Умиҷаҳонии Тандурустӣ (СУТ), ҳар сол дар натиҷаи истифодаи машрубот, махсусан машруботи зарарнок 3,3 миллион нафар мемиранд, ки ин 5,9 фоизи ҳамаи фавтҳоро ташкил медиҳад[1].

Бояд зикр анмуд, ки дар Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Туркманистон ва Тоҷикистон синни ҳадди ақалли хариди машруботи спиртӣ 21 солро ташкил медиҳад. Ин рақам дар Узбекистон ба синни 20 ва Қирғизистон бошад, ба синни 18–солагӣ рост меояд. Дар Туркманистон фурӯши машрубот дар рӯзҳои ид ва рӯзҳои ғайрикорӣ, аз ҷумла шанбе ва якшанбе манъ аст[2].

Гарчанде солҳои охир дар натиҷаи андешидани чораҳои судманд сатҳи истифодаи машруботи спиртӣ нисбатан кам гардида бошад ҳам, вале

вазъ ҳоло ҳам то андозае нигаронкунанда аст. Зеро мувофиқи маълумоти СУТ дар соли 2020 мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миёни 189 кишвари ҷаҳон оид ба истеъмоли машруботи спиртӣ ҷойи 130-умро ишғол намудааст, ки нишондиҳанда нисбат ба баъзе кишварҳои ҳамсоя зиёд мебошад.

Тибқи маълумоти охирини СУТ, машрубот бештар дар Қазоқистон истеъмол карда мешавад. Нишондиҳандаи пасттарин вобаста ба нӯшидани машруботҳои спиртӣ дар байни ҳамаи кишварҳои ИДМ ин Озарбойҷон, Ӯзбекистон ва Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд [3].

Дигар маводе, ки ба саломатии инсон зарари зиёд мерасонад, ин истифодаи тамоку (сигор ё нос) мебошад. Тибқи маълумоти СУТ, дар ҳоли ҳозир ба 7,8 миллиард аҳолии кураи замин тақрибан 1 миллиард тамокукаш рост меояд. Қобили зикр аст, ки майдони умумии кишти зироатҳои тамоку дар ҷаҳон 4,5 миллион гектарро ташкил медиҳад.

Тибқи иттилои созмони мазкур ҳар сол истифодабарандагони тамоку 5,7 миллиард дона сигор мекашанд ва тақрибан 1 миллион тонна пасмондаҳои сигорро мепартоянд. Бино ба гузориши ин созмон як тонна донаҳои сигор на танҳо ба муҳити зист, балки ба одамон низ зарар доранд, зеро онҳо аз селлюлоза атсетат, маҳсулоте мебошанд, ки дар шароити табиӣ тақрибан пӯсида намешаванд.

Боиси зикри хос аст, ки ғизои дуруст ин асоси некӯаҳволӣ ва тарзи ҳаёти солим мебошад. Ҳар он чизе, ки инсон истеъмол менамояд, ба намуди зоҳирӣ ва рӯҳияи ӯ таъсири хуб мебахшад. Ҳар як шахс бояд ҳамарӯза тарзи дуруст истеъмол намудани ғизоро риоя намуда, баҳри солимии худ аҳамияти ҷиддӣ диҳад. Вобаста ба дуруст истеъмол намудани ғизо моро мебояд ба тарзи истеъмоли дурусти он, аз ҷумла чӣ гуна итеъмол намудани хӯрок, инчунин ба он, ки дар таркиби хӯроке, ки истеъмол менамоем, чӣ гуна калорияҳо мавҷуд аст, аҳамияти ҷиддӣ бидиҳем. Бояд гуфт, ки тарзи дуруст истеъмол намудани ғизо рушд, ҳаёт ва саломатии бадани ҳар як одамро таъмин мекунад.

Ғизои дуруст дар таркиби худ ҳама гуна моддаҳои фоиданокро дар бар гирифта, ба шахс таъсири мусбат мерасонад, инчунин, бо риояи истеъмоли дурусти ғизо инсон метавонад вазъи саломатии хешро дар ҳолати хуб нигоҳ дорад.

Имрӯз дар дунё миқдори зиёди маҳсулоти гуногуни ғизоӣ истеҳсол мешаванд ва бехатарии онҳо барои саломатии инсон ниҳоят муҳим мебошад. Дар дунё одамони зиёд аз нодуруст истеъмол намудани маҳсулоти ғизоӣ мубталои бемориҳои гуногун гардидаанд. Маҳсулоте, ки бо маводҳои кимиёвию бактериявӣ олуда шудаанд, метавонанд одамро ба 200 намуди бемориҳо, аз ҷумла бемории саратон гирифтор намоянд [4].

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки тибқи маълумоти СУТ дар дунё ҳамасола зиёда аз 600 миллион нафар одамон аз истеъмоли ғизои нодуруст ба ҳар гуна бемориҳои хатарнок мубтало шуда, тақрибан 4 миллиону 200 ҳазор нафари онҳо мефавтанд.

Бинобар ин, таҳлилу арзёбии вазъи мавҷуда ва дар ин замина, муайяну мушаххас намудани сатҳи дарстрасии аҳолӣ ба ғизои солим, истифодаи машруботи спиртӣ ва тамоку аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

Акнун сатҳи истифодаи машруботи спиртӣ, тамокӯ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои солимро бо дарназардошти фикру ақидаҳои аҳолии ҷинси занону мардони синни аз 15 то 63 сола ва аз он боло, ки дорои касбу кори гуногун мебошанд, аз ҷумла соҳибкорон, кормандони ташкилоту муассисаҳои давлатӣ, донишҷӯён, омӯзгорон, нафақахӯрон, шахсони муввақатан бекор ва ғайра, ки ба тадқиқот фаро гирифта дар доираи саволҳои зерин муайяну мушаххас хоҳем кард.

Ҳоло Шумо машрубот, сигор, нос, чилим (калян) ва маҳлулҳои мадҳушкунандаро истеъмол менамоед? Дар робита ба ин масъала, миёни 50 нафар шаҳрвандони дорои касбу кори гуногун назарсанҷӣ гузаронида шуд. Аз шумораи умумии шаҳрвандони ба тадқиқот фарогирифта муайян карда шуд, 60 дарсади онҳо аз маводҳои зикргардида истифода мебаранд. Вобаста ба ин мавзуъ, 32 фоизи шаҳрвандон аз ҷавоб дондан ба ин савол даст кашида, 8 дарсади дигар бошад, иброз доштанд, ки дар гузашта истифода менамудем.

Ҳамин тавр, аз натиҷаҳои тадқиқот бармеояд, ки машруботҳои гуногуни спиртӣ, сигор ва нос аз ҷумлаи маводҳои аососие мебошанд, ки шаҳрвандони дорои синну соли гуногун аз онҳо бештар истифода мебаранд.

Ҳарчанд, ки истифодаи чилим (калян) ва маҳлулҳои мадҳушкунанда нисбатан кам ба назар расад ҳам, вале мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки вазъ то андозае дар ин самт нигаронкунанда мебошад. Чунки аксарияти мусоҳибоне, ки истифодабарандаи ин гуна маводҳо мебошанд, аз ҷавоб гуфтан ба ин савол бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла, ифшо нашудани макони дастраскунии маҳлулҳои мадҳушкунанда (бангдона ва ғайра) хомӯширо пеша карданд.

Аз синни чандсолагӣ Шумо истеъмолкунандаи маводҳои зерин, аз ҷумла сигор, нос, чилим (калян), маҳлулҳои мадҳушкунанда мебошед? Оид ба ин мавзуъ, мусоҳибон фикру андешаҳои худро чунин баён намуданд, аз ҷумла 30 фоизи онҳо иброз доштанд, ки истифодаи машруботи спиртиро аслан аз синни 15-20 ва аз 30 солагӣ болотар оғоз

намудаанд. Ин рақам нисбат ба шаҳрвандоне, ки ба истифодаи сигор ва нос машғуланд, гуногун ба назар расида, аз 8-15 ва 20-35 солагӣ рост меояд.

Аз натиҷаҳои тадқиқот муайян карда шуд, ки аз шумораи умумии шаҳрвандони зери назарсанҷӣ қароргирифта, танҳо 10 дарсади онҳо истифодаи калянро аз синни 15 то 19 солагӣ ва маҳлулҳои мадҳушкунандаро бошад, аз синни 15 то 20 солагӣ оғоз намудаанд, ки ин ҳолат ба андешаи мо хело ташвишовар буда, андешидани боз ҳам чораҳои судмандро аз ҷониби вазорату идораҳои дахлдори давлатӣ тақозо менамояд.

Чаро Шумо машрубот, сигор, нос, чилим (калян) ва маҳлулҳои мадҳушкунанда) истеъмол менамоед? Дар иртибот ба ин савол, мусоҳибони касбу кори гуногун сабабҳои асосии бештар руй овардани шаҳрвандон ба истифодаи машрубот, сигор, нос, чилим (калян) ва маҳлулҳои мадҳушкунандаро дар таъсири омилҳои зерин маънидод намуданд:

- Барои хурсандӣ ва табъи болида;
- Ҳангоми рӯйдодҳои муҳим (зодрӯз, тӯй ва ғ.);
- Барои иштиҳо;
- Ҳангоми дучор шудан бо муаммо, нофаҳмигиҳои оилавӣ, танҳоӣ;
- Барои худро нотарс ҳис кардан;
- Барои бартараф намудани дард;
- Ҳангоми пешниҳод кардан, рад кардан ҷоиз нест;
- Барои ором кардани асаб;
- Барои бехобиро аз байн бурдан;
- Одат кардан.

Ҳамин тавр, аз шумораи умумии шаҳрвандони ба тадқиқот фарогирифта 36 фоиз баъзе аз сабабҳои асосии бештар рӯ овардани шаҳрвандонро ба маводҳои зикргардида дар омилҳои зерин, аз ҷумла барои хурсандӣ ва табъи болида, ҳангоми рӯйдодҳои муҳим (зодрӯз, тӯй ва ғ.), 22 фоиз ҳангоми дучор шудан бо муаммо, нофаҳмигиҳои оилавӣ, танҳо 16 фоиз барои бедор кардани иштиҳо, 10 фоиз, барои худро нотарс ҳис кардан, бартараф намудани дард, ҳангоми пешниҳод кардан, рад кардан ҷоиз нест, одат кардан ва ғайра 20 дарсад арзёбӣ намуданд.

Оё Шумо дар ояндаҳои наздик аз истифодаи машрубот, сигор, нос, чилим (калян) ва маҳлулҳои мадҳушкунанда даст кашиданӣ ҳастед? Вобаста ин масъала, беш аз 50 нафар шаҳрвандони дорои касбу кори гуногун ба тадқиқот фаро гирифта шуд. Аз шумораи умумии мусоҳибон 30 фоиз ибрози ақида намуданд, ки онҳо дар ин мавзуъ ҳоло фикр накардаанд ва 4 фоизи дигар бошад, таъкид намуданд, ки дар

ояндаҳои наздик аз истифодаи маводҳои зикргардида даст кашиданӣ нестанд.

Ҳангоми назарсанҷӣ 26 фоизи мусоҳибон қайд намуданд, ки онҳо ният доранд, ки дар ояндаҳои наздик аз истифодаи чунин маводҳо комилан даст кашанд. Аз 16 то 24 фоизи боқимонда бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла тамоман истифода накардани ингуна маводҳо ба ин савол посухи дақиқ пешниҳод накарданд.

Сабабҳои асосии даст кашидан аз истеъмоли маводҳои зикргардидаро номбар кунед? Мусоҳибони ба тадқиқот фарогирифта баъзе аз сабабҳои асосии даст кашидан аз истеъмоли машрубот, сигор, нос, чилим (калян) ва маҳлулҳои мадҳушкунандаро чунин байён намуданд, аз ҷумла: эҳсоси зарар ба саломатӣ, огоҳ шудани волидайн, маслиҳати табибон, машғул шудан ба варзиш, норасоии маблағ бо сабаби қиммат гардидани арзиши маводҳои хушсифати дар болозикргардида ва ивваз гардидани дӯстону рафиқоне, ки ба истифодаи чунин маводҳо машғул буданд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки аксари мусоҳибони ба назарсанҷӣ фарогирифта аз посух гуфтан ба саволи мазкур бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла қобилияти баён кардани фикри худ даст кашиданд.

Ба фикри Шумо шаҳрвандон бештар аз кадом маводҳои зерин, аз ҷумла, сигор, нос, чилим (калян) ва дигар маҳлулҳои мадҳушкунанда истифода менамоянд? Вобаста ба ин масъала, 64 фоизи мусоҳибони ба тадқиқот фарогирифта ибрози ақида намуданд, ки дар ҳоли ҳозир шаҳрвандон дар қиёс бо дигар маводҳои зикргардида бештар тамокуи бедудро (нос) истифода мебаранд. Ба андешаи онҳо яке аз сабабҳои асосии ин ҳолат, дар нисбатан кам будани арзиши нос (1-2 сомонӣ барои як халтача) ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, аз шумораи умумии шаҳрвандони ба таҳқиқ ҷалбгардида 56 фоизашон сигор, 28 фоиз машруботи спиртӣ, 14 фоиз маҳлулҳои мадхушкунанда ва 10 фоиз калянро ҳамчун маводҳои асосие, ки аз ҷониби шаҳрвандон истифода мегарданд, ибрози ақида намуданд.

Дар маҷмуъ, аз натиҷаҳои таҳқиқот хулоса мегардад, ки сигор баъд аз нос ҳамчун маводи асосии истифодаи шаҳрвандон, ки ба саломатии онҳо зарарҳои зиёде мерасонад, ба ҳисоб меравад.

Шумо дар як моҳ барои машрубот, сигор, нос, чилим (калян) ва маҳлулҳои мадҳушкунанда чӣ қадар маблағ сарф менамоед? Доир ба ин савол 50 шаҳрванде, ки бевосита ба истифодаи маводҳои зикргардида машғул буданд, ба тадқиқот фаро гирифта шуданд. Дар натиҷаи таҳқиқ муайян карда шуд, ки мусоҳибон бо дарназардошти шароит дар муддати як моҳ барои хариди чунин маводҳо маблағҳои зеринро сарф менамоянд, аз

ҷумла, машруботи спиртӣ, аз 50-100 сомонӣ (14% мусоҳибон) ва аз 250 то 400 сомонӣ (8%). Хариди сигор аз 50 то 100 сомонӣ (12%), 250-400 (10%) ва 8 % мусоҳибон бошанд, аз 500 то 1000 сомонӣ. Хариди нос, дар ин маврид, 34% мусоҳибон қайд намуданд, ки онҳо дар муддати 30 шабонарӯз барои хариди нос аз 50 то 100 сомонӣ харҷ менамоянд. Истифодаи чилим аз 100- 250 сомонӣ (6%), аз 500 то 1000 (6%) сомонӣ. Дар мавриди хариди маҳлулҳои мадҳушкунанда ҳаминро бояд қайд намуд, ки аз шумораи умумии мусоҳибони зери насарсанҷӣ қароргирифта танҳо 2 фоизи онҳо иброз намуданд, ки барои хариди воситаҳои мадҳушкунанда дар муддати як моҳ тахминан аз 100 то 250 сомонӣ сарф менамояд.

Дар оилаи Шумо чанд нафар аз маводҳои зерин, аз ҷумла, сигор, нос, чилим (калян) ва дигар маҳлулҳои мадҳушкунанда истифода мебаранд?

Дар робита ба ин масъала, шаҳрвандони зери тадқиқот қароргирифта посухҳои зернро интихоб намуданд, аз ҷумла истифодаи тамокуи бедуд (нос) 24 нафар, сигор 21 нафар, машруботи спиртӣ 19 нафар ва истифодаи чилим бошад, 4 нафар. Аз шумораи умумии мусоҳибони ба назарсанҷи фарогирифта, 18 нафар ё тақрибан, 20,1 фоизи онҳо бо сабабҳои ба мо номаълум аз посух гуфтан ба ин савол, даст кашиданд.

Ба фикри Шумо сатҳи истифодаи машрубот, нос, сигор, чилим ва маҳлулҳои мадҳушкунанда дар муқоиса ба солҳои охир зиёд шудааст? Доир ба саволи мазкур 50 нафар шаҳрвандони дорои касбу кори гуногун, аз ҷумла истифодабарандаи маводҳои зикргардида ва ғайри он тадқиқот гузаронида шуд.

Дар натиҷаи насарсанҷӣ аз шумораи умуми мусоҳибон 39 нафар ё 78 фоизи пурсидашудагон ибрози ақида намуданд, ки сарфи назар аз андешидани чораҳои муассир, аз ҷумла доир ба истеъмол ва фурӯши сигор дар ҷойҳои ҷамъиятӣ сатҳи истифода, истеҳсол ва фурӯши машруботи спиртӣ, нос, сигор, чилим ва маҳлулҳои мадҳушкунанда дар муқоиса ба солҳои қаблӣ зиёд шудааст.

Мусоҳибони дигари зери насарсанҷӣ қароргирифта (22%), ки як қисми онҳо худ истифодабарандаи чунин маводҳо буданд ва қисми дигаре ба ин савол ҷавоби рад дода, қайд намуданд, ки солҳои охир сатҳи истифодаи маводҳои зикргардида аз ҷониби шаҳрвандон нисбатан кам гардидааст.

Шумо сабабҳои афзоиши (камшавии) истеъмоли нос, сигор, машруботи спиртӣ, чилим ва маҳлулҳои мадҳушкунандаро чӣ гуна арзёбӣ менамоед? Мувофиқи тартиби муайянгардида дар иртибот ба ин масъала, миёни 50 нафар шаҳрвандони дорои касбу кори гуногун назарсанҷӣ гузаронида шуд. Аз шумораи умумии шаҳрвандони ба тадқиқот

фарогирифта 28 нафар ё 56 фоизи онҳо сабабҳои асосии афзоиши (камшавӣ 14%) истеъмоли нос, сигор, машруботи спиртӣ, чилим ва маҳлулҳои мадҳушкунандаро дар таъсири омилҳои зерин маънидод намуданд:

— Мунтазам зиёд гардидани нуқтахои фурӯши машруботи спиртӣ ва дигар маводҳои зикргардида;

— Зиёд будани истеҳсол ва фурӯши машруботҳои спиртии сифаташон паст. Ин вазъ агар аз як тараф ба дастрас гардидани машруботҳои спиртӣ бо нархҳои нисбатан арзон ба шаҳрвандон мусоидат кунад, аз ҷониби дигар ба ҷалби бештари хоҳишмандони нӯшидани машруботи спиртӣ мусоидат хоҳад кард;

— Мунтазам коҳиш ёфтани сатҳи ахлоқи ҳамида ва фарҳанг махсусан байни ҷавонон;

— Набудани ҷойи корӣ доимӣ бо маоши нисбатан хуб ва зиёд будани сатҳи бекорӣ;

— Дучор шудан ба дарду ғам, нофаҳмӣ, муаммоҳои зиндагӣ, мушкилоти оилавӣ;

— Беназоратӣ ва зиёд гардидани шабгардӣ аз ҷониби ҷавонон;

— Одат кардан ва муҳити носолими оила ва дӯстон;

— Барои ором намудани асаб, нағз хоб рафтан;

— Дучор шудан ба мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ;

— Назорати кам ва барои дилхушӣ.

Сабабҳои коҳишёбии истеъмоли маводҳои зикргардида:

— Мунтазам баланд гардидани нархи машруботи босифат, сигор ва мадҳушкунанда;

— Эҳсоси зарар ба вазъи саломатӣ;

— Татбиқи сиёсати самараноки давлатӣ дар ин самт;

— Мунтазам баланд гардидани донишу тафаккури аҳолӣ;

— Ҳамасола зиёд гардидани шумораи майдончаҳои варзишӣ;

— Бурдани ташвиқот оид ба зарари маводҳои зикргардида ба саломатии инсон ва тарғиби мардум ба ҳаёти солим.

Ҳамин тавр, аз шумораи умумии мусоҳибони ба назарсанҷӣ фарогирифта, 15 нафар ё тақрибан, 30 дарсади онҳо бо сабабҳои гуногун аз посух гуфтан ба ин савол, даст кашиданд[5].

Маълумотро дар бораи ғизои солим аз куҷо ё аз кӣ мегиред (ё имкони гирифтани онро доред? Оид ба ин масъала, 41,5 фоизи мусоҳибон нашри махсусӣ барномаҳои телевизионӣ (радио) ё дар сайтҳои махсусӣ интернетӣ, 16,9% ВАО аз рӯзномаау маҷаллаҳо, 13,8% шуносу хешовандон, 10,8% табиби табобаткунанда, дар дарсҳои махсус дар маркази саломатӣ, 17 фоизи дигар бошад, манбаъҳои дигарро шарҳ доданд.

Шумо хӯрокҳои зеринро бо кадом миқдор истеъмол мекунед? Дар робита ба ин савол чунин натиҷаҳоба даст омаданд, аз ҷумла

— Истеъмоли ҳаррӯзуи нон ва маҳсулоти нонӣ–92,3% ва якчанд маротиба дар як ҳафта –истеъмолӣ намудани маҳсулоти зикргардида бошад, 7,7 дарсад;

— Равғани растанӣ (офтобпараст, зайтун ва ғ.) – ҳар рӯз –71,2% , якчанд маротиба дар як ҳафта – 19,2% , 2-4 маротиба дар як моҳ–3,8%, як маротиба дар як моҳ - 3,8%, як маротиба дар 2-3 моҳ–1,9%;

— Сабзавоти тару тоза–50%, ҳар рӯз, 46,2% ва якчанд маротиба дар як ҳафта, 3,8%;

— Ғалладона ва макарон – якчанд маротиба дар як ҳафта 40,4% 2-4 маротиба дар як моҳ - 40,4%, ҳар рӯз – 11,5% 1 маротиба дар як моҳ – 7,7%;

— Шир ва маҳсулоти ширӣ - якчанд маротиба дар як ҳафта – 44,2%, ҳар рӯз – 36,5%, 2–4 маротиба дар як моҳ – 7,7%, як маротиба дар як моҳ – 5,8%, истифода намебаранд–5,8%;

— Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ–ҳар рӯз–34,6%, якчанд маротиба дар як ҳафта–34,6%, 2–4 маротиба дар як моҳ–26,9%, як маротиба дар як моҳ – 3,8%;

— Мева, буттамеваҳои тару тоза–ҳар рӯз –42,3%, якчанд маротиба дар як ҳафта –40,4% 2–4 маротиба дар як моҳ –9,6%, як маротиба дар як моҳ – 3,8%, 1 маротиба дар 2–3 моҳ – 1,9% ва истифода намебарад–1,9%;

— Қаннодӣ–ҳар рӯз –23,1%, якчанд маротиба дар як ҳафта–34,6%, 2-4 маротиба дар як моҳ –28,8% як маротиба дар моҳ – 13,5%;

— Моҳӣ (тару тоза ва яхкардашуда) – ҳар рӯз – 0%, якчанд маротиба дар як ҳафта–7,7%, 2–4 маротиба дар як моҳ – 21,1%, як маротиба дар як моҳ – 28,8%, як маротиба дар 2 – 3 моҳ – 26,9% ва истифода намебарад–15,4%;

— Консервҳои сабзавот ва меваҳо – ҳар рӯз –15,4%, якчанд маротиба дар як ҳафта–34,6%, 2–4 маротиба дар як моҳ–11,5%, як маротиба дар моҳ – 5,8%, як маротиба дар 2–3 моҳ–13,5% ва истифода намебарад–19,2%;

— Нӯшокиҳои ширини газдор, афшураҳои бастабандишуда–ҳар рӯз – 9,6%, якчанд маротиба дар як ҳафта–32,7%, 2–4 маротиба дар як моҳ–23,1%, як маротиба дар як моҳ–3,8%, як маротиба дар 2–3 моҳ–9,6% ва истифода намебарад –21,2%;

— Фастфуд (хотдог, гамбургер ва ғ.) – ҳар рӯз –7,7%, якчанд маротиба дар як ҳафта–17,3%, 2–4 маротиба дар як моҳ–26,9%, як маротиба дар як моҳ – 3,8%, 1 маротиба дар 2 – 3 моҳ –11,5% ва истифода намебарад – 32,7%;

– Газакҳои шӯр (чипсҳо, нони хушккарда, чормағз ва ғ.)–ҳар рӯз – 7,7%, якчанд маротиба дар як ҳафта–7,7%, 2–4 маротиба дар як моҳ–19,2%, як маротиба дар як моҳ–15,4%, як маротиба дар 2–3 моҳ–7,7% ва истифода намебарад–42,3%.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои пурсиш нишон доданд, ки дар таркиби хӯроки ба тадқиқот фарогирифта, маҳсулоти аз ҳама бештар истеъмолшаванда нон, маҳсулоти нонӣ ва равғани растанӣ мебошанд. Инчунин, натиҷаҳои тадқиқот нишон доданд, ки 50 дарсади мусобон ҳамарӯза сабзавоти тару тозаро истеъмол намуда, шир ва маҳсулоти ширӣ–44,2 фоиз, ғалладонагӣ ва макаронро бошад–40,4 фоизро ташкил медиҳад.

Шумо парҳезии худро дуруст мешуморед? Дар иртибот ба саволи гузошташуда –44,2 фоиз мусоҳибон калимаи ҳа, 26,9 фоиз не ва 28,8 дарсади дигар бошад ин ҷавоб бароям душвор аст интихоб намуданд.

Ғизои солим гуфта чиро мефаҳмед? Роҷеъ ба ин масъала аз шумораи умумии аҳолии ба тадқиқот фарогирифта натиҷаҳои зерин ба даст омаданд, аз ҷумла:

– Рад кардани истеъмоли маҳсулоти зараровар (фастфуд, қаннодӣ, ширинихо, нушокиҳои газдор ва ғ.) – 25,3%;

– Хурдани хӯрокҳо бо миқдори хурд дар як рӯз 4–5 маротиба – 13,3%;

– Дар як рӯз 1,5-2 литр об нӯшидан – 9,6%;

– Танҳо истеъмоли маҳсулоти органикӣ (органикии кишоварзӣ) – 7,2%;

– Кам намудани миқдори ғизои истеъмолшуда– 2,4%;

– Назорати таркиби маҳсулоти харидашуда – 8,4%;

– Дар парҳезӣ назорат намудани миқдори сафедаҳо, чарбҳо ва карбогидратҳо, витаминҳо ва минералҳо – 13,3%;

– Истеъмоли витаминҳои иловагӣ ва ғайра– 16,8%;

– Ҷавоб додан душвор аст – 3,6%.

Аз тадқиқот маълум гардид, ки зери мафҳуми “ғизои солим” шаҳрвандон пеш аз ҳама рад кардани маҳсулоти зарароварро мефаҳманд (25,3%). Тақрибан 13,3% посухдиҳандагон ин мафҳумро ҳамчун хӯрдани қисмҳои хурди хӯрок 4–5 маротиба дар як рӯз, нӯшидани оби кофӣ–9,6%, истеъмоли танҳо маҳсулоти органикӣ–7,2%, ғизои мӯътадил 2,4% ва назорати таркиби маҳсулоти харидашуда–8,4%, дар парҳезӣ назорат намудани миқдори сафедаҳо, чарбҳо ва карбогидратҳо, витаминҳо ва минералҳо–13,3%, истеъмоли витаминҳои иловагӣ – 12% мефаҳманд.

Ҳангоми интихоб ва хариди маҳсулоти ғизоӣ дар навбати аввал ба кадом омилҳо диққат медиҳед? Доир ба ин масъала мусобон чунин посух доданд. Маҳсулоти тару тоза – 33,3%, нарх – 24,1%, вуҷуд будани ГМО – 3,4%,

кишвари истеҳсолкунанда – 2,3%, сифатҳои таъмӣ – 5,7%, мавҷудияти тамғаи "ECO" ё "Organic" – 0%, бехатарии маҳсулоти ғизоӣ–23%, дигар – 1,1%, ман худам маҳсулот намехарам ё намедонам – 6,9%.

Шумо шахсан маҳсулоти кишоварзиро барои эҳтиёҷоти худ парвариш мекунед? Дар робита ба ин савол, 34,6 фоиз ё 18 нафар иброз доштанд, ки ба парвариши маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд. Аз шумораи умумии пурсидашудагон 65,4 фоиз ё 34 нафар оид ба ин мавзуъ ҷавоби радро интихоб намуданд.

Барои чӣ Шумо маҳсулоти кишоварзиро парвариш мекунед? Дар доираи саволи гузошташуда 94,4 фоизи мусоҳибон чунин ибрози ақида намуданд, аз ҷумла ман боварӣ дорам, ки маҳсулоти худпарваришкарда сифатан беҳтар, ва бехатар мебошанд – аз парвариши маҳсулоти кишоварзӣ лаззат мебарам – 5,6 фоиз.

Шумо ба муассисаҳои хӯрокворӣ ба монанди қаҳвахонаҳо, тарабхонаҳо, ошхонаҳо ва ғ. ташриф меоред? Роҷеъ ба ин масъала аз шумораи умумии аҳолии ба тадқиқот фарогирифта натиҷаҳои зерин ба даст омаданд, аз ҷумла: бале ҳар рӯз–11,5% ҳафтае 3-5 маротиба–15,4%, ҳафтае 1-2 маротиба–9,6%, моҳе 1–2 маротиба –9,6%, баъзан–44,2%, не, ман ташриф намеорам – 9,6%.

Шумо аз хӯрок дар муассисаҳои таълимӣ қаноатмандед? Ба ин савол фақат волидайн бояд ҷавоб медоданд. Аз ин лиҳоз, аз 52 нафар 43 нафар ҷавоб доданд. Дар натиҷа, 11,6 фоиз ҷавоби мусбат ва 88,4 дарсади дигар бошанд, ҷавоби манфӣ доданд.

Дар гузориши UNICEF «Кӯдакони Ҷаҳон - 2019” ин масъаларо дида баромада, қайд шудааст, ки айни замон дар ҷаҳон ҳар сеюм кӯдаки то 5-сола ғизои муносиб барои рушди солим намегирад ва ин мушкилоти муҳим дар рушди сармояи инсонӣ мебошад. Дар натиҷаи норасоии ғизо чунин мушкилот зуҳур мекунад: 149 миллион кӯдаки то 5-сола мушкилиҳои вобаста ба қадпастӣ ва тақрибан 50 миллион нафар ба хастагӣ (истощение) доранд; 340 миллион кӯдакон аз сабаби набудани витаминҳо ва минералҳо гуруснагии пинҳониро аз сар мегузаронанд, инчунин дар айни замон, нишондиҳандаҳои вазни зиёдатӣ босуръат меафзоянд. Ин мушкилоти сегона ба зинда мондан, рушди кӯдакон, ҷавонон ва дар натиҷа ба рушди иқтисодиёт ва кишварҳо таҳдид мекунад.

Дар асри XXI камғизоии кӯдакон бояд дар робита бо тағқироти фаврӣ, аз ҷумла афзоиши аҳолии шаҳр ва ҷаҳонишавии системаҳои озуқаворӣ, ки боиси афзоиши намудҳои хӯрокҳои калориянок ва камғизо, инчунин намудҳои хӯрокҳои дорои организмҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта, дида шавад. Норасоии ғизо барои афзоиш ва рушди кӯдакон бениҳоят зараровар аст. Ягона роҳи ҳалли он ислоҳи норасоии ғизо дар ҳар як марҳилаи ҳаёти кӯдак ва муво-

фиқ кардани системаҳои озуқаворӣ ба ин, инчунин дастгирии соҳаҳои тандурустӣ, таъмин бо об ва беҳдошт, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Шумо вобаста аз ғизо мушкили саломатӣ доред? Дар робита ба ин савол 84,6 фоизи пурсидашудагон қайд намуданд, ки онҳо вобаста ғизо мушкили саломатӣ доранд. Аз онҳо диабети қанд ё қанди баланди хун – 6,8%, фарбеҳӣ–18,2%, камхунӣ–18,2%, бемориҳои системаи ҳозима, (гастрит, колит, панкреатит ва ғ.)–27,3% , фишори баланди хун – 22,7% ва холестерини баланди хун бошад –6,8%.

Шумо хӯроки худро солим арзёбӣ мекунед? Оид ба ин, масъала 46,2 фоиз ё 24 нафар зикр намуданд, ки бале худро солим арзёбӣ мекунанд. 26,9 фоизи шаҳрвандон вобаста ин савол ҷавоби радро интихоб намуда, 26,9 фоизи дигар аз посух гуфтан ба ин савол даст кашиданд.

Барои бурдани тарзи ҳаёти солим ба варзиш машғул мешавед? Вобаста ба саволи гузошташуда 50 фоизи шаҳрвандони ба тадқиқот фарогирифта иброз намуданд, ки онҳо ба варзиш машғул буда, дар як ҳафта ба ҳисоби миёна то 3–4 маротиба ба ин кор машғул мешаванд. Нафарони боқимонда, яъне 50 фоизи дигари мусоҳибон бошанд, зикр намуданд, ки ба варзиш машғул нестанд[6].

Ҳамин тавр, аз факту рақамҳои овардашуда маҷмӯан хулоса кардан мумкин аст, ки ҳоло сатҳи истифодабарии машруботи спиртӣ, нос, сигор, чилим ва маҳлулҳои мадҳушкунанда бо сабабҳои дар матни мақола ба таври алоҳида овардашуда дар муқоиса ба солҳои қаблӣ нисбатан зиёд шудааст. Ин гуфтаҳоро ба он метавон асоснок намуд, ки аз шумораи умумии шаҳрвандони ба тадқиқот фарогирифта тақрибан 80 фоизи онҳо ибрози ақида намуданд, ки сатҳи истифодабарии маводҳои номбаргардида аз ҷониби шаҳрвандон дар қиёс бо солҳои гузашта афзоиш ёфтааст.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи тадқиқот муайян карда шуд, ки 53,3 фоизи шаҳрвандони зери насарсанҷӣ қароргрифта аз тамокуи бедуд (нос), 43,3 фоиз сигор, тақрибан 37 фоиз машруботи спиртӣ, 20 фоиз калян ва 3,3 фоиз маҳлулҳои мадҳушкунанда истифода мебаранд. Шояд ҳамин сабаб бошад, ки мавқеи кишвар дар миёни 189 кишвари ҷаҳон оид ба истеъмоли машруботи спиртӣ нисбат ба солҳои қаблӣ каме боло рафта бошад. Бинобар ин, вазорату идораҳои дахлдорро лозим меояд, ки дар ин самт корҳоро боз ҳам ҷоннок намуда, тадбиқи самараноки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар чораҳои дар доираи барномаю стратегияҳои давлатӣ қабул ва муайянгардидаро таъмин намоянд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки истеъмоли маҳсулоти табиӣ мунтазам коҳиш ёфта, истеъмоли хӯрокҳои зудпаз, нӯшокиҳои газдори шакарнок, шакар ва намак бештар ба назар мерасанд, ки ин ба рушди бемориҳои музмини ғайрисироятӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, аз натиҷаҳои насарсанҷӣ мушоҳида гардид, ки аксарияти шаҳрвандони ба тадқиқот фарогирифта ба истинои нон, маҳсулоти нонӣ (макарон) ва равғани растанӣ дигар маҳсулоти асосӣ, аз қабили шир, гӯшт, сабзавоти тару тоза, мева, буттамеваҳои тару тоза, қаннодӣ ва моҳии тару тоза ё яхкардашударо бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла норасоии маблағ ва набудани шароити молиявӣ дар сатҳи зарурӣ истифода намебаранд.

Илова бар ин, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи 8. соли 2018, №451 меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озӯқавори ба ҳар сари аҳолӣ тасдиқ карда шуд. Мувофиқи ин қарор ҳар як нафар бояд дар як сол маҳсулоти зеринро дар чунин меъёр истеъмол намояд, аз ҷумла, нон ва махсулоти нонӣ –147,7 кг, гӯшт ва махсулоти гӯштӣ –40,8 кг, шир ва маҳсулоти ширӣ–115,3 кг, тухм–180 дона, сабзавот ва полезиҳо–166,1 кг, мева ва буттамеваҳо–124,1 кг ва картошка бошад–92 кг.

Аммо аз натиҷаҳои тадқиқот мушоҳида гардид, ки истеъмоли воқеии маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар кишвар то ҳол қонеъкунанда нест, масалан истеъмоли нон ва маҳсулоти нонӣ–161,4 кг, картошка–42,5 кг, сабзавот ва полезиҳо–88,9 кг, меваҳо - 33,2, шакар–16,0 кг, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ - 14,4 кг, шир ва маҳсулоти ширӣ - 58,0 кг ва тухм–76,0 донаро ташкил медиҳад.

Дар маҷмӯъ, аз рақамҳои овардашуда хулоса кардан мумкин аст, ки ҳоло ҳам вобастагии кишвар аз воридоти маҳсулоти асосии ғизоӣ зиёд буда, қисми талаботи аҳолӣ аз руйи баъзе маҳсулоти номбаргардида аз ҳисоби воридот таъмин мегардад[7].

АДАБИЁТ

1. Маълумоти Созмони Умиҷаҳонии Тандурустӣ;
2. Маълумоти Созмони Умиҷаҳонии Тандурустӣ;
3. ВОЗ: Азербайджан, Узбекистан и Таджикистан – самые непьющие страны СНГ. предлагает в борьбе с алкоголизмом равняться на эти страны, 30 ноября, 2020;
4. Маълумоти Вазорати тандурусти ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. Натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ дар мавзӯи «Ғизои солим ва тарзи ҳаёти солим». МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, декабри соли 2020;
6. Натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ дар мавзӯи «Ғизои солим ва тарзи ҳаёти солим». МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, декабри соли 2020;
7. Фикру андеша ва хулосаҳои муаллиф.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА УРОВНЯ УПОТРЕБЛЕНИЯ АЛКОГОЛЯ, ТАБАКА И ДОСТУПА НАСИЛЕНИЯ К ЗДОРОВОМУ ПИТАНИЮ

ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ,
начальник Управления исследовании проблем предпринимательства и развития частного сектора ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 89;
тел.(+992) 988-55-26-90, e-mail: o-amin@mail.ru

В статье на основе результатов социологического исследования изученны вопросы, связанные с употреблением алкоголя, табака и доступа населения к основным продуктам питания, и в этом контексте определен уровень доступа населения к здоровому питанию и употреблению алкоголя и табака.

Ключевые слова: *Здоровое питание, опьяняющие вещества, употребление алкоголя, употребление алкоголя и табака, правильное использование продукта, образ жизни, физиологическая норма потребления продуктов.*

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ALCOHOL, TOBACCO USE AND ACCESS OF THE POPULATION TO HEALTHY NUTRITION

ODINAEV AMIN IBRAGIMOVICH,
deputy head of Department of entrepreneurship issue research and private sector development. Center for Strategic research under the President of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave.89;
tel.(+992) 988-55-26-90, e-mail: o-amin@mail.ru

In the article, based on the results of a sociological study, issues related to the use of alcohol, tobacco and the access of the population to basic foodstuffs were studied and in this context, the level of access of the population to healthy nutrition and the use of alcohol and tobacco has been determined.

Keywords: *healthy eating, intoxicants, drinking alcohol and tobacco, correct use of the product, lifestyle, physiological norm of consumption of products.*

УДК 338.45

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА,
главный научный сотрудник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Республика Таджкикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ 89;
Тел.: (+992) 926-300-972, e-mail: anisa.sf@mail.ru

МАХКАМОВ БАХОДУР БУРХАНОВИЧ,
кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана
734025, Республика Таджкикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни 44;
Тел.(+992) 985 12 12 95, e-mail: bahodurmahkamov@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы изучения зарубежного опыта развития легкой промышленности на примере таких стран как - Китай, Турция, Германия, Кыргызстан и Узбекистан. Изучение мероприятий, которые проводили Правительства этих стран по развитию отрасли, позволят использовать их с учетом условий развития Таджикистана и насытить внутренний рынок страны качественной продукцией среднего сегмента.

Ключевые слова: *зарубежный опыт, развитие, индустриализация, лёгкая промышленность, инвестиции, конкурентные преимущества, преференции и льготы, стратегические приоритеты.*

Любая индустриализация начинается с лёгкой промышленности, так как здесь требуется меньше капиталовложений, капитал оборачивается быстрей и в результате этого приносит большую прибыль. Так, «… индустриализация в Великобритании началась с хлопчатобумажной промышленности, вплоть до 70-х гг. 19 века. В Германии, начавшей индустриализацию после Революции 1848—1849, на протяжении десятилетий наблюдалось быстрое развитие лишь отраслей лёгкой промышленности. Преобладание лёгкой промышленности на первом этапе индустриализации наблюдалось и в США в 1-й половине 19 века, в России вплоть до Великой Ок-

тябрьской социалистической революции 1917, в Японии в начале 20 века и т. д.» [1].

«При изучении зарубежного опыта инновационного развития предприятий легкой промышленности. нами в качестве примера исследуются четыре крупных игрока современного рынка легкой промышленности в мире: Китай, Турция, Германия и Узбекистан.

КИТАЙ

Развитие легкой промышленности в Китае связано с активной поддержкой государства. Предприятия отрасли стали объектом различных государственных экономических программ.

Среди основных направлений поддержки, которые Республика Таджикистан может использовать: - целевое субсидирование и предоставление налоговых льгот для развития отрасли, создание современной системы государственных стандартов, стимулирование создания национальных брендов, разработка и регистрация торговых марок и др.

ТУРЦИЯ

В стране уделяется пристальное внимание подготовке кадров для отрасли, включая подготовку дизайнеров. Важным направлением поддержки развития легкой промышленности является создание и продвижение собственных брендов. Правительством страны предоставляются налоговые и таможенные льготы, 50%-ная поддержка расходов на энергоресурсы, льготное кредитование, льготы в области социальных отчислений и различные субсидии.

Все перечисленные направления поддержки отрасли, вполне приемлемы для использования в условиях Республики Таджикистан.

ГЕРМАНИЯ

Германия является одним из мировых лидеров по производству технических текстильных материалов, которые требуют крупных инвестиций, в первую очередь в научные разработки. Но для Республики Таджикистан, очень интересным представляется опыт Германии по кооперации всех участников рынка (формирование кластеров), которая создает благоприятные условия для сотрудничества. Она формирует крупную институциональную единицу, которая защищает интересы всех ее участников на всех уровнях. Это позволяет сохранить здоровую конкуренцию и не допустить монополии на рынке» [2].

Для Республики Таджикистан, очень полезно использование опыта Германии в формировании и развитии кластеров. Но, на наш взгляд, наиболее приемлемым вариантом использования зарубежного опыта развития

легкой промышленности, является опыт ее развития в соседних с нами странах, а именно в Кыргызстане и Узбекистане.

КЫРГЫЗСТАН

Сегодня швейная промышленность Кыргызстана производит качественную и недорогую продукцию, которая может конкурировать как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Легкая промышленность Кыргызстана является крупным экспортером.

«Экспорт текстиля, одежды, обуви и др. в 2020 году составил 88,9 млн. долларов США или 4,8% всего экспорта, в том числе экспорт текстиля и одежды - 86,3 млн. долл. При этом лидирующую роль играет экспорт одежды - 64%.

Основным рынком сбыта продукции для производителей одежды является рынок России (94%) и Казахстана (5%), в Узбекистан вывозится около 0,4% продукции в стоимостном выражении» [3].

Доминирующая подотрасль легкой промышленности в Кыргызстане - это швейное производство. Оценки результатов его развития позволяют проследить три этапа развития.

Этап 1. Воссоздание производства. Швейная промышленность – одна из тех, которые в Кыргызстане были созданы практически с нуля. Существовавшее в советское время достаточно крупное производство в легкой промышленности было практически разрушено - станки распроданы, здания превращены в крупные магазины и т.д. Потому был необходим этап освоения технологий швейного производства, изучения рынков, набора и подготовки рабочей силы. Отрасль возродилась, прежде всего, благодаря уникальной инициативной деятельности большого числа предпринимателей, многие из которых пришли в эту отрасль без специальных знаний и смогли наладить конкурентоспособное производство. Факторами роста стали дешёвая рабочая сила, низкая стоимость электроэнергии, правильная оценка возможностей. Но молодая рабочая сила не имела необходимой подготовки, полученной в профессиональных учебных заведениях. При этом еще не был полностью утерян контингент специалистов отрасли, получивших опыт и навыки еще в советское время. Кроме того, важно отметить, что практически вся отрасль в этот период находилась в тени. Это минимизировало издержки по взаимоотношениям с государственным бюджетом. Но предприятия по этой причине были вынуждены в своей деятельности использовать коррупционные схемы при взаимоотношениях с органами контроля, при доступе к ресурсам, к энергосетям и др.

Этап 2. Выход из тени, легализация бизнеса, рост производства и экспорта. С 2005 года для предприятий отрасли была введена патентная си-

стема, что позволило подавляющему большинству предприятий работать открыто. Выход из тени был поддержан предприятиями отрасли и был связан с достижением ими такой стадии развития, когда работа в тени приносит больше издержек, чем выгод. В настоящее время организационно-правовая форма почти всех предприятий – индивидуальный предприниматель, действующий на основании патента. Предприятиям это позволило в значительной мере улучшить доступ к финансовым ресурсам, устанавливать устойчивые хозяйственные отношения с зарубежными предпринимателями, снизить риски взаимоотношений с госорганами. В этот период продолжился рост числа предприятий швейной отрасли и рост производства, улучшилось техническое и технологическое перевооружение, расширилась география экспорта. Были созданы отраслевые бизнес-ассоциации: Ассоциация «Легпром» и Ассоциация трикотажных предприятий «Союзтекстиль», которые помогли предприятиям организоваться для защиты своих интересов.

Этап 3. Реакция на вызовы, стабилизация и развитие. Из-за проблем, связанных с COVID-19, отрасль сильно пострадала вследствие остановки производства (длительного локдауна), проблем с получением импортируемых материалов и отгрузкой готовой продукции на экспорт, с сокращением заказов, изменением курсов валюты и др. В настоящее время производство восстанавливается.

Особенностью развития швейной промышленности Кыргызстана является ее воссоздание в условиях отсутствия на внутреннем рынке производства отечественного сырья - хлопка, шелка, других волокон, необходимых тканей. Производители текстиля не были в состоянии обеспечить их своей продукцией ни по количеству, ни по качеству (местный текстиль не мог конкурировать с импортным по цене), необходимой фурнитуры. По настоящее время 90% используемых в швейной промышленности полупродуктов, включая швейную фурнитуру импортируется, также импортируется практически все оборудование для отрасли.

«В целом конкурентными преимуществами швейной промышленности Кыргызстана являются невысокая стоимость рабочей силы; благоприятные условия для экспорта продукции, особенно на рынки ЕАЭС; благоприятные налоговые условия; низкие административные барьеры и др.» [4].

Предприниматели отрасли сумели установить устойчивые и доверительные отношения с зарубежными партнерами, что обеспечивает объем и устойчивость заказов. К недостаткам можно отнести зависимость от зару-

бежных поставщиков по продукции сырьевых подотраслей, а также по продукции полупродуктовых отраслей.

Отрасль сейчас стоит перед необходимостью структурных преобразований, направленных на рост масштаба, консолидацию производства, на повышение качества продукции и более полный охват этапов текстильно-швейного производства, а также необходимостью выхода на новые сегменты рынка швейной продукции и на новые рынки.

В настоящее время политика правительства в этом направлении сконцентрирована на следующих направлениях.

- *Инвестиционный климат*. Правительство стремится существенно улучшить инвестиционный климат для предпринимателей. Среди общих для всей экономики мер, которые оказывают заметное влияние на деятельность текстильно-швейных предприятий, это мораторий на различные проверки;

- *Предоставление различных преференций и льгот.* Как отмечалось выше, Правительство перевело отрасль на патентную систему. Это способствовало легализации предприятий и урегулированию фискальных отношений. Кроме того, это обеспечивает низкий уровень налогообложения. Предприятиям также даны значительные льготы по отчислениям в социальные фонды;

- *Создание промышленных зон для текстильно-швейной промышленности;*

- *Создание отраслевых производственно-сбытовых цепочек*.

УЗБЕКИСТАН

Легкая промышленность Узбекистана является одной из ведущих отраслей экономики и крупным экспортером. «Текстильная и швейно-трикотажная промышленность (производство одежды) являются основой легкой промышленности. Их ежегодный темп прироста составил в среднем 9,4% и 11,8% соответственно за период 2010–2020 гг.

«Узбекистан обладает богатой сырьевой материальная база (хлопок, шерсть, каракуль, шелк) для развития и обеспечения всех отраслей легкой промышленности, а также достаточные условия для быстрого развития экономики (природно-климатические, географические и трудовые ресурсы). Страна также располагает крупной и диверсифицированной сетью предприятий текстильной и легкой промышленности. Практически все предприятия отрасли оснащены современным энергосберегающим оборудованием» [5].

«Экспорт продукции легкой промышленности (текстиль, одежда, обувь и др.) в 2020 году составил 2,15 млрд. долл. или 16% всего экспорта, в том

числе экспорт текстиля и одежды - 2,1 млрд. долл. и экспорт обуви, различных аксессуаров - 40 млн. долл. При этом на экспорт одежды приходится только 24%. Основным рынком экспорта одежды в 2020 году являлись Россия - 52%, Кыргызстан - 37%, Казахстан - 4%» [6].

Стратегическими приоритетами развития отрасли в стране были определены: - увеличение доли текстильной промышленности в экономике; реформирование системы управления текстильной промышленностью с внедрением передовых технологий менеджмента; внедрение кластерной модели развития на базе интегрирования производства, начиная с выращивания хлопка-сырца и заканчивая выпуском конечной текстильной продукции с высокой добавленной стоимостью; расширение производства продукции с высокой добавленной стоимостью за счет диверсификации и сокращения экспорта сырья и полуфабрикатов и другие.

Основными стратегическими приоритетами развития текстильной и швейно-трикотажной промышленности в ближайшие пять лет являются:

- развитие полного цикла технологий цепочки по углубленной переработке хлопка-волокна (от производства хлопчатобумажной пряжи, готовых тканей для швейного производства и технического текстиля до швейной продукции из трикотажа и текстиля);

- обеспечение выпуска широкой номенклатуры высокотехнологичной, конкурентоспособной на внешних рынках продукции, отвечающей международным стандартам;

- внедрение современных методов менеджмента качества и международных стандартов, создание системы сертификации производимой местной продукции в соответствии с международными требованиями;

- развитие взаимных кооперационных связей между отраслями легкой промышленности и другими отраслями экономики и на этой основе повышение уровня локализации производства текстильной и швейной продукции и другие.

В Узбекистане поставлена цель перевода на качественно новый уровень, опережающее развитие высокотехнологичных обрабатывающих отраслей, прежде всего по производству готовой продукции на базе глубокой переработки местных сырьевых ресурсов.

Политика в легкой, прежде всего, в текстильной промышленности направлена на усиление основных факторов повышения эффективности предприятий:

- применение инновационных методов управления;

- модернизация предприятий, повышение эффективности управления инновациями и инвестициями;

- повышение квалификации и совершенствование системы подготовки и переподготовки кадров;

- повышение уровня конкурентоспособности;

- совершенствование модели и дизайна текстильных изделий;

- повышение экспортного потенциала.

Основной программой для предприятий являются задачи, обозначенные в указе Президента Республики Узбекистан от 16 сентября 2019 года "О мерах по дальнейшему развитию легкой промышленности и стимулированию производства готовой продукции".

Институциональная поддержка и механизмы:

- создано Агентство по рекламе и маркетингу текстильной продукции;

- создана специализированная внешнеторговая организация ООО «Узтекстильэкспорт», которая будет создавать торговые дома за рубежом и продвигать продукцию легкой промышленности Узбекистана;

- Министерство экономики и промышленности и отраслевые ассоциации "Узтукспром" и "Узчармсаноат" согласовывают и утверждают инвестиционные проекты;

- «Узбекистан присоединился к системе преференций GSP+ (Generalized System of Preferences), позволяющей беспошлинно экспортировать в Евросоюз 6200 видов товаров» [7];

- «Стимулы, требования, ограничения для частного сектора:

- отменена обязательная продажа уполномоченным банкам части выручки в иностранной валюте, полученной от экспорта следующих видов продукции (с 1 января 2017 г.);

- введены платежи с 1 января 2021: на вывоз кожевенного полуфабриката в размере 10% от стоимости экспортируемых товаров; на экспорт хлопчатобумажной пряжи в размере 0,01 доллара США за килограмм вывозимой пряжи;

- производители текстильно-швейной продукции, а также фурнитуры и аксессуаров (до 1 января 2020 г.): освобождены от уплаты ряда налогов и уплаты обязательных отчислений в Республиканский дорожный фонд; освобождены от уплаты таможенных платежей за импортируемое оборудование, комплектующие изделия; наделены правом отсрочки по уплате таможенных платежей сроком до 60 дней со дня принятия таможенной декларации при импорте сырья, материалов и фурнитуры и др;

- стимулы для консультационной поддержки: иностранные консультанты ассоциаций “Узтукимачисаноат” и “Узчармсаноат”, а также иностранные специалисты, работающие в текстильной, швейной и трикотажной, кожевенной и меховой промышленности, платят подоходный налог с физических лиц в размере 50% от установленной ставки» [8].

Предложения для Таджикистана

Таким образом, среди основных направлений поддержки для развития отрасли, которые Республика Таджикистан может использовать из опыта Китая: - это целевое субсидирование и предоставление налоговых льгот для развития отрасли, создание современной системы государственных стандартов, стимулирование создания национальных брендов, разработка и регистрация торговых марок и др.

Из опыта Турции: - это подготовка кадров (включая дизайнеров), поддержка создания и продвижения собственных брендов, налоговые и таможенные льготы, 50%-ная поддержка расходов на энергоресурсы, льготное кредитование, льготы в области социальных отчислений и различные субсидии.

В Германии внимания заслуживает формирование кластеров, которые создают площадку для сотрудничества. Важно отметить, что существование такой системы позволяет защищать интересы всех ее участников, сохраняя, таким образом, конкурентный характер рынка.

Кыргызстан пошел по пути предоставления различных преференций и льгот. Как отмечалось выше, Правительство перевело отрасль на патентную систему. Это способствовало легализации предприятий и урегулированию фискальных отношений. Кроме того, это обеспечивает низкий уровень налогообложения. Предприятиям также даны значительные льготы по отчислениям в социальные фонды. Были созданы промышленные зоны для текстильно-швейной промышленности и отраслевые производственно-сбытовые цепочки.

Узбекистан наглядно показал, что можно и как нужно использовать положительный опыт, накопленный мировыми лидерами по развитию легкой промышленности (опыт Китая, Турции и Германии). Он объединил все меры, принятые в этих странах и использовал их в полной мере применительно к своим условиям. В Узбекистане действуют различные налоговые и таможенные льготы и преференции; оказывается содействие по продвижению продукции легкой промышленности на экспорт; оказание содействия в поставке (импорт) не производимых в республике технологического оборудования, запасных частей, комплектующих, сырья и материалов, аксессуаров и фурнитуры, а также в развитии внутриотраслевой кооперации; содействие в подготовке кадров; содействие в организации хлопково-текстильных кластеров — взаимосвязанных организаций и производств от поставщиков сырья до предприятий и швейных цехов.

Использование зарубежного опыта развития легкой промышленности в Таджикистане, позволит в кратчайшие сроки превратить эту отрасль в одну из динамично развивающихся отраслей, которая за счет мультипликативного

эффекта повлечет за собой развитие других смежных отраслей национальной экономики. В конечном итоге, это: - создание новых рабочих мест, насыщение внутреннего рынка готовой продукцией, рост благосостояния населения страны.

ЛИТЕРАТУРА

1.https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/90542/Индустриализация

2. Махкамов Б.Б. Пути и механизмы организации инновационного производства на предприятиях текстильной и швейной промышленности Республики Таджикистан. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Сайт Института экономики и демографии НАНТ ied.tj.

3.https://comtrade.un.org/ и https://www.trademap.org/

4.Особенности современной легкой промышленности развивающихся стран в глобальной конкуренции. https://articlekz.com/en/article/29373

5.Концепция повышения экономического потенциала текстильной промышленности. https://7universum.com/ru/tech/archive/item/9642

6. https://comtrade.un.org/ и https://www.trademap.org/

7.Постановление Президента Республики Узбекистан «О Программе мер по дальнейшему развитию текстильной и швейно-трикотажной промышленности на 2017–2019 годы» от 21 декабря 2016 г.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ САНОАТИ САБУК

СОДИҚОВА АНИСА ФАРҲОДОВНА,
сармутахассиси Раёсати тадқиқоти масъалаҳои соҳибкорӣ ва инкишофи бахши хусусии Маркази тадқиқоти стартегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;
Тел.: (+992) 926-300-972, e-mail: anisa.sf@mail.ru

МАҲКАМОВ БАҲОДУР БУРҲОНОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С.Айни 44;
Тел. 985 12 12 95, e-mail: bahodurmahkamov@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои омӯзиши таҷрибаи хориҷии рушди саноати сабук дар мисоли чунин кишварҳо, ба монанди Чин, Туркия, Олмон, Қирғизистон ва Ӯзбекистон баррасӣ шудаанд. Омӯзиши тадбирҳое, ки

ҳукуматҳои ин кишварҳо ҷиҳати рушди соҳаи саноати сабук андешидаанд, имкон медиҳад, ки онҳо бо дарназардошти шароити рушди Тоҷикистон истифода шуда, бозори дохилии кишвар бо маҳсулоти хушсифати сегменти миёна таъмин карда шавад.

Калидвожаҳо: *таҷрибаи хориҷӣ, рушд, индустриализатсия, саноати сабук, сармоягузорӣ, афзалиятҳои рақобатӣ, сабукиҳо ва имтиёзҳо, афзалиятҳои стратегӣ.*

THE FOREIGN EXPERIENCE OF LIGHT INDUSTRY DEVELOPMENT

SODIQOVA ANISA FARHODOVNA,
Chief Specialist, Department of Entrepreneurship Research and Private Sector of Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, ave. Rudaki 89;
Тел.: (+992) 926-300-972, e-mail: anisa.sf@mail.ru

MAKHKAMOV BAKHODUR BURKHANOVICH,
Candidate of Economic Sciences, Leading Researcher of the Institute of Economics and Demography of National Academy of Sciences Tajikistan
734025, Tajkikistan, Dushanbe, S. Ainie str. 44;
tel. (+992) 985 12 12 95, e-mail: bahodurmahkamov@mail.ru

The article shows the author's discussions issues of studying foreign experience in the development of light industry on the example of such countries as: - China, Turkey, Germany, Kyrgyzstan and Uzbekistan. The study of the measures taken by the Governments of these countries for the development of the industry will make it possible to use them, taking into account the conditions for the development of Tajikistan, and to saturate the domestic market of the country with high-quality products of the middle segment.

Key words: *foreign experience, development, industrialization, light industry, investments, competitive advantages, preferences and benefits, strategic priorities.*

УДК: 332.338.49

ИНСТИТУТСИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РАЗНЫХ ВИДОВ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

КУЧКОРОВ ИКРОМ ИЛЬХОМЖОНОВИЧ,
ассистент кафедры Мировой экономики Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, г. Худжанд
735900, Таджикистан, г. Канибадам, улица Айни 77/25;
тел: +(992)-92-820-06-90; e-mail: kuchkorovikrom@yandex.ru,

Экотуризм, агротуризм, сельский туризм — это формы туризма, возникшие в 80-х годах прошлого века, становятся все более важными отраслями туристической индустрии во всем мире. Новые взгляды на жизнь, эволюционирующее поведение туристов и постоянно меняющиеся предпочтения клиентов в сочетании с широко распространённой заботой об окружающей среде и устойчивоии развитии, привели к расширению этих видов туризма. Целью данной статьи является *изучение состояния и развития экологического, сельского и агротуризма в Республиеи Таджикистан, поскольку существует большой потенциал для расширения этих форм туризма в стране. В статье сделан анализ затрат правительства для развития экотуризма в частности, и для развития туризма в целом. Многие развитые страны получают значительный доход от агротуризма и экологического туризма, в то время как Республика Таджикистан не реализовало значимую долю своего потенциала несмотря на то, что культурное наследие и количество нетронутых природных территорий гораздо больше. В данной статье также рассматривается политика в этой области, поскольку государство очень заинтересовано и активно поддерживает экологический туризм и устойчивое развитие, а многие стратегии, программы и инициативы касаются этих категорией туризма.*

Ключевые слова: *экологический туризм, агротуризм, село, устойчивое развития, бюджет.*

Таджикистан обладает богатыми природными и культурными ресурсами и имеет множество возможностей для развития туризма, особенно таких нишевых сегментов, как экологический, культурный и приключенческий туризм [1].

Устойчивое развитие — это не только тенденция, но и необходимость, распространяющаяся на все социальные, политические, экономические и самое главное, экологические сферы нашей жизни, включая туризм, поскольку это индустрия ресурсов, зависящая от природного и человеческого потенциала, а также культурного наследия общества. Согласно Нистореану, цели, принципы и требования устойчивого развития туризма являются наиболее общими для экотуризма, сельского туризма, агротуризма и культурного туризма, причем эти формы туризма фактически представляют собой стремление к тому, чтобы туризм был не только позитивным, динамичным фактором развития, но и решением для сохранения естественной окружающей среды[2]. Кроме того, они стимулируют развитие других видов деятельности, таких как ремёсла, местное производство продовольствий или сельское хозяйство, что приводит к увеличению доходов в соответствующих областях.

Основные понятия

Сельский туризм — это форма туризма, возникшая в Европе, которая осуществляется в сельской среде, основана на сельских ресурсах, отражающих сельскую местность, традиционную народную культуру и сельскохозяйственную продукцию. В таком туризме туристы с удовольствием останавливаются во дворе, прогуливаются и осматривают цветы, зеленые растения, сады, старинную архитектуру. Он увеличивает прибыль от сельского хозяйства и обеспечивает крестьянству больше прибыли, больше возможностей для трудоустройства и лучшие условия жизни, сочетая сельское хозяйство и туризм. Он играет позитивную роль в стимулировании развития сельской экономики и сельской культуры. Сельский туризм находится в начальной стадии, отдавая приоритет сельскохозяйственным достопримечательностям, сельскохозяйственному опыту и близкому отдыху с размещением и простым развлечением.

Несмотря на то, что все начиналось как простая, дешевая и не очень популярная форма туризма, сельский туризм теперь считается сложным, современным и адресован высокообразованным, хорошо путешествующим и из высших социально-экономических групп людям. Термин «сельский туризм» был определен по-разному, он варьируется от страны к стране, и довольно трудно найти универсальное определение из-за его сложного многогранного характера. Европейская комиссия определяет сельский туризм как: "туризма в районах с низкой плотностью населения", сельских районов и деревень[3]. Кроме того, сельский туризм считается средством снятия стресса, возможностью воспользоваться чистым воздухом, сырой окружающей средой, приятным опытом возвращения к истокам.

Агротуризм — это более поздний термин, появившийся в конце XX века и непосредственно связанный с сельскохозяйственной деятельностью. Он использует ферму как основное место для туризма, туристы “проводят ночь в крестьянских дворах, а не в специально организованных местах размещения, таких как гостевые дома или отели”. Эта форма сельского туризма, как правило, является второстепенным видом деятельности, сельское хозяйство остается основным источником дохода и занятости фермеров. Значение понятия "агротуризм", как и понятия сельского туризма, также варьируется в зависимости от различных географических регионов.

Кроме того, агротуризм часто рассматривается как часть экотуризма, ибо и то, и другое связаны и подчинены природным достопримечательностям. Однако в случае экотуризма основной мотивацией туристов является наблюдение и оценка природы и местных традиций, связанных с природой, а также повышение осведомленности о сохранении природных и культурных ценностей, минимизация негативного воздействия на окружающую среду, обеспечение занятости и получение экономических выгод для местных сообществ[4]. Таким образом, экотуризм отличается от других форм туризма близостью к природе, рациональным использованием туристских ресурсов и обладает большим потенциалом для убеждения ключевых игроков в индустрии туризма и местных сообществ с целью поддержки и сохранения охраняемых территорий, повышения уровня жизни в регионе.

Экотуризм согласно международному обществу экотуризма определяется как “ответственное путешествие в природные районы, которое сохраняет окружающую среду, поддерживает благосостояние местного населения и включает в себя интерпретацию и образование”[5]. Образование должно охватывать как персонал, так и гостей.

Экотуризм — это устойчивый туризм, который основан на экологическом принципе и теории устойчивого развития. Экотуризм помогает в развитии общин, обеспечивая альтернативный источник средств к существованию для местного сообщества, который является более устойчивым. Целью экологического туризма является сохранение ресурсов, особенно биологического разнообразия, и поддержание устойчивого использования ресурсов, что может принести экологический опыт путешественникам, сохранить экологическую среду и получить экономическую выгоду местному населению. Средства к существованию в сельских районах больше не рассматриваются как синоним сельскохозяйственной деятельности. Вместо этого было признано, что жители сельских районов развивающихся стран осуществляют многочисленные стратегии для обеспечения своей жизни. Некоторые открыли для себя туризм как потенциальный источник дохода, дополняющий другие виды деятельности. Экотуризм устанавливает гармо-

ничную симбиотическую связь между посещением достопримечательностей и охраной окружающей среды, которая может свести к минимуму негативное влияние путешествий на экологическую среду путем строгого управления, чтобы обеспечить долгосрочное использование ресурсов. Экотуризм очень популярен среди путешественников благодаря своим основаниям, которые делают акцент на естественной экологической среде и уделяют внимание охране окружающей среды.

Учитывая все вышесказанное, сельский туризм, агротуризм и экотуризм имеют общие точки зрения в том, что касается типа туристов, которые выбирают этот вид отдыха для качественного времяпровождения. Основные характеристики каждого из этих трех видов туризма, представленных выше, обобщены в Таблице 1.

Таблица 1

Основные характеристики сельского туризма, агротуризма и экотуризма

Сельский туризм	Агротуризм	Экотуризм
Все виды туризма, которые происходят в сельской местности или сельских общинах.	Туристическая деятельность, непосредственно связанная с сельским хозяйством.	Природно-ориентированная форма туризма, основной мотивацией туристов является наблюдение и оценка природы, а также традиционных культур, преобладающих в природных зонах.
Практикуется в небольших семейных хозяйствах.	Практикуется на ферме или в домашнем хозяйстве в качестве вторичного источника дохода.	Поставщики услуг, как правило, являются небольшими местными предприятиями.
Часто называют «агротуризмом», «природным туризмом», «фермерский туризмом» и «деревенским туризмом»	Часто упоминается как «фермерский туризм», «сельский туризм» и «деревенским туризм»	Часто упоминается как «устойчивый туризм», «ответственный туризм» и «зеленый туризм»
Самостоятельная деятельность, интегрированная в третичный (транспорт, связь, тор-	Полностью интегрироваться в рамках сельского туризма	Прекрасно описанный как "нишевой туризм", он отличается от сельского туризма близостью к

говлю, туризм, здравоохранение и т. п.) сектор экономики, альтернативная / комплементарная форма массового туризма		природе и более рациональным использованием туристических ресурсов.
Потенциальные клиенты - любители природы	Потенциальные клиенты интересуются сельским хозяйством, ремесленничеством, фольклором, натуральными сельскохозяйственными продуктами и гастрономией	Потенциальные клиенты заинтересованы в значимое взаимоотношение с местным обществом, медленном путешествии, высококачественных впечатлениях, живописных природных элементах, гастрономии, традициях и маршрутах, которые позволяют им чувствовать себя так, как если бы они были местными жителями

Источник**:** Составлен автором из [3].

Состояние экотуризма в РТ

В Таджикистане экотуризм на государственном уровне начали развивать с 2015 года, после принятия государственной программы развития туризма на 2015-2017 годы, он официально получил статус одной из самых приоритетных отраслей туризма. К сожалению, в Республике Таджикистан развитие и научное изучение одного из наиболее перспективных направлений туризма стало проявляться только в последние годы. Таджикистан обладает богатыми природными и культурными ресурсами и предлагает множество возможностей для развития туризма, особенно таких нишевых сегментов, как экологический, культурный и приключенческий туризм. На сегодняшний день существуют отдельные научные работы и практики, которые отражают проблему развития экологического туризма в стране, однако отсутствуют исследования, которые бы раскрывали определение, основные принципы и механизмы экотуризма, а также различные модели экотуризма, как в зарубежных странах.

Перспективы развития туристической отрасли Таджикистана в значительной степени зависят от усиления государственного регулирования сферы туризма на национальном уровне, что должно сочетаться с современной стратегией продвижения региональных туристических продуктов. В тече-

ние последнего десятилетия наблюдался повышенный интерес со стороны правительства к индустрии туризма. Это подтверждается следующими фактами приведенные в таблице 2.

Таблица 2

Анализ нормативно - правовых актов в области туризма

№	Название	Основное содержание по данной тематике
1	Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года	Если приоритетное направление туристической отрасли будет выбрано неправильно, то развитие туризма не принесет должный результат. Приоритетными направлениями туристической отрасли для Таджикистана являются **экологический туризм**, лечебно-оздоровительный туризм, прогулочный, историко-культурный туризм, альпинизм и охота.
2	Программа развития туризма в Республике Таджикистан на период 2015-2017, 2018-2020 годы	§3. **Экологический туризм**-фактор устойчивого развития 45. Необходимость развития **экологического туризма** в Республике Таджикистан обусловлена, прежде всего, социально-экономическими факторами созданием новых рабочих мест и развитием местных сообществ в отдаленных регионах.
3	Закон Республики Таджикистан О туризме	Цель настоящего Закона Настоящий Закон определяет правовые, экономические, социальные и организационные основы, а также порядок осуществления туристской деятельности на территории Республики Таджикистан. (ЗРТ от 28.12.12 г. № 922)
4	Закон Республики Таджикистан О внутреннем туризме	2. К видам внутреннего туризма в Таджикистане отнесено: - **сельский** (ознакомление с образом жизни, традициями и местными обычаями); - **экологический** (путешествие в отдаленные места, защита окружающей среды); **Услуги агротуризма** 1. В целях укрепления сельскохозяйственной деятельности и повышения агрокультурного уровня граждан в регионах, сооружениях и сельскохозяйственных землях (территориях) аграрных организаций и предприятий, фермерских хозяйств (далее - аграрный объект) создается организованный **агротуризм**. 2. Путешествие граждан на аграрные объекты

		осуществляется посредством субъектов туристических услуг в непосредственном взаимодействии с аграрными организациями и предприятиями и фермерскими хозяйствами.
5	Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы	Дальнейшее углубление административной реформы, эффективное использование природных ресурсов и основных средств предприятий и организаций, развитие органического земледелия, возобновляемых и экологически чистых источников энергии как базиса «зелёной экономики», расширение механизма интегрированного управления водными ресурсами, а также **всемерное развитие туризма**, реализация мер по сдерживанию издержек в экономике должны привести к повышению конкурентоспособности национальной экономики и улучшению делового климата, что создаст предпосылки для усиления инвестиционного спроса, в том числе и со стороны частного бизнеса.
6	Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года	Богатое историко-культурное наследие Таджикистана, его уникальная природа с неповторимыми озерами, редкими животными и растениями, а также высокие горы **являются важными условиями развития сферы туризма** и увеличения вклада этой отрасли в ВВП страны. -формирование и **реализация эффективной региональной экологической политики**, которая будет направлена на снижение антропогенного воздействия на окружающую природную среду, улучшение качества земель и питьевой воды.

Источник: составлен автором на основе вышеупомянутых законов, программ и стратегии в сфере туризма [6,7,8,9, 10, 11].

Безусловно, это далеко не исчерпывающий перечень мер, принимаемых правительством по развитию туризма. Для развития этой сферы в стране сформированы все необходимые нормативно-правовые основы, кроме того, также осуществляются стимулирующие меры.

Мероприятия по реализации Государственной программы будут осуществляться за счет средств, предусмотренных в республиканском и местных бюджетах, и других внебюджетных источниках, не запрещенных законодательством Республики Таджикистан. Местные исполнительные органы государственной власти своевременно обеспечат исполнение пунктов, воз-

ложенных на них. План мероприятий по реализации программ, объем и источники финансирование показаны в таблице 4.

Ожидалось при условии полного выполнения комплекса организационных и финансовых мер Программы, ежегодный устойчивый въезд должно было составит более 50 тысяч туристов в год. Если в среднем один иностранный турист в зависимости от времени своего пребывания расходовал в стране около 300 долларов США, то за период осуществления Программы валютные поступления в экономику республики от въездного туризма в среднем составил бы 45 миллионов долларов США [11].

Таблица 4

План мероприятий по реализации Программы развития туризма в Республике Таджикистан на период 2018-2020 годов

Наименование мероприятий	**Финансовые затраты (1-ый из республиканского бюджета, 2-ой из других источников) в тыс. сомони**						**Общая сумма расходов на мероприятия в период реализации программы**	**Процентное соотношение к общей сумме расходов на реализации мероприятий (в %).**
	2018		2019		2020			
	1	2	1	2	1	2		
Общая сумма расходов на реализации план мероприятий. В том числе:	992	587	1060	636	1136	709	5120	
Проведение семинаров по развитию экологического туризма, создание рабочих мест в целях улучшения уровня жизни населения в отдаленных регионах республики	20	15	20	15	20	15	105	2,05
Изучение передового опыта других стран в направлении развития экологического, экстремального и	-	20	-	20	-	20	60	1,2

спортивного туризма								
Проведение учебных семинаров и курсов повышения квалификации работников сферы туризма с учетом туристских гидов, в том числе для особо охраняемых природных территорий и национального парка	5	4	5	4	5	4	27	0,5
Итого расходы на реализацию мероприятий для развития экологического туризма	25	39	25	39	25	39	192	3,75

Источник: составлен автором на основе[11]

В 2018 году правительство продлило программу развития туризма еще на 3 года на период 2018-2020 годов. В рамках данной программы планируется потратить 5120 тыс. сомони на развитие туризма в стране. Для развития экотуризма выделено 192 тыс. сомони или ж 3,75% от общей суммы расходов. Доля расходов для развития экотуризма сократилось по сравнению с предыдущим периодом, хотя логично было бы потратить большую часть средств для данной сферы, так как экотуризм является основным направлением туризма в стране и имеет огромный нераскрытий потенциал.

Предполагается что, эффективная реализация Программы приведет к повышению привлекательности национального туристического продукта и окажет содействие вхождению Республики Таджикистан в систему мирового рынка туристических услуг. Также будут созданы предпосылки для укрепления конкурентоспособной туристической индустрии, которая может стать одним из доходных секторов экономики государства.

Если сравнивать расходы государство Республики Таджикистан с другими странами, можно заметит, что правительство выделяет очень малую часть бюджета страны для развития туризма. В таблице 5 показан анализ расходов для развития туризма от общего объема государственного бюджета.

Таблица 5

Соотношение государственных расходов на реализации программы развития туризма к общему объёму Государственного бюджета РТ

Год	Общий объём Государственного бюджета РТ (тыс. сомони)	Общая сумма расходов на реализации программы развития туризма	Процентное соотношение к общему объёму Государственного бюджета РТ (в %).
2015	15278362	1268,5	0,008303
2016	18305842	1352,5	0,007388
2017	19568614	1452,5	0,007423
2018	21752289	1579	0,007259
2019	23774064	1696	0,007134
2020	26053957	1845	0,007081
Итого	124733128	9193,5	0,007371

Источник: составлен автором на основе материалов [10, 11]

Как показывает анализ, расходы для развития очень важной и стратегической сферы очень незначительны. Расходы в среднем в год составляют приблизительно 0,007% от общего государственного расхода. Ниже в таблице 5 приведены топ 9 стран, которые больше всех расходуют на развитие индустрии туризма.

Таблица 6

Топ 9 стран, которые больше всех финансирую в сферу развития туризма

№	Страна	Общие расходы гос. бюджета ($ млн)	Расходы на развития туризма ($ млн)	Процентное соотношение расходы на развития туризма к гос. Бюджету (в %)
1	США	4107700	18800	0,46
2	Германия	397000	14300	3,6
3	Китай	3267000	10800	0,33
4	Япония	861000	5500	0,64
5	Франция	445389	2500	0,56
6	Испания	535900	2200	0,41
7	Австралия	484900	2200	0,45
8	Канада	657300	2000	0,3
9	Великобритания	775884	2000	0,26

Источник: составлен автором используя данные сайта [12]

В таблице указаны те страны, где развит международный и внутренний туризм. Вышеупомянутые страны потратили в 2018 году в данную сферу в среднем по 0,42% (без учета Германии) от общей суммы государственных затрат. Германия больше всех потратило по сравнение с другими странами

почти что 3,6% от общей суммы государственных расходов или на сумму 14300 млн. долларов США [12]. Стоит отметит, что в Германии очень развит сельский и агротуризм, и Республики Таджикистан стоило бы изучить его опыт. Правительство Республики Таджикистан тратить по сравнение вышеупомянутых стран около 60 раз меньше от общей суммы своих затрат. Анализ еще раз доказывает тот факт, что если государство делает акцент на развития туризма, то необходимо финансировать данную сферу должным образом.

В Таджикистане имются 4 государственных природных заповедников, 13 государственных заказников и 3 природных парка, включая Таджикский национальный парк. В списке особо охраняемых природных территорий (ООПТ) стран мира Таджикистан находится в 8 месте (после США, Австралии, Канады, России, Индонезии, Швеции и Индии) с 3224 тыс. га общей площадей ООПТ. Развития экологического туризма в природных заповедниках, государственных заказников и парках принесет дополнительные финансовые доходы, что позволило бы расширению и улучшение благосостояние данных территорий.

Заключение

Основное население Республики Таджикистан (почти 70%) проживает в сельской местности и в основном занимается сельскохозяйственной деятельностью. Определенная часть из-за низкой финансовой доходности сезонно мигрирует в страны ближнего зарубежья. Развития агротуризма, сельского туризма и экотуризма в сельских местностях принесло бы дополнительные доходы домохозяйствам, что способствовало бы уменьшению миграции рабочей силы.

Правительство в последние годы уделяет очень большое внимание развитию туризма. 2018 год, по предложению Президента страны, был объявлен годом развития туризма. Последующие 3 года, 2019-2021 годами развития села, туризма и народных ремёсел. Ранее правительство никогда не объявляло годом чего-то 4 года подряд. Это говорит о серьезности намерении государства по развитию туриндустрии и получению значительных экономической выгоды от данной отрасли. Но анализ показал, что государство финансирует очень малую часть бюджета в данную область. Для реализации поставленных задач, необходимо качественно выполнять все мероприятия, указанные в программе.

Благодаря политической стабильности, гостеприимному народу, природным богатство, культурному наследию, обычаям и традициям Таджикистан имеет все возможности для привлечения экотуристов со всего мира. Для эффективной реализации развития туризма, а именно экологического, сельского и агротуризма предлагаю следующие меры:

- включить предметы касательно организации туризма во все учебные программы системы образования;

- планирование и организация новых туристических продуктов;

- увеличение финансирования из всех источников;

- PR и повышение имиджа страны на международном туристическом рынке с помощью новых информационных технологии.

Вышеперечисленные меры, по мнению автора, являются основными факторами для данного этапа развития туризма РТ. В целом, чтобы развивать туризм, нужно применять комплексные меры, потому, что туризм — это индустрия, которая включает в себя несколько компонентов, таких как: транспорт, связь, размещение, производство, питание и другие секторы, которые посредственно или непосредственно обслуживают туристов.

ЛИТЕРАТУРА

1. ПаёмиПрезидентиҶумҳурииТоҷикистон, Пешвоимиллатмуҳтарам-ЭмомалӣРаҳмон ба МаҷлисиОлииҶумҳурииТоҷикистон аз 22.12.2017 шаҳри Душанбе http://www.president.tj/node/16771

2. Nistoreanu, P., Dorobantu, M.R. &Tuclea, C.E., 2011. The Trilateral Relationship Ecotourism – Sustainable Tourism – Slow Travel Among Nature in the Line with Authentic Tourism Lovers. Journal of tourism, 11, pp.34-37.

3. European Commission, 2000. Towards Quality Rural Tourism. Integrated Quality Management (IQM) of rural tourist destinations. Brussels: European Centre for Eco Agro Tourism European Commission.

4. World Tourism Organization, 2002. WTO Seminar "Rural Tourism in Europe: Experiences and Perspectives". http://sdt.unwto.org/sites/-all/files/docpdf/ruralt-sem-2002-concl.pdf

5. Международному обществу экотуризмаhttps://ecotourism.org/what-is-ecotourism/

6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Г.Душанбе-2016 г.

7. Закон Республики Таджикистан от 3 сентября 1999 г. №824 «О туризме»// АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан. 1999. №9. Ст. 228; 2005. №12. Ст. 641; 2009. №5. Ст.337.

8. Закон Республики Таджикистанот 18 июля 2017 года №1450 О внутреннем туризме Принят Постановлением МН МОРТ от 31 мая 2017 года №796 Одобрен Постановлением ММ МОРТ от 12 июля 2017 года №428

9. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 года, №372 "О стратегии развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года"

10. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 декабря 2014 года, № 738 «Программа развития туризма в Республике Таджикистан» на период 2015-2017 годы.

11. Постановления Правительства Республики Таджикистан от 1 марта 2018 года, №80 «Программа развития туризма в Республике Таджикистан» на период 2018-2020 годы.

12. Страны, которые больше всех финансирую в сферу развития туризма https://knoema.ru/search?query=tourism&source=HomePage

ПОЯҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШДИ НАМУДҲОИ ГУНОГУНИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

КУЧКОРОВ ИКРОМ ИЛХОМҶОНОВИЧ,
асситенти кафедоаи иқтисодиёти ҷаҳонии донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд
735900, Тоҷикистон, ш. Конибодом , к. Айнӣ 77/25;
тел.: (+992) 92 820 06 90, e-mail:kuchkorovikrom@yandex.ru,

Экосайёҳӣ, агросайёҳӣ ва сайёҳии деҳот шаклҳои сайёҳие мебошанд, ки солҳои 80-уми асри гузашта пайдо шуда, ба шаклҳои муҳими соҳаи сайёҳӣ дар тамоми ҷаҳон табдил ёфтаанд. Ҳадафи ин мақола омӯзишипояҳои институтсионалии ҳолат ва рушди экосайёҳӣ, агросайёҳӣ ва сайёҳии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, зеро имкониятҳои васеъ намудани ин шаклҳои сайёҳӣ дар кишвар мавҷуданд. Дар мақола хароҷоти Ҳукумат барои рушди экосайёҳӣ ва дар маҷмӯъ барои рушди сайёҳӣ таҳлил карда шудааст. Бисёре аз кишварҳо аз ҳисоби агросайёҳӣ ва сайёҳии экологӣ даромади назаррас мегиранд, аммо Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои мероси фарҳангӣ ва шумораи минтақаҳои табиии дастнорас аст, ҳиссаи назарраси потенсиали худро истифода набурдааст. Дар мақола инчунин сиёсати давлат барои рушди соҳаи сайёҳӣ баррасӣ карда шуда, маълум шуд, ки давлат ба сайёҳии экологӣ ва рушди устувор таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир мекунад ва бисёр стратегияҳо, барномаҳо ва ташаббусҳо ба ин категорияҳои соҳаисайёҳӣ қабул карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *сайёҳии экологӣ, агросайёхӣ, деҳа, рушди устувор, буҷа.*

INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR DEVELOPMENT OF DIFFERENT TYPES OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KUCHKOROV IKROM ILKHOMJONOVICH,
Assistant of the Department of World Economy, Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce, Khujand
735900, Tajikistan, Konibodomcity, Aynistreet 77/25;
Tel: + (992) 92-820-06-90, e-mail: kuchkorovikrom@yandex.ru,

Ecotourism, agritourism, rural tourism are forms of tourism that emerged in the 80s of the last century, becoming more and more important branches of the tourism industry around the world. The purpose of this article is to study the state and development of ecological, rural and agritourism in the Republic of Tajikistan, since there is great potential for expanding these forms of tourism in the country. The article analyzes the costs of the government for the development of ecotourism in particular, and for the development of tourism in general. Many of the country's development receive significant income from agritourism and ecological tourism, while the Republic of Tajikistan has not realized a significant share of its potential, despite the fact that the cultural heritage and the number of untouched natural areas are much larger. This article also examines the policy in this area, since the state is very interested in and actively supporting ecological tourism and sustainable development, and many strategies, programs and initiatives relate to these categories of tourism.

***Keywords**: ecological tourism, agrotourism, rural, sustainable development, budget.*

УДК: 304.44

СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ТАЪМИНИ АДОЛАТИ ИҶТИМОӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ РӮ БА ИНКИШОФ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
доктори илмҳои фалсафа, профессор, директори Маркази
тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: +992-372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

НАЗАР МУЪМИН АБДУҶАЛОЛ,
нозади илмҳои фалсафа, дотсент, директор Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовaддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: 918991271; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

Дар мақола, бо дарназардошти шароити муосир, хусусияти раванди татбиққунии ҳадафҳои сиёсати иҷтимоӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, ки Тоҷикистон низ ба ин гурӯҳ мансуб аст, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон қайд мекунанд, ки новобаста аз гуногунии моделҳо ва механизмҳои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, мазмуну мундариҷаи он таъмини некуаҳволии мардум, татбиқи принсипҳои адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа мебошад. Муаллифон натиҷагирӣ мекунанд, ки дар шароити ҳозира муваффақияти амалишавии сиёсати иҷтимоӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф аз истифодаи оқилонаи захираҳои моддӣ ва маънавӣ, қабули қарорҳои муносиби ҳокимияти сиёсӣ, татбиқи принсипҳои адолати иҷтимоӣ вобаста мебошад.

***Калидвожаҳо**: мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, давлат, ҷомеа, низоми иҷтимоӣ, сиёсати иҷтимоӣ, хизматрасонии иҷтимоӣ, гуруҳҳои иҷтимоӣ, гуруҳҳои ниёзманди аҳолӣ, адолати иҷтимоӣ, арзишҳо.*

Дар раванди ҷаҳонишавӣ рақобати шадиди низомҳои ҷамъиятӣ дар баробари омилҳои сиёсию иқтисодӣ ҳамчунин, атрофи ташреҳи арзишҳои меъёрҳои ташкили ҳаёти иҷтимоии аъзоёни ҷомеаҳои мухталиф сурат мегирад. Аз ин мавқеъ, онҳо қудрати ҳарифонашонро барои таъмини адолати иҷтимоӣ пайваста зери суол мебаранд ва доштани чунин қудратро сайъ менамоянд бештар дар инҳисори худ қарор диҳанд. Эътилофи қудратҳои аврупойӣ эълом мекунанд, ки аз ин нигоҳ ҷаҳони имрӯз бо рақобати арзишҳои

мардумсолорию авторитарӣ дар мавриди татбиқи адолати иҷтимоӣ рӯ ба рӯ аст ва дар ниҳоят муваффақият ба ҷониби низомҳои мардумсолорӣ хоҳад буд. Ҳарчанд чунин қазоват муболиғаомез аст, вале муҳим он аст, ки низомҳои иҷтимоӣ машруъияти худашонро ҳарчи бештар акнун дар касби зарфияти татбиқи меъёрҳои адолати иҷтимоӣ ҷустуҷӯ мекунанд. Вале мо мушоҳида мекунем, ки «Дар пешбиниҳои матраҳшаванда дар навбати аввал таъкид мегардад, ки паёмади дигаргуниҳои дар заминаи вазъияти имрӯза бамиёномада аз бисёр ҷиҳат ба манфиати истеҳкому густариши арзишҳои демократии либералӣ нестанд. Зеро равандҳои навзуҳур бар ивази талошҳои маҳдудсозии ҳузури давлат дар танзими равандҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, бардоштани монеаҳои ҳамлу нақли одамону колоҳо, вусъати ҳуқуқу озодиҳои фардии барои мафкураи либералӣ асоси меҳварӣ дошта акнун тамоюли пурзӯр кардани ҷойгоҳи давлат дар танзими ҳаёти ҷомеа, маҳдудсозии баъзе аз ҳуқуқу озодиҳо ва ҳаракати одамон, назорату бастани сарҳадоту ҳаримҳои ҳавоӣ ва ғайра ба хотири таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва муқовимат бо хатарҳои ғайрианъанавиро меафзояд. Бинобар ин, яке аз сенарияҳои пешгӯишаванда бештари маврид фурӯпошии низоми глобалии иҷтимоию иқтисодие аст, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ маҳсули бевоситаи он ба шумор мераванд»[1]. Яъне мутлақсозии арзишҳои адолати иҷтимоии низоми ҷудогона бар ивази кӯшиши дарёфти нуқтаи ҳамдигарро пурра намуданашон мушкилоти мавҷудаи ҳамоҳангсозии зарфиятҳоро душвор месозад.

Ҳарчанд андешаҳо оид ба адолати иҷтимоӣ собиқаи дурударози назариявӣ доранд, вале шохисҳои мушаххаси худро он бо мурури рушди истеҳсолоти саноатӣ пайдо намуд. Зиддиятҳои зимни рушди ин гуна муносибатҳо бавуҷудомадаро акнун низомҳои ҷории ҷамъиятӣ мебоист тавассути риояи меъёрҳои адолати иҷтимоӣ ҳал намоянд ва дар ин замина имконияти барқарорсозии нерӯи истеҳсолию таҳкими пояҳои суботи сиёсии худро ба даст оварад. Бинобар ин, амалан маҳз дар ҳамин вазъият меъёрҳои мушаххасу дар партави қонун муҳофизатшавандаи татбиқ ва риояи адолати иҷтимоӣ ташаккул ёфта, фишангҳои сиёсию иқтисодии назорати онҳо ташаккул ёфтанд.

Чунин тамоюлҳо ба тадриҷ заминаро барои эҷоди шохисҳои сифатан нави ҳаёти доираи васеи одамонро фарогиранда фароҳам меоранд. Баланд шудани сатҳ ва сифати зиндагии аҳолӣ ва қобилияти меҳнатии он, ки дар соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат фаъолият доранд, на танҳо натиҷаи рушди иқтисодиёт аст, балки он маҳсули татбиқи як қатор барномаҳои ислоҳотӣ дар соҳаи иҷтимоӣ низ мебошад. Воқеан ҳам самаранокии иқтисодиёти воқеии мамлакат, ҳамчун зербинои ҷомеа ва ҳадафи стратегии давраи минбаъдаи давлат бидуни рушди мутаносиби ин бахш ва инфраструктураҳои иҷтимоиву истеҳсолӣ ғайриимкон аст. Бояд таъкид намуд, ки дар замони муосир

инфраструктураҳои иҷтимоиву истеҳсолӣ дар доираи бахши фарогири хизматрасонӣ ҳазм шудааст. Миқёси дастовардҳои пешрафта дар иқтисодиёти ҷаҳон, хусусусан дар мамлакатҳои тараққикарда, шаҳодат медиҳанд, ки гузариш ба марҳилаи ҷомеаи постиндустриалӣ дар заминаи ҷустуҷӯи ҳалли муносиби бисёр масъалаҳои рӯзмарраи иҷтимоӣ суръати тоза мегирад. Олимони соҳаҳои иқтисодиёт, сотсиология ва сиёсатшиносӣ марҳилаи нави инкишофи ҷомеаи инсонӣ, яъне ҷомеаи рифоҳи ҳамагонии иҷтимоиро имрӯзҳо маҳз дар ҳамин маъно пазируфтаанд[2].

Бояд дар назар дошт, ки меъёр ва сифати ин гуна ҷомеаи рифоҳи ҳамагонии иҷтимоӣ – ҷомеаи некӯаҳволии умумро дар шароити муосирро маҳз тавлиди афзояндаи маҷмӯи беандозаву рангини хизматрасониҳо чун неъмати ҷамъиятӣ ва ташаккули тамсилаи хизматрасонии иҷтимоӣ ташкил медиҳад[3]. Аз ин лиҳоз, асоси иқтисодиёти муосирро чун иқтисодиёти хизматрасонӣ арзёбӣ менамоянд. Тамоюли рушди ҷаҳони муосир бори дигар тасдиқ намудааст, ки инкишофи кулли соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ бидуни соҳаҳои хизматрсонӣ имконнопазир аст ва ҳар як соҳа барои дигаре, аз ҷумла худи инсон хизматрасон аст. Аз ин ҷост, ки вазни қиёсии соҳаҳои хизматрасон дар ММД дар ҷумҳурии мо низ, чун дар мамлакатҳои дигари ҷаҳон, афзуда истодааст ва беш аз нисфи ММД-ро ташкил медиҳад. Дар мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ин нишондиҳанда ба ҳисоби миёна беш аз 70%-ро ташкил медиҳад. Пас, дар шароити ҷаҳонишавӣ шабаҳи ҷомеаи рифоҳи ҳамагонии иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи таркибии низоми иҷтимоӣ мушоҳида мешавад ва он дар оянда тамоили устуворро мегирад. Дар шароити ҳозира тамоили болоравии бахши хизматраониҳои инноватсионӣ дар иҷтимоиёт нисбат ба хизматрасонҳои анъанавӣ ба чашм мерасад, ки он ба ташаккулёбии низоми мудирияти донишпазир мусоидат намудааст.

Сиёсати иҷтимоӣ раванди мураккабу серпаҳлуест, ки низомҳои иҷтимоӣ тавассути он зиндагии осоиштаю таъминоти моддию маънавии одамонро фароҳам меоранд. Аз ин рӯ, дар ҷаҳони муосир сиёсати иҷтимоӣ ба мавзуи баҳси илмҳои гуногун табдил ёфтааст ва баррасии ҷомеъи он бе ҳамгироии методологии онҳо ғайриимкон аст. Яке аз илмҳое, ки воқеан барои заминасозии чунин ҳамгироии илмҳои гуногуни иҷтимоӣ дар мавриди баҳси сиёсати иҷтимоӣ метавонад нақши муҳим дошта бошад, фалсафаи иҷтимоӣ ба шумор меравад. Зеро фалсафаи иҷтимоӣ бо таваҷҷуҳ ба тағйироти воқеияти ҳаёти ҷамъиятӣ ва афкори иҷтимоии онро дарку тасвиркунанда метавонад омилҳои ташаккули сиёсати иҷтимоиро амиқтар ошкор созад. Дар ин маврид на танҳо ҳавасмандии низомҳои иҷтимоӣ барои ҷустуҷӯи роҳҳои татбиқи самараноки сиёсати иҷтимоӣ, инчунин дар баъзе мавридҳо канораҷӯии онҳо аз зарурияти чунин иқдом ошкор карда мешавад. Ҳамин тавр, фалсафаи иҷтимоӣ

имконият медиҳад, ки ба кадом масъалаҳо, омилҳо, шароитҳо алоқамандӣ доштани ташаккулу татбиқи сиёсати иҷтимоӣ амиқ дарк карда шавад.

Таърихи афкори иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки ҳарчанд иттифоқи назари андешамандон оид ба роҳу усулҳои татбиқи ҳадафҳои сиёсати иҷтимоӣ камтар набудааст, вале иқрорашон оид ба мартабаи он дар таъмини ҳаёти қабили таҳаммулу инсонгароёнаи башар – таъмини адолати иҷтимоӣ ягона аст. Чунин сифати зиндагонӣ зимни муҳайё кардани шароити дастрасии одамон ба маскан, таъмини даромад, истифода аз мактабу тандурустӣ ва ғайра муяссар мегардад, ки аксарияти мутафаккирон ба ин андеша моиланд.

Масъалаи муҳимми дигаре, ки фалсафаи иҷтимоӣ ба он таъкид мекунад, ин вобастагии сифату дараҷаи рушди ҷомеаҳои мушаххас аз ташаккулу татбиқи сиёсати иҷтимоӣ мебошад. Мизони ҳадафҳои сиёсати иҷтимоии ҷомеаҳо аз арзишҳои мафкуравии пайравикунандаи онҳо вобастагӣ дорад. Бинобар ин, низомҳои мафкуравӣ бештари маврид моделҳои сиёсати иҷтимоии ба худ хосро ташаккул медиҳанд.

Вобаста ба сатҳи рушд бошад, ҷомеаҳое ҳастанд, ки дар онҳо ниёзҳои аксарияти мардум таъмин буда, принсипҳои асосии адолати иҷтимоӣ риоя шудааст. Дар баробари ин ҷомеаҳое низ вуҷуд доранд, ки дар онҳо фақру беадолатӣ ҳукмронӣ мекунад. Амалӣ кардани сиёсати иҷтимоӣ дар чунин шароит душвориҳои зиёди амалиро ба бор меорад.

Новобаста аз мушкилоти қаблан зикршуда, моҳият ва мазмуну мундариҷаи сиёсати иҷтимоӣ дар тӯли таърихи инкишофи ҷомеаи пешрафта пайваста эътибори истеҳкомёбандаи худро ҳифз намуда, ба туфайли ин имкони ҳаллу фасли масъалаҳои ба он алоқамандро фароҳам овардааст. Ин, пеш аз ҳама, дар мундариҷаи сиёсати иҷтимоӣ зоҳир мешавад, ки он танҳо ба омӯзиши масъалаҳои мубрами таъмини иҷтимоӣ маҳдуд набуда, балки роҳҳои амалан ҳал кардани онҳоро бо риояи принсипҳои адолати иҷтимоӣ низ ҷустуҷӯ ва нишон медиҳад. Аз ин ҷиҳат, таҳқиқи мавриди назари сиёсати иҷтимоӣ аз истилоҳоти зиёди рӯзмарравии мардум истифода мебарад ва мазмуни ҷолиб ба худ мегирад.

Фалсафаи иҷтимоӣ таъкид менамояд, ки новобаста аз саҳмгирии субъектҳои дигар нақши ниҳоди давлат дар татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, хусусан таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа бузург аст. Инро зимни таҳлили таълимоту дидгоҳҳои мутафаккирони гузаштаю имрӯза дидан мумкин аст. Ин таълимотҳо ҳамзамон сабабҳои интихоби як навъ сиёсати хоси иҷтимоиро аз байни вариантҳои дигар маънидод намуда, онро бо басҳои асоси ахлоқӣ, меъёрӣ ва арзишӣ дошта мепайванданд. Дар баъзе мавридҳо ин падида ба омилҳои фишоровар барои татбиқи ҳадафмандонаи сиёсати иҷтимоӣ мубаддал мешаванд, ки намунаи онро имрӯз дар баъзе мамлакатҳо, байни гуруҳҳои иҷтимоӣ вобаста ба маракаи ваксинагузаронӣ дида истодаем.

Дар марҳилаи имрӯзаи инкишофи ҷомеаи башарӣ дар робита ба масъалаҳои рушди мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва марбут ба таъмини зиндагии шоистаи аҳолӣ, пайваста масъалаҳои марбут ба сиёсатгузории иҷтимоӣ мубрамияти бештар пайдо мекунанд. Низомҳои иҷтимоӣ кӯшиш менамоянд вазъи зиндагии гурӯҳҳои иҷтимоӣ, хусусан табақаҳои камбизоату камдаромадро беҳбуд бахшанд, то ин ки ҳадди ақалли зист барояшон дастрас бошад. Таҳияи барномаи амал барои пешбурди чунин фаъолияти иҷтимоӣ ҳамеша зарурат ба таҳқиқоти густурдаи илмиро пеш мегузорад. Дар ин замина, пуле байни назария ва фаъолиятҳои амалӣ баҳри некӯаҳволии одамон ба вуҷуд ояд.

Яке аз ҳадафҳои калидии фаъолиятҳои иҷтимоӣ баҳри баланд бардоштани некӯаҳволии одамон ин таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа аст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки зербинои сиёсати иҷтимоиро ҳамеша адолати иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Дар баробари татбиқи он масъалаҳои марбут ба адлу инсоф ва баробарӣ низ дар ҷомеа ҳалли худро пайдо мекунанд. Аз ин лиҳоз, фаъолияти иҷтимоӣ аз нигоҳи ин мафҳумҳо (яъне адолат, инсоф ва баробарӣ), ҷанбаи ахлоқӣ низ ба худ мегирад. Дар ин замина, сифати сиёсати иҷтимоии низомҳои ҷамъиятӣ таҷассумгари арзишҳои ҷомеа ҳастанд ва ба кадом андоза манзалати инсон дар ин низом эҳтиромгузорӣ шавад, ба ҳамон андоза барои зиндагии шоистаи ӯ талош варзида мешавад. Бинобар ин, татбиқи сиёсати иҷтимоӣ танҳо дар асоси усули дастури меъёрӣ натиҷабахш нест, балки он бояд бо арзишҳои меҳварии инсондӯстӣ, аз ҷумла бо риояи адолату инсоф алоқамандӣ дошта бошад.

Хусусиятҳои миллии моделҳои сиёсати иҷтимоӣ бо сатҳи рушди иқтисодӣ, сохтори давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, анъанаҳои таърихию фарҳангии мамлакат муайян карда мешаванд. Таҳлили моделҳои сиёсати иҷтимоии давлатҳо, ки дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон дар даврaҳои гуногуни таърихи онҳо татбиқ карда мешаванд, ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои миллиро дар ташаккул ва татбиқи онҳо ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои устувор, ки сиёсати иҷтимоии як давлати мушаххасро тавсиф мекунанд, арзёбӣ кунем.

Гуногунии моделҳои сиёсати иҷтимоӣ зарурати гурӯҳбандии онҳоро дар асоси хусусиятҳо ва нишонаҳои умумӣ муайян мекунад. Намунаи классикии систематикунонии моделҳои таъминоти иҷтимоӣ, ки аҳамияти худро гум накардааст, ин таснифест, ки ҷомеашиноси англис Г. Эспинг-Андерсен пешниҳод кардааст[4, 37]. Бо назардошти он, ки давлатҳо объектҳои сиёсати байналмилалӣ мебошанд, дар шароити муайян онҳо бояд сиёсати дохилии худ ва аз ин рӯ, сиёсати иҷтимоиро низ тағйир диҳанд ва ё таҷдиди назар кунанд. Бознигарии механизмҳои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ бо тағйири унсурҳои

моделҳои сиёсати иҷтимоӣ алоқаманд аст, ки дар натиҷа пайдоиши шаклҳои нав ва барҳам додани шаклҳои кӯҳнаи он имконпазир аст.

Ба даст овардани фишангҳои таҳкими истиқлолияти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даврони хеле тезутунди равандҳои ҷаҳонишавӣ рост омад. Дар ин шароит барои дарёфти роҳҳои ҳалли масъалаҳои мубрами ҳаёти иҷтимоии мамлакатамон ҳарчи бештар таваҷҷуҳ намудан ногузир буд. Дар раванди ҷаҳонишавии муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодии мамлакатҳо ва халқияту миллатҳо, ҷомеаи тоҷикистонӣ ба ҷалби тамоми ниҳодҳои ҷомеа, аз он ҷумла оила, маҳалла, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташкилоту мақомотҳои давлатӣ тавонист аз бисёр ҷиҳат зарфиятсозии низоми иҷтимоии мамлакатро тавре роҳандозӣ намояд, ки аз нигоҳи хизматрасонии иҷтимоии саривақтӣ хусусан ба талаботҳои гуруҳҳои ниёзманди аҳолӣ (), новобаста аз гардишҳои номуносиби замони муосир, мувофиқ бошад.

Ҳамин буд, ки дар ҷумҳурӣ «дар давраи истиқлол беш аз 3,3 миллион ҷойҳои кори доимӣ ва мавсимӣ таъсис дода шуда, музди миёнаи меҳнат 87, нафақа 80 ва даромади пулии аҳолӣ 75 баробар афзоиш ёфт. ...сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоизи соли 1999 ба 26,3 фоиз дар соли 2019 коҳиш дода шуд, ки ин аз ҷумлаи муҳимтарин дастовардҳои даврони соҳибистиқлолӣ ба ҳисоб меравад»[5]. Ҳамчунин, қобили тазаккур аст, ки «Соли 2020 барои тақвият бахшидани дастгирии иҷтимоии нафақахӯрону маъюбон, кӯдакони ятим ва оилаҳои камбизоат як қатор чорабиниҳои судманд роҳандозӣ гардида, ба зиёда аз 700 ҳазор нафар сокинон аз гурӯҳҳои осебпазири ҷомеа ба маблағи беш аз 250 миллион сомонӣ кумакҳои иловагии иҷтимоӣ пардохта шуданд»[6].

Ба андешаи мо, муваффақияти низоми сиёсатгузории мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дар рӯ ба рӯи таҳдидҳои вабои фарогири COVID-19 ба он алоқаманд буда метавонад, ки «дар ин ҷо баръакси татбиқи тавсияҳои боисоронаи низомҳои фаромиллӣ бо эъломи низоми давлати иҷтимоӣ масъулияти пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоиро онҳо пурра аз зиммаи худ канор наандохтанд. Баръакс дар мамлакатҳое, ки бо маҳдудсозии мавқеи моликияти ҷамъиятӣ дар самти хизматрасониҳои иҷтимоию беҳдоштӣ бештар дар ихтиёри гурӯҳҳои моливӣ қарор дода шуданд, новобаста ба баъзе аз афзалиятҳои пешниҳоди хизматрасониҳои босифат барои гурӯҳҳои дорои имконияти беҳтари молиявӣ, вале дар умум барои доираи васеи мардум дар лаҳзаҳои фавқуллодаи эпидемӣ боиси авҷи бухрон гардиданд. Дар бисёр маврид инчунин заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дар ҳолатҳои фавқуллода чӣ гуна ройгону оқилан барои рафъи эҳтиёҷи ҷамъиятӣ вогузор кардани имкониятҳои муассисаҳои хусусии соҳавӣ мушаххас дар ихтиёри ниҳодҳои давлатӣ вуҷуд надошт. Масалан, дар яке аз мамлакатҳои пешрафта тибқи иттилооти расонаҳои хабарӣ, нафари муҳтоҷи кӯмаки фаврӣ бо ҷурми надоштани суғуртаи иҷтимоӣ дар муассисаи тиббӣ оқилан ҷой пайдо карда натавонист ва

ҷони худро бохт. Ин ва дигар ҳолатҳои таассуфбор таъсири манфии худро дар зербинои иртибототии бештари давлатҳо ва ҷомеаҳо гузоштанд ва ҳусни тафоҳуми табақаҳои ниёзманди аҳолӣ акнун ба баъзе аз низомҳои ҷории сиёсӣ ва мафкуравӣ тадриҷан дучори буҳрони шадид гашта истодааст»[7].

Воқеан, идоракунии самарабахш дар ҳар як мамлакати алоҳида ва дар сатҳи байналмилалӣ барои рушди босубот дар пояи принсипҳои адолати иҷтимоӣ басо муҳим мебошад. Сиёсати оқилонаи иқтисодӣ ва ниҳодҳои қавии демократӣ қобилияти посух додан ба ниёзҳои мардумро доранд, инфрасохтори муассир бошад, заминаи рушди иқтисодӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ мебошад, хизматрасонии иҷтимоӣ пайваста фаъолият дорад. Таъмини озодӣ, сулҳу амният, суботи дохилӣ, эҳтироми ҳуқуқи инсон, инчунин ҳуқуқ ба рушд, волоияти қонун, баробарии гендерӣ, риояи принсипҳои адолати иҷтимоӣ аз ҷумлаи уҳдадории муштараки сиёсати давлатҳо ва ҷомеаҳои адолатпешаю демократӣ буда, ҳамдигарро тақвият медиҳанд.

Ҳамин тавр, яке аз хусусиятҳои муҳимми фарқкунандаи амалишавии сиёсати иҷтимоӣ дар ҷомеаҳои рӯ ба инкишоф аз он иборат аст, ки муваффақияти ин равандҳо бештар аз қабули қарорҳои дахлдори ҳокимияти сиёсӣ, татбиқ намудани принсипҳои адолати иҷтимоӣ вобаста мебошад. Дар мамлакатҳои пешрафта бошад, таъсири фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба амалишавии ҳадафҳои сиёсати иҷтимоии ҷомеа назаррас аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мамлакати рӯ ба инкишоф, барои расидан ба ин мақсад дар баробари сафарбарии захираҳои моддию молиявӣ ба соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ, ҳамчунин ба таҳаввули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аҳамият медиҳад, ки ин гувоҳи пайгирӣ аз шарту усулҳои дар боло зикршудаи ташкилу татбиқи сиёсати муътадили иҷтимоӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа ба шумор меравад. Аз ин рӯ, такмили пайвастаи онҳо ҷойгоҳи муҳимеро дар ҳаёти имрӯзаи ҷомеа ишғол менамояд. Дар маркази ин таҳлилҳо чунин андеша қарор дорад, ки зиндагии тамоми аъзоёни ҷомеа арзиши баробар дорад ва дастгирии зиндагии осудаи онҳо бо дарназардошти меъёрҳои адолати иҷтимоӣ як амри ахлоқию инсонӣ аст.

АДАБИЁТ

1. Усмонзода Х. Дигаргуншавии меъёрҳои арзишӣ дар муносибатҳо ва муошират иҷтимоии одамон дар заминаи равандҳои навзуҳури ҷаҳони муосир. // Ваҳдат, Давлат, Президент. Душанбе: «Истеъдод», 2020. – С. 171-176.

2. Бенсон Б. 7 законов благосостояния. Как выжить в новых экономических условиях: персональный план стимулирования: [перевод с английского]. – М.; СПб.: ДИЛЯ, 2015. – 444; Химанен П., Кастелс М. Ин-

формационное общество и государство благосостояния: Финская модель. Пер. с англ. – М.: «Логос», 2002. – 224 с.

3. Христенко, С. С. IQ индекс нации с экономической составляющей. Часть 1. Духовное благосостояние населения, нетто и брутто показатели. – М.: Маска, 2014. – 378с.

4. Esping-Andersen, G. The Three Worlds Welfare Capitalism. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 248 p.

5. Дар 20 соли ахир сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон аз 83 дарсад ба 26,3 дарсад коҳиш дода шудааст [Манбаи электронӣ]. – URL: https://sputnik-tj.com/20220127/kohishi-sathi-kambizoati-tojikston-sharh-vazorat-1045239023.html (санаи мурочиат 12.01.22)

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021, шаҳри Душанбе [Манбаи электронӣ]. – URL: http://prezident.tj/node/27417 (санаи мурочиат 12.01.22)

7. Усмонзода Х.У. Таъсири падидаҳои навзуҳури иҷтимоӣ ба низомҳои иҷтимоӣ хатари сирояти «COVID-19» // Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷ.XXXII. – Душанбе: «Истеъдод», 2020. – 368 с.

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
доктор философских наук, профессор, директор Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдаки 89;
тел.: +992-372-27-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

НАЗАР МУЪМИН АБДУДЖАЛОЛ,
кандидат философских наук, доцент, директор Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.:+992 918991271; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

В статье рассматривается специфика процесса реализации целей социальной политики в развивающихся странах, к которым относится также и Таджикистан. Авторы отмечают, что, несмотря на разнообразие моделей и механизмов реализации социальной политики в развивающих-

ся странах, ее содержание охватывает обеспечение благополучия людей, реализацию принципов социальной справедливости в обществе. Авторы приходят к выводу, что в сложившейся ситуации успех реализации социальной политики в развивающихся странах зависит от рационального использования материальных и духовных ресурсов, принятия соответствующих решений политической властью, реализации принципов социальной справедливости.

Ключевые слова: *развивающиеся страны, государство, общество, социальная система, социальная политика, социальные услуги, социальные группы, уязвимые группы, социальная справедливость, ценности*.

SOCIAL POLICY AND ISSUES OF SOCIAL JUSTICE IN DEVELOPING COUNTRIES

USMONZODA HAYRIDDIN USMON,
D. Sc. in phylosophy, professor, director of the
Center for strategic research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+99237) 227-67-28; e-mail: khidiev@mail.ru

NAZAR MUMIN ABDUJALOL,
Candidate of philosophical sciences, associate professor, Director of Institute of philosophy, political science and law named after A. Bahovaddinov of the National academy of sciences Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.:(+992) 918-99-12-71; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

The article discusses the specifics of the process of implementing the goals of social policy in developing countries, which also includes Tajikistan, taking into account the current situation. The authors note that, despite the variety of models and mechanisms for implementing social policy in developing countries, its content covers ensuring the well-being of people, the implementation of the principles of social justice in society. The authors come to the conclusion that in the current situation, the success of the implementation of social policy in developing countries depends on the rational use of material and spiritual resources, the adoption of appropriate decisions by the political authorities, and the implementation of the principles of social justice.

Keywords: *developing countries, state, society, social system, social policy, social services, social groups, vulnerable groups, social justice, values.*

УДК: 304.44

ҲИФЗИ ИҚТИДОРИ ЗЕҲНӢ – САМТИ МУҲИММИ АФЗАЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ

ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ,
доктори илми фалсафа, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Рудаки 89;
тел: (+992 37) 227-59-80; (+992) 93-444-39-40

Воқеияти ҷаҳони муосир собит месозад, ки дар баробари таҳкими қобилияти мудофиавии кишварҳо тавассути артиш ва аслиҳаи ҳарбӣ, омили муҳимми дигари таъмини амнияти миллӣ ва рушди устувори кишварҳо, аслан аз тариқи баланд бардоштани фаъолияти илмиву технологии тамоми соҳаҳо, рушди сармояи зеҳнӣ ва сатҳи баланди рақобатнокӣ таъмин карда мешавад. Таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба таҳкими қобилияти мудофиавии мамлакат бояд ба мувозинати рушд ва фаъолияти бомароми самтҳои дигари ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат, аз ҷумла соҳаи илм ва маориф низ мусоидат намоянд. Зеро ки артиши қудратманд ҳамон артишест, ки сарбозону афсарони он бо дониши назариявӣ ва амалии худ доир ба техникаву технологияи наву муосир ҷавобгӯи замон бошанд. Дастрасӣ ба аслиҳаи ҳарбии муосир ва, хусусан аслиҳаи дақиқрас, бе доштани дониши назариявӣ ва амалӣ комилан ғайриимкон аст. Ҳамзамон, масъалаи ҳифзи ватан, таъмини амнияти шаҳрвандон, таҳкими иқтидори ҳарбию иқтисодии мамлакат тавассути илму маорифи рушдёфта ва тарбияи мутахассисон, ҷалби зеҳнҳо ва истеъдодҳо дар ҷаҳони муосир аҳамияти хосса дошта, дар мақола мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: *амнияти зеҳнӣ, амнияти миллӣ, артиш, хизмати ҳарбӣ, магистратура, докторантура, мактаби олӣ, захираи кадрӣ, технологияи нав, таҳсилоти олии касбӣ.*

Авзои ҷаҳони муосир тақозо мекунад, ки ҳар як раванду падидае, ки дар ҷомеа зуҳур мекунанд, бояд мавриди таваҷҷӯҳи хоса қарор гирифта, аз мавқеи манфиатҳои миллӣ мавриди таҳлил, баррасӣ ва арзёбии амиқ ёбад дода шавад. Дар низоми манфиатҳои миллӣ дар шароити муосир, қабл аз ҳама, ҳифзи амнияти зеҳнӣ ё худ иқтидори илмии миллат дар ҷойи аввал меистад, ки он маҳз тавассути рушди маориф ва илм амалӣ хоҳад шуд.

Воқеияти ҷаҳони муосир собит месозад, ки амнияти миллии кишварҳо, аслан аз тариқи баланд бардоштани фаъолияти илмиву

технологии тамоми соҳаҳо, рушди сармояи зеҳнӣ ва сатҳи баланди рақобатнокӣ таъмин карда мешавад. Вобаста ба ин, Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханрониашон дар Рӯзи дониш 17-уми августи соли 2020 соҳаҳои илму маорифро пояи асосии рушд ва амнияти кишвар номида буданд. Ҳамчунин, дар моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният» таъкид шудааст, ки “хароб гардидани сифати таълим ва нерӯи зеҳнии мамлакат ҳамчун таҳдид ба амнияти давлат арзёбӣ мешавад”.

Тавре ки медонем, 29 январи соли 2021 Қонун “Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ба тасвиб расид, ки аз қабули он як сол сипарӣ шуд. Тибқи моддаи 31, қисми 2, банди 3 қонуни мазкур ба таъхир гузоштани муҳлати даъват ба хизмати ҳарбӣ танҳо барои «онҳое, ки дар шуъбаҳои рӯзонаи муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ барои дарёфти тахассуси дараҷаи бакалавр ва мутахассис бори аввал таҳсил менамоянд-дар давраи таҳсил» муқаррар шудааст. Аз муқаррароти қонуни мазкур бармеояд, муҳассилини зинаи магистратура ва докторантура (доктор Phd) аз ҷалб намудан ба хизмати ҳарбӣ озод нестанд. Ҳамчунин, тибқи қонуни мазкур тамоми хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, сарфи назар аз хатми курсҳои омодагӣ дар кафедраҳои ҳарбӣ, онҳо ба хизмати ҳарбӣ ҷалб шуда, ҳамчун сарбози қаторӣ хизмат мекунанд. Бояд зикр намуд, ки дар қонуни мазкур нуктаҳои дигари баҳсангез низ ҷой доранд, вале мо аз баррасии онҳо ин ҷо худдорӣ менамоем.

Бояд зикр намуд, ки таҳлили раванди амалӣ гардидани қонуни мазкур дар тӯли як сол собит намуд, ки он ба манфиатҳои миллии Тоҷикистон мувофиқ набуда, балки, қабл аз ҳама, ба соҳаи илму маориф, ташаккули иқтидори илмӣ ва амнияти зеҳнии кишвар ва ниҳоят, дар оромию суботи ҷомеа метавонад нақши манфӣ гузорад. Мушоҳидаҳои яксолаи мо собит намудаанд, ки ба нигарониҳои шаҳрвандону намояндагони соҳаи илму маориф нигоҳ накарда, на аз ҷониби мақомоти расмии соҳаи илм ва маориф ва на аз ҷониби муаллифони қонун ё мақомоти дигаре доир ба оқибатҳои манфии амалӣ гардидани қонуни мазкур ишорае нашудааст.

Тибқи ҳисоботи Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ ниҳоди мазкур аллакай, барои ба муқаррароти ин қонун мувофиқ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” тағйиру иловаҳоро таҳия намуда, барои мувофиқа ба вазоратҳои дахлдор фиристодааст. Яъне мақомот ва масъулони соҳа, хусусан Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон доир ба масъалаи мазкур, аслан мавқеи созишкоронаро интихоб намуданд, ки чунин мавқеъгирӣ наметавонад ба ҳифзи манфиатҳои давлату миллат созгор бошад.

Саволе ба миён меояд, ки дар шароити ҷаҳони муосир, ки тамоми миллатҳои дунё тавассути маориф ба сӯи дастовардҳои навтарини илму технология ва татбиқи онҳо дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишварҳояшон талош меварзанд, зарурати ба таври оммавӣ ба хизмати ҳарбӣ ҷалб намудани донишҷӯён, аспирантон ва докторантони муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва мактабҳои олӣ дар Тоҷикистон аз чӣ иборат бошад? Дар ҳоле ки *шумораи ҷавонони синни даъватӣ барои хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ дар ҷумҳурӣ хеле зиёд аст ва ин имконият медиҳад, ки аз миёни ҷавонони ҳамаи қишрҳои аҳолии кишвар беҳтаринҳо интихоб ва ба хизмати ҳатмии ҳарбӣ даъват карда шаванд.*

Бешубҳа, барои ҳар як давлат артиши пешрафта ва замонавӣ зарур аст. Ҳадаф аз қабули қонуни мазкур низ таҳкими иқтидори ҳарбӣ ва қобилияти мудофиавии мамлакат, ҳифзи марзу буми Ватани азизамон– Тоҷикистон мебошад. Хизмат дар сафи Қуввахои мусаллаҳи ҷумҳурӣ, бе шакку шубҳа, мояи ифтихори ҳар як шаҳрванди ватандӯст маҳсуб мешавад.

Вале, бояд зикр намуд, ки таҳкими қобилияти мудофиавии мамлакат танҳо тавассути артиш ғайриимкон аст. Ҳамзамон, таҳкими артиш набояд рушд ва фаъолияти бомароми самтҳои дигари ҳаёти мамлакатро халалдор созад. Дар баробари артиш, мувозинати рушди самтҳои дигари ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат, аз ҷумла соҳаи илм ва маориф низ бояд таъмин карда шавад. Зеро ки артиши қудратманд ҳамон артишест, ки сарбозону афсарони он бо дониши назариявӣ ва амалии худ доир ба техникаву технологияи наву муосир ҷавобгӯи замон бошанд**.** Дастрасӣ ба аслиҳаи ҳарбии муосир ва, хусусан аслиҳаи дақиқрас, бе доштани дониши назариявӣ ва амалӣ комилан ғайриимкон аст. Набояд фаромӯш кард, ки чунин донишро маориф –муассисаҳои таълимӣ медиҳанд.

Бояд зикр намуд, ки қонуни мазкур хилофи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” мебошад. Зеро ки магистратура, ин зинаи дуюми таҳсилоти олии касбӣ маҳсуб шуда, таҳсил дар ин зинаи таҳсилот низ чун зинаҳои мутахассис ва бакалавар бояд дар шакли мунтазам то марҳилаи хатм идома дода шавад. Ҳамчунин, дар сиёсати давлатии Тоҷикистон маориф самти афзалиятнок эълон шудааст, ки он ҳамаи зинаҳои таҳсилот, шуруъ аз боғчаю муассисаҳои таълими ибтидоӣ то муассисаҳои таҳсилоти олии касбию зинаҳои дигари таҳсилот дар магистратура ва докторантураро фаро мегирад.

Тибқи таҳлилҳои мо, идома ёфтани амали қонуни мазкур имкон дорад дар ояндаи наздик дар чанд самт таъсири манфии худро гузорад:

Якум, бо қабул гардидани ин қонун сатҳи нуфузу эътибори мактаби олӣ ва муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, дар маҷмуъ соҳаи илм ва маориф

коста гардида, майлу хоҳиши ҷавонон ба соҳаи мазкур ба таври назаррас коҳиш меёбад. Таҳлили натиҷаҳои имтиҳонҳои дохилшавӣ тавассути Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон собит намуд, ки соли 2021 қабул ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ нисбат ба солҳои гузашта ба таври назаррас коҳиш ёфта, ба ҷои 86307 ҷойи дар нақшаи қабул пешбинишуда, ҳамагӣ 64937 нафар комёб гардиданд, ки он 75,2 фоизи нақшаи умумии қабулро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, аз 64937 нафари комёбгардида 53012 нафари онҳо ба муассисаҳои таълимии касбӣ ҳозир шуда, 11925 нафари он ба муассисаҳои таълимӣ ҳозир нашуда, аз таҳсил даст кашиданд. Дар маҷмуъ иҷрои нақшаи умумии қабул 61,5 фоизро ташкил намуд, ки ин аз нақшаи муайяншуда 33295 нафар кам мебошад.

Аз ҷумла, дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – бонуфузтарин мактаби олии кишвар қабули донишҷӯён тақрибан 85-90 фоизи нақшаро ташкил намуд.

Дуюм, вобаста ба қабули қонуни мазкур хоҳишмандон барои таҳсил дар зинаи дигари мактаби олӣ – магистратура нисбат ба солҳои гузашта хеле кам гардида, ягон мактаби олии ҷумҳурӣ нақшаи қабул ба магистратураро иҷро накардааст. Масалан, дар Донишгоҳи миллӣ нақшаи қабул ба магистратура ҳамагӣ 30 фоизро ташкил медиҳад, ки теъдоди асосии онро занҳо ташкил медиҳанд. Дар баъзе ихтисосҳо дар мактабҳои олии кишвар, хусусан дар самти илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқ барои таҳсил дар магистратура ягон нафар ҳуҷҷат насупоридааст.

Бояд зикр намуд, ки тибқи талаботи низоми нави таҳсилот танҳо хатмкунандагони магистратура ҳақ доранд, ки ба докторантура(Доктор Phd) дохил шуда, барои гирифтани дараҷаи илмӣ таҳсилро идома диҳанд. Дар ин замина қабул ба докторантура (Доктор Phd) низ коҳиш ёфта, дар ДМТ ба ҷои 194 нафари пешбинишуда ҳамагӣ 57 нафар қабул гардидааст. Вазъияти қабул ба докторантура дар дигар мактабҳои олии кишвар аз ин ҳам бадтар гардидааст. Вобаста ба теъдоди ниҳоят ками дохилшавандагон ба магистратура эҳтимолан соли оянда аз рӯи аксари ихтисосҳо қабул барои таҳсил дар зинаи докторантура ғайриимкон мегардад. Дар натиҷа низоми тайёр намудани кадрҳои илмӣ хароб гардида, норасоии кадрҳои илмӣ дар ҷумҳурӣ боз ҳам шадидтар хоҳад шуд.

Ҳамин тавр, аз сабаби ба хизмати ҳарбӣ ҷалб гардидани он қишри асосӣ – магистр ва докторант, ки оянда заминаи асосии ташаккули иқтидори илмии мамлакат маҳсуб мешаванд, тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар, хусусан мактабҳои олӣ ва муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба мушкилии норасоии шадиди кадрӣ рӯ ба рӯ хоҳанд шуд.

Бояд гуфт, ки кори илмӣ фаъолияти мунтазамро талаб мекунад. Баъди адои муҳлати хизмат дар сафи артиш на ҳамаи магистр ё докторант ба соҳаи илм бармегардад, агар баргардад ҳам, ин ба фаъолияти илмии ӯ таъсири ҷиддии манфӣ мерасонад. Хусусан, ин амал боиси кашолёбии ҳимояи рисолаи илмӣ мегардад, ки вобаста ба мушкилоти мавҷудаи иҷтимоӣ на ҳар як унвонҷӯй инро қабул дорад.

Сеюм, ба ташаккули захираи зеҳнӣ ё худ иқтидори илмии миллат таъсири мустақими манфӣ мерасонад.

Таҳлилҳо собит месозанд, ки сатҳи дониши мактаббачагону донишҷӯён ва инчунин, сатҳи илмии олимон ва касбияти мутахассисон рӯ ба пастравӣ дорад. Мувофиқи ҷамъбасти натиҷаҳои имтиҳонҳои қабул ба мактабҳои олӣ дар Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 аз субтести математика дар доираи гурӯҳҳои ихтисосҳои 1-ум (табиӣ ва техникӣ) ва 2-юм (иқтисод ва география) ҳамагӣ 3,2 %-и довталабон тавонистаанд, ки аз 24 то 40 холро (аз ҷумла, довталабони аз 24 то 31 холгирифта – 2,4 % ва довталабони аз 32 то 40 холгирифта – 0,8 %) соҳиб шаванд, ки ин хеле паст аст. Инчунин, тибқи додаҳои ин ҷадвал соли 2020-ум ҳиссаи довталабони аз 24 то 40 холро соҳибшуда 6,2 %-ро (аз ҷумла, довталабони аз 24 то 31 холро гирифта – 4,3 % ва довталабони аз 32 то 40 холро гирифта – 1,9 %) ташкил додааст, ки ин нисбат ба ҳамин нишондиҳандаи соли 2021-ум баландтар аст.

Лекин бояд тазаккур дод, ки дар маҷмуъ, ҳар ду нишондод ҳам аз дараҷаи зарурӣ хеле паст будани сатҳи дониши хатмкунандагон аз фанни математикаро нишон медиҳанд.

Дар сатҳи ҷумҳурӣ дар соли 2021-ум аз субтести забони тоҷикӣ дар доираи ҳамаи гурӯҳҳои ихтисосҳо ҳамагӣ 30,6 %-и довталабон тавонистаанд, ки ба холҳои маҳдудаи сифатӣ, яъне аз 24 то 40 холро (аз ҷумла, довталабони аз 24 то 31 холгирифта – 24,9 %-и ва довталабони аз 32 то 40 холгирифта – 5,7 %) соҳиб шаванд, ки ин нисбат ба ҳамин нишондиҳандаи соли 2020-ум пасттар аст. Зеро дар соли 2020-ум ҳиссаи довталабони аз 24 то 40 холро соҳибшуда 37,5 %-ро (аз ҷумла, довталабони аз 24 то 31 холро гирифта – 29,7 % ва довталабони аз 32 то 40 холро гирифта – 7,8 %) ташкил дода буд.

Тавре ки аз таҳлилҳои боло бармеояд, сатҳи дониши довталабон аз ду фанни калидӣ – математика ва забони тоҷикӣ дар сатҳи паст қарор дошта, тамоили рӯ ба пастравиро дорад.

Бояд гуфт, ки чунин тамоил дар низоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ низ баръало мушоҳида мешавад. Масалан, мувофиқи ҳисоботи Вазорати маориф ва илм дар соли 2021 аз 50732 нафари хатмкунандаи мактабҳои олии ҷумҳурӣ (ба истиснои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии

қудратӣ) ҳамагӣ 344 нафар (0,67 %) имтиҳонҳои хатмро бо баҳои аъло ҷамъбаст намуда (334 нафар дар шуъбаи рӯзона, 10 нафар дар шуъбаи ғоибона, фосилавӣ), аз ин шумора 58 нафар муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро бо дипломи "Аъло" хатм намуданд. Ин рақамҳо далели онанд, ки сатҳи дониши хатмкунандагони макотиби олӣ низ нисбат ба солҳои пеш коҳиш ёфта, имрӯз наметавонад неруи илмии мамлакатро таҳким бахшида, амнияти зеҳнии кишварро таъмин намояд.

Таҳлилҳо собит намуданд, ки дар соли таҳсили 2021-2022 нақшаи қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ (ба истиснои муассисаҳои тиббӣ) иҷро нагардид. Махсусан, муассисаҳои таълимие, ки аз рӯи равияҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ мутахассисонро омода менамоянд, дар рӯ ба рӯи мушкилоти ҷиддӣ қарор доранд. Чунин ҳолат амалӣ гардидани 20-солаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқро мушаххасан зери суол қарор медиҳад.

Мавриди ба зикр аст, ки вазъи илм дар кишвар нигаронкунанда буда, норасоии кадрҳои баландихтисоси илмӣ дар тамоми корхонаю муассисаҳо мушоҳида мешавад. Илм ба соҳаи бесамар табдил ёфта, сатҳи илмии олимони соҳибунвон рӯ ба пастравӣ дорад. Кор то ҷое расидааст, ки баъзе олимони дорои унвонҳои баланди илмӣ аз уҳдаи навиштани тақриз ба диссертатсия намебароянд.

Тибқи ҳисоботи Вазорати маориф ва илм ба ҳолати моҳи декабри соли 2021 дар ҷумҳурӣ 4421 нафар ашхоси соҳиби унвонҳои илмӣ фаъолият менамояд, ки аз онҳо 839 нафар доктори илм ва 3582 нафар номзади илм мебошанд. Барои муқоиса, бояд зикр намуд, ки то замони истиқлолият дар ҷумҳурӣ 12 мактаби олӣ ва 3070 нафар номзадҳои илм буданд. Ҳоло бошад, 41 мактабӣ олӣ ва 3582 нафар номзади илм, яъне теъдоди номзадҳои илм ҳамагӣ 500 нафар афзудааст. Чунин тағйироти миқдорӣ дар муқоиса ба теъдоди имрӯзаи мактабҳои олӣ дар кишвар ночиз буда, аз ҷиҳати сатҳу сифат ба солҳои пеш муқоисанашаванда аст. Ҳамин тариқ, имрӯз тамоми мактабҳои олӣ ва институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ аз нарасидани кадрҳои соҳибунвони илмӣ танқисии шадидро эҳсос мекунанд.

Бояд ёдовар шуд, ки дар ҷумҳурӣ норасоии на танҳо олимони соҳибунвон, балки мутахассисон дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, хусусан соҳаи омӯзгорӣ ва тандурустӣ бештар эҳсос карда мешавад. Дар маҷмуъ, низоми илму маориф аз ин амал зарари ҷуброннопазир мебинанд, ки ислоҳи он дар оянда мушкил хоҳад гашт.

Чорум, вазъи молиявии тамоми мактабҳои олии кишвар хароб гардида, хусусан буҷети он муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбие, ки пурра аз ҳисоби партохти гурӯҳҳои шартномавӣ ташаккул меёбад, бо кам гардидани теъдоди донишҷӯён ба таври назаррас коҳиш хоҳад ёфт.

Тавре ки зикр гардид, соли 2021 нисбат ба нақшаи муқарраргардидаи қабул ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ 33295 нафар довталабон камтар дохил шуданд. Илова бар ин, бинобар сабаби дилсардии донишҷӯён ба таҳсил ва ба дарсҳо иштирок накарданашон аз донишгоҳҳо хориҷ шудани онҳо низ дар як сол ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Тибқи маълумоти Вазорати маориф ва илм соли 2020 бо чунин сабабҳо 2471 нафар, вале дар 9 моҳи соли 2021 бошад, 5198 нафар донишҷӯён аз донишгоҳҳо хориҷ карда шуданд, ки нисбат ба соли гузашта 2,1 баробар зиёд аст.

Ҳамчунин, ба ҳолати 19 октябри соли 2021 аз аввали соли таҳсил (дар 9 моҳ) дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар (ба истиснои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии қудратӣ) аз 155.497 нафар донишҷӯи шуъбаи рӯзона 16.737 нафар (10,76%) бо сабабҳои гуногун аз таҳсил дур монданд, ки 88 фоизи онро писарон ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, бо сабаби иҷро нагардидани нақшаи қабул ва аз таҳсил даст кашидани донишҷӯён дар соли таҳсили сипаришуда дар маҷмуъ 50.032 нафар аз донишгоҳҳои ҷумҳурӣ берун монданд, ки мутаассифона, дар Вазорати маориф ва илм ин равандро чун “динамикаи муқаррарӣ” арзёбӣ менамоянд. Ҳол он ки вазъият хеле нигаронкунанда буда, ҳолати мавҷуда ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонад чун “динамикаи муқаррарӣ” арзёбӣ шавад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар соли таҳсили 2021-2022 барои қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ (ба истиснои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии қудратӣ) тибқи нақшаи қабул 55.823 ҷой ҷудо гардидааст, ки аз он ҳамагӣ 10 655 (19,09%) ҷойҳои буҷавӣ буда, 45.168-тоаш (80,91%) ҷойҳои шартномавӣ мебошанд.

Дар маҷмӯъ, барои қабули донишҷӯён ба коллеҷҳо ва донишгоҳу донишкадаҳо тибқи нақша дар соли 2021-ум 86307 ҷой ҷудо гардида буд, ки аз он 17767-тоаш (20,59 %) барои таҳсили ройгон ва 68540-тоаш (79,41 %) барои таҳсили пулакӣ пешбинӣ шудааст. Аз шумораи умумии довталабони комёбгардидае, ки ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ҳозир нашудаанд, 12,13 фоиз ба гурӯҳҳои ройгон ва 87,87 фоиз ба гурӯҳҳои пулакӣ мансуб мебошанд. Ин далели он аст, ки ташаккули буҷети ҳамаи муассисаҳои таълимии таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ аз гурӯҳҳои шартномавӣ вобастагии ҷиддӣ дорад.

Дар мактабҳои олӣ бинобар кам гардидани донишҷӯён дар гурӯҳҳои шартномавӣ масъалаи пардохти маоши омӯзгорон ба мушкилии ҷиддӣ табдил ёфта истодааст. Вобаста ба коҳиш ёфтани теъдоди донишҷӯён дар баъзе мактабҳои олӣ, хусусан дар самти илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ, масъалаи ихтисори воҳидҳои корӣ омӯзгорон ва муттаҳид намудани

кафедраҳо пеш омадааст. Бо идома ёфтани чунин амал вазъият на танҳо дар он мактабҳои олии пурра дар асоси худмабалғгузорӣ фаъолияткунанда, балки дар тамоми мактабҳои олии кишвар мураккаб хоҳад шуд. Идомаи чунин ҳолат метавонад масъалаи тарки мактабҳои олӣ намудани омӯзгоронро ба миён биёрад. Зеро ки сатҳи маоши омӯзгорон ва дигар кормандони муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ аз пардохти маблағҳои гурӯҳҳои шартномавӣ вобастагии ҷиддӣ дорад.

Бояд гуфт, ки айни ҳол музди меҳнати омӯзгорони соҳибунвон дар мактабҳои олӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои номзади илм, дотсент 1569 сомонӣ ва барои доктори илм, профессор 1720 сомонӣ муқаррар шудааст, ки ин, албатта, наметавонад боиси дилгармӣ ва ҳавасмандии омӯзгорони соҳибунвони мактабҳои олӣ бошад.

Панҷум, қонуни мазкур имкон дорад дар ояндаи наздик ба омили халалдор сохтани оромию субот дар кишвар табдил ёбад. Бояд зикр намуд, ки дар шароити имрӯзаи ҷумҳурӣ масъалаи таъмини шуғли ҷавонон яке аз мушкилоти асосии ҷомеа маҳсуб мешавад. Ҳамасола аз таҳсил дар мактабҳои олӣ берун мондани чунин теъдоди (тақрибан 50 ҳазор нафар) ҷавонон боиси боз ҳам мушкилтар гардидани масъалаи шуғл хоҳад шуд.

Дар сурати идома ёфтани чунин раванд, теъдоди ҷавонони аз таҳсил дурмонда, ки бояд тӯли чор сол ба таҳсил дар мактабҳои олӣ фаро гирифта мешуданд**,** тақрибан ба 200 ҳазор нафар хоҳад расид, ки дар натиҷа имкон дорад дар ду самт мушкилӣ эҷод шавад.

Аввалан, мушкили умумӣ, ҳам барои ҷомеа ва ҳам барои сохторҳои дахлдори давлатӣ, ҷиҳати бо шуғли муайян таъмин намудани чунин теъдоди бузурги ҷавонони бекасбу кор ва бе таҷрибаи зарурии ҳаётӣ.

Сониян, дар чунин ҳолат тафаккури ҳанӯз ташаккулнаёфта ва осебпазир, сатҳи пасти ҷаҳонбинии ҷавонони аксаран 17-20-солаи бекасбу кор, имкон дорад боиси зуҳури эътирози иҷтимоии ҷавонон гардида, эҳтимолияти ба идеологияи бегона гаравидани онҳоро ба миён биёрад. Зеро ки ҷавонони беназорат ва таҳсилногирифта дар чунин ҳолат аз дарки воқеии арзишҳои миллӣ ва ахлоқию фарҳангӣ дур монда, бештар аз рӯи эҳсосот амал мекунанд, ки дар натиҷа имкон дорад боиси халалдор гардидани оромию суботи ҷомеа гардад.

Бинобар ин, ба андешаи мо, ба ҷои он ки ҷавонони ранҷидаю асабониро дар кӯчаҳои шаҳру ноҳияҳо дошта бошем, беҳтар аст, ки онҳо бо маблағҳои худашон (ба таври шартномавӣ) ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ фаро гирифта шаванд. Дар давраи таҳсил донишҷӯён зери назорат қарор дошта, ҳамзамон сатҳи тафаккур ва ҷаҳонбиниашон боло меравад ва дар натиҷа эҳтимолияти гаравидани онҳо ба фарҳангу идеологияи бегона камтар мешавад. Донишҷӯй дар раванди таҳсил чун

шахсият ба воя расида, нигоҳ ва муносибати ӯ ба дигаргуниҳои ҷомеа ба самти мусбат тағйир меёбад, дар хулқу рафтори ӯ таҳаммулпазирӣ ва ҳисси ватандӯстию худшиносӣ бештар ташаккул меёбад ва устувор мегардад.

Бояд гуфт, ки дар замони истиқлолият зиёд гардидани мактабҳои олӣ ва ҳар чи бештар ба таҳсил фаро гирифтани ҷавонон беҳтарин василаи зери назорат нигоҳ доштани онҳо маҳсуб шуда, чун ҳадафи муҳими стратегӣ арзёбӣ мешавад. Ҳамзамон, ба таҳсил фаро гирифтани ҷавонон дар ин мавриd ба як навъи шуғл табдил меёбад ва бояд ёдовар шуд, ки дар кишварҳои дигар низ чунин таҷриба вуҷуд дорад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки Қонун “Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» бе таҳлили вазъи сиёсии ҷаҳон, дурнамо ва манфиатҳои миллӣ таҳия ва қабул гардидааст. Қонунҳо бояд созанда буда, набояд ба рушди ҷомеа ва ҳаёти моддию маънавӣ мухолифат дошта бошанд. Амалияи яксолаи қонуни мазкур собит намуд, ки он хилофи манфиатҳои соҳаи илму маориф, дар маҷмуъ хилофи ҳифзи амнияти зеҳнии кишвар буда, қабл аз ҳама, боиси ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидани муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва мактабҳои олии кишвар гардид.

Қонуни мазкур воқеан ҳам, кори кормандони комиссариатҳои ҳарбиро осон намудааст. Комиссариатҳои ҳарбӣ бо дахолати дигар мақомоти қудратӣ нақшаи даъвати ҳарбиро безаҳмат аз ҳисоби донишҷӯёну аспирантону докторантҳо пур менамоянд, вале, ҳамзамон, бо ин амал ба соҳаи маориф ва илми ҷумҳурӣ зарари ҷуброннопазир мерасонанд. Ҳол он ки ҳамасола муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳуриро тақрибан зиёда аз 160 ҳазор нафар хатм менамоянд ва нақшаи солонаи даъват ба хизмати ҳарбӣ бошад, ҳамагӣ 16 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.

Таҳлилҳо собит месозанд, ки вобаста ба мушкилоти шуғл, аксар ҷавонон барои ихтиёран ба хизмати ҳарбӣ рафтан изҳори омодагӣ менамоянд, вале аз шароит ва муносибат дар қисмҳои ҳарбӣ изҳори нигаронӣ мекунанд. Дар сурати мавҷуд будани шароити хуб барои хизмати ҳарбӣ нақшаи даъват бемамониат ичро мешавад ва барои “тадбирҳои иловагӣ” зарурат боқӣ намемонад. Лекин дар сурати беҳтар нагардидани шароити хизмат ва муносибат бо сарбозон дар қисмҳои ҳарбӣ тадбирҳои иловагӣ низ вазъиятро тағйир дода наметавонанд.

Бояд гуфт, ки илму маорифи ҷумҳурӣ имрӯз дар рӯ ба рӯи буҳрони шадид қарор дошта, ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад. Бо итминони комил метавон гуфт, ки айни ҳол иқтидори зеҳнии, на Академияи илмҳо ва на Вазорати маориф ва илм барои амалӣ намудани чунин як ислоҳот ва аз ҳолати буҳронӣ раҳо намудани соҳаи мазкур басанда нест. Барои ҳалли ин

мушкилоти миллӣ тамоми неруҳои фаъоли ҷомеаи илмӣ ва аҳли маорифи кишвар бояд ҷалб ва сафарбар карда шавад. Қабули қонуни мазкур бошад, ҳолати мавҷудаи маориф ва илмро боз ҳам мураккабтар намуда, боиси коҳиш ёфтани таъмини амнияти зеҳнии мамлакат мегардад.

Ҳифзи Ватан ва хизмат дар сафи артиш ифтихор аст, барои ҳама! Лекин ватанро танҳо бо силоҳ ҳифз намекунанд. Барои ҳифзи ватан насли рӯҳан ва ҷисман солим зарур аст, ки ҳалли ин мушкилот аслан, бар дӯши соҳаи маориф ва тандурустӣ қарор дорад. Яъне, ду соҳае, ки имрӯз дар рӯ ба рӯи мушкилоти ҷиддии кадрӣ қарор дошта, аз норасоии мутахассисони варзида танқисӣ мекашанд ва дар мади аввал ҳадафи таъсири манфии қонуни мазкур қарор гирифтанд.

Шояд муаллифони қонуни мазкур қабули онро чун воситаи таҳкими ҳифзи ватан ва таъмини бехатарии он арзёбӣ намоянд. Вале набояд фаромӯш кард, ки кафили асосии ҳифзи ватан ва марзу буми он, таъмини амнияти шаҳрвандон, дар мадди аввал, ин илму маорифи рушдёфта ва мардуми босаводи кишвар мебошад. Зеҳнҳо ва истеъдодҳо бояд ҳифз шаванд ва имтиёз дошта бошанд. Ҳатто дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ин гуна одамон имтиёз доштанд ва ба хизмати ҳарбӣ ҷалб карда намешуданд. Дар асри XX1 наҷоти инсоният маҳз аз рушди соҳаи маориф вобаста мебошад.

Вобаста ба ин, ба андешаи мо бозбинии Қонун “Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ба зарурати воқеӣ табдил ёфта, бояд он дар таҳрири нав ва бо назардошти ислоҳи бандҳои дахлдор, ки ба соҳаи маориф ва илм таъсири бевоситаи манфӣ мерасонанд, пешниҳод карда шавад. Айни ҳол дар ҷумҳурӣ қабули довталабон ба Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва даъват ба хизмати ҳарбӣ шуруъ гардидааст, ки ин раванд бояд бо назардошти ҳифзи манфиатҳои давлат танзим ва роҳандозӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1.Закон Республики Таджикистан “О безопасности” (в редакции Закона РТ от 27.11.2014 г. №1137).

2.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ”.

3.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ». -Душанбе, 2021.

4.Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмӯаи оморӣ). /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.

5.Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш. 17.08.2020, шаҳри Душанбе.

6.Ҳисобот оид ба фаъолияти вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ва вазифаҳо дар соли 2022. –Душанбе, 2022.

7.Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021. -Душанбе, 2022.

ЗАЩИТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА – ВАЖНЫЙ АСПЕКТ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРИОРИТЕТОВ

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ
доктор философских наук, начальник Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, Душанбе, пр.Рудаки 89;
тел: (+992 37) 227-59-80; (+992) 93 444 39 40

Реальность современного мира доказывает, что наряду с укреплением обороноспособностью стран за счет армии и воинских вооружений важным фактором обеспечения национальной безопасности и устойчивого развития стран, в основном, является наращивание научно-технической деятельности во всех сферах, развитие интеллектуального капитала и высокая конкурентоспособность. Разработка и принятие нормативных актов по укреплению обороноспособности страны должны способствовать сбалансированности развития и бесперебойного функционирования других сфер социально-экономической жизни страны, в том числе науки и образования. Потому что сильная армия – это армия, солдаты и офицеры которой в курсе своих теоретических и практических знаний новой и современной техники и технологий. Доступ к современному боевому оружию, особенно высокоточному, невозможен без теоретических и практических знаний. При этом вопросы защиты родины, обеспечения безопасности граждан, укрепления военного и экономического потенциала страны за счет развития науки и образования и подготовки специалистов, привлечения умов и талантов в современном мире имеют особое значение, которые анализируется в данной статье.

Ключевые слова: *интеллектуальная безопасность, национальная безопасность, армия, военная служба, магистратура, докторантура, высшее образование, человеческие ресурсы, новые технологии, высшее образование.*

PROTECTION OF INTELLECTUAL POTENTIAL IS AN IMPORTANT ASPECT OF NATIONAL PRIORITIES

KURBONOV ABDURAKHMON SHEROVYCH
Doctor of philosophy science, Head of the "Department of analysis of social problems" of the Center for Strategic Researches under the President of the Republic of Tajikistan
734025,Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave 89;
tel: (+992 37) 227 59 80; (+992) 93 444 39 40

The reality of the modern world proves that, along with strengthening the defense capability of countries through the army and military weapons, an important factor in ensuring national security and sustainable development of countries is mainly the increase in scientific and technical activities in all areas, the development of intellectual capital and high competitiveness. The development and adoption of normative acts to strengthen the country's defense capability should contribute to a balanced development and uninterrupted functioning of other areas of the country's socio-economic life, including science and education. Because a strong army is an army whose soldiers and officers are aware of their theoretical and practical knowledge of new and modern equipment and technologies. Access to modern military weapons, especially high-precision ones, is impossible without theoretical and practical knowledge. At the same time, the issues of protecting the homeland, ensuring the security of citizens, strengthening the military and economic potential of the country through the development of science and education and training of specialists, attracting minds and talents in the modern world are of particular importance, which is analyzed in this article.

Keywords: *intellectual security, national security, army, military service, magistracy, doctoral studies, higher education, human resources, new technologies, higher education.*

УДК: 304.3

ТАҚВИЯТИ МАВҚЕИ ЗАНОН ДАР ҲАЁТИ ИҶТИМОӢ

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,
номзади илмҳои фалсафа, муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: +992 37 2277061.

Муаллиф дар мақола мавқеи занонро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли умум аз ҷанбаҳои сиёсӣ-идеологӣ, меъёрии ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-гендерӣ, таърихӣ-динӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Дар мақола муваффақият, мушкилот ва дурнамои ин масъала аз диди илмию таърихӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *ҷомеа, истиқлолият, хушунат, ҳаёти иҷтимоӣ, ҷинсият, маориф, тиб, баробарҳуқуқӣ, занони кудратманд, мавқеи занон.*

Вобаста ба мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо ҷанбаҳои асосии иштироки занон дар равандҳои идеологию иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, муайян гардид, ки таҳти роҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дигар чораҳои андешидашудаи ҳокимиятҳои иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мусоиди рушд фароҳам оварда шудааст. Арзёбии баъзе масъала ва мушкилоти дар ин самт вуҷуддошта марҳала ба марҳала барои боз ҳам ташаккул додани дониш, малака ва зеҳнияти занон роҳҳои ҳалли худро ёфта истодаанд.

Воқеияти таърихӣ ин аст, ки тайи 30 соли соҳибистиқлолӣ таҳти роҳбарии Пешвои миллат дар ҷомеаи имрӯзаи кишвари тоҷикон барои баланд бардоштани эътибору иззат ва беҳбудии вазъи занон таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардид. Дар ин муддат роҳбарон, ваколатдорон ва масъулони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари шаклгирии давлат тавонистанд, ки барои беҳтар гардидани ҳаёти иҷтимоии занону бонувон дар арсаи равандҳои сиёсӣ-идеологӣ, меъёрии ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-гендерӣ, таърихӣ-динӣ ва ғайра дар кишвар ба муваффақиятҳои намоён ноил гарданд.

Бо мақсади таъмини иштироки васеи занон дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ масъулони Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул намуданд, ки онҳо ҷиҳати баланд бардоштани мақоми зан дар бунёди ҷомеаи демократӣ нақши муҳим

мебозанд. Вобаста ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи шаклгирӣ ва ташаккулёбии фаъолияти бештари занон бо дар назар гирифтани таъсири оилаҳои анъанавии тоҷик, таҳкими ҷалби занон дар равиш барои иштироки онҳо дар равандҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ, дастгирии давлат ва ҳукумат аҳаммияти ҳалкунанда дорад.

Моҳият ва муайян намудани хусусиятҳои масъалаи иҷтимоикунонии занон, мавҷудияти қолабҳои анъанавӣ ва дурнамои тағйиру таҳкими он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун муайянкунандаи нишондиҳандаи татбиқи меъёрҳои рушди демократия дарҷ мегардад.

Таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои баробарии мардону занон чун тамоюли хоси ташаккулдиҳанда, таъсири иҷтимоӣ, сиёсию идеологӣ, аҳамияти технологияи ворид намудани унсури иҷтимоикунонии занон ба сиёсати давлатии кишвар бо дарназардошти тамоми хусусиятҳои қишрҳои ҷомеа яке аз масъалаҳои мубрами сиёсати давлатӣ арзёбӣ мегардад.

Дигар ин ки яке аз умумиятҳои таърихие, ки дар доираи он ҳамзистӣ, ташаккули тарзи рафтор, мафкура, зиндагӣ, фарҳанг ва анъанаву урфу одат ба миён омадааст, ин миллат аст, ки марду зан баробар дар рушду мавҷудияти имрӯзаи он нақши асосӣ доранд.

Бояд қайд кард, ки нисбат ба даврони Шӯравӣ дар ҷомеаи имрӯза иштирок ва фаъолияти занони тоҷик дар ҳаёти фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ моҳияти нав ва рушдкарда гирифта, ҷойгоҳи онҳо дар равандҳои идеологию сиёсӣ ба таври чашмрас бештар гардидааст.

Асосҳои таҳлили амалии иштироки занон дар равандҳои сиёсӣ-идеологӣ нишон медиҳад, ки он дар ҳаёти сиёсии ҷомеа чун падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ замина ва хусусияти махсус дорад. Ҳамчунин, паёмадҳои ҳуқуқии иштироки занон дар раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ низ нақши бориз гузоштааст.

Кор ва фаъолияти онҳо дар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ, илм ва маориф, фаъолияти бонкӣ, тандурустӣ ва ғайра, аз як тараф, барои пешрафти кори иҷтимоию иқтисодӣ амалӣ карда шавад, аз тарафи дигар, ҷиҳати интихоб кардан аз байни занҳои таҷрибадор барои корҳои роҳбарикунанда замина ва шароити мусоид фароҳам овардааст. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022 омадааст: “Бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати то 30 фоиз расонидани хизматчиёни давлатӣ ва то 25 фоиз расонидани кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони лаёқатманд дар муҳлати се моҳ «Барномаи давлатии тарбия, интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони

болаёқат барои солҳои 2023–2030» таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад.”[1.]

Эътибору манзалати зани тоҷик ҷиҳати баланд бардоштани мақоми зан дар бунёди ҷомеаи демократӣ бо иқдоми Пешвои миллат ҳанӯз дар декабри соли 1999, таҳти фармони №5 "Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тавсиб расида буд, ки аз хирадмандии роҳбарият ва мардуми сарбаланди мо дарак медод. Дар баробари ин, таҳия ва қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар дар самти беҳдошти вазъи занон, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳои миёнамуҳлату дарозмуддати давлатӣ, ки масъалаҳои мубрами таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон, барои пешгирии зӯроварӣ дар хонавода, тарбия, интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳои роҳбарикунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд, стратегияҳои миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра кафолати он мебошанд. Амалигардонии онҳо барои беҳтар сохтани вазъи фарҳангӣ, пешгирии хушунат дар оила нисбати занон ва барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии занон, иштироки фаъолонаи онҳо дар идоракунии ниҳодҳои давлатӣ, албатта, аз ҳисоби кадрҳои болаёқату донишманд имкони хуб ба миён овард.

Дар ҷомеаи муосир масъалаҳои зиёде дар фазои иҷтимоии занҳо вуҷуд доранд, ки онҳоро метавон чунин баррасӣ намуд: шароит ва ташаккули фаъолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии занон; мавқеи занон дар ҷомеаи муосир ва хусусиятҳои хоси танзими фаъолияти занон; баробарии гендерӣ ва дурнамои ҳалли онҳо; зӯроварии шифоҳӣ ва ҷисмонӣ нисбати занон дар оила ва ҷомеа; заминаҳои ҳуқуқӣ барои рафъи табъиз нисбати занон ва ғайра.

Ташаккул ва рушди масъалаи иҷтимоикунонии занон ҳамчун равияи илмӣ ва зуҳуроти таърихию иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусиятҳои шаклгирии баробарии ҷинсӣ ва нақши он дар бештар гардонидани фаъолгардонии занон дар ҷаҳон ва минтақа дониста мешавад.

Мақомотҳои давлатӣ пеш аз интихоби занон ба мақоми зан-роҳбар ҷиҳатҳои идеологӣ (зиракии сиёсӣ), илмӣ, забондонӣ (авлавият ба забони давлатӣ), махсусан, фаъолияти таҷрибавии онҳоро заминаи асосӣ донистаанд, ки боиси аз як тараф, аз байн рафтани фаҳмиши тафаккури ғалат (стереотип) нисбати занон мусоидат карда, аз тарафи дигар, маҳз бо дастгирии мардҳо дар корҳои вазнини хоҷагӣ барои сабук гардонидани фаъолияти роҳбарикунандаи онҳо имкони вақтӣ пайдо мешавад. Масъала ин аст, ки дар ҳақиқати ҳол иштироки занон дар баъзе корҳо душвор

мегардад, бо сабабе, ки онҳо имконият ва қудрати инсонияшон барои иҷрои масъулияти модарӣ ва ҳамсариашон сарф мешавад.

Дуруст ва ҳикматомезона аст, ки дар баъзе самтҳо нисбати фаъолияти занон вобаста ба ҷинси латиф буданашон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорҳои махсус сабуккунанда қабул кардааст, ки аз дастгирӣ ва ғамхории роҳбарият гувоҳӣ медиҳад. Яке аз онҳо аз 4 апрели соли 2017, таҳти №179 қабул шуда буд, ки дар баъзе соҳаҳои корҳои вазнин ва ба занҳо номувофиқ, ба монанди корҳои зеризаминӣ, коркарди филиз, баъзе корҳои сохтмонӣ, васлгарӣ ва таъмир, корҳои кӯҳӣ ва ғайраро манъ кардааст.

Маълум аст, ки барои боз ҳам тақвият ва зиёдтар намудани захираҳои кадрӣ аз ҳисоби занон консепсия ва барномаҳои кӯтоҳмуддат низ амалӣ мегардад, ки ҷиҳати тақвияти донишу малакаҳои онҳо ёрирасон аст. Дигар ин ки нашри зиёдтари китобҳо ва дастурамалҳо дар бораи зан-роҳбар аз манфиат холӣ нест.

Дар ҳақиқат, тайёр намудани занони роҳбарикунанда ва фаъолияту иштироки онҳо дар равандҳои сиёсию иҷтимоӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон умедбахш аст ва баланд бардоштани фаъолияти занон дар ин равандҳо, иштироки содиқонаи онҳо дар иҷтимоикунонии занҳо беш аз беш таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба худ ҷалб менамояд. Иҷтимоикунонӣ барои аксари кишварҳои рушдёбанда, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи муҳим гардидааст, ки он аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дошта, ҳалли илмӣ, айниҳолӣ, мутобиқшавӣ ва канораҷӯӣ ба масоили глобалии ҷаҳонро тақозо дорад. Чунки дар ҳамаи давру замон рушди давлатдорӣ ба омилҳои объективӣ ва субективӣ вобастагӣ дорад ва дар ин раванд, ҷойгаҳ, таъсир ва нуфузи ниҳодҳои роҳбарӣ мартабаи махсус мегирад.

Бартарӣ додан ба тафаккури идеологӣ (ё зиракии сиёсӣ) – масалан, бо донишҳои сиёсатшиносӣ ва фалсафаи иҷтимоӣ, равияи геополитикидошта ва дигар донишҳои умумӣ сафарбар гардидан, аз як тараф, ин ҷиҳати арзёбии иштироки занон дар вазифаҳои роҳбарикунанда ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ба мавқеъ бошад, аз тарафи дигар, масъалаи бо кори арзанда таъмин намудани занони донишманд рӯҳияи онҳоро баланд бардошта, аз масъалаи «фирори мағзҳо» эмин медорад. Бояд зикр намуд, ки «фирори мағзҳо» аз Ҷумҳурии Тоҷикистон аксаран аз ҳисоби мутахассисони тиб вуҷуд дорад, ки тақрибан русзабон будаанд. Ҳамкории бештар бо ин гуна занон дар хориҷи кишвар боис мегардад, ки шароити нигаҳдории анъанаву одат ва эътибори забони модарӣ таъмин гардад.

Ҳамин гуна, дуруст аст, ки Кумитаи занон ба вазъи пешрафти амалии ҳаёти иҷтимоӣ ва фаъолияти занон ошно гардида, дар ин раванд бо омода намудани барномаву лоиҳаҳое, ки кору фаъолияти онҳоро мустақиман осон мегардонанд ва барои онҳо вобаста ба қобилияти кориашон ва касби

доштаашон шароит ва заминаи мусоид фароҳам меоварад. Дар раванди мафкуравӣ маълум аст, ки суҳбат гузаронидан бо заноне, ки либосҳои бегона бар тан кардаанд, кори саҳл нест. Солҳое буданд, ки дар ҳақиқат, баъзан бо заноне вомехӯрдем, ки дар онҳо ҳолатҳои на танҳо хурофотӣ, балки фанатикӣ низ вуҷуд доштанд.

Ҳоло ҳам баъзан дар деҳот муҳити иҷтимоӣ хусусиятҳои куҳнапарастии худро вобаста ба мавқеи занон нигоҳ дошта, ба сатҳи умумии фаъолнокии онҳо таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Ба назар мерасад, ки дар ҳизбҳои сиёсӣ низ занҳо иштироки фаъол доранд. Акнун, аз як тараф, агар занон чун субъекти фаъолияти сиёсӣ, ки дар худ қобилияти бевосита таъсир расонидан ба қарорҳои қабулшудаи давлатӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, ӯ чун объекти сиёсат вобаста ба иродаи мардум, яъне интихобкунандагон ҷойгоҳашон дар сиёсат муайян мегардад. Арзёбии иштироки занонро дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ба чунин нишондодҳо метавон тақсимбандӣ намуд: мутаносибии занон ва мардон дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, мутаносибии занон ва мардон дар мақомотҳои роҳбарикунандаи ҳизбҳои сиёсӣ, дастрасии масъалаҳои гендерӣ дар барномаҳои пешазинтихоботии ҳизбҳои сиёсӣ ва ғайра.

Маълум аст, ки дар тӯли тайнамудаи форматсияҳои ҷамъиятӣ вобаста ба он ки занҳоро мардҳо зери тасарруфияташон нигоҳ медоштанд, батадриҷ ҷисман тавонотар гардидаанд. Мавридҳое буд, ки онҳо барои ҳуқуқи худ мубориза мебурданд. “Дар Мисри Қадим “таърих 7 номи занҳои қудратманди онвақтаро дар ёд дорад: Мернейт, Хенткаус (I), Нитокрис, Себекнеферу, Хатшепсут, Таусерт ва Клеопатра (VII).”[2.]

Занони қудратманди тоҷику форс инҳо мебошанд: Турондӯхт, Гурдофарид, Мандана, Озармидӯхт, Отусо, Ютоб, Ортимус, Кассандан, Фаррухрӯйи Порсо, Ортодӯхт.[3.] ва ғайра, ки ба зиракӣ, донишмандию мардумсолор буданашон таърих гувоҳ аст.

Ба кор бурдани сиёсати гендерӣ ҳамчун зуҳуроти ҷамъиятӣ ва биологию иҷтимоӣ мубрамияти худро аз даст надода, мафҳуми ҷинс ё гендер аз назари фалсафӣ, сиёсӣ, биологӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ тавсиф гардида, дар заминаи дастовардҳои илм дақиқтар мегардад.

Таҳлили равандҳои гендерӣ нишон медиҳад, ки заминаи фарҳангӣ дар шакли меъёру анъана ва суннатҳои ташаккулёфта, ки аз насл ба насл мегузаранд, борҳо рӯбарӯ шуда, онҳоро чун чаҳорчӯбаи рафтор ба худ қабул менамояд.

Дар муайян намудани мавқеи иҷтимоии зан ҳамчун нигаҳдорандаи манзил душвории бевосита мавҷуд аст, ки зеро муҳити иҷтимоие, ки дар оила ва барои рушду камолоти шахсият муайян мешавад, маълум аст, шароит барои мусоидат маҳдудтар мегардад.

Таҳлили хусусиятҳои таҳқиқотии масъалаи иҷтимоикунонии занон дар кишварҳо нишон медиҳад, ки дар ин самт мушкилиҳо ҷой доранд: аз ҷумла: зӯроварӣ ва табъизи гендерӣ дар заминаи таъсири омилҳои иҷтимоию фарҳангӣ, таърихӣ ва иқтисодӣ; мавҷудияти қолабҳои анъанавӣ ҳамчун шакли тафаккур, ақида, ҷаҳонбинӣ ва ғояи таассубӣ ва ё хуруфот; ҷой додани иштироки бомуваффақияти занон дар раванди идоракунии ҳокимият ва қабули қарор дар иқтисод, иҷтимоиёт ва дигар соҳаҳо ва ғайра.

Баррасии ҷанбаҳои сиёсию ҳуқуқии масъалаи занон дар кишварҳо маълум менамояд, ки зӯроварӣ ва ё табъизи гендерӣ дар шаклҳои гуногун ҷой дошта, зӯроварии иқтисодӣ, психологӣ, шаҳвонӣ ва монанди инро дар бар мегирад, ки он мушкилот ба омилҳои иҷтимоию фарҳангӣ ва надонистани ҳуқуқҳои худ вобастагӣ дорад. Бояд қайд кард, ки дар баъзе кишварҳои ҷаҳон мушкилоти эътирофи баробарҳуқуқии мардону занон дар доираи хонавода маҳдуд нашуда, баръакс, он ба ҷомеа паҳн мегардад.

Баҳри беҳтар намудани вазъи гендерӣ баробарҳуқуқии мардону занонро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кафолат медиҳад, ки раванди амалишавии онҳо ба пешрафти иҷтимоии занон, устуворшавии мавқеъ ва мақоми онҳо дар ҷомеа мусоидат менамояд. Таҳлилҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки таҳкими мавқеи занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама самтҳо ва сатҳҳои роҳбарикунандаи давлатию ҷамъиятӣ ҷавҳари сиёсати иҷтимоикунониро ташкил дода, баҳри самаранок татбиқ гардидани мақсадҳои давлат дар ин самт мусоидат мекунанд.

Зимни мушоҳидаҳо муайян гардид, ки якчанд соҳаҳое вуҷуд доранд, ки ба андешаи мо барои муайян намудани нақши фаъолияти муҳимтар ва беҳтари зан дар даврaҳои мушкили охир дар сохторҳои гуногун назаррас гардид.

Дар айни замон маорифро шакли олии ташаккули маърифати зеҳнии занон донистан бамаврид аст. Маълум аст, ки саҳми занон дар рушду тараққиёти соҳаҳои гуногуни сохторҳои ҷамъиятӣ назаррас аст. Дар мақомотҳои давлатӣ кор намудани занон аз маънои тафаккури баланд доштани онҳо дарак медиҳад. Аммо муайян гардид, ки руҷӯи занон ба соҳаи маориф бештар аст, ки дар навбати худ манбаи асосии тайёр намудани кадрҳои дар боло номбаркардашуда ба шумор мераванд. Яъне барои занони дар соҳаи маориф фаъолиятдошта, ки дар соли 2020 –70 дарсад ва аллакай дар соли 2021 –73 дарсадро ташкил медоданд ва ба таълиму тарбияи фарзандони мардуми Ватан масъуланд, кам нестанд. Аз ин рӯ, соҳаи маориф дар тақвият бахшидани неруи кории занон, барои тачрибаи корӣ гирифтан ва ҳамин гуна, муҳим аз ҳама, ба ҷойи корӣ таъмин намудани занони заҳматкаш, махсусан занони танҳо, бағоят калон аст.

Фаъолияти занон дар соҳаи тандурустӣ низ назаррас аст. Бояд зикр намуд, ки аз соли 2019 дар асоси паёмади нохуши пандемияи COVID-19 хатари ба ге-

нофонди (зоти) инсоният таъсир расонидани он кори табибиро хавфнок гардонид. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2020 дар соҳаи тандурустӣ занҳо аксаран, яъне –68 дарсади қувваи кориро ташкил медиҳанд. Онҳо чун табиби мушфиқу ғамхор аз аввали омадани ин вабои аср бомуваффақона ба он истодагарӣ намуданд. Махсусан, занон–ҳамшираҳои шафқат бо вуҷуди мушкилоти бехатарӣ даст аз вазифаҳои худ накашиданд. Санои таърихӣ бар чунин занон–қаҳрамонони миллат арзанда аст.

Омилҳои динӣ хосатан, мавқеи занонро аз диди офариниш баҳо дода, мавқеи онҳоро дар муносибат бо мардон абадӣ, тағйирнопазир ва муайяншуда ҳисоб мекунад.

«Мо бояд як нуктаи муҳимро ҳамеша дар ёд дошта бошем, ки зан–модар мавҷуди муқаддас мебошад ва ҳамаи сиёсатмадорону донишмандон ва бузургони олам, аз ҷумла Пайғамбари ислом аз домани поки модар ба дунё омадаанд ва бо шири ҷонбахши ӯ бузург шудаанд.»[1.]

Аслан рамзҳои ҷаҳониро занҳо дар ҷаҳон пос медоранд. Ба гуфтаи машҳур бо як даст гаҳвора ва бо дасти дигар ҷаҳонро меҷумбонад, дар сари гаҳвора бо нақлу ривоятҳо аввалин шиносоиро ба олами воқеӣ ба фарзанд меомӯзанд.

Аз даврaҳои қадим сар карда, аз рӯйи ҷаҳонбинии дини бисёрхудоӣ (мифология) ҳам гӯиё баъзе аз худоҳо ҷинсияти зан доштанд, ба монанди Паллада (Pallada)–олиҳаи ҳикмат (муҷизаофар), Деметра (Demeter)–олиҳаи кишоварзӣ ва ҳосил, Гайя (Gaia)–олиҳаи табиат ва ё олиҳаи замин, Шакти (Shakti)–олиҳаи неру, Юнона (Juno)–олиҳаи издивоҷу модар ва ғайра.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои соли 2022 омадааст: «Воқеан, мақоми зан–модар дар ислом бисёр баланд мебошад ва беҳуда нест, ки дар Қуръони карим сураи чаҳорум бо номи «Нисо» (занон) нозил шудааст.» [1.]

Аммо дар умум, дар тӯли ҷомеаи таърихӣ зан чун як фарди заиф ва нотавон дониста мешуд ва ба ӯ хислатҳои мутеъ будан ба мардҳо, дур будан аз доираи фаъолияти иҷтимоӣ, ҳассоснокӣ вобаста дониста мешуд. Ҳатто файласуфони бузург, ки олами воқеиро нисбати дигарон возеҳтар медиданд ва баробарии инсонии зан ва мардро қоил буданд, гуфтаҳое доранд, ки дар он барои эътирофи бартарии ҷинсии зан нисбати мардро қоил набуданд. Афлотун, ки худ ба иҷтимоикунонии зан боварӣ дошт ва шогирдаш Аксиотея Флиус (Axiothea of Phlius)-ро таълим дода буд, дар диалогҳои худ менависад: «Хусусиятҳои ягона ва яксони табиӣ дар мавҷудоти зинда дар ҳар ду ҷинс дучор мешавад ва табиатан ҳам зан ва ҳам мард метавонанд дар тамоми корҳо ширкат намоянд, аммо зан аз мард тавонотар нест.»[4.] ва баъди баҳси бардавом ҷойи дигар меоварад: «Ин чунин маъно дорад, ки барои ҳифзи давлат ҳам

марду ҳам зан майлҳои табиӣ доранд, аммо он дар занҳо заифтар ва дар мардон пурзӯртаранд.»[4.]

Аз ин рӯ, бисёр бамаврид мебуд, ки аз нуқтаи назари фалсафӣ моҳияти аслии решаҳои биологӣ ва иҷтимоии ҷинс, ҳувият ва худшиносии он дар давраи муосир ба таври васеъ омӯхта шавад. Айни ҳол асосноккунии воқеияти илмӣ бар он аст, ки инсон ҳамчун мавҷудоти ҷамъиятӣ ва биологӣ, новобаста ба тафовутҳои ҷисмонӣ, қонуни ягонаи офариниш дорад, нобаробарӣ танҳо дар доираи қонунҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд.

Ҳудуди гормонии ҷинсият, ки Худованд онро барои марду зан гуногун арзи ҳастӣ кард, камузиёд гардидани он, аслан, бевосита ба заминаи равонӣ ва меҳнати ҷисмонии марду зан вобастагӣ дорад. Ҷинси муқобил, ки вобаста ба идеологияҳое, ки занро бештар замонҳои тӯлонӣ дар зери тасарруфи худ нигоҳ медоштанд ва акнун оҳиста-оҳиста, ба тарзи тадриҷӣ зан ба корҳои вазнини ҷисмонӣ одат кунонида шуд ва ин бавосита ба инкишофи қудрати дохилии занҳо аз ҷиҳати биологӣ-анотомию физиологӣ таъсири худро расонида истодааст.

Сухани ҳикматомези гуфтаи мардум аст, ки бо марди заиф зан тавоно мегардад. Таърих гувоҳи он гардид, ки қудратмандии занҳо дар баробари мардҳо чашмрас гардидааст. Аммо маълум аст, ки зан дар батни худ фарзандро нуҳ моҳ аз хуну рӯҳу ҷонаш тарбия менамояд. Фарзанд баъд аз ба дунё омадан танҳо дар канори модар метавонад ба дурустӣ ба воя расад.

«Бинобар ин, ба ҷо овардани иззату эҳтироми модарону занон ва бонувону духтарон, саъю талош ба хотири ҳалли мушкилоти онҳо ва фароҳам овардани шароит барои илму донишомӯзӣ ва соҳиби касбу ҳунар гардидани духтарон вазифаи ҷонии мо мебошад.»[1.]

Дигар ин ки мушкилоти равонии занҳо дар ҷомеаи муосир авҷи махсус пайдо кардааст. Чунки мувофиқ ба зеҳнияти шарқӣ акнун бо шакли нави иҷтимоикунонӣ ба дӯши зан на танҳо кори хонаводагӣ, тарбияи фарзанд ва эҳтироми хос ба шавҳар, балки дар қатори мардон кору фаъолияте дохил мегардад, ки барои ба даст овардани маблағ ба буҷети хона зам гардидааст. Ба ғайр аз ин, чуноне қайд гардид, зан-модар боз мушкилоти хосаи ҷинсиро дорад, ки ӯро ба дастгирии ҷинси муқобил муҳтоҷ мегардонад. Ин ҳолати мавҷуда ба ҳолати равонии занон бевосита таъсир расонида метавонад. Дигар ин ки баъзе мушкилоти оилавӣ низ вуҷуд дорад, ки ба рӯҳияи зан таъсир мерасонанд: дар муносибат бо мард, дар тарбияи фарзандон, дар муҳаббат, дар занҳои танҳо, дар муносибат ба волидайн, ё хусуру хушдоман ва ғайра.

Худованд занонро аз ҳама махлуқи зеботарин офаридааст. Онҳо бо нозуктабиӣ ва хушахлоқиашон дар олами ҳастӣ эътироф гардидаанд. Аз ин лиҳоз, арзанда аст, шароитҳое фароҳам оварда шавад, ки ин хислатҳое неку ва зебоиашонро аз даст надиҳанд.

Ҳамин тариқ, дар ҷомеаи муосир занон на танҳо ободии хонадонанд, балки ободии ҷомеа низ ҳастанд. Дурнамои таҳкими омили иҷтимоикунонии занон дар сиёсати давлатии кишвар дар риояи усулҳои демократӣ барои таъмини баробарҳуқуқии мардону занон як қатор афзалиятҳо баррасӣ мегардад, аз ҷумла, эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои занон новобаста ба мавҷудияти анъана ва қолабҳои фарҳангӣ, шароит фароҳам овардан барои аз байн бурдани нобаробарии иҷтимоӣ, дастрасӣ ба таҳсил ва таҳким бахшидани захираҳои меҳнатӣ, роҳ надодан ба табъиз ва таъмини солимии зан, ба ин восита наслдиҳии солим, решакан намудани ақидаҳои хуруфотӣ ва фанатикӣ дар байни занон, ташаккули тафаккури озоди ҷамъиятӣ вобаста ба мавқеи занону мардон дар ҷомеаву оила мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». шаҳри Душанбе, 21.12.2021, 13:10. [манбаи электронӣ] URL: http://www.president.tj/node/27417, (санаи мурочиат: 25.02.2022)

2. Древний Египет: Лучше самой стать фараоном. [Электронный ресурс] URL: https://volshebnayakofeinya.blogspot.com/2021/07/drevnij-egipet-luchshe-samoj-stat-faraonom.html?m=1 (дата обращения: 17.02.2022.)

3. [манбаи электронӣ] URL: https://www.aparat.com/v/rjxlc/ (санаи мурочиат: 25.02.2022.)

4. Диалоги Платона. Государство. Книга V. Роль женщин в идеальном государстве. [Электронный ресурс] URL: http://psylib.org.ua/books/plato01/26gos05.htm (дата обращения: 01.03.2022.)

УКРЕПЛЕНИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЖЕНЩИН В СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,
кандидат философских наук, заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования внутренней политики Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 37-227-70-61

В данной статье автор исследует положение женщин в Республике Таджикистан в целом с политико-идеологических, нормативно-правовых, социально-гендерных и историко-религиозных сторон. В статье рассмат-

риваются успехи, проблемы и перспективы данного вопроса с научной и исторической точки зрения.

Ключевые слова: *общество, независимость, насилие, общественая жизнь, гендер, образование, медицина, равенство, влиятельные женщины, позиция женщин.*

STRENGTHENING OF THE WOMEN'S POSITION IN SOCIAL LIFE

NAZRIEVA OYNIYOL SHARIFOVNA
candidate of philosophical sciences, Deputy head of the Department of domestic policy analysis and forecasting, Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Ave., Rudaki 89;
tel: (+992) 37-227-70-61

In the article, the author examines the place of women in the Republic of Tajikistan as a whole from the political, ideological, legal, social, gender, historical and religious aspects. The article discusses the successes, problems and prospects of these issues from a scientific and historical point of views.

Keywords: *society, independence, violence, powerful women, gender, education, medicine, equality, sociol life, position of women.*

УДК: 373(575.3)

ТАҲСИЛОТИ ИНКЛЮЗИВӢ ВА АМАЛӢ НАМУДАНИ ОН ДАР ҶАРАЁНИ КОРИ МАРКАЗҲОИ РУШДИ БАРВАҚТИИ КӮДАКОНИ СИННИ ТО МАКТАБӢ

АҲМАДБЕКОВА АЪЛОБОНУ ДОВУТШОЕВНА,
номзади илмҳои педагогӣ, ходими илмии Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел: + 992 93 930-10-17; e-mail: ahlobonu@mail.ru

Дар мақола нақши таҳсилоти инклюзивӣ (фарогир) барои тавсифи раванди таълими кӯдакони имконияташон маҳдуд дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ баррасӣ шуда, барои муҳайё намудани шароити мусоид ҷиҳати гирифтани таҳсилот барои онҳо новобаста аз ҷинс, забон, миллат, эътиқоди динӣ, иллати ҷисмонӣ ё равонӣ, қобилият, вазъи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ нишон дода шудаст. Ҳамзамон, дар мақола қайд гардидааст, ки таҳсилоти якҷоя бо ҳамсолони солим ба кӯдакони имконияташон маҳдуд ва дорои талаботи махсуси таҳсилот имконият медиҳад, ки бо ҳамсолони солими худ дар якҷоягӣ тарбия гиранд, таҷрибаи иҷтимоиро аз худ намоянд, монеаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодиро бартараф намуда, аз заминаҳои инкишофи равонию ҷисмонии худ истифода баранд, ба қувваю имкониятҳои худ боварӣ ҳосил намоянд, барои кор кардан ва зиндагии сазовор омода гарданд ва дар ҷомеа мавқеи худро чун шаҳрванди баробарҳуқуқи ҷомеа ишғол намоянд. Аз ин лиҳоз, мураббиёнро бояд тайёр кард, ки чи тавр кӯдакони бо маҳдудиятҳои биноӣ, шунавоӣ, нутқӣ, ҷисмонӣ ва кӯдакҳои бо маҳдудиятҳои ақлонӣ дар муҳити барвақтӣ таълим дода мешаванд, чи тавр барои кӯдакони чунин маҳдудиятҳо дошта муҳити омӯзишӣ ташил карда мешавад, кадом стратегияҳои таълимӣ ва омӯзишӣ мавҷуданд, ки ба хонандагон ёрӣ медиҳанд, то ки барномаи омӯзиширо аз худ намоянд ва маҳоратҳои асосиро соҳиб мешаванд.

Аз ҷумла, таҳти таҳсилоти инклюзивӣ (фарогир) на танҳо имконияти баробар барои ҳама, инчунин стратегия ва чорабиниҳои кафолатноки таҳсили ҳамаи хонандагон дар назар дошта мешавад. Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 зарурияти татбиқи принсипҳои таҳсилоти фарогир дар таҳсилоти ибтидоӣ ва коркарди методика ва барномаи мувофиқро дар назар дорад.

Ҳамчунин муаллиф тарзи муносибат ба таълиму тарбия ва фаро гирифтани кӯдакони имконияташон маҳдуд ва дорои талаботи махсус дошта ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо кӯдакони солим намунаҳои мушаххас пешниҳод намудааст. Ҳамзамон то имрӯз маълумоти омории махсус оид ба теъдоди бачагони маъюб вобаста ба нуқсониҳои ҷисмонӣ, равонӣ, бозмонии инкишофи рӯҳӣ ва намуди бемориҳои марбут ба имкониятҳои маҳдуд мунтазам пешкаш карда намешавад. Зарур аст, ки барномаҳои махсуси таълимӣ барои кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд таҳия шуда, дар баробари он табобат гиранд. Аз рафти дигар ҷамъ кардан ва таълим додани кӯдакон дар муасссиаҳои махсус боиси ҷудо намудани кӯдакон ва ҷомеа мегардад.

Калидожаҳо: *таҳсилоти инклюзивӣ, кӯдакони имконияташон маҳдуд, таҳсилоти якҷоя, кӯдакони солим, монеаҳои иҷтимоӣ, Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак.*

Таҳсилоти инклюзивӣ ё фарогир мафҳумест, ки барои тавсифи раванди таълими кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд ва талаботи махсус барои таълим, таҳсилот, маълумотгирӣ ва соҳиби касбу ҳунар гардиданро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар бар мегирад. Асоси таҳсилоти инклюзивиро мафкураи муҳайё намудани шароити мусоид ҷиҳати гирифтани таҳсилот барои кӯдакон новобаста аз ҷинс, забон, миллат, эътиқоди динӣ, иллати ҷимонӣ ё равонӣ, қобилият, вазъи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегирад. Таҷрибаҳо собит месозанд, ки ҳатто дар беҳтарин системаҳои маориф қисме аз кӯдакон ба таҳсил фаро гирифта намешаванд, зеро система ба қонеъ кардани талаботи инфиродии чунин кӯдакон ба таҳсил омода нест. Ин тақрибан 15%–и умумии кӯдаконро дар бар мегирад, ки аз системаи таҳсилот берун мемонанд.

Таҳсилоти якҷоя бо ҳамсолони солим ба кӯдакони имконияташон маҳдуд ва дорои талаботи махсуси таҳсилот имконият медиҳад, ки бо ҳамсолони солими худ дар якҷоягӣ тарбия гиранд, таҷрибаи иҷтимоиро аз худ намоянд, монеаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодиро дар якҷоягӣ бартараф намуда, аз заминаҳои инкишофи равонию ҷисмонии худ истифода баранд, ба қувваю имкониятҳои худ боварӣ ҳосил намоянд, барои кор кардан ва зиндагии сазовор омода гарданд ва дар ҷомеа мавқеи худро чун шаҳрванди баробарҳуқуқи ҷомеа ишғол намоянд.Таҳсилоти фарогир кӯшиш мекунад методологияеро ташакул диҳад, ки ба таълими фардиятҳои ба талаботи гуногун ниёздошта равона шуда бошад ва таълиму тарбияеро барои қобили қабул ва чандири қонеъ гардонидани талаботи гуногун ба омӯзиш коркард кунад. Агар таълиму тарбияи таҳсилоти фарогир амалӣ

намуда самаранок гардад, аз он ҳамаи кӯдакон (на танҳо кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд ва талаботи махсусдошта) баҳра мегиранд.

Мусаллам аст, ки меъёри ҳуқуқии масъалаи мазкур қабл аз ҳама аз ҳуҷҷатҳои байналмиллалии «Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак» (1989), «Созишнома оид ба ҳуқуқи маъюбон» ва дигир санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бармеояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон майлу хоҳиши худро ба ҷонибдории таълими инклюзивӣ дар Стратегияи миллии рушди соҳаи маориф дар солҳои 2006-2015 (ВМ, 2005) қисман иброз дошт. Тоҷикистон ҷамъи шаш созишномаро дар бораи ҳуқуқҳои инсон, ки бевосита ба сиёсат нисбати кӯдакони имконияташон маҳдуд дахл доранд, ба тавсиб расонидааст.

Ҳуқуқҳои кӯдак ба таҳсил ва маълумотгирӣ, аз он ҷумла кӯдакони имконияташон маҳдуд ва дорои талаботи махсус чун шаҳрванди кишвар дар моддаи 41Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1], моддаи 22, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [2], Кодекси оила, моддаи 18, Қонун дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъюбон ва қонунҳои дигар кафолат дода мешаванд. Қонун, ташкил намудани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, мактаб–интернатҳо ва синфҳои махсусро пешбинӣ менамояд, ки дар онҳо хизмати тиббии дахлдор дастрас мебошанд. Кӯдаконе, ки гирифтори иллати ҷисмонӣ ё равонӣ мебошанд, бо ризоияти падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) метавонанд якҷоя бо кӯдакони солим дар муассисаҳои таълимӣ таҳсил намоянд, ё барои онҳо машғулиятҳои инфиродӣ ташкил карда мешавад[3№309]. Тоҷикистон, инчунин, қоидаҳои стандартии Созмони Милали Муттаҳид (СММ) дар бораи баробар кардани имкониятҳо ва изҳороти Саламон (Испания аз 7 то 10–уми июни соли 1994) дар бораи принсипҳо, чораҳои сиёсӣ ва миллии таҳсилот барои кӯдакони имкониятҳои махсусдошта ва декларатсияи «Ҷаҳорчӯбаи амалиёт оид ба таҳсилоти шахсони имконияти маҳдуд дошта»-ро (UNESCO, 1994) қабул намудааст.

Дар ин росто бояд зикр кард, ки тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи миллию байналмилалӣ ҳамеша аҳли ҷомеаро бар он далолат менамояд, ки аз ҷомеа ва давлат беҳбуди таҳсилоти кӯдакони имконияташон маҳдуд ва ҷорӣ намудани сиёсати таҳсилоти фарогирро тақозо намоянд ва ҳамчунин ҳар як узви ҷомеа барои татбиқи ин ҳадафҳо талош варзад. Аз ин лиҳоз таҳти таҳсилоти инклюзивӣ ва ё худ фарогир на танҳо имконияти баробар барои ҳама, инчунин, стратегия ва чораҳои кафолатноки таҳсили ҳамаи хонандагон дар назар дошта мешавад. Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 зарурияти татбиқи принсипҳои таҳсилоти фарогир дар таҳсилоти ибтидоӣ ва коркарди методика ва барномаи мувофиқро дар назар дорад. Ба замми

ин, дар ҷумҳурӣ механизми амалӣ намудани қонунҳои кафолатдиҳандаи ҳуқуқи кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуди саломатӣ дошта барои дастрасии хизматрасонии босифат, дастгирии махсус (ташхиси барвақтӣ, кумаки тиббӣ, равонӣ, педагогӣ ва мутобиқгардонии иҷтимоӣ) дар зинаи таҳсилоти томактабӣ ва мактабӣ пурра коркард нашудаанд. Дар мамлакат барномаи реабилитатсияи кӯдакони дорои ташхисҳои гуногун таҳия нашудааст.

Бо сабаби набудани шароит, вазъи иқтисодӣ, нарасидани мутахассисон, барномаҳои махсуси таълимӣ, китобҳои дарсӣ, маводҳои таълимию методӣ, таҷҳизоти махсус (мизу курсиҳо ва ғайра) на ҳамаи кӯдакони имконияташон маҳдуд ва дорои талаботи махсуси таълимӣ ба муассисаҳои таҳсилоти махсуси томактабӣ, мактабҳои махсус, синфҳои махсуси фарогир (инклюзивӣ) фаро гирифта мешаванд.

Ҳамчунин, то имрӯз маълумоти омории махсус оид ба теъдоди бачагони маъюб вобаста ба нуқсонҳои ҷисмонӣ, равонӣ, бозмонии инкишофи рӯҳӣ ва намуди бемориҳои марбут ба имкониятҳои маҳдуд мунтазам таҳия ва дастраси ҳамагон карда намешавад. Зарур аст, ки барномаҳои махсуси таълимӣ барои кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд таҳия шуда, дар баробари он табобат гиранд. Аз рафти дигар ҷамъ кардан ва таълим додани кӯдакон дар муасссиаҳои махсус боиси ҷудо намудани кӯдакон ва ҷомеа ва маъмулан ҷудо кардани кӯдакон аз муҳити созгори иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Барои ривоҷ додани таҳсилоти инклюзивӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ бояд андеша, фикр, муҳокимаронӣ ва хуруфотпарастии мардумро нисбати маъюбон чун ҳодисаи нангин, мушкилоти зиёдатӣ барои оилаву ҷомеа, шахсони нодаркор ва ғайраҳоро то андозае бартараф кардан зарур аст, то ки сатҳи маърифатии ҳуқуқии онҳо нисбати ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои худ баланд гардад. Барои амалӣ гардонидани таҳсилоти инклюзивӣ ташвиқоту тарғиб аз тарафи омӯзгорон, мутахассисон, роҳбарони муассисаҳои таҳсилотӣ, мададу дастгирии волидон, ташкилотҳои давлатию ғайридавлатӣ зарур аст. Мушкилотҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ба он водор мекунанд, ки барои таҳсили кӯдакони имконияташон маҳдуд ва дорои талаботҳои махсуси таълимгирӣ дар баробари кӯдакони солим дар муассисаҳои таҳсилотӣ шароити мувофиқ барои таҳсил карда шавад. Бо назардошти дар ҷомеа худро нороҳат ҳис накардани кӯдакони қобилияташон маҳдуд онҳоро бо кӯдакони солим дар якҷо тарбият кардан дуруст аст.

Принсипҳои асосии таълими инклюзивӣ

- Кӯдак дар мактаб ва кӯдакистони маҳаллӣ, яъне муассисаи назди хона таълим мегирад;
- Ҳар як кӯдаки қобилияташон маҳдуд дар мактаб ва кӯдакистон барои ҷойи нишаст ҳуқуқ дорад;
- Чунин усул на танҳо дастгирӣ барои кӯдакони қобилияташон маҳдуд, вале фаъолиятнокии ҳамаи кӯдакони синфхонаро муайян мекунад;
- Чунин кӯдакон дар ҳама намуди чорабиниҳо иштирок мекунад;
- Таълими инфиродии кӯдакон бо ёрии омӯзгор, волидайн ва шахсони дигаре, ки ба ёрӣ расонидан омода ҳастанд;
- Таълими инклюзивӣ дар асоси принсипҳои қонунӣ ва бартараф намудани маҳдудияти ҳуқуқи кӯдакони қобилияташон маҳдуд, зеро онҳо ҳуқуқи баробари шаҳрвандӣ доранд.

Хусусан, волидони кӯдакони имконияташон маҳдуд кӯшиш кардаанд, ки кӯдаконашон дар ҷомеа ҳамроҳи кӯдакони солим зиндагӣ ва фаъолият баранд. Пеш аз ҳама, ин ба он вобаста дорад, ки бояд як нақшаи ислоҳотӣ оид ба ҷонноккунии таълими махсус ба методи каибеҳтарин барои кӯдаконе, ки инкишофи нуқси мутобиқшавӣ дар ҷомеа доранд. Зеро чунин кӯдакон дар байни кӯдакони комилан солим тезтар ва беҳтар, ҳам дар кӯдакистону мактаб ва ҳам дар донишкадаҳою корхонаҳо мутобиқ мешаванд. Ҳамчунин, онҳо худро аз ҷомеа дур ва алоҳида ҳис намекунанд, нисбат ба он ки онҳо дар мактабҳои махсус таҳсил намоянд[12].

Омӯзиш дар муассисаҳои инклюзивӣ имконият медиҳад, ки кӯдакон оид ба ҳуқуқи инсон (гарчанде онро махсус ҳам наомӯзанд) дониши ҷуқуртар гирифта, бо ин восита пеши роҳи дискриминатсия гирифта шавад. Чунки дар рафти чунин омӯзиш кӯдакон бо ҳамдигар муошират намуда, фарқияти байни ҳамдигарро дарк мекунанд.

Такмили ихтисоси омӯзгорони таҳсилоти инклюзивӣ бо ривоҷёфтани таҳсилоти фарогир ҳамчунин иноватсияи педагогӣ ба шумор меравад. Ин амал ба таҳияи стандартҳои аниқ ниёз дорад, то ки омӯзгорон роҳҳои самтмуайянкунандаро барои фаъолияти педагогӣ, ҷустуҷӯйи эҷодӣ дар ин самт, интихоби қарорҳои алтернативӣ дар вазъиятҳои гуногун ва системаи алоқамандиҳои байниҳамдигарӣ амал карда тавонанд. Вале ба ҳамагон маълум аст, ки зиёдтари омӯзгорон ба амалӣ намудани таълиму тарбияи кӯдакони имконияташон маҳдуд маълумоти кофӣ надоранд ва дар ягон муассисаи таълимии олӣ ва касбӣ-педагогӣ он таълим дода нашудааст.

Агар сухан дар бораи зарурияти амалӣ намудани он дар марказҳои рушди барвақтии кӯдакони синни томактабӣ равад, масъала дучанд мушкил ба назар мерасад, зеро аксарияти мураббиёни ин муассисаҳо маълумоти тахас-

сусии кор бо кӯдакони синни томактабиро надоранд. Зарур мешуморем, ки дар курсу семинарҳое, ки ба ин гурӯҳи кормандони маориф дар баробари таълиму тадриси нозукиҳои таъсис ва раванди пешбурди кор дар ин марказҳо ташкили кор дар маълумот дар бораи синфхонаи таҳсилоти фарогир, ба эҳтиёҷоти ба кӯдакони имконияташон маҳдуд гурӯҳҳои фарогир аз мадди назар дур наистад. Чунин пешниҳод мекунем, ки пеш аз ҳама, чӣ тавр ҷавоб додани онро мавриди баҳс қарор додан даркор аст. Мавзуъҳоеро ба нақша гирифтан даркор аст, ки барои дастгирӣ ва осонии кори омӯзгорон пешбинӣ мешаванд, то ки онҳо мафҳумҳо, ақидаҳои омӯзишӣ, дурнамои назариявӣ ва татбиқи таҷрибавии таълимоти фарогирро дар муҳити инкишофи барвақтӣ дарк намоянд.

Ба омӯзгорон бо тавзеҳу шарҳи мухтасари мафҳумҳои муносиби маъюбият, фарогирӣ ва фарогирии кӯдакони синни томактабӣ шинос намудан лозим аст. Доир ба намудҳои гуногуни мъюбӣ маълумот пешкаш намудан ҷоиз аст. Илова ба ин, ба омӯзгорон омилҳою сабабҳои ба ягон иллат гирифтор шудани кӯдакон нишон дода шаванд, то ки онҳо асосҳои илмии ягон иллат ва намудҳои маъюбиро фаҳманд. Инъикосҳои муносиб барои принсипҳои инкишофи кӯдакони синни томактабӣ ва истифодаи онҳо бо кӯдакони иллатнок ва бо ақидаҳои фарогирии онҳо бо талаботи муосир дида баромада шаванд.

Мураббиёнро бояд бар он омода кард, ки чӣ тавр кӯдакони бо маҳдудиятҳои биноӣ, шунавоӣ, нутқӣ, ҷисмонӣ ва кӯдакҳои бо маҳдудиятҳои ақлонӣ дар муҳити барвақтӣ таълим дода мешаванд, чӣ тавр барои кӯдакони дорои чунин маҳдудиятҳо муҳити омӯзишӣ ташкил карда мешавад, кадом стратегияҳои таълимӣ ва омӯзишӣ мавҷуданд, ки ба хонандагон ёрӣ медиҳанд, то ки барномаи омӯзиширо ба таври самаранок аз худ намоянд ва маҳоратҳои асосиро соҳиб мешаванд[11]. Ҳамчунин, чӣ тавр стратегияҳоро барои дастгирии ҳамаҷониба ва корҳои гурӯҳӣ тарғиб намоянд, то ки кӯдакони иллатнок низ бо гурӯҳи ҳамсолони худ кор ва бозӣ кунанд. Дар курсҳои такмили ихтисос ва бозомӯзӣ мураббиёнро таълим додан лозим аст, ки чӣ гуна мувофиқи эҳтиёҷоти хонандагони хурдсол ва аз рӯйи пешниҳодҳои зикршуда фаъолияти стратегӣ ва ҳаррӯзаи худро нақшабандӣ кунад. Татбиқи навгонӣ дар аксари муассисаҳо, ки таҷрибаи ҷорӣ намудани тағйиротро надоранд ва боиси норозигии кормандон ба қабули навоварӣ мегарданд. Одатан одамон, ки ба қоида ва рафторҳои доимӣ одат кардаанд, нисбати чунин тағйирот метавонанд муқобилият нишон диҳанд.

Дар илми идоракунӣ ин бо номи «муқовимати тағйирот» ном дошта, кайҳост, ки ин масъала мавриди таҳқиқот қарор дорад. Барои бомуваффақият татбиқ намудани таҳсилоти фарогир, яъне таҳсилоти инклюзивӣ дар омӯзгорон ҳавасмандӣ ва малакаҳову қобилияти паси сар намудани вазъи «муқовимати тағйирот»-ро инкишоф дода, салоҳиятҳои навро барои татбиқи

таҳсилоти инклюзивӣ ва амалӣ намудани ин мақсад шаклҳои гуногуни таҳсилотро ташаккул диҳем ва пайваста онро рушд бахшем.

А.Н. Граборов дар бораи зарурати таъсиси мактаби махсус барои кӯдакони ақлан сустинкишофёфта чунин ақидаро пешниҳод менамояд. Системаи тарбияи кӯдаки аз ҷиҳати ақл ақибмонда, бояд боғчаю яслӣ, мактаб ва омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникиро дар байни одамони солим дарбар гирад. Ӯқайд менамояд: «Ҳамаи он кӯдаконе, ки пеш аз ҳама, албатта, хондан ва навиштанро ёд гирифта метавонанд ва дар оянда маълумоти гирифташударо дар ҳаёт татбиқкарда метавонанд, вале барои онҳо суръати кори мӯътадил, мактаб тоқатфарсо мегардад ва талаботҳое, ки дар он ҷо пешниҳод карда мешавад, маҳдуд будани истеъдодҳо, амалан ғайриимкон аст. Граборов дар тарбияи кӯдакони аз ҷиҳати ақли ақибмонда инкишофи умумии равониро чизи асосӣ медонист. Вай дар таълими одамони ақлан суст инкишофёфта ба принсипи фаъолият асоси инкишоф аҳамияти калон дод. Аз ҷумла, ӯ аҳамияти калидиро ба бозӣ ва фаъолиятҳои корӣ рабт дод ва зарур донист, ки барои кӯдакони аз ҷиҳати ақл суст системаи корҳои ислоҳӣ ва тарбиявӣ таъсис дода шавад[8].

Омӯзгороне, ки барномаи таҳсилоти фарогирро амалӣ мекунанд, на танҳо барномаи таълимиро самарнок истифода мебаранд, ҳамчунин онҳо хуб медонанд, ки чӣ гуна кӯдакони синни томактабӣ меомӯзанд ва инкишоф меёбанд. Онҳо мефаҳманд, ки ҳамаи соҳаҳои инкишоф аҳамияти калон дорад ва кӯдакон аз пайваста омӯхтан инкишоф ёфта, суръати ташаккулёбии фарди онҳо мустаҳкам мегардад. Омӯзгорон аҳамияти муҳими пайдарпай рушд ва тағрибаро дарк мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои асосии дигаргуниҳои давомдор мавқеи падару модарон аст. Тафаккури мустақилонаи волидон таълимии кӯдакони имконияташ маҳдуд ва дорои хусусияти махсусро муайян мекунад. Талаботи таълим мавқеи ҳамкории падару модарон бо мактаб ва масъулияти онҳо барои ноил шудан ба натиҷаҳои таълим хеле нақши асосӣ мебошад. Зарур аст, ки волидон алоқаи мустаҳкам ва зич бо мактаб дошта бошанд, аммо на ҳама вақт ин масъулият мушоҳида карда мешавад. Дар ҷараёни инкишофёбии таҳсилоти инклюзивӣ волидон барои мустақилона фаъолият намудани кӯдакон нақши муҳимро иҷро мекунанд. Қобилияти ташкили муколамаи пурсамар бо волидон, ҷалби онҳо ба иштирок ва ҳамкорӣ, ба муҳокимаи якҷояи талаботи таълими кӯдак вазифаи муҳимми аҳли мактаб мебошад. Гурӯҳҳои якҷояи барвақтӣ бояд дар системаи томактабӣ мавқеи мантиқии худро пайдо кунанд. [5].Системаи таҳсилоти томактабӣ барои татбиқи рушди таҳсилоти фарогир бештар мувофиқ аст, зеро:

• дар бештари кӯдакистонҳо муҳити инкишофёбӣ хеле хуб ба роҳ монда шудааст;

• тафовут дар инкишофи маърифатии кӯдакони синни томактабӣ бо инкишофи меъёрӣ ва ғайримуқаррарии рушд муҳим аст;

• равишҳои бозӣ дар таълиму тарбия ба рушди кӯдакони дорои қобилиятҳои гуногуни мусоидат мекунанд;

• кӯдакони синни томактабӣ бомуваффақият муносибати таҳаммулпазирро нисбат ба кӯдакони дорои нуқсони инкишофи калонсолон (мураббиён ва волидон) нусхабардорӣ мекунанд;

• гузаронидани чорабиниҳои зиёди фароғатӣ ба кӯдакони қобилиятҳои гуногун дошта ва оилаҳои онҳо имкон медиҳад, ки чӣ тавр бо онҳо муошират кардан лозим аст.

Бо ҳамин тартиб, масъалаи густаришу рушд бахшидани раванди таҳсилоти фарогир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди тамоми кишварҳои дигари пешрафтаи олам аз масъалаҳои мубрами рӯз ба шумор рафта, дар ин росто дастовардҳои назаррас мавҷуд аст, ки дар баробари ин самтҳои муайянеро боз ҷомеа, мактаб, мутахассисон ва ҳайати омӯзгорону волидайн бояд тақвият бахшанд ва корҳои дигари назаррасро бояд анҷом диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Конституция Республики Таджикистан, ст. 41.

2. Закон Республики Таджикистан «Об образовании», ст. 17.

3. Национальный план действий по защите прав и интересов ребенка на 2003-2010 годы, утвержден Постановлением Правительства РТ от 4 июля 2003 года, № 309.

4. Положение об общеобразовательной школе Республики Таджикистан, п.12.

5. Архипова Е.Ф. Коррекционная и инклюзивная практика в ДОО в программе “От рождения до школы” / Современое дошкольного образование. 2016 № 1. –с.56 -61.

6. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. – М. – Воронеж. – 1996. -768 с.

7. Выготский Л.С. Психология. М.: Апрель Пресс ЭКСМО-Пресс. 2000. – 1004 с.

8. Граборов А.Н. Очерки по олигофренопедагогике. М., 1961. – 341с.

9. Граборов А.Н., Кузьмина Н.Ф. Новик Ф.М. Олигофренопедагогика. М., 1941. –

157 с.

10. Дубровина И.В. Психическое развитие воспитанников детского дома. - М.,

Просвещение, 1990. - 183 с.

11. Ермаков В. П., Якунин Г.А. Развитие, обучение и воспитание детей с нарушением зрения. - М.: Просвещение, 1990. - 223 с.

12. Если ваш ребенок не такой как другие. Книга для родителей детей с ограниченными возможностями здоровья. Под ред. О.И. Волжиной. - М.: «НИИ семьи», 1997. - 284 с.

13. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений у детей дошкольного возраста. АПН РСФСР. 1960. – 340 с.

14. Коноваленко Н.А. Предупреждение отклонений в развитии личности ребенка при психолого-педагогическом сопровождении. - Москва, 2000. - 68 с.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ЕГО ОСНОВ В ПРОЦЕССРАБОТЫ ЦЕНТРОВ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

АХМАДБЕКОВА АЪЛОБОНУ ДОВУТШОЕВНА,
кандидат педагогических наук, научный сотрудник
Научно-исследовательского Института государственного управления и государственной службы Академии государственного управления при Президенте республики Таджикистан
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул., Саид Носир 33;
тел: (+ 992) 93 930-10-17; e-mail: ahlobonu@mail.ru

В статье рассматривается роль инклюзивного образования в процессе обучения детей с ограниченными возможностями в общеобразовательных учреждениях, а также вопросы создания благоприятных условий для их обучения независимо от пола, языка, национальности, вероисповедания, физических или умственных недостатков. В то же время в статье отмечается, что совместное обучение в обычном классе с другими учениками позволяет детям с ограниченными возможностями и особыми образовательными потребностями обучаться вместе и приобретать социальные навыки, преодолевать определенные психологические, социальные, культурные и экономические барьеры. При этом все это помогает детям с ограниченными возможностями использовать основы своего умственного и физического развития, чтобы быть уверенными в своих силах и

потенциале, быть готовыми работать и жить достойной жизнью и занять свое место в обществе в качестве равноправных граждан.

Педагоги должны знать и быть готовыми к тому, что дети с нарушениями зрения, слуха, речи, физических и умственных способностей обучаются в ранней среде, где создаются условия обучения для детей с такими нарушениями и какие существуют стратегии преподавания и обучения, которые помогают учащимся освоить учебную программу и приобрести базовые навыки.

В статье также отмечается, что инклюзивное образование включает в себя не только равные возможности для всех, но также стратегии и меры, обеспечивающие образование для всех учащихся. Государственная программа развития образования Республики Таджикистан до 2020 года предусматривает необходимость внедрения принципов инклюзивного образования в начальном образовании и пра разработке соответствующих методов и программ. Вместе с тем, на сегодняшний день специальная статистика о количестве детей-инвалидов вследствие физической, умственной, психологической отсталости и видов заболеваний, связанных с инвалидностью, не ведется регулярно и не представляется вниманию общества.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, совместное обучение, здоровые дети, общественный препятствие, Конвенция о правах ребенка.*

INCLUSIVE EDUCATION AND ITS IMPLEMENTATION IN THE PROCESS OF WORK OF EARLY PRESCHOOL CHILDREN'S DEVELOPMENT CENTERS

AHMADBEKOVA ALOBONU DOVUTSHOEVNA
candidate of pedagogical science, Specialist at the Research Institute of Public Administration and Civil Server of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushanbe city, st.,Said Nosirst.,33;
tell.: (+ 992) 93-930-10-17; e-mail: ahlobonu@mail.ru

The article discusses the role of inclusive education in describing the process of educating children with disabilities in general education institutions, and in order to create favorable conditions for their education, regardless of gender, language, nationality, religion, physical or mental disability, ability, the cultural and social situation is shown. At the same time, the article notes that co-education with healthy peers allows children with disabilities and special

educational needs to be educated together with their healthy peers, to learn social skills, to overcome social, cultural and economic barriers. To use the bases of their mental and physical development, to be confident in their abilities and potential, to be ready to work and live a decent life, and to take their place in society as equal citizens of the society.

Educators need to be trained on how children with visual, hearing, speech, physical and intellectual disabilities are taught in an early environment, how a learning environment is created for children with such disabilities, and what teaching and learning strategies are available. which help students to master the curriculum and acquire basic skills.

In particular, inclusive education includes not only equal opportunities for all, but also strategies and measures to ensure the education of all students. The State Program for the Development of Education of the Republic of Tajikistan until 2020 provides for the need to implement the principles of inclusive education in primary education and the development of appropriate methods and programs. At the same time, to date, special statistics on the number of children with disabilities due to physical, mental, mental retardation and types of diseases related to disabilities are not regularly provided.

Keywords*: inclusive education, children with disabilities, coeducation, healthy children, public obstacles, Convention on the Rights of the Child.*

УДК: 37+316.653: 329.78

НАҚШИ ТАҲСИЛОТ ДАР СТРАТЕГИЯИ ҲАЁТИИ ҶАВОНОН

(*таҳлили сотсиологӣ*)

НАЗИРОВА МАРҲАМАТ НАЗАРОВНА,
сармутахассиси Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarxamat@mail.ru

Дар ҷаҳони муосир доштани ин ё он таҳсилот барои ҳар шахс хеле зарур мебошад, зеро дар ин вақт қариб дар ҳамаи соҳаҳо нафароне бо кор таъмин мегарданд, ки соҳиби ягон касб бо доштани таҳсилоти миёна ё олии касбӣ ҳастанд. Доштани таҳсилот имконият медиҳад, ки ҳар шахс дар зиндагӣ мавқеи худро пайдо намуда, барои рушди ояндаи худ заминагузор бошад. Имрӯз бар байни ҷомеа нақши таҳсилоти олӣ хеле назаррас буда, талабот ба он хеле афзудааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф нақши таҳсилот дар стратегияи ҳаётии ҷавононро мавриди омӯзиш қарор дода, кӯшиш намудааст, ки бо истифода аз натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ масъалаи гузошташударо таҳлил ва арзёбӣ намояд.

Калидвожаҳо: *ҷавонон, таҳсилот, таҳсилоти олӣ, тадқиқоти сотсиологӣ, ақидаи мусоҳибон ва ғайра.*

Дар замони муосир доштани таҳсилот яке аз шартҳои асосии рақобатпазирии шахс дар бозори меҳнат мебошад, зеро дар ҷомеаи муосир таҳсилот яке аз унсурҳои муҳим ва асосии тадбиқи нақшаҳои касбии ҷавонон ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи Ш.Шоисматуллоев, таҳсилот қобилияти инсонро барои амалисозии ҳадафҳои худ афзун намуда, ҷаҳонбинӣ ва доираи иҷтимоии онҳоро васеъ мекунад ва мутобиқшавии шахсро ба талаботи ҷаҳони атроф таъмин мекунад. Вай таъкид менамояд, ки таҳсилот имрӯз яке аз арзишҳои асосӣ ба ҳисоб меравад, ки бе он рушди минбаъдаи ҷомеа имконнопазир аст. Дар муассисаҳои томактабӣ ва мактабҳои таҳсилоти умумӣ раванди ташаккули шахс, тафаккури фардӣ ва ҷамъиятии одамон оғоз ёфта, дар низоми таълими касбӣ идома меёбад. Нақши низоми маориф чун ниҳоди такмили маънавии шахс меафзояд, сифати он ба ҳайси субъекти робитаҳои ҷамъиятӣ баланд мешавад [3].

Ин аст, ки имрӯз дар байни ҷавонон арзиши таҳсилот боло рафта, муносибати онҳо ба самтҳои афзалиятноки он, пеш аз ҳама, интихоби касби мувофиқ, ки дар оянда барои бо кор ва маоши хуб таъмин гардидан имкон медиҳад, равона мегардад. Дар ин самт ҷавонон бояд бо талаботи бозори меҳнат ҳамқадам гардида, барои рушди касбияти худ сатҳи маълумотнокиашонро пайваста боло бардоранд.

Доир ба ин мавзӯъ дар байни наврасону ҷавонон тадқиқоти сотсиологӣ гузаронида шуд, ки ҳадафи асосии он омӯзиши афкори ҷавонон доир ба таҳсилот мебошад. Мақсади асосии пурсиш муайян намудани аҳамиятнокии соҳаи маориф ё таҳсилот дар муҳити ҷавонони муосир; таҳлил намудани афкори ҷавонон оид ба мушкилоти худмуайянкунии касбии онҳо дар фаъолияти касбӣ; муайян намудани омилҳои зудҳаракатии иҷтимоӣ ва меҳнатии ҷавонон ва омӯхтани сатҳи омодагии ҷавонони синну соли гуногун дар фаъолияти касбӣ мебошад.

Тадқиқоти мазкур ба таври пурсишнома, яъне тариқи анкета дар байни 245 нафар, аз онҳо 57,55% писарон ва 42,45% духтарон, ки хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёна ва донишҷӯёни коллеҷу донишгоҳҳои шаҳри Душанбе мебошанд, гузаронида шуд. Синну соли наврасону ҷавононе, ки дар пурсиш фаро гирифта шудаанд, аз 14 сола то 30 соларо ташкил медиҳад.

Дар вақти тадқиқот бо мақсади муайян намудани назари мусоҳибон ба зинаҳои таҳсилот аз онҳо пурсида шуд, ки кадом сатҳи таҳсилотро барои худ кофӣ медонанд, аксарият, яъне 80,74% қайд намуданд, ки барояшон доштани таҳсилоти олӣ кофӣ мебошад. Ҳамин тавр, 9,43% маълумоти миёнаи касбӣ, 6,15% маълумоти миёна ва 3,69% фикру ақидаҳои гуногун доштанд. Аз ҷумла қайд карданд, ки баъди гирифтани маълумоти олӣ идомаи таҳсил менамоянд *(ниг. диаг. 1)*.

Диаграммаи 1

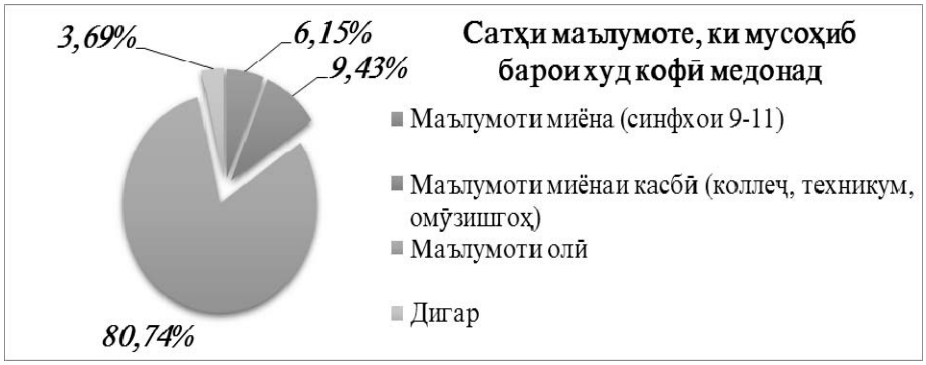

Дар шароити кунунӣ таҳсилоти олӣ соҳаи афзалиятнок ба ҳисоб рафта, вазифадор аст омода намудани мутахассисони баландихтисосро барои фаъолият дар ҷаҳони нави “техникагаро”-и пур аз иттилооти илмӣ таъмин намуда, омодагии мутахассисонро ба фаъолияти касбӣ бевосита ва ё бавосита аз тариқи гузоришҳои гуногуни амалии ба илм алоқаманд равона созад [1].

Ҳамзамон афзоиши нақши мактабҳои олӣ дар рушди ҷомеа ҳамчун тамоили умумиҷаҳонӣ ба он алоқаманд аст, ки онҳо, на танҳо тавлид ва андӯхтани донишҳои нав, балки пайваст намудани онҳоро бо захираҳои меҳнатӣ амалӣ менамоянд. Мактаби олӣ, бешубҳа, чун зернизоми истеҳсолӣ, на танҳо таҷдиди захираҳои меҳнатии зеҳнӣ ва донишҳои нави илмӣ, балки пайванд ва ҳамгироии доимии таркибии онҳоро низ таъмин менамояд [1].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз соҳиби таҳсилоти олӣ гардидан барои аксарияти ҷавонони кишвар муҳим мебошад, зеро дар замони муосир бидуни маълумоти олӣ пайдо намудани кори мувофиқ ғайримкон аст. Ба мусоҳибон доир ба ин мавзӯъ саволгузорӣ гардид, ки оё доштани таҳсилоти олӣ муҳим аст? Аз шумораи умуми мусоҳибон 70,8 фоиз қайд намуданд, ки «Ҳа», чунки бидуни маълумоти олӣ ҳеҷ кас кори хубе пайдо карда наметавонад ва мутахассиси баландихтисос намегардад. 15,3 фоиз низ «Ҳа», лекин на ҳамаи хатмкунандагон ба сатҳи баланди таҳсилоту маълумотнокӣ ҷавобгӯ мебошанд. Зиёда аз 10 фоизи мусоҳибон доштани маълумоти олиро муҳим намешуморанд. Ба ақидаи қисме аз онҳо аксар кордиҳандагон, пеш аз ҳама, ба хислатҳои инсонӣ ва малакаи кордонии шахс нигоҳ мекунанд, на ба маълумот. Ба фикри қисми дигари онҳо таҳсилот дар замони муосир дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст, аз ин рӯ бояд худомӯзӣ намудан беҳтар аст. 3,6 фоиз бар он ақида буданд, ки таҳсилот танҳо барои ба даст овардани диплом лозим аст *(ниг. диаг.)*.

Диаграммаи 2

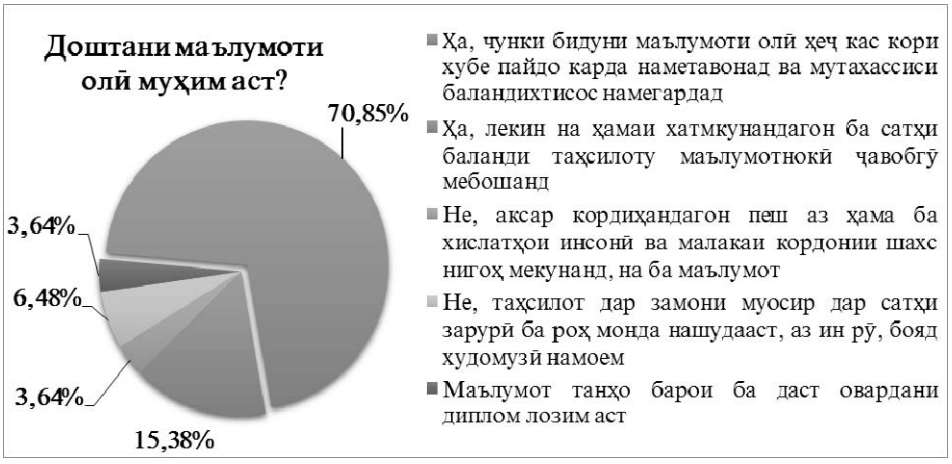

Мақсади маълумоти олӣ гирифтани худи мусоҳибон низ гуногун буд. Аз ҷумла, 30,2 фоиз қайд намуданд, ки дар баробари гирифтани таҳсилоти олӣ мутахассиси ягон соҳа мегарданд, 24,2 фоиз бо умеде, ки бо маълумоти олӣ соҳиби кори хуб ва маоши баланд мегарданд, 19,9 фоиз барои донишу малакаи нав пайдо кардан ва боқимонда фикру ақидаҳои гуногун доштанд. Аз ҷумла, қисме аз онҳо қайд намуданд, ки мақсади гирифтани таҳсилоти олӣ хоҳиши волидонашон мебошад, қисми дигар бо мақсади дар шаҳр зиндагӣ намудан. Албатта, дар байни онҳо нафароне низ буданд, ки барои аз хизмати ҳарбӣ даст кашидан ба ин ё он донишгоҳ дохил шудаанд.

Ҷавонон доир ба макони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки дар он маълумоти олии хубу босифатро гирифтан мумкин аст, чунин ақида доштанд: 55,5 фоиз зикр намуданд, ки маълумоти олии босифатро дар ҳамаи донишгоҳҳои шаҳру минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ гирифтан мумкин аст, зеро омӯхтан аз худи шахс вобаста мебошад. Ба ақидаи 29,3 фоиз дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбие, ки дар пойтахти кишвар ҷойгиранд, 14,2 фоиз дар хориҷа ва ҳамагӣ 0,8 фикру андешаҳои гуногун доштанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки ба андешаи аксарияти ҷавонони мо муҳим он аст, ки шахс майлу хоҳиши хондан дошта бошад, новобаста аз он, ки муассисаҳои таълимӣ дар кучо ҷойгиранд, маълумоти босифат гирифтан мумкин аст.

Ба ақидаи онҳо муҳим он аст, ки ҳар шахс соҳиби маълумоти олӣ гардад, зеро аксарият (64,7 фоиз) қайд менамоянд, дар замони муосир бе таҳсилоти олӣ кори хуб ёфтан ғайриимкон мебошад *(ниг. диаг. 3)*.

Диаграммаи 3

Имрӯз дар интихоби касб омилҳои гуногуне мавҷуданд, ки бевосита ба рушди минбаъдаи ҷавонон хеле муҳим мебошанд. Аз ҷумла, маоши баланд, касби ҷолибу шавқовар, маъруфияти касбу ихтисос, манфиатнокии он барои ҷомеа, омилҳое, ки кафолати иҷтимоиро таъмин менамоянд ва як қатор дигар омилҳо, ки фаъолияти минбаъдаи ҷавононро нишон медиҳанд. Дар ин маврид, наврасону ҷавонони мо, пеш аз ҳама, ба манфиати ҷомеа будани касбҳои гуногунро дар ҷойи аввал гузошта, 23,1 фоиз қайд менамоянд, ки, пеш аз ҳама, ҳар касбу ихтисос бояд ба ҷомеа манфиатовар бошад. Бо вуҷуди ин, ба андешаи 20,5 фоиз маоши баланд, 20,0 фоиз шароити хуби корӣ, 16,5 фоиз кори ҷолибу шавқовар ва 6,0 фоиз маъруфияти касбу ихтисосро омилҳои муҳим меҳисобанд, ки имрӯз ҷавонон муҳиммияти онҳоро эҳсос намуда, аз рӯи имконият ягон касбро интихоб менамоянд *(ниг. диаг. 4)*.

Диаграммаи 4

Дар баробари муҳимияти касбу ихтисос имрӯз омилҳои гуногуне мавҷуданд, ки ба наврасону ҷавонони кишвар дар интихоби касб бевосита таъсири худро мерасонанд. Дар шароити муосири Тоҷикистон ба ҷавонони

мо дар интихоби касб, пеш аз ҳама, падару модарон таъсир мерасонанд, ки тибқи пурсиш миқдори онҳо 33,2 фоизро ташкил медиҳанд. Пурсише, ки дар байни наврасону ҷавонон гузаронида шуд, нишон дод, ки аксарияти онҳо бо хоҳиши волидони худ ба ин ё он муассисаҳои таълимӣ дохил гардидаанд. Қисми дигар, яъне 16,8 фоиз нуфузи муассисаҳои таълимиро ба назар гирифта, касби худро интихоб намудаанд. Ҳамин тариқ, 11,8 фоиз тибқи маҳалли ҷойгиршавии муассисаи таълимӣ, 9,9 фоиз бо машварати дӯстонашон, 9,1 фоиз бо таъсири низоми маориф, яъне бо роҳандозии омӯзгорон, 5,6 фоиз тариқи рекламаҳои васоити ахбори омма касби худро интихоб намудаанд *(нигр. диаг. 5)*.

Диаграммаи 5

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар шароити муосир бо ҷойи кор таъмин гардидани мутахассисон масъалаи муҳим ва актуалӣ ба ҳисоб меравад. Ба фикру ақидаи мусоҳибони мо баъди хатми муассисаҳои таълимии миёна ва олии касбӣ, барои бо кор таъмин гардидан, пеш аз ҳама, шинос лозим аст. Яъне, аз шумораи умумии пурсидашудагон 35,9 фоиз қайд намуданд, ки барои кор ёфтан шинос доштан лозим меояд. 33,6 фоиз бар он ақидаанд, ки имрӯз корфармо коргари ботаҷрибаро ба кор қабул мекунад. Ба ақидаи 23,0 фоиз аксарияти корфармоён омодаанд мутахассисони ҷавонро бо мақсади рушди тарафайн барои гирифтани донишҳои мувофиқ ва методҳои муосири кор ҷалб намоянд. Ҳамагӣ 7,4 фоиз бар он бовар доранд, ки хатмкунандагони касбу кори гуногун метавонанд ба осонӣ ҳар коре, ки барояшон писанд аст, пайдо кунанд *(нигр. диаг. 6, ҷадвали 1)*.

Диаграммаи 6

Ҷадвали 1

Ба фикри Шумо, зимни бо кор таъмин гардидани хатмкардагони муассисаҳои таълимии миёна ва олии касбӣ чигуна мушкилиҳо пеш меоянд?	
Хатмкунандагон метавонанд ба осонӣ ҳар коре, ки барояшон писанд аст, пайдо кунанд	7,41%
Бисёр корфармоён омодаанд, ки мутахассисони ҷавонро бо мақсади рушди тарафайн барои гирифтани донишҳои мувофиқ ва методҳои муосири кор ҷалб кунанд	23,02%
Корфармоён коргари ботаҷрибаро меҷӯянд	33,60%
Барои кор ёфтан шинос лозим аст	35,98%
Ҳамагӣ:	100%

Ҳамзамон, омилҳои муҳимме ҳастанд, ки барои бо ҷойи кор таъмин гардидани мутахассисони ҷавон мусоидат мекунанд. Аз ҷумла, сатҳи баланди маълумотнокӣ, таҷрибаи корӣ, доштани ихтисоси мувофиқ, восита ё шиносоӣ, интизом ва меҳнатдӯстӣ аз қабили чунин омилҳо мебошанд *(ниг. диаг. 7)*.

Диаграммаи 7

Имрӯз дар бозори меҳнат ихтисосҳои гуногун хело зиёданд, ки дар рушди соҳаҳои гуногун нақши муҳим доранд. Ба ақидаи ҷавонони мо имрӯз дар бозори меҳнати ҳам дохил ва ҳам хориҷи кишвар талабот ба технологияҳои иттилоотӣ босуръат боло рафта истодааст. 35,9 фоизи мусоҳибон доир ба ин мавзӯъ қайд намуданд, ки дар бозори меҳнати кишвар ба ихтисосҳо ё мутахассисоне, ки аз технологияҳои иттилоотӣ бархӯрдор ҳастанд, бартарӣ дода мешавад. Ҳамзамон, ба андешаи наврасону ҷавонони кишвар ихтисосҳои соҳаи тиб, иқтисод, менеҷмент, ҳуқуқшиносӣ ва сохтмон дар бозори меҳнат бештар талаб карда мешаванд.

Вазъияти ҷавонон дар минтақаҳои мухталиф ба таври ҷиддӣ фарқ мекунад. Дар навбати аввал, ин бо сатҳи гуногуни рушди иҷтимоӣ – иқтисодии кишвар алоқаманд аст. Аз ин ҷо дастрасии нобаробар ба таълими босифат ва чун натиҷа, коҳиши рақобатпазирии минтақа бармеояд, ки ин боиси ба муҳоҷират рӯ овардани аксарияти ҷавонон мегардад. Илова бар ин, тафовути анъанавӣ байни тарзи зиндагии шаҳрӣ ва деҳот вучуд дошта, воқеияти имрӯзаи бозори меҳнат ҷавононро ҳарчи бештар ба таълим дар шаҳрҷойҳо ҷалб мекунад. Дар айни замон, ҳар андоза минтақа бесубот ва нобаробар рушдёфта бошад, ҳар андоза он ба кӯмаки молиявӣ эҳтиёҷ дошта бошад, эҳтимоли ин бештар аст, ки ҷавонон маълумоти касбӣ ва фаъолияти ояндаи касбиро чун восита барои гузаштан аз як шароити номуносиб ба шароити бештар муносиби ҳаётӣ қабул мекунанд.

Дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ дар асоси муносибатҳои бозорӣ, ба сабаби зарурати инкишофи ташаббуси соҳибкорӣ дар одамон ва мустақил будан ҳангоми қабули қарор ва амалисозии онҳо, ҷавонон бояд нақшаҳои худро бо таҳсилот

алоқаманд созанд ва аз нигоҳи субъективӣ саъю талош баҳри расидан ба сатҳи баландтари таълиму омӯзиш бояд хусусияти ҷудонопазири ҷавонон гардад. Умуман, ҷавонон дурнамои воқеиро, ки низоми маориф барои онҳо вогузор менамояд, оқилона арзёбӣ менамоянд ва онро ба назар мегиранд. Ҳар қадар дар ҷумҳурӣ имкониятҳо барои идомаи таҳсил дар муассисаҳои таълимии махсус ва дар навбати аввал, дар муассисаҳои таълими олӣ бештар бошад, ҳамон қадар ҷавонон дар онҳо таҳсил карданро ба нақша мегиранд. Дар айни замон, баъзан нақшаҳои ҷавонон ба ҳаёт ва ба талаботи ҷомеа, нисбат ба низоми таълим наздиктар мебошад.

Ҳамин тавр, маълум гардид, ки дар ҳаёти стратегии насли ҷавон афзалияти таҳсилот нисбат ба дигар омилҳо баландтар аст ва онҳо аҳамияти онро дар ҷаҳони муосир дарк мекунанд. Дастрасӣ ба таълим фазои маърифатиро тавсеа мебахшад ва, на танҳо таҳсилоти умумӣ, балки таҳсилоти олиро оммавӣ мегардонад. Вале бояд дарк кард, ки оммавӣ будани таълим ба ҳеҷ ваҷҳ аз босифат будани он шаҳодат намедиҳад. Айни замон, оммавӣ будани таълим амалан дар ҳама ҷо нишон медиҳад, ки он талабгор дорад ва барои одамон зарур аст. Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки таҳсилот имрӯз барои аксарият арзиши устувор ва раҳнамуди бузурги маънавӣ мебошад.

Дар шароити кунунии гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, на танҳо талабот ба дарёфти таҳсилоти олиро афзун намудааст, балки аз тамоми ҷиҳатҳо фаҳмиши нақши таҳсилот ва арзишҳои онро дар муҳити ҷавонон дигаргун сохтааст. Мавқеи таҳсилоти олӣ дар стратегияи ҳаётии ҷавонон ба муваффақияти ҳаёт равона мегардад, ки он аз таҳсилоти олии бонуфуз вобаста мебошад. Ҳамин тавр, насли ҷавон хоҳони дарёфти мустақилият аз ҷомеа тавассути ба даст овардани таҳсилоти боэътибор мебошад. Пештар таҳсилоти олӣ барои ҳамгироии муваффақонаи шахсият ба ҷомеа зарур буд. Имрӯз нақши таҳсилот хеле тағйир ёфтааст, он ба имкониятҳои шахс таъсир расонида, ӯро бо касби бонуфуз таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қурбонов А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ–фалсафӣ). / [Матн] / – Душанбе: Ирфон, –2019, – 220 с.

2. Қурбонов А.Ш. Илм ва маориф: тамоюлот, мушкилот, дурнамо. / [Матн] / – Душанбе: Ирфон. – 2019. – 406 с.

3. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 320 с.

4. Шоисматуллоев Ш. Поколение в системе образования. / [Текст] / – Д.: – 1999. – 144 с.

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ЖИЗНЕННЫХ СТРАТЕГИЯХ МОЛОДЕЖИ

(*социологический анализ*)

НАЗИРОВА МАРХАМАТ НАЗАРОВНА,
главный специалист Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел (+992) 918-42-91-84, e-mail: nmarxamat@mail.ru

В современном мире каждому очень важно иметь образование, ведь одновременно почти во всех сферах работают люди, имеющие профессию со средним или высшим образованием. Наличие образования позволяет каждому найти свое место в жизни и заложить фундамент для своего будущего развития. Сегодня роль высшего образования в жизни общества очень значительна и спрос на него возрастает все больше В данной статье автор рассматривает роль образования в жизненных стратегиях молодежи и пытается проанализировать и оценить проблему с использованием социологических исследований.

Ключевые слова: *молодежь, образование, высшее образование, социологическое исследование, мнение респондентов и др.*

THE ROLE OF EDUCATION IN LIVING YOUTH STRATEGIES

(*sociological analysis*)

NAZIROVA MARHAMAT NAZAROVNA,
Chief specialist of the "Department of analysis of social problems"
of the Center for Strategic Researches under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave., 89;
tel.: (+992) 918-42-91-84; e-mail: nmarxamat@mail.ru

In today's world, it is very important for everyone to have an education, because at the same time in almost all areas are employed people who have a profession with secondary or higher education. Having an education allows everyone to find their place in life and lay the foundation for their future development. Today, the role of higher education in society is very significant and the demand for it has increased significantly. In this article, the author examines the role of education in the life strategies of young people and tries to analyze and evaluate the problem using sociological research.

Keywords: *youth, education, higher education, sociological research, opinion of respondents, etc.*

УДК: 331.5.024.5

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19

НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,
начальник управления отраслевого развития Центра
стратегических исследования при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 40;
тел. 992 (372) 227-15-83; e-mail: firdavsi.tj@mail.ru

МАХМАДБЕКЗОДА МОЁНШО ШОДМОН
кандидат политических наук,
Директор научно-исследовательского
института труда, миграции и занятости населения
734026, Таджикистан, г.Душанбе;
тел: (+992) 907-83-96-45; e-mail: sorbon4@inbox.ru

ВАСИЕВ ФАРИДУН МАХМАДОВИЧ
кандидат экономических наук,
доцент кафедры управления человеческими
ресурсами Таджикского национального университетапр.
734025, Таджикистан, г.Душанбе,проспект Рудаки 17,
тел: (+992) 905-40-40-15; e-mail: faridun.75@bk.ru

В статье исследуются теоретические основы рынка труда. Выявлены характерные особенности рынка труда Республики Таджикистан. Определены социально-экономические проблемы, влияющие на устойчивое развитие национального рынка труда Республики Таджикистан. На основе точек зрения отечественных и зарубежных ученых формируется авторское определение понятия рынок труда. Предложены результаты социологического опроса, который был проведен среди работников организаций и предприятий всех форм собственности в шести городах и районах Республики Таджикистан. Приводятся выводы и предложения.

Ключевые слова: *рынок труда, занятость населения, трудовые ресурсы, рабочая сила, работодатели, наемные работники, заработная плата, дистанционная занятость, социальные гарантии, эффективность труда.*

С учетом особенностей социально-экономического развития Республики Таджикистан, проблемы регулирования рынка труда и обеспечение занятости населения являются особо актуальными. Стратегической за-

дачей правительства республики является создание новых, продуктивных рабочих мест, рациональное использование имеющийся трудовой потенциал республики. Конкурентоспособность национальной экономики, в том числе определяется с учетом высококвалифицированной рабочей силы обеспеченной устойчивой занятостью, также её эффективностью и производительностью труда. В экономической литературе приводятся множество определений понятия рынок труда.

По мнению российского ученного-экономиста А.И. Рофе, «рынок труда является системой экономических отношений, связанных с наймом и предложением труда, т.е. с его куплей и продажей».[1] Мы согласны с данным определением. Действительно, на рынке труда происходят экономические взаимоотношения между работодателем и рабочей силой. Таджикский ученый-экономист Н.Р. Муминова отмечает следующее: «рынок труда охватывает весь комплекс социально-экономических отношений, механизмов, норм и институтов по поводу купли – продажи и воспроизводства рабочей силы».[2] Рынок труда способствует воспроизводству и профессиональному развитию рабочей силы. На рынке труда происходит процесс купли и продажи рабочей силы, оцениваются их профессиональные знания, способности, опыт работы и другие индивидуальные показатели.

По мнению Е.И. Золина, «рынок труда выполняет важную роль в системе воспроизводства. Именно на рынке труда происходит купля-продажа рабочей силы, оценивается ее полезность и общественная значимость».[3] Действительно, рынок труда выполняет важную социальную, экономическую и культурную роль в экономике каждой страны. Именно на рынке труда, отражаются экономические, демографические и социальные процессы, протекающие в национальной экономике.С.Г. Ермолаева отмечает: «рынок труда представляет собой систему общественных отношений в согласовании интересов работодателей и наемной рабочей силы.[4] Другой российский ученый-экономист Л.Д. Костыков утверждает, что «рынок труда, важный и наиболее сложный элемент рыночной экономики. Через механизм рынка труда устанавливаются уровни занятости и оплаты труда».[5] Исходя из выше изложенного, мы сформулировали собственное определение понятия «рынок труда». Рынок труда, это сложная социально-экономическая система, в которой происходят отношения между наемными работниками, работодателями и государством по поводу сбалансирования их интересов при определении цены труда и его условий, а также отражает совокупность социально-экономических и правовых отношений, обеспечивающих воспроизводство рабочей силы.

В Республике Таджикистан рынок труда находится в процессе формирования и развития со всеми присущими этому периоду характерными особенностями. С учетом специфики экономики республики, требуются принципиально новые подходы при решении социально-трудовых отношений, возникающих между работодателями и наемными работниками в процессе трудовой деятельности. При разработке приоритетных направлений регулирования рынка труда Республики Таджикистан, необходимо учиты-

вать характерные особенности занятости населения в отраслях экономики республики, уровень занятости населения в неформальном секторе национальной экономики, трудовую миграцию рабочей силы, низкий уровень мобильности населения и т.д. При этом, важно учитывать как количественные, так и качественные характеристики выше перечисленных показателей. Важное значение имеет рассмотрение государственной стратегии обеспечения продуктивной занятости населения Республики Таджикистан.

Таблица – 1

Численность занятого населения Республики Таджикистан по формам собственности

№	Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	***Всего занято в экономике***	***2291,5***	***2307,3***	***2325,4***	***2379,7***	***2384,2***	***2407,0***	***2425,5***
2	в том числе по формам собственности: государственная	443,8	433,0	444,6	441,5	456,1	470,3	484,5
3	частная	1478,8	1461,0	1486,6	1588,6	1577,8	1594,1	1728,9
4	коллективная	347,7	387,2	368,4	323,8	325,8	317,4	207,8
5	смешанная с иностранным участием	19,5	20,6	20,6	18,5	18,4	19,0	4,3
6	Смешанная без иностранного участия	1,7	5,5	5,3	7,3	6,1	6,2	0,02

Анализ показателей численности занятых в экономике показывает динамику устойчивого роста. Если сравнить показатели 2018 с 2012 годом, то в данном случае рост составил 134 тысяч человек, или более чем 5,8 %. Таким образом, среднегодовой рост числа занятых в экономике за анализируемый период составляет около 0,9 %. С учетом темпов роста численности населения, данный показатель роста занятости населения существенно ниже. Это можно объяснить, тем, что существенная часть вновь вливающейся молодежи на рынок труда не может найти достойную работу в формальном секторе, исходя из этого, они готовы устроится на неформальную работу в неформальный сектор экономики. В том числе, определенная часть рабочей силы, в поисках достойного заработка выезжают в качестве трудовых мигрантов за рубеж, в основном отечественные трудовые мигранты трудятся в странах ближнего зарубежья.

Рассматривая занятых по формам собственности, то в 2012 году в государственных организациях и предприятиях было занято 19,36 %, в частных 64,53 %, в коллективных 15,17 %, в смешанных с иностранным участием 0,85 %, в смешанных без иностранного участия 0,07 %.

Показатели 2018 года в государственных организациях и предприятиях 19,97 %, в частных 71,28 %, в коллективных 8,56 %, в смешанных с иностранным участием 0,17 %, в смешанных без иностранного участия 0,0008%.

Таким образом, мы получили следующие сравнительные показатели 2012 с 2018 годами, государственных организациях и предприятиях, 19,36 % – 19,97 % соответственно, здесь рост уровня составил 0,61 %. То есть, в государственных предприятиях все еще наблюдается какой то рост занятости населения. В частных организациях и предприятиях – 64,53 % – 71,28 % соответственно. Действительно, с развитием рыночной экономики тенденция роста занятости в частном секторе неизбежна. Численность частных предприятий растет, которые привлекают больше рабочей силы, что приводит к увеличению числа занятых в данном секторе экономики республики. Относительно занятости в коллективных организациях и предприятиях 15,17 % - 8,56 %. Здесь наблюдается тенденция сокращения занятости. в компаниях смешанных с иностранным участием, 0,85 % и 0,17 % соответственно, то в данных организациях число занятых значительно сократилось (более чем в пять раз). А компании без иностранного участия сократились более чем в 8 раз. Таким образом, в национальной экономике наблюдается сокращение численности компаний смешанных с иностранным участием.

Рынок труда Республики Таджикистан нуждается в разработке инновационных направлений, способствующих созданию новых продуктивных рабочих мест и обеспечению занятости населения. Тенденции складывающиеся на рынке труда республики, свидетельствуют о достаточно высоком уровне безработицы.

Основные факторы, безработицы в Республике Таджикистан следующие: высокие уровня роста трудоспособного населения; недостаточно высокий уровень численности создания новых продуктивных рабочих мест; подготовка специалистов в средних-специальных и высших учебных заведений не соответствует современным требованиям как внутреннего, так и международного рынка труда; одновременно с избытком рабочей силы, наблюдается нехватка высококвалифицированных специалистов технического и обслуживающего труда; низкий уровень заработной платы и стимулирования трудовой деятельности и т.д.

Вышеизложенное оказывает отрицательное влияние на развитие рынка труда республики. Следовательно, перечисленные факторы приводят к социально-экономической дифференциации регионов Республики Таджикистан.

С начала 2020 года практически во всех станах мира, в том числе и в Республике Таджикистан распространилась пандемия COVID-19. Пандемия COVID-19 отрицательно повлияло на социально-экономическое развитие населения республики. С целью исследования состояния рынка труда в Республике Таджикистан в период пандемии COVID-19, нами был проведен социологический опрос.

В Республике Таджикистан после распространения пандемии COVID-19 во второй половине апреля 2020 года планы работодателей и наемных работников практически всех сфер национальной экономики существенно изменились. Особо пострадали сферы услуг и промышленности республики.

Результаты исследования показали в период пика пандемии (май-сентябрь) некоторое сокращение уровеня заработной платы наемных работников, или выход работников на отпуск без содержания. В период пандемии COVID-19 часть работодателей из-за снижения уровня спроса на продукцию или на предлагаемые услуги были вынуждены сократить число работников. На основе результатов проведенного исследования в период с мая по август месяцы на рынке труда республики наблюдается снижение уровня спроса на рабочцю силу. На основе этого, важно отметить, что пандемия COVID-19 как и в других странах мира повлияло на динамику развития рынка труда Республики Таджикистан.

Исследование проводилось в виде социологического опроса. Каждая анкета включала в себя 15 вопросов. Социологический опрос проводился в шести регионах Республики Таджикистан, в том числе: г.Душанбе, г.Бохтар, г.Худжанд, г.Куляб, г.Хорог также район Рашт. Исследование было проведено на 34 организациях и предприятиях республики.

От общего числа, 46 % организации с ограниченной ответственностью, 36 % акционерные общества открытого типа, 8 % государственные организации, 4,5% коммерческие банки, 3,5 % закрытые акционерные общества, 2 % акционерные общества. В соответствии с полученными показателями, до возникновения пандемии COVID-19, у 97,7 % респондентов рабочий режим был полный. То есть, у них, была полная рабочая неделя и полный рабочий день. Всего 2,3 % респондентов в течении недели или дня были частично заняты, т.е., имели неполную рабочую неделю или неполный рабочий день.

Всего 20 предприятий или 58 % от общего числа опрошенных предприятий относятся к промышленности, 5 организаций или 14,7 % сфера услуг, 2,9 % сельскохозяйственное предприятие, 5,8 % организаций торговли и 18,6% образование. Результаты анализа данных показали изменение продолжительности рабочей недели и рабочего дня. Таким образом, если до пандемии 97,7 % респондентов был полный рабочий день и полная рабочая неделя, то в период пандемии COVID-19 этот показатель снизился на 43,3 % и составил 54,4 %.

Диаграмма 1.

Изменение графика рабочего дня и рабочей недели в период пандемии COVID-19

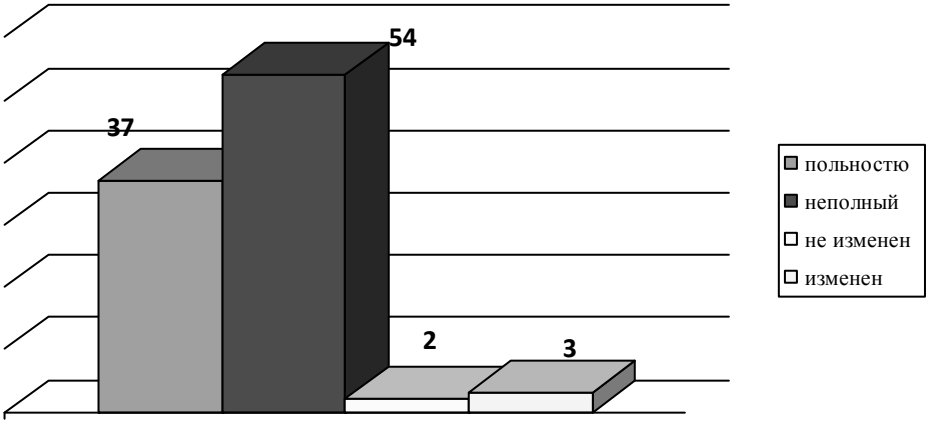

Одним из важных показателей регулирования рынка труда является наличие коллективных договоров между работодателями и наемными работниками. От общего числа опрошенных, всего 79 % подписали коллективные договора сос своими работодателями. Соотвтстетственно, 21 % опрошенных официально не зарегистрированы, не имеют трудовой книжки и трудового договора, т.е., считаются неформально занятыми.

Относительно социальных гарантий, всего 41 % респондентов имеют все социальные гарантии в соответствии с трудовым договором. Из всех видов социальных гарантий, 33% имеют только оплачиваемые отпуска. А 22 % работникам во время болезни выплачивается заработная плата.

Диаргамма 2.

Изменение уровня заработной платы в период пандемии COVID-19

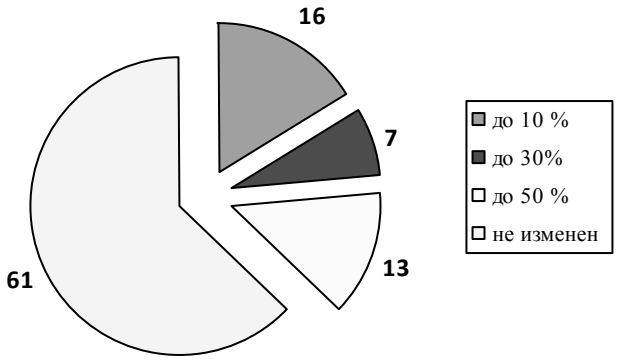

По поводу динамики уровня заработной платы. До распростратения пандемии COVID-19, заработная плата 53,3 % респондентов составляло от

450 до 1000 сомони, 24,4 % 1000-1500 сомони, и 8,9 % респондентов заработная плата составляла более 1500 сомони.

Более 61% респондентов отметили, что в период пандемии COVID-19, уровень заработной платы не изменился. Такая тенденция в основном уработников сферы промышленности. У остальных 39 % заработная плата сократилась от10 до 50%. Здесь важно отметить, что в основном сокращение уровня заработной платы наблюдается в органрзациях сферы услуг. Например, у работников ресторанов, гостиниц, торговых точек (кроме торговли продуктов питания) занимающихся торговлей одежды, бытовых товаров и т.д.

В результаты опроса показали, 44,4 % работников ответили, что в период пандемииCOVID-19 на предприятии где они работают, были сокращены работники.

В период пандемии COVID-19 на рынке труда республики наблюдалось активизация перехода некоторых профессий на дистанционную форму занятости

Диаграмма 3.

В период пандемии COVID-19 работники Вашего предприятия перешли на дистанционную занятость

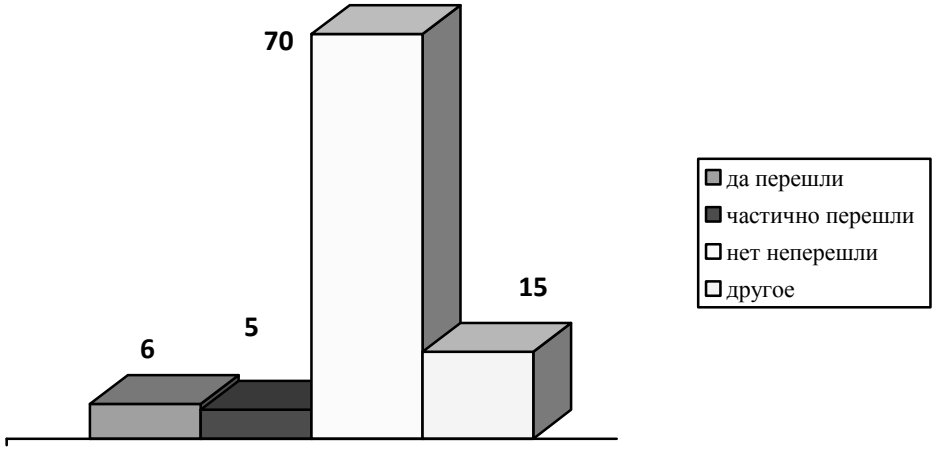

Всего 6% ответили, что они перешли на дистанционную занятость, а 5 % частично перешли. Большинство около 70 % в период пандемии COVID-19 все таки не переходили в режим дистанционной занятости.

На основе проведения исследования состояния рынка труда Республики Таджикистан в период пандемииCOVID-19, мы пришли в следующим выводам:

1. В результате распространения пандемии COVID-19, существенно пострадал рынок труда Республики Таджикистан. Особо существенным ударом было для сферы услуг. В частности сильно пострадали сферы общественного питания, розничной торговли (кроме торговли продуктами питания), общественного транспорта и туризма. В г.Душанбе и в других городах республики в период с апраля по август текущего года большая

часть ресторанов, баров, кафе и т.д., были полностью или частично закрыты. В том числе, ГБАО куда до пандемии ежегодно приезжало несколько десятков туристов из ближнего и дальнего зарубежья, в 2020 году туристов почти небыло.

2. Промышленные предприятия в том числе существенно пострадали от распространения пандамии COVID-19. В результате проведенного исследования было выяснено, что на промышленных предприятиях г.Душанбе, г.Худжанд и г.Бохтар в основном из-за временного прекращения железнодорожных перевозок, были перебои с поставками ресурсов и материалов для производства продукции. Что стало основной причиной сокращения персонала, сокращения уровня заработной платы или отправления части работников в неоплачиваемые отпуска.

3. В период пандемии COVID-19 (с 10 мая 17 августа) работники сферы образования вышли на каникулы и практически в полной мере получили отпускные выплаты. Также сотрудники финансовой сферы, коммерческих банков, в период пандемии COVID-19 продолжали свою деятельность в штатном режиме.

При возникновении пандемии COVID-19, с целью снижения её влияния на рынок труда Республики Таджикистан, мы предлагаем использование опыта развитых стран, которые достигли особых успехов в данном направлении:

1. Пример Японских предприятий. Если в большинстве странах мира при возникновении пандемии COVID-19, менеджмент предприятий сократили численность перснала, в Японские менеджеры использовали другой метод. Таким образом, в Японии временно, до выхода из данного кризиса, сократили продолжительность рабочей недели с шести рабочих дней до трех-четырех рабочих дней. А продолжительность рабочего дня сократили с восьми часов, до четырех-пяти часов. Таким образом, работники не были отпущены в отпуск. Главной целью Японских менеджеров было недопустить отлучения персонала от профессиональной деятельности. Так как на основе проведения исследования Японскими учеными, если сотрудник не работает по специальности более шести месяцев, он теряет каждые шесть месяцев 10% профессиональных способностей.

2. Пример предприятий Южной Кореи и Китая. В период распространения пандемии COVID-19, на продукцию промышленных предприятий Южной Кореи и Китая сократился уровень спроса от 25 до 50 %. В большинстве странах при таком состоянии сократили численность работников до 50 %. На предприятиях Южной Кореи ни одного работника не сократили и даже не отправили на неоплачиваемый отпуск. Наоборот, руководство Южно Корейских предприятий сократили уровень заработной платы менеджмента и руководящего состава от 50 до 70 процентов, а заработная плата рядовых работников не было снижено ни на один процент. В соотвтетсвии со стратегией менеджмента Южно Корейских и Китайских производственных предприятий, главным производственным

ресурсом являются рядовые работники и необходимо защищать их интересы.

3. По причине возникновения пандемии COVID-19, возникла необходимость того, что внести изменения и дополнения в Трудовом Кодексе Республики Таджикистан относительно формирования и развития дистанционной занятости. В частности, условия приёма на работу и подписания трудового контракта, условия оплаты труда дистанционно занятых, условия контроля за эффективностью деятельности дистанционно занятых и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рофе А.И. Рынок труда. Управление персоналом. Издательство «Кнорус». Москва 2018г. –С.10 260 с.

2. Муминова Н.Р. Обеспечение сбалансированности национального рынка труда. 08.00.05. Худжанд 2019г. –С. 8.

3. Золин Е.И. Рынок труда и занятость населения в современной экономике. Дисс. Конд. Эк. наук. 08.00.01. Москва 2001г. –С. 7.

4. Ермолаева С.Г. Рынок труда. Институт гуманитарных наук и искусств. Учебное пособие. Екатеринбург 2015г. 110с. –С. 15.

5. Костьков Л.Д. Рынок труда. Институт экономики и финансов. Учебное пособие. Москва 2013г. –С.4. 162 с.

6. Ермолаева С.Г. Рынок труда. Институт гуманитарных наук и искусств. Учебное пособие. Екатеринбург 2015г. 110с. –С. 15.

7.Золин Е.И. Рынок труда и занятость населения в современной экономике. Дисс. Конд. Эк. наук. 08.00.01. Москва 2001г. –С. 7.

8.Костьков Л.Д. Рынок труда. Институт экономики и финансов. Учебное пособие. Москва 2013г. –С.4. 162 с.

9.Муминова Н.Р. Обеспечение сбалансированности национального рынка труда. 08.00.05. Худжанд 2019г. –С. 8.

10.Рофе А.И. Рынок труда. Управление персоналом. Издательство «Кнорус». Москва 2018г. –С.10 260 с.

МАСОИЛИ РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ПАНДЕМИЯИ COVID-19

НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,
сардори Раёсати тадқиқоти масъалаҳои соҳавии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. (+992) 372 227-15-83; e-mail:firdavsi.tj@mail.ru

МАҲМАДБЕКЗОДА МОЁНШО ШОДМОН,
номзади илмҳои сиёсӣ, директори Муассисаи давлатии
«Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ»
734026, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Н.Ҳувайдуллоев 270[a] ;
тел. (+992) 372-250-16-73; e-mail: sorbon4@inbox.ru

ВОСИЕВ ФАРИДУН МАХМАДОВИЧ,
номзади илми иқтисод, досенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон кӯчаи Рӯдакӣ 17
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе;
тел: (+992) 905-40-40-15, e-mail:faridun.75@bk.ru

Дар мақола назарияи асосии бозори меҳнат мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, муҳимияти хусусияти бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор шудаст. Вазъи мушкилии иқтисодиву иҷтимоие, ки ба рушди устувории бозори меҳнати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Дар заминаи нуқтаи назари олимони ватаниву хориҷӣ мафҳуми бозори меҳнат тавлид гардидааст. Натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологие, ки бо кормандони ташкилоту муасисаҳои новобаста аз шакли моликият дар шаш шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *бозори меҳнат, шуғли аҳолӣ, захираҳои меҳнатӣ, кувваи корӣ, корфармо, корманди кироя, музди меҳнат, шуғли фосилавӣ, кафолати иҷтимоӣ, меҳнати самаранок.*

PROBLEMS OF LABOR MARKET DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE COVID-19 PANDEMIC

NASRIDDINOV FIRDAVS INOYTOVICH,
Chief Department of sector development
Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan
734026, Tajikistan, city Dushanbe, city Rudaki ave. 40;
tel. (+992) 372 227-15-83; e-mail:firdavsi.tj@mail.ru

MAHMADBEKZODA MOYONSHO SHODMON,
Ph.D. director of the State Institution “Scientific Research
institute of labor, migration and employment of the population”
734026, Tajikistan, city Dushanbe, address N.Huvaidulloev - 270[a] ;
tel. 992 (372) 250-16-73; e-mail: sorbon4@inbox.ru

VASIEV FARIDUN MAKHMADOVICH
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Department of Management
human resources of the Tajik National University
734025, Tajikistan; Dushanbe, Rudaki Ave. 17;
Tel: (+992) 905 40 40 15, E-mail: faridun.75@bk.ru

The article examines the theoretical foundations of the labor market. The characteristic features of the labor market of the Republic of Tajikistan are revealed. The socio-economic problems affecting the sustainable development of the national labor market of the Republic of Tajikistan have been identified. Based on the points of view of domestic and foreign scientists, the author's definition of the concept of the labor market is formed. The results of a sociological survey, which was conducted among employees of organizations and enterprises of all forms of ownership in six cities and regions of the Republic of Tajikistan, are proposed. Conclusions and suggestions are given.

Key words: *labor market, employment of the population, labor resources, labor force, employers, employees, wages, distance employment, social guarantees, labor efficiency.*

УДК: 304.5

БАРОБАРҲУҚУҚИИ АҚАЛЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ ҲАМЧУН МЕЪЁРИ АДОЛАТИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДИИ ТОҶИКИСТОН

НАЗАР МУЪМИН АБДУҶАЛОЛ,
нозади илмҳои фалсафа, дотсент, директор Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳовaддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: 918991271; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

Дар мақола мақоми ақаллиятҳои миллӣ ва шароити ҳаёту фаъолияти онҳо дар ҷомеаи тоҷикистонӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси таҳлили муқаррароти қонуну асноди амалкунанда ва далелҳои мушаххаси воқеияти ҳаёти ҷамъиятӣ нишон медиҳад, ки риояи баробарҳуқуқии намояндагони халқияту миллатҳои муқими Тоҷикистон ба таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа мусоидат намудааст ва барои ба ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамгиро шудани ақаллиятҳои миллӣ шароити мусоид фароҳам месозад. Қайд карда мешавад, ки дар раванди ҳамгирошавии ақаллиятҳои миллӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ давлат нақши муассир дорад.

***Калидвожаҳо**: ҷомеа, ақаллиятҳои миллӣ, ҷамъиятҳои миллӣ-этникӣ, ҳамгирошавӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ, адолати иҷтимоӣ, қонун, ҳуқуқ, озодӣ, давлат, Тоҷикистон.*

Дар шароити муосир дар сиёсати ҷаҳонӣ муносибат бо ақаллиятҳои миллӣ асосан дар доираи ду аснод муайян карда мешавад: «Эъломия дар бораи ҳуқуқҳои шахсоне, ки ба ақаллиятҳои миллӣ ё этникӣ, динӣ ва забонӣ тааллуқ доранд», ки Комиссия оид ба ҳуқуқи инсони СММ соли 1992 қабул кардааст ва «Конвенсияи ҳудудӣ дар бораи ҳимояи ақаллиятҳои миллӣ», ки Шӯрои Аврупо соли 1994 қабул кардааст.

Дар «Эъломия дар бораи ҳуқуқҳои шахсоне, ки ба ақаллиятҳои миллӣ ё этникӣ, динӣ ва забонӣ тааллуқ доранд», ки бо қарори Ассамблеяи Генералии СММ соли 1992 тасдиқ шудааст, омадааст: «Давлатҳо дар мавридҳои зарурӣ барои таъмини ашхоси ба ақаллиятҳо мансуббуда ҷиҳати дар назди қонун пурра ва самаранок амалӣ намудани тамоми ҳуқуқҳои инсонӣ ва озодиҳои асосиашон бидуни ягон табъиз ва дар асоси баробарии комил чораҳо меандешанд»[1].

Аз таҷрибаи мамлакатҳои ҷаҳон бармеояд, ки иштироки давлат дар ҳамгирошавии ақаллиятҳои этникӣ ба ҷомеа тавассути эътирофи расмиёти махсус, ки боиси таъсиси ниҳодҳои дахлдор ва андешидани тадбирҳо оид ба қабули қарорҳо, амалӣ намудани ваколатҳои қонунгузорӣ ва маъмурӣ, рушди фарҳанги онҳо мегардад, беҳтарин роҳи таъмини адолати иҷтимоӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ намояндагони миллатҳои (этносҳои) гуногун зиндагӣ мекунанд ва аз ин рӯ, эътироф ва ҳимояи ҳуқуқҳои онҳо яке аз муҳимтарин шартҳои рушди демократия, таъмини суботи сиёсӣ ва адолати иҷтимоӣ дар мамлакат ба ҳисоб меравад. Бояд зикр намоем, ки дар мамлакати мо барои ҷалб кардани ақаллиятҳои этникӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ ба онҳо дар баробари риояи ҳуқуқҳои сиёсӣ, инчунин ҳуқуқҳои якхелаи ҳифзи иҷтимоӣ дода шудааст. Ин ҳуқуқ ва озодиҳоро моддаҳои дахлдори Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои дигари қонунгузорӣ кафолат медиҳанд, то ки шаҳрвандон бе ягон маҳдудият дар ҳаёту фаъолияти ҷомеа иштирок намоянд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон[2] нақши хосса ва ё махсуси миллати тоҷик дар бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ алоҳида таъкид нашудааст. Дар ягон моддаи Конститутсия дар бораи бологузорӣ кардани миллати тоҷик нисбати миллату халқиятҳои дигари мамлакат ҳарфе зикр нашудааст, баръакс, эҳтироми баробарӣ ва дӯстии ҳамаи миллату халқиятҳо (гурӯҳҳои этникӣ) эълом карда шудааст. Сокини Тоҷикистон, новобаста аз он, ки намояндаи кадом миллат аст, шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамаи шаҳрвандони ҷумҳурӣ, новобаста аз нажоду миллат ва баромади иҷтимоии худ, дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлати Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои ҳар як сокини мамлакатро, новобаста аз миллат, нажод, забон ва мазҳабашон кафолат медиҳад. Намояндагони ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳое, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, ҳуқуқ доранд, ки аз забони модариашон озодона истифода кунанд. Тибқи Конститутсия, таъсис додан ва фаъолият кардани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки хусумати нажодӣ, миллӣ, иҷтимоӣ ва диниро меангезанд ё барои бо роҳи зӯроварӣ сарнагун намудани сохтори конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват мекунанд, манъ аст. Ҳар шаҳрванди аз 35 то 65 сола, ки забони давлатиро медонад ва дар қаламрави Тоҷикистон на камтар аз 10 соли охир зиндагӣ дорад, метавонад ба мансаби Президенти ҷумҳурӣ номзад пешбарӣ карда шавад. Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ рушд мекунад. Ҳеҷ як мафкура, аз ҷумла динӣ, наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад. Ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба корҳои давлатӣ дахолат карда наметавонанд. Ҳар як инсон

ҳуқуқ дорад мустақилона муносибати худро ба дин муайян намояд, алоҳида ё якҷоя бо дигарон динеро пайравӣ намояд ва ё накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок кунад. Зикр кардани ин меъёрҳои Конститутсия аз он ҷиҳат муҳим аст, ки онҳо барои танзими одилонаи муносибатҳои байниэтникӣ дар ҷомеаи тоҷикистонӣ нақши муассир доранд.

Дар ҳамин асос мақомоти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои гуногуни муколамаи байнифарҳангиро дастгирӣ намуда, барои пойдории эътимоди байни миллатҳо талош меварзад. Давлат муносибати байни умумиятҳои иҷтимоӣ, миллӣ ва дигарҳоро дар асоси принсипҳои баробарӣ дар назди қонун, эҳтироми ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳо ба танзим медарорад. Давлат худро барои ҳифзи мероси таърихӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ, рушди озоди фарҳангҳои тамоми умумиятҳои этникии муқими мамлакат масъул мешуморад. Ҳамаи қавму миллатҳои ҷумҳурии мо дар назди қонун баробаранд ва бидуни ҳеҷ гуна маҳдудият ба ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии худ ҳаққи баробар доранд. Ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки озодона ба созмону иттиҳодияҳо муттаҳид шавад, ҳувияти миллии хешро ҳифз намояд ва дар баробари ин, ҳеҷ кас барои муайян намудану нишон додани ҳувияти миллиаш маҷбур карда намешавад. Барои таҳқири шаъну шарафи миллӣ тибқи қонун ҷазо дода мешавад.

Бояд тазаккур диҳем, ки ҳанӯз дар солҳои 1989-1993 дар асоси қонунҳои амалкунандаи ҷумҳурӣ дар қаламрави мамлакат якчанд ҷамъиятҳои миллӣ созмон ёфта буданд. Чунончи, дар он марҳала 12 адад ҷамоаҳои миллӣ-этникӣ аз ҷониби Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд, инчунин 4 ҷамоаи сабтиномнашуда низ фаъолият мекарданд [3]

Дар марҳалаи ҳозира бошад, намояндагони ақаллиятҳои миллӣ дар Тоҷикистон бо такя ба қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ»[4] ҷамъиятҳои худро дар шакли иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ таъсис додаанд, ки ниёзҳои фарҳангии намояндагони ақаллиятҳои миллиро қонеъ мегардонанд. Дар як ҳисоботи Тоҷикистон ба Комиссияи САҲА оид ба ҳуқуқи ақаллиятҳои миллӣ, ки чанд сол пештар муаррифӣ шуда буд, омадааст: «Муҳити нави сиёсии даврони истиқлолият имкон дод, ки барои ҳифзи забон, фарҳанг ва анъанаҳои ақаллиятҳои миллӣ, барои рушди ҳувияти миллию этникии онҳо тамоми шароити зарурӣ фароҳам оварда шавад. Ақаллиятҳои миллӣ дар Тоҷикистон бо такя ба Қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» ҷамъиятҳои худро дар шакли иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ташкил кардаанд, ки ниёзҳои фарҳангии намояндагони ақаллиятҳои миллиро қонеъ мекунанд. Ҳоло шумораи онҳо ба 21 нафар

расидааст ва онҳо ҳамчун аъзои фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иқтисодии кишвар босамар ширкат меварзанд»[5].

Алҳол ҷамъиятҳои миллӣ-этникӣ ҳамчун аъзои фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат самаранок иштирок доранд. Инҳо – ҷамъияти гурҷиҳои Тоҷикистон «Сатвистомо Иберия», Маркази миллӣ-фарҳангии тотору бошқирдҳо «Дуслык», Ҷамъияти туркманҳои Тоҷикистон, Ҷамъияти осетинҳои Тоҷикистон «Иристон», Ҷамъияти осетинҳои Тоҷикистон «Алания», Ҷамъияти қирғизҳои Тоҷикистон, Ташкилоти ҷамъиятии «Ҷамъияти ӯзбекони Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ҷамоаи олмониҳо дар ш. Бохтар, Ташкилоти ҷамъиятии «Шӯрои ҳамватанони руси Тоҷикистон», Ҷамъияти доғистониҳо «Анжи», Ассотсиатсияи кореягиҳои шӯравии Тоҷикистон, Ташкилоти ҷамъиятии тоторҳои Тоҷикистон «Умет», Ҷамъияти арманиҳо ба номи Месроп Маштотс, Ассотсиатсияи уйғурҳои Тоҷикистон, Ҷамъияти қазоқҳо «Байтерек», Ташкилоти ҷамъиятии «Иттифоқи ҷавонони ҳамватанони руси Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ташкилоти ҷамъиятии ҳамватанони Русия дар ДСРТ «Светоч», Ташкилоти ҷамъиятии «Фонди русиягии рушди ахлоқӣ, зеҳнӣ ва миллӣ» ва дигарҳо мебошанд.

Ин марказҳои миллӣ-фарҳангии ташкилшудаи ҷомеаҳои ақаллиятҳои этникӣ ба ҳайси ниҳодҳои фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши назар доранд. Аз рӯи таъиноти функсионалии худ, чунин иттиҳодияҳои миллӣ-фарҳангӣ бояд вазифаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ ва иҷтимоӣ-гуманистиро иҷро карда, гурӯҳи одамоне, ки ҳамтабориашонро дар таърих, дар фарҳанг, расму ойин ва забон эҳсос мекунанд, пайванд намоянд. Ин шароит, дар навбати худ, ба онҳо имконият медиҳад, ки арзишҳои этникӣ-фарҳангӣ, тамоюли анъанавии ҳаёти хоҷагидорӣ, забони модарӣ ва таълиму тадрис бо забони модариашонро ҳифз кунанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст: «Ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳое, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд, ба истиснои ҳолатҳое, ки Қонуни мазкур пешбинӣ намудааст, ба истифодаи озоди забони модариашон ҳуқуқ доранд»[6]. Инчунин дар қонуни дигар муқаррар карда шудааст, ки давлат ба шаҳрвандони мамлакат «новобаста ба миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ ва молумулкӣ, ҳуқуқ ба таҳсилро кафолат медиҳад»[7].

Риоя шудани қонунҳои мазкурро, аз ҷумла, ҳамин далел собит месозад, ки дар Тоҷикистон 89% мактаббачагон бо забони тоҷикӣ таҳсил мекунанд, 4,4% хонандагони мактабҳои миёна бо забони русӣ, 6%-и дигар бо забони ӯзбекӣ, 0,4% ба забони қирғизӣ, 0,1% бо забони туркманӣ ва 0,1% бо забони англисӣ таҳсил мекунанд. Ғайр аз мактабҳое, ки бо

забонҳои русӣ, ӯзбекӣ, қирғизӣ ва туркманӣ таҳсил мекунанд, инчунин як мактаб бо забони дарӣ барои фарзандони гурезаҳои афғон дар Тоҷикистон фаъолият мекунад[4].

Қайд намудан бамаврид аст, ки дар моддаи 6-и қонун «Дар бораи фарҳанг» ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ махсус таъкид карда шудааст: «Намояндагони ҳама гуна ақаллиятҳои миллӣ ва этникӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагонӣ мекунанд, ба нигоҳдорӣ, густариш ва ҳифзи фарҳанги миллии хеш, ташкили корхона ва муассиса, иттиҳодия, марказ ва ҷамъиятҳои миллии фарҳангӣ ҳуқуқ доранд»[8].

Дар ин заминаи ҳуқуқӣ алҳол дар Тоҷикистон 16 театри давлатӣ фаъолият дорад. Аз ин теъдод, намоишномаҳои худро 11 театр бо забони тоҷикӣ, 3 театр ба забони русӣ (ба номи В. В. Маяковский дар шаҳри Душанбе, Театри драмавии ба номи Пушкин дар шаҳри Хуҷанд ва театри лӯхтак дар шаҳри Бӯстон), 1 театр бо забони ӯзбекӣ (дар ноҳияи Спитамен) пешкаши мухлисони худ менамоянд. Дар Душанбе, Конибодом, Турсунзода, Бӯстон, Дӯстӣ, Лахш, Спитамен, Ҷаббор Расулов ансамблҳои бадеии эҷодии халқҳои ӯзбек, рус, қирғиз, туркман, корея ва озарбойҷон фаъолият доранд, ки ҳангоми чорабиниҳои фарҳангӣ бо шуъбаҳои фарҳанги вилоятҳо ва ноҳияҳо ҳамкорӣ мекунанд.

То 1 январи соли 2011 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 412 рӯзнома, маҷалла ва оҷонсиҳои иттилоотӣ сабти ном шуда буданд, ки аз он 268 рӯзнома, 136 маҷалла мебошанд. Аз ин нашрияҳо 34-тоаш бо забони русӣ, 10-тоаш бо забони ӯзбекӣ, 1-тоаш бо забони қирғизӣ, 260-тоаш омехта бо забонҳои тоҷикӣ, ӯзбекӣ, русӣ ва ғайра нашр мешуданд. Бар замми ин, дар ҷумҳурӣ 8 оҷонсии иттилоотӣ бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ мавҷуданд. Дар васоити ахбори электронӣ низ барои пахши барномаҳои гуногун вақт ҷудо карда шудааст[5].

Дар баробари ин, мусаллам аст, ки барои таъмини адолати иҷтимоӣ таваҷҷуҳ кардан ба омилҳои таъсирбахши иқтисодӣ низ муҳим аст. Бидуни шубҳа, маҳз он яке аз омилҳои муҳим дар тавсеаи сиёсатгузориҳои иҷтимоӣ ба шумор меравад. Дар системаи амалкунандаи иҷтимоии мамлакатамон ҳукумат ва корфармоён ба хубӣ дарёфтаанд, ки маблағгузориҳо дар бахшҳои иҷтимоӣ боиси афзоиши сифату самаранокии нерӯи корӣ, коҳиш додани заминаи нобасомониҳо ва ғайра мегардад.

Яке аз омилҳои мусоидаткунанда ба некӯаҳволии мардум ин инкишоф додани соҳибкории хурду миёна дар мамлакат мебошад. Дар ин самт эълони шудани соли 2018 ҳамчун «Солҳои рушди туризм ва ҳунарҳои мардумӣ» ва солҳои 2019-2021 ҳамчун солҳои «Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» муаррифии ҳунарҳои анъанавии халқҳои муқими мамлакатамонро таъмин намуда, барои дар бозор ҷой ёфтанашон замина

фароҳам овард. Ба шарофати ин чорабинӣ, аксари занон-намояндагони ақаллиятҳои этникӣ соҳиби шуғл ва даромад гардиданд. Агар пеш аз ин як қисми аҳолӣ қариб, ки аз мубодилоти иқтисодӣ берун монда буданд, пас акнун фаъолона дар он ширкат меварзанд ва аз самараҳои иқтисодии чунин тарзи хоҷагидорӣ низ зиндагии худро то андозае таъмин менамоянд. Чунин ҳолат дар маҷмуъ, дараҷаи некӯаҳволии мардуми кишварро боло мебарад.

Аз ин рӯ, имрӯз ҳамгирошавии иқтисодӣ дар ҳаёти мамлакат барои татбиқи адолати иҷтимоӣ нисбати намояндагони ақаллиятҳои этникӣ низ нақши муҳим дорад, зеро он ба риояи якхелаи ҳуқуқҳои онҳо мусоидат намуда, дар нисбати гурӯҳҳои дигари этникӣ (ва ё ақаллиятҳои миллӣ) воқеан вайрон карда намешавад. Табиист, ки чунин имкониятҳоро намояндагони ақаллиятҳои гуногуни этникӣ фаъолона истифода мебаранд. Масалан, баъди татбиқи чорабиниҳои зиёди ислоҳоти иқтисодӣ, намояндагони зиёди ақаллиятҳои миллӣ хоҷагидории худро таъсис дода, маҳсулоти худро ба бозори дохилию берунӣ пешниҳод карданд. Яъне онҳо бе маҳдудият, ба таври инфиродӣ шуғлҳои гуногунро пеша намуда, сатҳи зиндагии оилаи худро беҳтар гардондаанд.

Аз мушоҳидаҳо, инчунин аз мусоҳиба бо намояндагони ақаллиятҳои этникӣ бармеояд, ки онҳо дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона иштирок менамоянд, дар рушди ҷомеа манфиатдор ҳастанд, аз сиёсати адолатпарваронаи давлат қаноатманд мебошанд.

Дар ҷамъбаст бояд зикр кунем, ки ҳоло низ, дар пасманзари тағйироти дар ҳаёти ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯйдиҳанда, масъалаи ҷустуҷӯи роҳҳои тақвият бахшидани муносибатҳои одилонаи байни гурӯҳҳои этникӣ муҳим боқӣ мемонад. Вобаста ба ин, хусусияти тадбирҳои аз тарафи худи мардуми мамлакат ҷустуҷӯ ва интихоб намудани қолаби нави амалу рафтори муносиб дар шароити тағйирёбандаи ҳаёти ҷамъиятӣ бараъло ошкор мегардад.

АДАБИЁТ

1. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам. Принята резолюцией 47/135 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1992 года. – Ст. 4, п. 1. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl-_conv/declarations/minority_rights.shtml (дата обращения 02.12.2021)

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, «Нашриёти Ганҷ», 2016. – 136 с.

3. Мадаминджанова З. Этносы Таджикистана: реальность перспективы развития 2008 [Электронный ресурс]. – URL:

http://www.naison.tj/ ISTORIA/etnos/ etnos.shtml (дата обращения 02.12.2021)

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» [Манбаи электронӣ]. – URL: https://majmilli.tj/қонуни-ҷт-дар-бораи-иттиҳодияҳои-ҷамъ/ (санаи мурочиат 06.12.2021)

5. Положение национальных меньшинств в Таджикистане [Электронный ресурс]. – URL: https://www.osce.org/files/f/documents-/f/b/83431.pdf (дата обращения 06.12.2021)

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Манбаи электронӣ]. – URL: http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-забони-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон (санаи мурочиат 20.12.2021)

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Манбаи электронӣ]. – URL: https://majmilli.tj/қонуни-ҷт-дар-бораи-маориф/ (санаи мурочиат 20.12.2021)

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» [Манбаи электронӣ]. – URL: http://komron.info/crp/Farhangi-Cumhurii-Tocikiston_crp/ (санаи мурочиат 24.12.2021)

РАВНОПРАВИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ КАК НОРМА СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

НАЗАР МУЪМИН АБДУДЖАЛОЛ,
кандидат философских наук, доцент, директор Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова
Национальной академии наук Таджикистана
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.:(+992) 918-99-12-71; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

В статье рассматривается статус национальных меньшинств и условия их жизнедеятельности в таджикистанском обществе. На основе анализа положений действующих законов, документов и конкретных фактов из реалий общественной жизни автор показывает, что соблюдение равноправия представителей национальных меньшинств, проживающих в Таджикистане, способствует обеспечению социальной справедливости в обществе и создаёт условия по интегрированию национальных меньшинств в общественную жизнь. Отмечается, что государство играет важную роль в процессе интеграции национальных меньшинств в общественную жизнь.

Ключевые слова: *социум, национальные меньшинства, национально-этнические общества, интеграция, общественная жизнь, социальная справедливость, закон, право, свобода, государство, Таджикистан.*

EQUALITY OF NATIONAL MINORITIES AS A NORM OF SOCIAL JUSTICE IN CIVIL SOCIETY OF TAJIKISTAN

NAZAR MUMIN ABDUJALOL,
Candidate of philosophical sciences, associate professor, Director of Institute of philosophy, political science and law named after A.Bahovaddinov of the National academy of sciences Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.:(+992) 918-99-12-71; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

The article examines the status of national minorities and the conditions of their life in the Tajik society. Based on the analysis of the provisions of existing laws, documents and specific facts from the realities of public life, the author shows that the observance of equality of representatives of national minorities living in Tajikistan contributes to ensuring social justice in society and creates conditions for the integration of national minorities into public life. It is noted that the state plays an important role in the process of integration of national minorities into public life.

Keywords: *society, national minorities, national-ethnic societies, integration, public life, social justice, law, law, freedom, state, Tajikistan.*

УДК: 004.942

МАВҚЕИ ИНТЕРНЕТ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ОН:МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО (ДАР МИСОЛИ ТОҶИКИСТОН)

ШАРИПОВА МАНЗУРА САИДЧОЕВНА,
магистри курси дуюми Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носиров 33;
тел.:(+992) 900-08-41-62; e-mail:saidshozoda97@gmail.com

Дар мақола сухан дар бораи интернет ва марҳилаҳои рушди он дар Тоҷикистон меравад. Дар сососи маълумотҳои омории сарчашмаҳо, амсилаи математикӣ ва регресиони таҳия гардид, ки барои пешгӯии ояндаи рушди Интернети Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода кардан мумкин аст. Амсилаи хатии регресионӣ таҳиягардида нишон медиҳанд, ки Интернет дар Тоҷикистон рушд ёфта истодаст, аммо дар баробари он мушкилот дар самти , дастрасӣ ва суръати пасти он ҷой дорад, ки дар раванди пайвастшави ба интернет ва хизматрасониҳои электронӣ, ки тавассути интернет ба роҳ монда мешавад мушкили эҷод менамоянд.

Калидвожаҳо: *Интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, амсилаи хатии регресионӣ, ҳукумати электронӣ, хизматрасонии электронӣ.*

Дар масири ҳастии хеш инсоният ҳамчун мавҷудоти соҳибтафаккур ва офарандаи тамаддун, ҳамеша дар пайи офариниш ва рушди ақлҳо буда, ба воситаи омӯзиш, таҳқиқ ва татбиқи илм дар истеҳсолот тавонист дар баробари олами воқеъи олами дигаре бо ном фазои маҷозӣ “virtual environment” [1] офарад.

Кашфи интернет падидаи ҷолибу ғайричашмдоштест, ки тавонист тамоми оламро фаро гирифта, дар ҳама самти ҳаёти инсоният таъсиррасон гардад. Аз ҷумла дар пайдо гардидани ҳукумати электронӣ, ки ба пайдошавии хизматрасониҳои электронӣ, мусоидат намуда дар дастрасии одамон ба иттилоот имкониятҳои беназиреро фароҳам овард.

Дар ҳоли ҳозир одамон тавассути дилхоҳ воситаи техникӣ, ба осони вориди Интернет гардида, метавонад муносибату муоширатро ба роҳ монда, дар бораи ҳар гуна раванду ҳодисаҳои олам иттилоъ дарёфт ва изҳори андеша менамоянд. Дар раванди босуръати технологияи муосир Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи олам наметавонад, аз таъсири торҳои печ дар печи “анкабути ҷаҳонӣ” [2] бетаъсир монад.

Пайдоиши интернет натиҷаи тадқиқоти илмии олимони амрикоӣ мебошад. “Соли 1957 олимон аввалин мушаки Заминро ба кайҳон сар доданд, ки он барои пайдоиши Интернет замина гузошт.” [3]

“Мақсади асосии таъсиси интернет дастгирии татқиқотҳои илмии соҳаи саноати ҳарбӣ аз ҷумла тадқиқи усулҳои сохтани шабакаҳои

осебнопазири дар шароити ҳассос тобовар ва ба таври мураттаб фаолияткунанда иборат буд.”[4]

Тадқиқоти бардавоми олимон, дар раҳи рушди техника ва технология омили пайдошавии наслҳои нави интернет гардид. Имруз дар харитаи ҷаҳон қариб давлате, вуҷуд надорад, ки сокинонаш аз интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ истифода набаранд. Бинобар гузориши, Маркази тадқиқоти ҷаҳонӣ оид ба вазъи технологияи рақамӣ We Are ва Hootsuite Digital 2022[5], ки охири моҳи январи соли 2022 интишор гардид “ Дар аввали моҳи январи соли 2022 аз 7, 91 миллиард аҳолии ҷаҳон 5,31 миллиард нафар, ё 67, 1 фоизи аҳолии курраи замин аз телефони мобилӣ истифода мебаранд ва шумораи истифодабарандагони интернет дар саайёра ба 4,95 миллиард, яъне 62,5% аҳолии ҷаҳон расида, шумораи корбарон дар соли 2021 192 миллион нафар (4%) афзудааст. Дар ин баробар теъдоди корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ беш аз 10% афзоиш ёфта, ба 4,62 миллиард нафар расидааст, ки 58,4% шумораи умумии аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад.

Рушди босуботи интернет ва дар заминаи он пайдо гаштани шабакаҳои иҷтимоӣ мушкилоти сарҳаду ҳудуд ва масофаро аз байн бардошт. Барқарорнамоии муоширати бе монеаи одамон байни хешовандону наздикон аз як давлат бо давлати дигар ба воситаи ҳар гуна шабакаҳои иҷтимоӣ нишондиҳандаи авҷи аълои равнақи интернет ва технологияи муосир маҳсуб меёбад ва дар ин раванди бошитобӣ технологияи комуникатсионӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол чун қисми ҷудонопазири ҷомеъаи ҷаҳонӣ канор будан наметавонад. Марҳилаи пайвастшавии Тоҷикистон ба интернет аз соли 1995 оғоз мегардад. Пайдоиши интернет дар Тоҷикистон ба раванди инкишофи технологияҳои иртиботию иттилоотӣ алоқаманд мебошад. Соли 1995 «CADA» (Агентии оид ба рушди ОМ) хизматрасонии почтаи электрониро шурӯъ намуд. 11 декабри соли 1997 дар фазои маҷозӣ домени расмии Тоҷикистон “TJ”[6] ба қайд гирифта шуда соли 1998 аввалин провайдери интернетрасон дар кишвар «Телеком технолоҷӣ» расонидании оммавии интернетро сар кард, ки аввалин провайдери интернетрасон ба ҳисоб меравад.[7] Зери ин домен то имрӯз бештар аз 6700 сомона ба қайд гирифта шудааст. Ҳамчунин 12 оператори провайдерҳои хизматрасониҳои интернетӣ фаъолият доранд, ки хизматрасониҳо гуногунро пешниҳод мекунанд. Тоҷнет сегменти миллии доменҳо сиёсати давлатиро дар самти бақайдгирии сомонаҳои интернетӣ мушаххас мекунад.”

Давоми чанд соли аввал, бинобар набудани инфрасохтори комуникатсионӣ интернет тариқи маҳворагӣ пайваст мешуд ва хело нархи гарон дошт з-ин сабаб дастраси ҳама сокинони кишвар набуд. «Дар даврaҳои аввал муштариёни хизматрасонии интернетӣ сафоратҳои кишварҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ, бонкҳо ва ғайраҳо буданд. Ин гуна маҳдудият ба нархи баланди хизматрасонӣ бо сабаби пайвасткунии шабака аз роҳи алоқаи моҳворагӣ ва ҳамчунин набудани инфрасохтори муосири коммуникатсионӣ марбут буд»[8].

Марҳилаи рушди босуръати интернет дар Тоҷикистон соли 2005 ҳангоме, ки нахустин бор дар ҷаҳон, намуди хизматрасонии олитари интернет стандарти 3G (UMTS, CDMA 2000) ба роҳ монда шуда, муаррифӣ ва муваффақона озмоиш гардида буд ба ҳисоб меравад.

Солҳои охир, дар Тоҷикистон ширкатҳои гуногун—ҶСП «Индиго Тоҷикистон»(«Tcell»), ҶСП«ТТ-Мобайл» («МегаФон Тоҷикистон»), ҶСП «Вавилон Мобайл» ва ҶДММ «Таком» («Zet Mobile», собиқ Beeline»), «Тоҷиктелеком», «Телеком-технолоджи», хизматрасониро дар бозори алоқаи мобилии телефонӣ ба ӯҳда доранд.[9]

Соли 2016 бо сарпарастии Бонки ҷаҳонӣ лоиҳаи “Digital CASA”[10], таҳия гардид, ки мақсадаш муҳийёсозии инфрасохтори технологияи комуникатсиони ва барқарорнамоии робитаҳои судманди давлатҳои Осиёи миёна бо кишварҳои Аврупо тариқи итернет буд,ки дар марҳилаи муайяне бояд, Тоҷикистон, Афғонистон, Узбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистонро бо хати нахи оптикӣ пайваст намуда таъминкунандаи интернети босифат ва арзон гардад.

Дар таҳқиқоти сотсиологие, ки соли 2019 аз тарафи Ташкилоти ҷамъиятии «Медиа консалтинг» дар ҳамкорӣ бо Вазорати фарҳанг ва Ташкилоти ҷамъиятии «Маркази тадқиқоти сотсиологии «Зеркало» сурат гирифта шуда буд, омадааст, ки аз 100 фоиз пурсидашудагон 47,6 фоиз корбари интернет мебошанд. Аз миёни пурсидашудаҳои корбарони интернет 55,9 фоизро мардон ва 39,3 дарсадро занон ташкил медодааст. Дар шаҳрҳо 58,6 ва дар деҳот 43,4 фоиз худро истифодабарандаи шабака номиданд. Аз назари синну сол бошад, бештарин шумораро ҷавонони синни 18-24(69,3%) ташкил додааст.”[14].

Бо мақсади мушаххаснамоии вазъи интернет дар кишвар моҳи марти соли 2022 назарсанҷии сариҳоҳи ташкил намуда, ибрози андешаи зиёда аз сӣ нафарро вобаста ба интернет ва хизматрасониҳои электронӣ пурсидем, аз 100% пурсидашудагон, 70% аз суръати паст ва гаронарзишии интернет, шикоят намуда, 10% фоиз гуфтанд аз интернет танҳо шабакаҳои иҷтимоиро истифода мебаранд (вобаста ба дигар хизматрасониҳои интернети маълумот надоранд), 17%-и пурсидашудагон худро истифодабарандаи фаъоли интернет ва хизматрасониҳои электронӣ муаррифӣ карданд, 3% -и дигар гуфтанд аз интернет истифода намебаранд. Бояд қайд намуд, ки воситаи пайвастшавӣ ба интернети 91% -и пурсидашудагон телефонҳои мобилӣ буда 9%-и дигар тариқи компютер бо интернет пайваст мешаванд.

Тибқи гузориши солонаи Digital 2022 дар аввали моҳи январи соли 2021 3,36 миллион шаҳрванди Тоҷикистон корбари интернет мебошад. Теъдоди корбарони интернет дар Тоҷикистон дар давоми як сол аз моҳи январи соли 2020 то моҳи январи 2021 948 ҳазор (+39%) афзоиш ёфтааст.[15] Яъне шаҳрвандони Тоҷикистон дар марҳилаи пайвастшавӣ ба шабакаи ҷаҳонии интернет қарор доранд.

Ҷадвали 1.

Гузориши солонаи Digital 2022 оиди истифодабарандагони Интернет

	Шумораи муштариёни интернет	Фоиз (%) нисбат ба соли гузашта	Шумораи муштариёни алоқаи мобилӣ	Фоиз (%) нисбат ба соли гузашта	Шумораи муштариёни фаъол	Фоиз (%) нисбат ба соли гузашта
2013	3800453	100,0	10912080	100,0	6458200	100,0
2014	3362272	88,5	11535711	105,7	6826700	105,7
2015	2851871	84,8	9911354	85,9	5000010	73,2
2016	2377477	83,4	8681092	87,6	4416600	88,3
2017	2514763	105,8	6287119	72,4	3967000	89,8
2018	3045720	121,1	6798512	108,1	4585000	115,6
2019	3219255	105,7	6115693	90,0	4838920	105,5
2020	3346420	104,0	6072126	99,3	5434000	112,3
9-моҳи соли 2021	3307750	98,8	6199930	102,1	5164520	95,0

Дар асоси сарчашмаҳои бадастомада ва оморҳои расмӣ бо истифода аз амсилаи регресионӣ мебинем, ки дар даҳ соли охир рушди интернети кишвар чи гуна аст ва дурнамои он чи гуна хоҳад буд. Аз рӯи маълумотҳои пешакӣ ҷадвали зеринро дида мебароем.

Ҷадвали 2.

Маълумотҳои омории истифодабарандагони интернет

№	Солҳо	Шумораи муштариёни интернет
1	2013	3800453
2	2014	3362272
3	2015	2851871
4	2016	2377477
5	2017	2514763
6	2018	3045720
7	2019	3219255
8	2020	3346420
9	9-мохи соли 2021	3307750

Дар асоси додашудаҳои экспременталӣ: солҳо (X_i, i =1,…,9) ва шумораи муштариёни интернет (Y_i, i =1,…,9) амсилаии хатии регресионо муайян мекунем. Намуди умумии амсила хатии регресионӣ чунин аст: $Y^p = A_0 + A_1X$ (1), ки дар ин ҷо Y^p қимати пешгӯии амсилаи регресионӣ мебошад(расми 1).

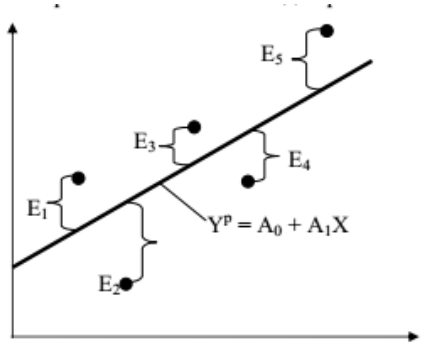

Расми 1. Амсилаи хаттии регресионӣ

Дар асоси формулаҳои (2) ва (3) A_0 ва A_1 – ро ҳисоб мекунем.

$$A_0 = \frac{\sum_{i=1}^{n} Y_i \sum_{i=1}^{n} X_i^2 - \sum_{i=1}^{n} X_i \sum_{i=1}^{n} Y_i X_i}{n\sum_{i=1}^{n} X_i^2 - \left(\sum_{i=1}^{n} X_i\right)^2},$$

$$A_1 = \frac{n\sum_{i=1}^{n} Y_i X_i - \sum_{i=1}^{n} X_i \sum_{i=1}^{n} Y_i}{n\sum_{i=1}^{n} X_i^2 - \left(\sum_{i=1}^{n} X_i\right)^2},$$

Барои ҳисоби қимати A_0 ва A_1 аз ҷадвали 3 истифода мекунем.

Ҷадвали 3.

Ҳисоби суммаҳо

I	Солҳо ($\sum X_i$)	Шумораи муштариёни интернет($\sum Y_i$)	$\sum X_i^2$	$\sum X_i * Y_i$
1	2013	3800453	4052169	7650311889
2	2014	3362272	4056196	6771615808
3	2015	2851871	4060225	5746520065
4	2016	2377477	4064256	4792993632
5	2017	2514763	4068289	5072276971
6	2018	3045720	4072324	6146262960
7	2019	3219255	4076361	6499675845

8	2020	3346420	4080400	6759768400
9	2021	4410333	4084441	8913283667
∑	18153	28928564.33	36614661	58352709237

Қиматҳои A0 ва A1-ро дар формулаи (1) гузошта муодилаи хатиро ҳосил мекунем, ки чунин намудро дорад.

Y=-124360169 + 63250*X

Дар асоси муодилаи хаттӣ шумораи истифодабарнадагони интернетро дар 9 соли оянда пешгӯи мекунем, ҷадвали 4.

Ҷадвали 4.

Пешгуии истифодабарнадагони интернет дар солҳои 2022 -2030

2022	3530533
2023	3593783
2024	3657032
2025	3720282
2026	3783531
2027	3846781
2028	3910031
2029	3973280
2030	4036530

Бо назардошти рушди босуръати технологияи муосир нақши интернет дар ҳаёти инсони асри техника руз аз руз беш аз пеш афзунтар мегардад. Дар ин марҳилаи ҳассоси пайвастшави ба хати ягонаи ҷаҳони маҷозӣ, ки ҳамарӯза навъҳои гуногуни хизматрасониҳои беназирро пешниҳод менамояд мардуми тоҷик наметавонанд канор бимонанд. Дар асоси назарсанҷиҳо ва сарчашмаҳои муътамади пешниҳодгардида, қазават метавон намуд, ки бо вуҷуди пешравиҳои назаррас дар самти техникаю технологияи муосир то ҳол дар самти дастрасии интернет мушкилиҳо ба назар мерасанд. Дар самти рушди босуботи хизматрасониҳои электронӣ, ки имкониятҳои беназиреро фароҳам меоранд дар “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ”[17] нуқтаҳои муҳиму созандае, оварда шудаанд. Агар бахши давлатӣ ва сохторҳои уҳдадор дар асоси муқаррароти пазируфташуда, рисолати хешро дар муҳлати муайян иҷро кунад, пас дар наздиктарин фурсат, бо ҷорӣ гардидани низоми нави идоракунӣ Ҳукумати электронӣ мушкилотҳои мавҷудаи самти хизматрасониҳои интернетӣ, аз байн хоҳанд рафт.

АДАБИЁТ

1. https://harvest.usask.ca/handle/10388/etd-09102009-012757 (санаи мурочиат 4.01.22)
2. https://allinweb.ru/informatika/44208/(санаи мурочиат 4.01.22)
3. https://tg.wikipedia.org/wiki/Интернет (санаи мурочиат 6.01.22)
4. https://durahshon.tj/fan/view_post.php?id=162(санаимурочиат 6.01.22)

5. https://www.sostav.ru/publication/we-are-social-i-hootsuite-52472.html (санаи мурочиат 6.01.22)
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/.tj#%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F(санаи мурочиат 7.01.22)
7. Пажӯҳиши омодагии электронии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010, – С.11
8. Пажӯҳиши омодагии электронии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010, – С.16
9. https://khovar.tj/2017/08/il-om-on-atoev-tedodi-istifodabarandagoni-intnrnet-dar-to-ikiston-ba-2-3-mln-nafar-rasid/(санаи мурочиат 14.01.22)
10. https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20200806/digital-casa-i-tadzhikistan-kogda-zhdat-skorostnogo-i-deshyovogo-interneta
11. https://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/(санаи мурочиат 18.01.22)
12. https://sputnik-tj.com/20210227/tojikiston-internet-surat-1032900621.html(санаи мурочиат 29.01.22)
13. https://repost.uz/bistro-i-deshevo?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop&utm_referrer=https%3A%2F%2Fyandex.ru%2Fnews%2Fsearch%3Ftext%3D(санаи мурочиат 1.02.22)
14. https://tnu/tj/index.abdu-alilovfirdavs-nizomovich/саҳ: 42 (санаи мурочиат 1.02.22)
15. https://datareportal.com/reports/digital-2021-tajikistan(санаи мурочиат 1.02.22)
16. https://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/6675e4fc7e70b56b2ad8e190dfa75259.pdf(санаи мурочиат 14.03.22)

ПОЛОЖЕНИЕ ИНТЕРНЕТА И ЭТАПЫ ЕГО РАЗВИТИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКИСТАНА)

ШАРИПОВА МАНЗУРА САИДЧОЕВНА,
магистрант 2 курса магистратуры Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул.Саида Носира 33;
тел.:(+992) 900-08-41-62; e-mail:saidshozoda97@gmail.com

Статья посвящена Интернету и этапам его развития в Таджикистане. На основе статистических данных других источников была разработаны математическая регрессионная модель, которые можно использовать для прогнозирования будущего развития Интернета в Республике Таджикистан. Разработанная линейная регрессионная мо-

дель показывает, что Интернет в Таджикистане развивается, но в то же время есть проблемы с направлением, доступом и низкой скоростью, которые создают проблемы в процессе подключения к Интернету и оказанию электронных услуг через Интернет.

Ключевые слова: *Интернет, социальные сети, регрессионная линейная модель, электронное правительство, электронные услуги.*

THE POSITION OF THE INTERNET AND THE STAGES OF ITS DEVELOPMENT. CHALLENGES AND PROSPECTS, (ON THE EXAMPLE OF TAJIKISTAN)

SHARIPOVA MANZURA SAIDCHOEVNA,
second-year master's student of the Master's
Department of the Academy of Public Administration
under the President of theRepublic of Tajikistan,
734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir street 33,
tel .:(+992)900-08-41-62; e-mail:saidshozoda97@gmail.com

The article discusses the Internet and the stages of its development in Tajikistan. Based on the statistical data of the sources, a mathematical model and regression were developed that can be used to predict the future development of the Internet in the Republic of Tajikistan. The linear regression model shows that the Internet in Tajikistan is developing, but at the same time there are problems with direction, access and low speed, which create problems in the process of connecting to the Internet and providing electronic services through the Internet.

Keywords: *Internet, social networks, linear regression model, e-government, e-services*.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В Вестнике Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифтTimes New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией МС Офис необходимо использовать клавиатурный редактор Keyman. Интервал между строками– 1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы(не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6. ,

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в форматеExcel, ри сунки и фотографии в форматеJPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса(почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в порядке упоминания в тексте и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и

инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикскомязыках(не менее5 строк) и ключевые слова(3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию.

Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте ЦСИ (www.mts.tj) на главной странице в разделе ***ВЕСТНИК– ТАДЖИКИСТАН И СОВРЕМЕННЫЙ МИР.***

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 89,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-16-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
E-mail: info@mts.tj

Ба матбаа 21.04.2022 таҳвил гардид. Чопаш 10.05. 2022
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70х100 1/8.
Ҷузъи чопии шартӣ 36 Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 14/21. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг» ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21